

ВСЕСВІТ

ЖУРНАЛ
ІНОЗЕМНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

9-12
(1165-1168)

2025

ВИХОДИТЬ
З 1925 Р.

Vsesvit-Review of World Literature

Незалежний літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал.

Видає ТОВ «Журнал “Всесвіт”» у Києві

vsesvit.vsesvit@gmail.com, vsesvit.journal@gmail.com

www.vsesvit-journal.com

ЗМІСТ

Nota Bene

Юрій Щербак. <i>Україна</i> Притча про божевільну мрію командувача ракетного комплексу «Іван Грозний»	4
---	---

Поезія

Наомі Фойл. <i>Велика Британія</i> Вибрані вірші	9
Шамсі Башту Легенда про доньку Шана. <i>Поема. Фрагменти</i>	20
Валентина Чайковська. <i>Ізраїль</i> Просте і складне. <i>Вибрані вірші</i>	48
Анна Сантоліквідо. <i>Італія</i> Час настав. <i>Вибрані поезії</i>	51
Лідія Волянська. <i>Канада</i> Вибрані поезії	60

Проза. Драма

Сторінками розстріляного відродження Іван Микитенко Дитинство Гавріїла Кириченка. <i>Повість</i>	67
Енджела Картер. <i>Велика Британія</i> Тіло і дзеркало. <i>Оповідання</i>	150

Олександр Савченко Ескалація. Битва президентів. Роман. Фрагмент	156
Василь Пядухов Ефект спостерігача. Оповідання	182
Нобелівські лауреати. Вперше українською Йоганнес Вільгельм Енсен. Данія Сплюхи. Оповідання зі збірки «Нові хіммерландські історії» (« <i>Nye Himmerlandshistorier</i> ») (1904)	191
Наталена Королева Східня казка. З пам'ятної книжки	201
Борис Фінкельштейн Чого тільки не буває? Оповідання Між пунктами А і Б. Оповідання	210 215

Письменник. Література. Життя

Віталій Радчук Посміємося разом із шотланцями?	225
Кшиштоф Чижевський. Польща Практикуючи Утопію. Філософський есей	248
Богдан Михайлишин. Канада Знеславлювання слова еліта. (Мовно-етична діагональ)	254
Анна Беднарчик. Польща Мультикультурна ментальність і переклад (на прикладі оповідання В'ячеслава Медведя «Аделька й Адам»)	263
Марк Макконвілл. Шотландія Війна вже не та. Есе	271

Країни. Міста. Люди

Юлія Гупалюк Вікторія Соколова: «Сподіваюся, що через мої дослідження одного дня моя країна теж зможе пишатися мною»	273
Тетяна Дзюба «Струго, течеш ти кризь мене, постійно»	277
Дмитро Дроздовський «Загадкові варіації»: історія віднайдення аніми, правди й любові	280
Володимир Скринченко історія одного подарунка	285
Дмитро Дроздовський Двобій смерті й краси: історія Доріана Грея	291

На обкладинці:

Ст. 1–2, 4 : колаж з добірки старовинних українських різдвяних і новорічних листівок.
З колекції «The Ukrainians». (Крім англійської «Merry Christmas»).

МІЖНАРОДНА РАДА ЖУРНАЛУ «ВСЕСВІТ»:

Мрідула Гош (Індія),
Петер Естергазі (Угорщина),
Олжас Сулейменов (Казахстан)

Видано у співробітництві з

БЛАГОДІЙНИМ ФОНДОМ ЗАХИСТУ І РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

CHARITABLE FOUNDATION FOR THE SUPPORT AND
DEVELOPMENT OF CREATIVE TRANSLATION IN UKRAINE

Шеф-редактор **Юрій Микитенко**
Головний редактор **Дмитро Дроздовський**

Редакційна колегія:

Юрій Андрухович, Іван Бондаренко,
Сергій Борщевський, Людмила Грицик, Дмитро Дроздовський,
Юрій Кочубей, Віктор Мельник, Юрій Микитенко (*голова Регколегії*),
Марина Новикова, Роман Сенькусь (*Канада*), Вадим Скуратівський,
Рорі Фіннін (*Велика Британія*), Дмитро Чистяк,
Борис Шалагінов, Юрій Щербак

Зінаїда Настенко (*гол. бухгалтер*),
Наталя Мельник (*коректор*),
Лариса Северенчук (*дизайн, верстка*),
Антон Лесик (*інтернет-сайт*),
Ростислав Камерістов (*адміністратор
соціальних мереж «Всесвіту»*)

Юрій Щербак

Україна

ПРИТЧА ПРО БОЖЕВІЛЬНУ МРІЮ КОМАНДУВАЧА РАКЕТНОГО КОМПЛЕКСУ «ІВАН ГРОЗНИЙ»

Сторінки нової книги.

Друкується з дозволу автора з джерела The Ukrainian Quarterly

Ця найпотужніша й найшвидша в світі ракета лежала на дні бетонного котловану. Білосніжна, наче молочна цистерна, вона була обплутана кабелями й шлангами, які присмокталися до її беззахисного тіла, ніби п'явки.

Ракета IBHGT (Intercontinental Ballistic Hypersonic Global Terminator) «Іван Грозний», завдовжки 140 метрів, з двома невеличкими крильцями на хвості, покоїлась в горизонтальному положенні в бетонному жолобі, схожа на підводний човен, що став на ремонт у сухому доку.

Така особливість передстартової позиції ракети обумовлювалася тим, що її не завезли в готовому вигляді, а будували й оснащували тут, у цьому котловані. Коли монтаж закінчили й скомплектували бойовий заряд, який складався з 40 окремих ядерних ракет, виявилось, що підняти «Івана Грозного» у вертикальне положення немає змоги — підйомні механізми заслабкі, та й не вистойть IBHGT під ураганними вітрами крайньої Півночі, впаде, як перпендикулярно поставлений олівець під подувом потужного вентилятора.

Вирішили мудро: сховати ракету лежачу легше. З метою маскуванню котлован був накритий спеціальними сітками, непроникними для лазерних променів ворожих супутників.

Генерал-ад'ютант Карл Георгійович Каледін, нащадок двох славних родів — маршала Жукова й фельдмаршала фон Паулюса, які злилися в незапам'ятні часи — був призначений два роки тому командуючим імперським ракетним комплексом № 1, й, полишивши сім'ю в запасній столиці на Уралі, безвиїзно перебував на спецоб'єкті, чекаючи наказу Верховного Правителя.

Стоячи на командній вежі на самому краю землі, посеред вічної темряви, він зіщулювався від поривів полярного вітру. Перед ним, ледве освітлена по периметру табірними ліхтарями (вся ракетна база була замаскована під концтабір), лежала вкрита засніженими сітками поверхня котловану. Генерал Каледін був у відчаї: щойно отримав наказ Верховного Правителя скинути з котловану маскувальні сітки й підготувати «Івана Грозного» до запуску, на що давалося 24 години. Знав: надійшов останній день його, генералового життя, життя цих злиденних кріпаків з шести навколишніх сіл, приписаних до табору, життя Землі — всіх її мешканців, усіх тварин — від носорогів до равликів, усіх дерев і квітів, усіх метеликів і грипозних вірусів. Загине все — навіть ці зчорнілі старі бараки для персоналу бази, навіть дощати, зі щілинами, сортири з задубілими фекальними масами всередині.

Здригаючись, генерал, обсмикуючи замерзлі вуса, впустив у себе нарешті думку про загибель своєї сім'ї — дружини і трьох чарівних кучерявих доньок — Ельвіри, Елізи та Ерні. І, щоб позбутися цих нестерпних думок, почав віддавати накази. Перш за все — про оголошення надзвичайного стану в зоні спецоб'єкта й мобілізації всіх кріпаків чоловічої статі на навчання з «цивільної оборони». Знаючи добре психологію цього контингенту, дав розпорядження підняти до котловану цистерну спирту, тим самим обеззброївши батарею ракет протиповітряної оборони. Потім зв'язався з генеральним конструктором і той порадив підняти ніс ракети хоча б на 20 градусів над поверхнею землі й негайно натиснути стартову кнопку: навіть під невеличким кутом ракета злетить й зробить свій внесок у справу миру й стабільності.

Каледін дивився, як згорталися маскувальні сітки, відкриваючи темні глибини котловану, в яких ледве вгадувалось сіре, в нічній пітьмі, тіло гіперракети. Конвой зігнав кілька тисяч кріпаків — усі в чорних

ватяниках з номерами підрозділів на спинах — які одразу взяли в облогу цистерну зі спиртом.

Поглядаючи на хронометр, генерал Каледін підганяв офіцерів стартової команди, вдягнених у білі полушубки й фетрові білі валянки. Офіцери метушилися на дні котловану біля «Ивана Грозного», а інша команда поралася з підйомними кранами, закріплюючи троси на спеціальних фіксуючих кільцях в передній частині ракети.

І тут сталося неочікуване: стріла одного з кранів луснула під впливом морозу й тягара, й важке тіло ракети, припідняте з дна котловану заледве на 5 градусів, зависло на тросах.

Каледін першим зрозумів, чим це загрожує всій операції та його кар'єрі і закричав, ледь ворущачи щелепою й замерзлими лицевими м'язами:

— Кріпаків! Усіх кріпаків сюди! Беріться за троси!

Голос його повторювали гучномовці, розносячи по всьому табору. Він побачив, як натовп кинувся до кранів; зав'язавши в снігу, послізаючись і падаючи, люди бігли щодуху, хапаючись за троси й тягнувши їх, аби ця бісова ракета не впала на дно котловану. Переконавшись у тому, що ніс ракети почав повільно підніматися вгору завдяки зусиллям тисяч кріпаків, які не розуміли, що пришвидшують свою смерть — бо при старті «Ивана Грозного» полум'я двигунів спалить все в радіусі 50 км — і всю стартову команду, і всі навколишні села — генерал-ад'ютант, вірний слуга батьківщини, один з небагатьох, хто міг познайомитись з голограмою Верховного Правителя й був нагороджений орденом генералісимуса Сталіна, пішов з командної вежі, зрозумівши, що через хвилину помре від вітру, відчаю, безнадії й провалу бойової операції.

Опинившись на КП, Каледін, скинувши хутрянний ведмежий комбінезон з підігрівом, зачинився у тісній кабінці командуючого й вихилив стакан віскі, намагаючись зігрітися й забути на деякий час — оскільки знав, що ракету буде піднято до рівня 20 градусів лише через три години. Перед тим, як лягти, генерал дав команду вирубати навколишні ліси й спорудити спеціальну естакаду, щоб утримати на ній ракету.

Приліг на жорстке ліжко в очікуванні бажаного забуття — та дарма. Страшна передсмертна туга і ненависть огорнули його, мужнього, сильного вродливого наче голлівудський кіногерой, сорокап'ятирічного чоловіка.

«Будьте ви прокляті, — шепотів він, не знаючи — до кого конкретно він звертається. — Прокляті будьте навіки».

І раптом йому схотілося пробити ці осоружні бетонні стіни й колючку, цю вічну мерзлоту, ці клятві часові межі, цю мертву ніч — й опинитися в Англії XVIII віку — чому в Англії? Чому у XVIII столітті? —

не знав, але твердо був переконаний, що врятувався, коли опинився в буколічному англійському пейзажі з зеленими пагорбами, білими вівцями на схилах, з туманами, в яких розчиняються обриси старовинних замків графства Кент. Він навіть не подумав, що став державним злочинцем, скоїв військову зраду, перевтілившись в капітана великого вісімдесятигарматного вітрильника «Lancaster», ставши раптом людиною, яка незаконно вступила у цей затишний дім після виснажливих мандрів на Кариби. Тут він побачив юну леді Джейн: її неземна краса, її розум і дотепність, її цнотливість та ніжність зводять Каледіна з розуму, шурхіт її платів нагадують капітану музику великої рожевої мушлі, привезеної з Ост-Індії.

О, як йому хочеться назавжди залишитись в цьому затишному домі, слухати гру Джейн на клавесинах, танцювати з Джейн та її сестрами на балах, й поцілувати красуню серед троянд, що оточують альтанку на березі озера. Поцілунок вийшов короткий, непевний, як спогад далекого щастя. Джейн зашарілася й втекла додому. Каледін намагався очистити душу від сміття — від картин ракетного комплексу, добре відомого ворогу під кодовою назвою «концтабір Іван Грозний»: забути весь мат-перемат, всі дикі пиятики під завивання полярного вітру, всі брехливі розмови про вищу справедливість і правоту проклятої вітчизни, всіх брудних місцевих бабів, що віддавалися за пляшку спирту, всі доноси особистів про крадіжки електроніки — вбити в собі все страшне, що перетворює його, чесного офіцера, на кривавого ката, на вірного опричника «Івана Грозного», на вбивцю Землі. Йому привиділось, як у XVIII столітті, у графство Кент прибувають особисти Верховного Правителя, громили у чорних балаклавах, як вриваються вони у спальню, де цілується він з Джейн, як, закувавши його у кайдани, у нього на очах гвалтують дівчину — тільки тепер він уперше бачить її оголеною, пізнає всі таємниці її тендітного тіла, як вбивають її, й, підпаливши її дім, затягують його, знерухомленого, зі зламаними ребрами, до транспортного літака з чорними зірками.

Витримати цього він не зміг.

* * *

Величезний вибух на Півночі, що струснув Землю й залишив по собі кількарічну зелену заграву, назвали Тунгуським метеоритом — результатом падіння невідомого космічного тіла, яке знищило все живе довкруги на тисячі квадратних кілометрів.

Висловлювались різні гіпотези, але теорія «Тунгуського метеорита» так і залишилася найбільш імовірною, бо її підтримали найавторитетніші вчені світу, навіть Ньютон та Ейнштейн.

“

Прорив у боротьбі з раком
відбувається зараз
знову і знову –
у лункому просторі,
цьому холодному океані літ,
між одним серцем та іншим.

*Читайте добірку поезій Наомі Фойл
у перекладі І. Павлюка*

Наомі Фойл

Велика Британія

ВИБРАНІ ВІРШІ

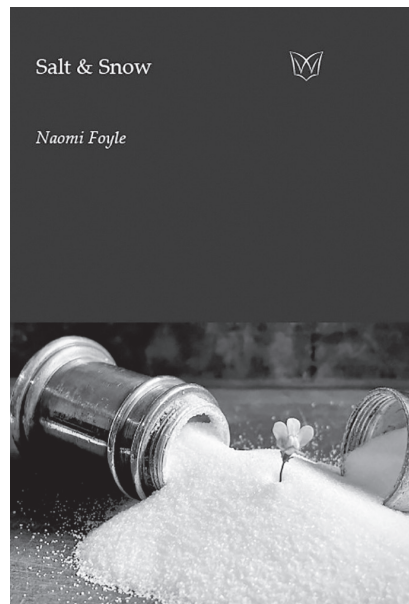
Переклад з англійської Ігоря Павлюка

Дмитро Дроздовський,
головний редактор журналу «Всесвіт»

*«Зв'язаний, обпалений вузлик
пошкоджені зернинки,
що викривлює пуп'янкове кільце
цього нового року»¹*

МЕТАМОДЕРНІСТСЬКА ПАМ'ЯТЬ У ЗБІРЦІ «СІЛЬ & СНІГ» НАОМІ ФОЙЛ

Концепція Рауля Ешелмана, теоретика перформатизму як одного з напрямів сучасної культури, стосовно «подвійної рамки» пропонує ключ до інтерпретації новітньої літератури. Його теоретична модель оприявнює ідею свідомого творення сенсу в чітко окреслених межах твору. У збірці «Сіль & сніг» («Salt & Snow», 2025) Наомі Фойл поезія випрозорює гру пам'яті, реалізовану в річищі авангардистських технік метамодерної доби. Водночас, така подвійна рамка розкриває постпостмодерністські структури, що допомагають вловити автентичну сутність поезії, яка ґрунтується на пам'яті про людей.

¹ В оригіналі: «a barked knot
of injured grain
that warps the birthing ring
of this new year».

*І так усе триває й триває —
коло до кола в кожному порухові руки:
— кісті й зуби, тверда долоня, кулак —*

Пам'ять — це не зосередженість на спогадах чи пережитому досвіді, а онтологічний феномен, побудований на почуттях, які виходять за межі слів, — вона у простих та водночас автентичних речах, через які й можна дійти глибшого рівня відчуття реальності.

*... вона дорікала, що їй геть змучила
подагра й не дають спокою ті рахунки за газ,
закип'ятила чайник, а далі наливала в мою філіжанку спогади про воєнний стан у Бірму,
подорож до Британії й роботу медсестрою в NHS.*

«Подвійна рамка», яку креслив Р. Ешелман, передбачає динамічну взаємодію між поетичною структурою та суб'єктивною екзистенцією читача в межах цієї структури. Така взаємодія породжує підсилене відчуття значення, у якому свобода існує в межах обмежень, а творча ініціатива оприявнює себе у, здавалося б, жорстких рамках. У збірці Н. Фойл «Сіль & сніг» такий механізм особливо помітний, зокрема в поєднанні поетичних художніх образів із архетипними. Поезії протиставляють інтимні, ба й доволі чітко окреслені емоційні переживання гіркоти від екзистенційного болю ширшим, майже міфічним царинам космічного світобуття, створюючи перформативний простір, який інспірує читачів долати напруження між *особистісним* і *універсальним*.

Наприклад, уживання образів природи — своєрідне акцентування на вимірах *дуальності* буття й екзистенції. Сніг не лише постає як застигла від морозу вода, а й також як ластична метафізична субстанція, зміст якої залежить від сфокусованої поетичної рамки. Подібним чином сіль випросторюється за межі свого фізичного *статусу* як мінералу; вона набуває метафоричного значення як символ живлення, очищення та стійкості перед руйнівним впливом часу. Ці повторювані елементи відповідають ідеї Р. Ешелмана про те, що значення в перформативній поезії базується на обмеженнях знаків — кожен поетичний образ у «Salt & Snow» взаємодіє з рамкою, взираючи на *пам'ять*, пов'язану з людьми, яких ліричний суб'єкт зустрічав у житті. У цьому фрагментованому й понищеному світі пам'ять — єдиний спосіб вижити.

Унікальність поетичного суб'єкта Н. Фойл полягає у здатності залучити читачів до активної участі у *співчуттєвому* бутті. Поезії в збірці переплітаються завдяки тематичній єдності спогадів і почуттів ліричного суб'єкта (відчуття втрати, болю, меланхолії, розпачу, оплакування, любові тощо). Такий задум потверджує міркування Р. Ешелмана про те, що в перформатизмі індивіди одночасно переживають (само)контроль і *відчуття автономності* «Я» — парадокс, який сприяє естетичному осмисленню буття.

Як можна побачити дерева

пам'яті Джона Берджера

Язик —
перший листок на хребті,
що ти написав.
Якщо це правда —
а це мусить бути так,
бо щоразу, коли повторюю твої слова
собі,
виростаю,
смакую сік —

острів смутку,
той кислий спазм у животі
від новини
про твоє тихе голосіння...

<...>
й, залишивши плоть далі старішати,
набувати хоробрості.

Аналізуючи поетичну творчість Н. Фойл у контексті темпоральних меж і в аспекті перформативних інтенцій, помічаємо, як її ліричний суб'єкт переплітає минулі зустрічі з сучасними реаліями та водночас формує проєкції майбутніх потенцій. Час у поезії перетворюється на ще одну рамку для вивчення ідентичності та її одночасної трансформації. Маніпулювання часом перегукується з ідеєю перформатизму, де *автентичне* значення виникає в межах чітко визначених структурних рамок, але водночас воно може мати нові й нові інтерпретації.

Наприклад, зображення поколінневих наративів у контексті екологічного катастрофізму розкриває людину не лише як свідка, а і як активного творця власної долі.

Вірші Н. Фойл спонукають до взаємодії. У цьому сенсі її творчість втілює погляди Р. Ешелмана на мистецтво як обмін: обмеження й свобода співіснують для формування творчого самовираження.

У вірші «Як можна побачити дерева» ліричний суб'єкт запрошує до розмислів над онтологічними просторами (дерева символізують вічність і пам'ять) — місця існування ненароджених душ або ж сутностей, які можна назвати душами в метафізичному вимірі поетичного буття.

Сенси збірки Н. Фойл переплетені з інтенсивними психологічними екзистенціями й травмами, що розкривають приховану телеологію нашого життя як буття сенсів — *крізь сіль і сніг*. ■

П'ЯТЬ ВІРШІВ ЗІ ЗБІРКИ «ADAMANTINE» (ПАСАДЕНА: RED HEN / PIGNOG PRESS, 2019)

Незгладиме

пам'яті Разан аль-Наджар

Її мати розмахує доказом –
білосніжним халатом, що вже не
білий, а іржаво-червоний,
натягнутий, мов шкура газелі,
яку викинули п'яні браконьєри,
знищивши стадо.

Доки камери кружляють, стрічки новин гудуть,
горе жіноче, мов палець, вказує
на істину недоказову:
ще видимий Червоний Півмісяць —
ця жилетка є знаменом милосердя
в барвах заходу сонця.

Безгніздий

для Мордехая

Чи лишається птах птахом,
без крил чи пісні?
Спитайте Інформатора –
пера підрізани,
дзьоб дротом колючим обмотаний.
Він ходить вулицями
розбурханого міста,
зчитує шрами на його пагорбах,
чує подих вітру,
чекає поклику.

Його серце — гучний гіркий звук
замкненого в гробниці пророка,
блискавка в його оці –
німий орлиний клич
його таємний мир вимовляє:
вануну вануну вануну –
ніжне дихання,
що стирає всі мури.

Моноглот коректує арабську

Коли я налаштовую шрифти та інтервали, виправляю
дзеркальні діакритичні знаки, використовую розпізнавання візерунків,
щоб виявити грубі помилки, знаходжу місце для загублених рядків,
я припускаю, що моя відданість може здатися дивною:
несумісна крапка з комою у священній книзі кохання,
з'єднання речень, які повинні стояти окремо.
Але, вирізаючи і вставляючи потішних верблюдів, маленькі капелюшки,
ягоди жасмину і фелюки, я розумію, що цей шрифт,
з його чорнильними пахощами, татуює і затагує мене
у свої ароматні глибини — доля, яку я тихо приймаю;
бо іноді, коли я малюю коричневі лінії навколо очей,
натягую багряний лук для стріли мого язика,
здається, що я провела своє життя на службі
мові, якою я не можу ні читати, ні розмовляти.

Об'єд-ад

ні птахів, ні iPod genius mix
лише гудіння витяжного вентилятора
блиск краніка
і ніжний доторк пальців
що розчісують волосся
довгі темні спіралі, що зависли
у воді, заплутані
як ті на моїй подушці
що покидають шкіру моєї голови
плавають вільно
у цьому неспальному сні,
поки я не збираю їх і не піднесу
до краю ванни
складаючи витончений візерунок

розплутаних гнізд, переслідуваних
швидким, хімічним Місяцем...
під цим закляттям
я невпізнання
Офелія в струмку
що тягне за собою тендітні водорості
Леді Шалотт
що плете отруйні локони
у напівхворі любовні вузли
доки вода капає
клітини стискаються
мильне дзеркало тане
і вінчає мою втрачену ніч
сила черепа
шукає дотику світла

Прорив у лікуванні раку

Не відбудеться в лабораторії
чи корпоративній залі засідань;
не запінитися в пробірці,
не заблимає кодом на екрані,
не продасться за мегабакси
крупними фармацевтичними компаніями
і не заповнить світові RSS-канали.

Прорив у боротьбі з раком
відбувається зараз
знову і знову —
у лункому просторі,
цьому холодному океані літ,
між одним серцем
та іншим.

Сіль, Сніг, Земля

Сіль кусає Сніг.
Сніг б'є Землю.
Земля гупає Сіль.

І так воно йде, знову і знов,
по колу, у кожному відтінку руки –
кігті-зуби, жорстка долоня, кулак —

Сіль, Сніг, Земля, Сніг, Земля, Сіль
Кусай, Бий, Гупай, Бий, Гупай, Кусай.

Гра, щоб розігнати кров.
Серце гупає. Шкіра співає.
Ані подиху, ані часу, щоб запитати

*Чий тіла накриті?
Чий тіла скриті?
Які шанси на перемогу білих?*

Негативна здатність

*... коли людина може бути в невизначеностях,
Таємницях, сумнівах, без нетерплячого
прагнення фактів і пояснень*

Джон Кітс

Рентген поета не вилікує
стукіт серця цієї Таємниці:
чому, коли Земля палає,
кров і досі летіється
у вириту бульдозером могилу історії.

ОДИНАДЦЯТЬ ВІРШІВ ЗІ ЗБІРКИ «СІЛЬ І СНІГ» (ХОУВ: WATERLOO PRESS, 2025)

Способи бачення дерев

Пам'яті Джона Бергер

Язык

— це перший листок хребта, —
ти написав

і якщо це правда —
а це має бути правдою,
бо щоразу, коли я повторюю твої слова
собі,
я стаю вищою,
відчуваю смак життєвого соку —

тоді горе,
той кислий спазм
у моєму шлунку
від новини
про твій замовклий голос

— наріст у моєму тулубі
облущений вузлик
пошкодженого зерна
що деформує родове коло
цього нового року

але оброблений
бережливою рукою
може перетворити язву
на заново зачаровану Землю

і залишений дозрівати
дати мужності міцність.

веселки, веселки всюди

Пам'яті Сусанни Лобб

гранат, шафран, форзиція, морська трава, барвінок, шовковиця, бузок

посіяні в колі зелених каменів на шиї Гелен
шепочуться в золотих мушлях, що прикрашають комір Старійшини
сяють на нитці помаранчевих зернят, перекинутих через плече Джо
вальсують у глянцевих ромбах на фіолетовому светрі Інді
блищать у червоних намистинах, обвитих навколо моєї шиї
світяться під блакитною сорочкою Бена на гудзиках
дивовижно пасують візерунчастій блузі Філа

в день, коли її діти просять яскравих фарб

десятиліття намистин Сьюзі
вінчають її скорботи

створять сад
із горя нашого —

ніби відсутність
є призмою

що пустила веселки
аби обійняти нас

одне з одним
землю і небо

її
і
тут

На 53-річчя

*пам'яті Бренді Макдоналд Річес
(20.01.1942 — 12.07.1994)*

Усі ці роки після її смерті
проведені під сонцем, під місяцем
насолоджуючись ароматами Венери
длубаючись у Меркурії
срібною ложкою для грейпфрута
співаючи про той далекий час
коли Марс був блакитним.
Роки, далекі, як кульки
в чужому дитинстві,
бо я прожила достатньо довго,
щоб дізнатися, що ті привабливі орбіти
були просто прольотами, гравітаційними поштовхами
щоб катапультиувати мене
через моє власне клітинне сміття
і викинути мене —
побитий зонд
повз привид
тієї розбитої комети,
захопленої Юпітером
у той місяць, коли моя мати видихнула
в останній раз, тепер загубленої
у зеленкуватих парах
антикварної хмарини —
так, повз усе це,
повз замерзле сяйво Сатурна
скалковий блиск

жертвенного місяця
згрібленими сумлінними сестрами
в персні для самотніх пальців, –
мовчазну льодяну платівку
що поволі зникає,
дзен-сад,
на який я моргаю
і пливу далі, далі, далі —
до Урана і його моторошної тиші,
до діамантового дощу Нептуна,
до екстатичного спокою,
який я й не мріяла знайти.
і навіть далі — за серце Плутона,
той сіро-подвійний кратер,
за яким я — лиш іскра, натяк
на сонце, якого
ніколи не полишу.
бо хай мій розум і дрейфую
в зоряне море пилу,
мої ноги
(старші вже
за її)
ще йдуть –
подивись вниз!
палаюча
земля.

Темна Земля

пам'яті всіх, хто зрубаний через свою природу

Малина, чорниця, полуниця, апельсини, кlementини, аккі, кокона, подорожник, персики, виноград, банани, дуріан, джекфрут, пітахайя, кола, шипшина, шовковиця, терен, личі, лангсат, рамбутан, абрикоси, лимони, дички, зоряні яблука, агрус, гуаява, журавлина, гранати, сливи, інжир, горобина, глід, бузина, саподила, помело, смородина чорна, червона й біла, томати — звичайні, м'ясисті, старовинні та вишневі, перець, оливи, фініки — садіть у вузькі борозни, підв'яжуйте, формуйте, загороджуйте, відкидайте зморщені й побиті, вибирайте найкращі в коралові кошики, сапфірові плетенки, дозрівайте вдома, розпочинайте день їхньою плоттю, додавайте в салати, цінуйте їхню солодкість, одягайте розкішні шати, славте їх самосів у гімнах, священних писаннях.

Бруслина, рожеві смородини, бунтівні помідори, маракуя, дамські пальчики, ліщина, ожина-кустовка, рожеве яблуко, кепель, дике манго, мускусна диня, дзвоникова ягода — поливайте гербіцидами, знищуйте в зародку. Якщо ж уцілюють — бийте ножами й мачете, рубайте, вішайте, трощіть битами, залізними прутами, скидайте з веж, душіть, паліть, відрубуйте голови. А останки — кидайте в землю, яку називаєте брудом.

Злам каналів

*пам'яті Фадви Сулейман
і наслідуючи Мерилін Хакер*

Читаючи біля моря,
я уявляю Мерилін,
яка пише ренгу¹ —
пальці барабанять край столу
вона імпровізує з трьома словниками
Фадва ще куриць
гортаючи сторінку за сторінкою — сирій дощ
розмиває її вікно
поки дівчинка цокає камінцями,
а хлопця дістають із завалів
шкрябаючи в пошуках сенсу
у ритмі кашлю
що триває два місяці
(сухий, судомний, не квідний,
але мій співочий голос скалічений).

Я поранила стрижневий корінь,
вишкребла життя, вдарила по скелі, вичерпала
чорну смолу з припливу,

в якому стільки людей борються,
що могли б витіснити море.

¹ Ренгу — японський жанр поезії.

Після землетрусу й перед річницею

*нарешиті надіслано Дмитрові Дроздовському,
Ігорю Павлюку та Людї Павлюк*

на мить — тепер і тоді — я уявляю собі
що мене хоронять живцем, тягар
лікарні, торгового центру, мого дому — на моїх грудях
як панічні атаки, з якими я боролась роками,
зеленувата маска на обличчі,
той високий, ворожий чоловік у метро,
натовп на Гластонбері –
усе це видається лагідними нагадуваннями,
що я жива, що я можу бути
деінде.
чи знає тіло, що робити?
приглушитись, завмерти,
снити сни про бомблені будівлі,
зруйновані сади, провалені домовленості.
Дмитре, я хочу емейлувати, пообіцяй мені
що у кожній кімнаті твоєї квартири є вода
та коли стеля — кришка труни
кімната — домовина з гіпсового пилу
газова труба душить горло –
навіть фляга не врятує від спраги
Дмитре, я не пишу — одного дня ми питимемо вино
при свічках, разом з Ігорем і Людою
у Vueno Vista Music Bar я прочитаю тобі це –
і, можливо, ти пробачиш мені
що я не знаю,
що означає «норма для війни».

Наднова

пам'яті Шані Лук
і для Гази

На дорозі з фестивалю
солдат знайшов уламок черепа —
фрагмент кам'янистої частини
скроневої кістки
що колись захищала
сонну артерію
акустичний лабіринт
і сни
дівчини-пацифістки, яка святкувала день народження

він застряє в моїх грудях —
 прикріплює те фото, Шані,
 де твоє безвільне тіло
 під чоботом нападників
 до стін мого серця
 де за кожним кутком
 хлопчики розбігаються,
 мов горобці
 від грому
 поволі повертаються до батьків
 що працюють серед руїн
 в поті і сльозах славлячи Аллаха,
 коли сірими оголеними руками
 обережно піднімають
 червоні, вологі частки
 Абделя, Фатіми, Мухаммеда, Нур,
 Маріам, Вафа, Саміра, Камар, Джаміля, Муїна, Зайтуна —
 у пластикові пакети
 з пекарні
 перетвореної на пил.

Той, що бореться

пам'яті Муджахіда

Твої битви завершилися, Муджахіде.
 Твоє суворе обличчя ще
 на моїй часовій шкалі –
 ті великі темні очі
 які дивляться на мене
 над малюнком, який ти зробив
 для своєї онкологічної бригади –
 намальований хлопчик
 з усмішкою до вух
 з лисої голови пробиваються три нові волосини
 бережлива квітка в руці.

На тому іншому фото яке запостив твій лікар я не знаю
 котре із восьми загорнутих у саван тіл — ти.

*

Я теж була вдячна, коли вилікувалась від раку.
 Хоч сяйво давно зникло.
 Якщо маю жити –
 спробую жити
 з моїми поразками, Муджахіде, –
 і на рівні твоїх мрій.

*

Сьогодні я стояла під дощем,
допомагаючи тримати
список дитячих імен —

довгий білий сувій,
який пливе

від Будинку Парламенту
повз Сади Вежі Вікторії

кінця не видно.

Ніде не написано, що любов мусить згаснути

пам'яті Рефаата Аларіра | За Алі Абу Авад та Амі Дар

Морги нації замордовані трупами її армія
вирушає нищити темряву
світлом білого вогню, лампою бомб
підписаних дітьми із сердечками і зірочками.
Хлопчик смикає брата за руку, свідчити:
Я вмираю від голоду   Допоможи нам, світе
та раптом замовкає, відвертається.....обличчя порожне:
кажучи він знає   що світу вже нема.
Коти їдять застрілених снайперами. Бомблені каналізації плодять хвороби.
Підлітки у костюмних хіджабах, синцями від тіней для повік
регочуть у камери, грабують холодильники,
миються під душем,
хвацько клацають вимикачами.
Полонені тремтять. Голі тіла — валюта. Білизна — здобич.
Солдат сміється, смикає бретельку бюстгальтера, скручену в колючий дріт.
Привиди чорного мережива, шовкові душі оголюють його позу.
Тут — в університеті, що безмовний всю осінь, нарешті можлива мовчазна варта.
Бо мовчання — це все, що тепер у нас спільне.
Десь-інде люди марширують, кличуть до справедливості, миру, свободи
лягають на дорозі в саванах і куфіях
запалюють Ханукальні свічі у менорах перемир'я,
написаних на білих повітряних зміях, смерть поета — історія,
що має звучати кожною мовою.
Тут і там дедалі більше
сміливців будують мости
з уламків парканів,
зустрічаються над безоднею,
дивляться не вниз,
а одне на одного

З англійської переклав Ігор Павлюк

Шамсі Башту

ЛЕГЕНДА ПРО ДОНЬКУ ШАНА

Поема. Фрагменти

Із татарської переклав Юрій Буряк

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА

У своїй публікації в часописі «Східний світ» (1993, № 2) Омелян Пріцак згадує, як до нього потрапила книжка Шамсі Башту «Шан кизи дагани». Згадує мого давнього друга (нині покійного) Рафаїля Масаутова, знаного художника, автора художніх оформлень до першодруків «Собору» О. Гончара, «Меча Арея» Ів. Білика, народних епосів та інших пам'ятних українських видань 2-ої половини ХХ — початку ХХІ ст.

До мене копія підрядника твору Шамсі Башту, зроблена полеглим у 2-ій Світовій війні Ібрагімом Нігматуліним, рідним дядьком тлумача цієї поеми Фархата Нурутдинова, також потрапила з рук Рафаїля Зиннуровича на початку 90-х, коли ми, гурт тоді ще молодих письменників заходилися видавати культурологічний альманах «Хроніка-2000» (станом на цей час вийшло понад 100 чисел цього часопису). У першому ж числі цього альманаху (1992, № 1) й було надруковано фрагменти з поеми «Легенда про доньку Шана» (так перекладалася «Шан кизи дагани»), а також супровідні матеріали: стаття Ф. Нурутдинова «Доля і заклик давньої поеми» та (від редакції) коментар Юрія Олійника «До поеми Шамсі Башту».

Поема привернула увагу турецьких науковців, наслідком чого стало видання грубого тому підрядників у перекладі турецькою й оригінал підрядникового перекладу Нігматуліна російською.

Позаяк сама поема визначалася як пам'ятка у вигляді літературного епосу доби переходу тюркомовних булгар від тангріанства до ісламу, і аналогів їй не було виявлено, то щодо розміру й форми довелося покласти на інтуїцію й тексти з цитованих фрагментів епосу у «Джагфар таріхі» («Історія Джагфара»), наведених Нурутдиновим; поему перекладено ямбічним розміром, з системою римування а-а-б-б, строфами по 4 рядки. Всього в поемі, яка складається з 3-х книг і 34-х пісень — 1532 строфи.

Робота над її «реставрацією» тривала понад чверть століття. За цей час з моєї ініціативи й почасти й мого недогляду було здійснено 2 переклади російською тим розміром, яким мені «навіяло згори» (у фрагментах — Семіном Заславським, і повністю — Володимиром Каденком), а також переклад підрядника болгарською пера Георгія Костова, мого друга (також покійного) й автора статті в «Хроніці» про Малоперещепинський скарб кана Кубрата (одного з персонажів дагану «Шан кизи...») Книга з його перекладом вийшла друком у Софії наприкінці 90-х. А до того «Хроніка-2000» опублікувала його статтю «Кара Булгар і прадавня історія України».

Ще на початку 80-х я, на запрошення Рафаїля Масаутова, літав до Казані, надихався казанською старовиною, а потім ми здійснили подорож теплоходом з Казані до Астрахані, двох центрів давньої Хозар-Булгарської імперії, пливучи повз славетні міста Буляр і Булгар...

На жаль, для мене ця подорож урвалася в Саратові, звідки я літаком полетів у Сімферополь, щоб дістатися Симеїза, де на мене чекали.

Ця подорож допомогла мені сприймати географію поеми як щось добре знайоме — і не лише з книг Льва Гумільова «Відкриття Хозарії», а й власних спогадів і яскравих вражень.

Казань відкрилася мені не тільки як рідне місто Василя Аксєнова й Белли Ахмадуліної, тодішніх володарів дум ліберальної радянської біялітературної публіки, а й місто героїчного спротиву татарського (читай болгарського) народу російській повзучій навалі часів кривавого Івана Іроznego. У місцевому театрі, куди Рафа (так я по-дружньому називав свого друга) як почесного гостя (на той час він був відомий у Радянському Союзі як автор емблеми Всесвітнього фестивалю молоді), йшла вистава, здається, Ільдара Юзєєва чи Рината Харіса про участь татар у державному будівництві Російської імперії. Герой вистави запитував під бурхливі овації зали: «Хто за походженням Карамзін? — Татарин! А Кутузов, Державін, Тургєнев? — Татари!! А Чадаєв? А Бердяєв? А Булгаков? А... а... а...» Мені пригадалися імена численних українців, котрі замість зведення власної держави докладали зусиль до розбудови «тюрми народів».

Незабутнє враження справили овіяні легендами Казанський Кремль з мінаретом башти Сююмбіке...

Поема Шамсі Башту всотала в себе енергію цих спогадів. Головний маршрут головного героя поеми (як і самого автора, за твердженням Нурутдинова) пролягав від Кий-Оба до Атіля (читай — від Києва до Казані), від Бури-чаю до Ітілі (тобто від Дніпра до Волги)... Хоча всю географію поеми мені не вдалося внаоч охопити... Башту, Урал, Байкал, Іртиш, Атіль, Дулосу, Дербент... Такі обшири! Але кочові народи долали їх, запліднюючи нові культури, нові цивілізації.

Мій перший досвід перекладу з давньотатарської — поема середньовічного татарського поета Кул Галі «Легенда про Юсуфа» — переказ

сюжету з Корану про лихі пригоди прекрасного Юсуфа та про його братів (аналог біблійної легенди про Йосифа прекрасного та його братів). Але «Шан кизи дастани» вийшла на перший план, позаяк інформативно була набагато цікавішою, несподіванішою, і не лише тому, що міфологічний тангріанський світ, оповитий серпанком ісламізму, постав як яскравий гібридний культурний феномен, а й тому, що в поемі, попри колосальний територіальний розмах, проступали крізь обриси Кара-Булгара знайомі нам краї під дещо зміненими назвами, імена літописних героїв, географічні та інші вгадувані реалії.

Після виходу книги в Анкарі, Софії, в Казані, публікацій у Києві (другу публікацію здійснено також у «Хроніці» в середині 90-х) — завдяки цьому, може, спрацювали й інші чинники — в Україні, на Полтавщині, на місці виявлення скарбу кана Кубрата (а те, що він належав йому, підтверджено авторитетними джерелами) було споруджено меморіал з родовою тамгою роду Дуло, з якого походив кан Кубрат — до речі, як і герой поеми «Шан кизи дастани» Ат, Атиле, Аудан-Дуло; було знову привернуто увагу до участі в етногенезі українців давніх народів Великого Степу, з майже втраченою їхньою багатющою духовною культурою.

Поезія і археологія, археографія і красне письменство — споріднені сфери людського пізнання, вони завжди йшли рука в руку. Якби було не так, не відкрив би Шліман Трої, а поет Борис Мозолєвський не знайшов би золотої пекторалі. І це приклади, які лежать на поверхні. Їх значно більше.

І навіть якщо «Легенда про доньку Шана» — не пам'ятка сивої давнини, а лише одна з пісень новітнього Оссіана, про якого згадав у своїй статті видатний історик і тюрколог Омелян Прицак, вона все одно має право на існування і спонукає до глибшого бачення наших пракоренів і нових відкриттів.

Юрій БУРЯК

Книга 1

ДІЯННЯ АЛПІВ І ДЖИНІВ

Пісня одинадцята

ПРО ТЕ, ЯК ІДЖИК ОДРУЖУВАВСЯ

Коли у кращий світ пішов
 Боян-Імен, Іджик знайшов
 Прихильність брата: хто ж рідніш,
 Крім батька, був, як не Лаїш!

Лаїш був добрим. Та любов
 Так бунтувала його кров,
 Що й хвильки спокою не мав —
 Свою кохану скрізь шукав.

Удома всидіти не міг:
 Як навіжений, всюди він
 Блукав, а в мандрах торгував
 І між купцями першим став.

Творець Лаїшу потурав:
 До Семиріччя, у Туран
 Прибув й свою любов спіткав
 Лаїш на озері Сабан.

Уздрів — знечуленим зробивсь,
 Був непритомний три доби.
 Як опритомнів — не баривсь,
 На очі дівині явивсь.

«Лише уздрів тебе, — прорік, —
 І закохався я навік.
 Прошу, виходь за мене, й ми
 Засяємо поміж людьми».

І не відмовила вона —
 Ставний і гарний був юнак.
 Дійшла Лебідка рішення
 Піти з Лаїшем до вінця.

Початок племені Урмі
 Вони поклали. Рід Урмі.
 Так звався батько діви — пан
 Довкілля з озером Сабан.

Коли весілля час настав,
 Раптово духом занепав
 Іджик: йому також здалось,
 Що поряд має бути хтось.

«Чому сидиш, темніший хмар? —
 Спитав у нього алп Кубар: —
 Се ж твій одружується брат,
 А ти, либонь, сьому не рад?»

Кубар Іджика поважав
 За те, що завше виручав,
 Коли було Кубару зле,
 Він алпа грізного з халеп...

Одного разу алп Баран
 Овець у брата свого вкрав,
 Ні з чим Кубара залишив,
 Тоді, як той лиш їх і їв.

Для цього вигляду прибрав
 Він барана, за що й Баран
 Ім'я дістав, отак отар
 Позбувся брат його Кубар,

Від чого ледве не помер,
 Бо лиш баранину він жер —
 Весь висох, схуднув і змарнів,
 Нікого бачить не хотів.

Ледь Баранові не віддав
Своїх блискавоносних прав —
За тих овець. Коли б Іджик
Не втрутився й не допоміг.

А з нього вправний був стрелець,
Юнак підстрілював овець
Баранових, та не собі,
А ніс Кубару на обід.

«Радію разом з усіма
За брата, але сум пройма
Мене, бо сам тепер лишивсь», —
Кубару відповів Іджик.

«Поглянь-но — безліч є красунь!
Не варто... Не впадай у сум! —
Кубар прорік, — і нашвидку
Бери до пари будь-яку!»

«Це так, та знаю лиш одне:
Не годна жодна тут мене, —
Зі смутком вимовив Іджик,
Їх безліч є — та не таких!»

Кубар всміхнувся на хвальбу,
Хоч і скупий на усміх був.
Зарозумілістю цих слів
Іджик його розвеселив.

«Є наречена і така, —
Прорік, — Барисова дочка.
Нема Бариса-гордія,
А то б тебе засватав я!»

Іджик рече: «По діву ту
Я до Бариса сам піду».
Кубар порадив: «Бережись,
Барису в око не дивись —

Вогненноокий він». А слід
Сказати, що якраз тоді
В Іджика око заплигло —
Бджоли кусючої жало

Було причиною того.
За одноокого його
Прийняв Барис, коли Іджик
Ступив до алпа на поріг.

Се він прийняв як добрий знак —
Мов спільне щось мав з ним юнак,
Із оком, як і він, одним —
І запросив сміливця в дім.

Іджик безстрашно подививсь
Барису в око: пригасив
Алп одноокий свій вогонь,
Щоб не ушкодити його.

«Що привело тебе сюди,
Юначе? Ба, чи не Іджик,
Бояна син, се завітав?» —
Барис у нього запитав.

І відповів Іджик: «Любов
Мене вела сюди. Прийшов,
Барисе, я просить руки
Твоєї любії дочки.»

«Мені подобається те,
Як ти говориш, — Бат-Терек
Рече так, — прямота оця
Тобі, Іджику, до лиця.

Злих алпів пишномовна лжа
Мені обридла, та, на жаль,
Не ходять добрі в сховок мій —
Напевно, думають, що злий

Старий Барис. Я сам хотів
Останнім часом їй знайти
Достойну пару — одружить
Із добрим алпом, та зустрить

Такого — гідного — не зміг.
І вже подумав, що самій
Судилось їй прожити вік,
І ось — знайшовся чоловік!

Той добрий алп — се ти, Іджик!» —
 Барис, радіючи, прорік.
 «Був алпом батько мій, Боян,
 Та я не алп — людина я», —

Іджик зі смутком одповів,
 Чим алпа вельми засмутив:
 «Жаль, що не алп, Іджику, ти.
 Дочка моя — так само див.

І надприродну має міць:
 Ніхто здолать її не зміг —
 Нам'яла боки тим, хто рвався
 До неї, хто б не залицявся.

Щетини шмат в її руках
 Лишив проклятий Аждаха.
 Вступивши з нею у двобій,
 Позбувся трьох ікол Албастий.

А Джиль, поткнувся лиш було —
 Потяг поранене крило.
 Кубар, дай біг йому добра,
 Зламав об неї два ребра.

Слабка людино! Не тобі
 Її здолати в боротьбі
 Весільній. З нею б навіть я
 У прю вступити побоявся!»

«Ну що ж, пізна твоя дочка,
 На що удатна міць людська!
 Бо я також, хоч і не див,
 Чудесним чином народивсь!» —

Прорік упевнено Іджик.
 І не всміхнутися не міг,
 Як і Кубар, тепер Барис.
 Тож мовив так: «Іди й бери

Собі дочку мою в жінки,
 Сміливче. Звідки ти такий?!»
 До діви сквапно біг юнак.
 Коли ж уздрів її, то ляк

Іджика раптом охопив,
 Та, гордий, він не відступив.
 «Прийшов я, — так рече, — на прю.
 Якщо тебе я поборю,

За жінку станеш ти мені». —
 «А я готова до борні, —
 Рече Барисова дочка, —
 Давай подивимось, яка

Та сила, що здола мене,
 І боки хто кому намне:
 Якщо намну тобі їх я,
 Юначе, буду не твоя!»

Гадала діва-див Самар,
 Що се прийшов до неї алп.
 Аби довідалась вона,
 Що се людина — то могла б

Зчавить його без боротьби.
 Перед двобоєм врізнобіч
 Іджик і діва розійшлись.
 Коли ж розходились, увись

Полинув з уст Іджика спів —
 До алпів ніс благання він.
 Іджик одного в них благав —
 Не змарнувати ратних справ.

Кубара в пісні він молив,
 Аби на Землю дощ пустив
 Із блискавиць огненних стріл,
 Що підпалили б небосхил.

А Джиля в пісні він молив,
 Щоб зливу блискавок пролив —
 Не десь, а стрілами із хмар
 Улучив прямо у Самар.

І Дулосу-ріку молив,
 Аби лускою Бойгали
 Онуку рідному вона
 Приборкать діву помогла.

Барина в пісні він благав,
Щоб той косу Кубара дав:
Гадав — звалити б нею з ніг
Він богатирку-діву зміг.

І алпи зглянулись над ним —
Дали усе, що він просив...
Як перша випроба на міць,
Почався дощ із блискавиць,

Вони летіли у Самар
Вогненным шквалом з-попід хмар.
Та не спинило се її,
Вона ішла назустріч прі.

І ось — розпочалася пря...
Якби Самар богатира
Вдалося стиснути-обнять,
Пропав би він, як мишеня

В зміїній пащі. Взяв Іджик —
Й лускою з голови до ніг
Осипав діву: тільки мить —
І мов укопана, стоїть

Самар. Із місця — ані руш.
Тоді юнак, мов справжній муж,
Косу Кубарову узяв,
За спину дівину завдав,

На себе, що є сил, потяг —
Коса затисла діву так,
Що підломила міць колін,
І, відірвавши від землі,

Підняв угору він її.
Тоді притиснув до землі,
І, опинившись нагорі,
Звитяжцем став тієї прі.

І стала жінкою тоді
Самар Іджикові. Радів
Барис: «Щоб рід наш не зачах,
Народить донька онучат!»

І справді: четверо синів
Було в Іджика. І родів
Чотири теж пішло у світ,
Од кожного — окремий рід.

У тих родах носили всі
Чоловіки ще з тих часів
Знак перемоги в лютій прі —
Косу, як роду оберіг.

Бере початок теж відтіль
Весела гра: під час весіль
Монети кидать в молодих —
«Лускою» називали їх.

З Лаїшем дружно жив Іджик,
І той свого безсмертя зріксь
В ім'я братерства. Він сказав:
«Не хочу алпом бути — став

І я людиною». Іджик
Одного разу занеміг,
І брат його, дізнався лиш,
По ліки вирушив. Лаїш

У землю хінів прямував,
Бо здавна славився той край
Знавцями ліків: там шукав
Для брата він цілющих трав.

Та на зворотному шляху
Втягнув алп Мал його в лиху
Пригоду — підлю підстеріг...
Себе господарем доріг

Вважав сей алп. Заради мзди
Він з подорожніми завжди
Чинив лихе, на всіх шляхах
Являвсь у вигляді бика.

З Бояна сином ворожду
Він давню вів за жертви й мзду.
Ні жертв не маючи, ні мзди,
Удався Мал тоді до мсти.

Вів навпростець свій караван
Лаїш пустелею Куман...
А Джиля саме сон зморив:
Мал вдарив рогами й звалив

Додолу алпа. Джиль устав,
На Мала дмухати почав,
Однак не вздрів, як ураган
Піском засипав караван.

Коли настиг піщаний вал
Людей Лаїша, той сказав:
«Цю смерть Господь мені судив
За те, що матінку я вбив»¹.

Лаїша тіло у пісках
Знайшов Барадж. І тлінний прах,
І ліки ті, що брату ніс
Лаїш, Іджикові одніс.

Іджик одужав. Не забув,
Хто до життя його вернув:

Підняв на ноги трьох синів
Лаїша — предків трьох родів.

На схилі віку вивів він
Усі роди (було їх сім)
У гори Хон, бо стало їм
Затісно біля течії

Ріки їх роду — Дулосу.
Народ Іджика з Дулосу
З тих пір народом хонів звать,
У назві тій — страшна можуть.

І в пам'ять краю, що колись
Був рідний хонам, нарекли
Іджика йменням Дулосу:
Іджик-Дуло — від Дулосу.

Його нащадки — ті, що йшли
По старшій лінії, були
Царями хонів. Їх було
Так само прозвано Дуло.

Пісня дванадцята ЯК ВІДНОВИВСЯ НАРОД ХОНІВ

Та слави справжньої сягнув
Народ сей, коли каном був
У хонів той, що звався Джилки,
Котрий водив на прю полки,

Хто у відкритому бою
Явив звияжну міць свою:
До хонів землі приєднав
Усіх, кого мечем здолав.

А над усе уславивсь він
Набігами в країну Хін:
Були там вдатні вояки,
Та підкорив і їх Джилки.

Себе він славою покрив,
Завоювавши Хіни пів

І на самій ріці Кубан
Застави хонів ставив кан.

І в трепеті перед Джилки
Звернулись хінці-вояки
До Албастия. Підлий джин,
Тама-Тарханом звався він,

Стрілу Дуло підступно вкрав,
Із лука лебеда потяв
Підкинув птаха тіло див
У стан Лаїшевих синів —

І збунтувалися сини
Лаїша. Лебедам вони
Вклонялись: вибрали вождем
Есега й вирушили в степ.

¹ Мати Лаїша – алп Видра, уславлена солодкозвучними піснями і грою на домбрі. Трагічно загинула під час зіткнення зі своїм чоловіком алпом Бояном та молодшим сином Лаїшем. – Прим. пер.

Та й після того, як Есег
Покинув край Джилки, усе ж
Не зменшивсь натиск ворогів —
Знов Албастия кликав Хін.

Щоб хонів знищить до ноги,
Звернувся джин до Аждахи,
А той вже Тюрка намовляв,
Зманивши блудом: обіцяв

За нього видати дочку.
Тюрк опинився на гачку,
Недовго й голову сушив,
Своїх обуривши синів.

Бо ті від батька геть пішли
І розселились по Землі.
Відтак життя дали родам,
Численним тюркським племенам.

Проте лишилося людей
Чимало й з Тюрком. Через те
Він міг, шикуючи полки,
Вчинити напад на Джилки.

Про це й умовилися Тюрк
І Аждаха, узяв на крюк
Останній Тюрка, бо таку
Ціну призначив за дочку.

Він вельми хонів не любив
І їм помститися хотів
За те, що мали гордий дух
І скрізь вбивали його слуг.

А вбитих виродків отих
Розрубували на шматки
Й прив'язували до гілляк —
Всім вовкулакам був то знак.

На всій межі по стороні,
Де Хін, стояли сторожі,
Та незахищена була
У хонів друга сторона,

Де тюрки-родичі жили.
І Тюрк напав на стан Джилки,
До ставки вдерся уночі,
Жорстоко кривних січучи —

Всіх повіризував до пня.
Та врятувати немовля
Устигла канова жона:
У річку кинула вона

Дитя в жертвовному котлі.
І тюрки кинулися вслід,
Не шкодували ніг і стріл.
На щастя, олень це уздрів,

Що воду пив, крізь оситняк,
Й згадав, як був ще оленям,
Джилки на ловах пожалів
Його. Віддячити хотів

Тепер за це він: підхопив
На роги хлопчика, з копит
Рвонувся в хащі і помчав
Геть від гонитви з дитинчам.

Аж сорок днів й ночей він біг
І в благодатний край землі,
Що Семиріччям звався, примчав
З дитям, котре порятував.

Під крила теплі немовля
В гніздо підклали журавлям,
Тоді царю передали,
В палац до нього принесли.

Цар Семиріччя прихистив
Дитя, ім'ям нагородив
Газан (так звався царський рід),
Коли ж нівроку він підріс,

Дочку за нього цар віддав —
І знову хонський рід постав.
Газан же доблесно служив,
Чимало подвигів звершив

У Семиріччі, і владар
Йому уділ великий дав.
Та смерть прийшла — і розбрат знов
Кропила рясно хонська кров.

Оружно йшли на брата брат,
За тюрків й алпів зліш стократ,
І син Газана Булюмар
Частину хонів і отар

На захід вивів крізь Саксин,
Минув Саклана ріки він —
Шир, Бури-чай... розбив Алвар
(Йому був батьком Булюмар)

Румійське військо й оселив
Рід хонів, ставши вздовж Сули.
Були ж колись богатири!..
І диви, й джини-упири.

Було ще мало мудреців,
На світі, хто б од манівців
Люд нетямущий одвертав,
У віру, грішних, навертав.

Тому багато на Землі
Було людей, хто жив у млі.
А тих, хто істину пізнав,
Ніхто по-справжньому не знав.

Тому багато на Землі
Було людей, хто жив у злі,
Без милосердя й доброти.
Без миру, ласки, без мети.

Тому нерідко в ті часи
Мечі встромляли в пояси,
І прокладали шлях собі
Добро мечем у боротьбі.

Книга 2

ШЛЯХ ДО ОСЕЛІ ДОНЬКИ ШАН-АЛБАНА

Пісня восьма

МАНДРИ АУДАНА МОРЕМ

Ат аж до моря прискакав,
А звалось море те Саклан.
Спіткнувся кінь зненацька і
Ат опинився на землі.

Образився на скакуна.
Мовляв, коня у тім вина,
І каже: «Міг би, коню, ти
Господаря поберегти».

«Продам непевного коня!
Поїду морем далі я», —
Так вирішив для себе Ат
І розлютився не на жарт.

Умить знайшовся й покупець —
Не знаний Атові купець.
Тулпара Ат йому продав,
Судно за виручку придбав.

«Ця шхуна — справжній корабель,
Доправить будь-куди тебе», —
Сказав купець і здимів геть,
Здійнявши пилу круговерть.

Ат — бранець у вітрил тугих.
Раби, закуті в ланцюги,
На веслах зладжено гребуть
І морем стелиться їм путь.

Однак далеко від землі
Вчиняють напад зело злі
На них розбійники й судно
Пустить збираються на дно.

В таке ще Ат не потрапляв:
Морські злодуги корабля
Свого чіпляють до бортів
Залізом гострим гаків

І лізуть з криками з човнів,
А веслярі тамують гнів,
Уже підбурені напів,
І Аудан свій лук схопив.

Не зволікаючи, почав
Стинати стрілами почвар.
Ні разу Ат не промахнувся
І розігнав їх як ману.

І скільки в нього було стріл —
Лягло ворожих стільки тіл.
З мечем і списом вліз ельбір
На корабель морських псявір.

І хто вцілів од стріл, також
Летіли в пекло д'горінож
Слідом за першими. Авдан
Взяв корабля на абордаж.

А на здобутому судні
Він бранців виявив при дні,
У трюмі, з пут усіх звільнив,
Добром трофейним наділив,

Яке забрав у зарізяк.
Один повідав йому, як
Став бранцем: «Звуть мене Хасан.
Хвала тобі у Небесах!

Мені життя ти врятував.
На кораблі я віз товар
З місць полудневих. Все б гаразд,
Якби не напад, що на нас

Було йорегами вночі
Учинено: ножі й мечі
Нараз розкрояли пійтму...
Й не вбито нас лише тому

(А взято бранцями в полон),
Щоб навернути нас у зло,
Безвір'ям отруїти нас,
Найгіршою з усіх зараз.

Скажи-но, пане, чим тепер
Ми винагородим тебе?
О славний воїне, яка
Віддяка варта вояка?»

«До діви, — каже, — їду я,
Від неї — в серці печія,
Але не знаю путівця
До неї, в дім її отця.

Звуть батька діви Шан Риштав.
Її — Боз-бі; якби вказав
Мені дорогу хтось туди,
То мав би дяку назавжди», —

Так Ат Хасанові казав.
«Я — мусульманин, — рік Хасан,
У багатьох країнах був,
Але ніде про них не чув:

Ні про царя з ім'ям Риштав.
Ні про доньку його, — казав, —
Та, мабуть, десь ще далі та
Садиба, де живе Риштав:

Земля насправді замала.
Всім володіє лиш Аллах.
І тільки Він, Всевишній, зна,
Де шлях який, а де стіна.

Лиш віри істинної шлях
Тобі відкриє вірний шлях —
Якщо послухаєш Творця,
Дійдеш мети і путівця.

Згадав про Аламира: вицент
 Його Булан розбив, а ще —
 Араб, що персів переміг,
 Царівну Марбію в ярмі

Потяг, і Аламир питає
 У дервіша, що правду знав:
 “Повідай, ти ж бо є мудрець, —
 Булан по правді виграв герць?”

Чи не дітьми Вовчиці є
 Туранці? Родове своє
 Коріння бережуть вони,
 Як міць на випадок війни?”

А дервіш: “Так, міцніш нема.
 Бо віра праведних трима.
 Відкрито йдуть за віру в бій
 І зрілий муж, і парубій.

Були араби заслабкі,
 Тепер, поглянь лишень, — які.
 Сказали ж бо: “Аллах акбар!”
 І Бог зарадив сим рабам.

Услав Творця — також знайдеш
 В бою звиягу, станеш теж
 Непереможним, як Булан.
 В Аллаха віра є й була

Ключем до славних перемог”, —
 Так мовив дервіш і замовк.
 Його послухав Аламир.
 Увірував. І — переміг

Булана — визволив свою
 Таку ж, як в Ата, Боз-бію
 І одружився врешті-решт,
 І не було їх щастю меж.

Булан уперше бій програв,
 Поразки наглої зазнав,
 Пихатим став-бо, і тому
 Забув, завдячував кому

Звисягами. Отак Аллах
 На стійкість віри бідолах
 Перевіряв. Та Аламир
 Так само стриматись не міг

І похвалятися почав
 Скрізь міццю власного меча:
 Зарозумілість і пиха
 Доводять завжди до гріха.

Його за це скарив Аллах —
 Завдав поразки у боях.
 Всі знають, як Він це зробив —
 Як той від Хіни відступив.

Коли загибель підійшла,
 Туранців дещиця була,
 Аллаху вірних, задля них
 Творець не винищив усіх,

А врятував... І ти звернись
 До віри істинної, вчись
 У тих туранців-молодців.
 Зміцнися в ній — спасіння в цім!»

«З усього, що ти розповів,
 Хасане, видно, чоловік
 Ти добрий, — каже Ат йому. —
 Та віри я тобі не йму.

Як перевірити, що це
 Є правда? Навчений отцем,
 Я вірю в духів предків: жив
 Наш рід, як заповів Іджик,

Аж доки, славний хонця син,
 Чужу кашанську віру він
 Не взяв, порушивши табу,
 І ворогом розбитий був.

Нема часу у вояка,
 Де краща віра і яка
 Гадати. Предків духи нам
 Все ж ближчі, хонцям-воякам!

Я їду. Довга моя путь.
У далеч почуття женуть:
Душа стужилась у вогні
Кохання, час рушати мені».

«Стривай-но, воїне! Дай ми
Помолимося, щоб Самий
Аллах страждальцю підсобив
І шлях тобі полегшив би», —

Хасан — до Ата. А тому
Терпець урвався. Ат — йому:
«Бувай!» — хапається за гак,
Затим одчеплює байдак

Од корабля і геть пливе
Туди, де у тумані твердь
Й на суходолі та гора
Що йде за ним, немов мара.

«О де ж ти, люба Боз-бія?» —
Журився Ат, не спав ні дня
Із двох, під сплески весел він
Лише її у голові

Тримав. Але на третій день
Все тьмою вкрилося. Ніде —
Ані промінчика. І шквал
По морю гнав за валом вал.

І заволали веслярі:
«О славний воїне! Звільни
Від ланцюгів нас чимскоріш.
Куди ми дінемось! Ловкіш

Упораємося без оков.
Ми постирали руки в кров!
Господарю, побережи
Себе і нас. Допоможи!

Якщо розтрощить корабля,
Нас жде лише на дні земля,
Підемо з ним усі на дно —
Невже тобі усе одно?».

Авдан-Дуло почув гребців,
Кайдани зняти повелів,
Надію в душі їм вдихнув,
Здавалося, а сам заснув.

Од змори в безвість провалився,
Коли штормило, геть кудись
Вві сні полинув, а раби
(Тепер що хоч із ним роби!)

Злякались моря небезпек,
Невдячні, й вирішили без
Того, хто їх звільнив, пливти:
Мовляв, інакше у плавбі

Загибель жде на них. Бо Ат
У небі вгледів зорепад
Із одинадцяти зірок —
Звелів, щоб стільки ж днів боров

Морську стихію корабель.
Інакше думали раби:
Перечекати бурю їм
Здалось безпечнішим, краї

Небес нараз у далині
Сяйнули просвітом, сяйні
Стовпи постали угорі,
А берег Тихий ледве мрів.

Зв'язали Ата уві сні.
Поклали в скриню, люті пси.
Замкнули міцно на замки
І в море скинули. Самі ж

Судно направили притьма
До берега. Але дарма:
Той спокій пастку приберіг
І наразив їх на поріг.

Бо щойно берега гребці
Дістались, хвилі-баранці
Переросли в бурхливий шквал —
Й судно на скелі виніс вал.

Міцніший за борти граніт.
Удар! І — з друзками політ
Кісток, ганчір'я, ланцюгів...
Ніхто з тих беззів не вцілів.

А скриню із Авдан-Дуло
Жбурляло хвилями й несло
У море одинадцять днів,
Як зорепад передвістив.

На день дванадцятий, коли
На берег винесли вали
Із Атом скриню, той зі сну
Прокинувся і ворухнувся,

Ногами вперся у дашок —
І розлетілася з дощок
Темниця. З неї виповз Ат,
Побачив берег, острів-сад,

Та доки скутим був, не міг
На землю стати — з рук і ніг
Поволі падали вузли.
Були міцні вони. Коли

Збив пута, так намучився,
Що з нього сила вийшла вся.
Вузли і пута, й ланцюги,
Не додали йому снаги —

Він провалився знову в сон,
Згадалися Тарвіль, Хасан;
Подумав про Аллаха — і
Побачив образ Боз-біі.

У лазні милася вона,
Крізь пару мріла голизна:
І серце трепетне, і жил
Мереживо крізь шкіру зрів;

Солодких ягід сік і мед
Втирала в тіло, що саме
Запаморочувало так,
Аж обертом йшла голова.

І Ат не стримався — зі сну
Покликав ніжно дівчину,
Вона почула мову ту
Й прикрила тіла наготу,

Розкішним злотом своїх кіс,
Що сяйво сіяли довкіл;
Які були аж до колін,
Що він їх бачити волів...

Та раптом все поглинув чад,
І жінку-дива вгледів Ат:
До лазні Мишею ввійшла,
Боз-бі під пахви підгребла

І обкаляла всю її
(Прекрасне тіло Боз-біі
Покрили рідина і слизь),
Та миттю здиміла кудись.

Із жахом кинулась Боз-бі
До батька. Той же, далєбі,
Своєї доньки не впізнав
Через мерзоту й шар лайна.

«Хіба це та, котру люблю? —
Риштава охопила лють:
— Як ти потрапила сюди,
Бруднульо? — доньки не щадив. —

Куди поділася моя
Дочка, красуня Боз-бія?!» —
Ще дужче розлютивсь Риштав,
Коли отак її картав.

«Іди, маро, з моїх очей!» —
Риштав розгніваний рече
До діви й виганяє геть
Із дому. Жалячи мов гедзь

Біль ранить серце Боз-біі,
Так ще не кривдили її,
Вона світ за очі бреде,
Від батька рідного. На те

Й чекала Миша — кігтями
Вона схопила діву вмить
І в підземелля затягла,
Хоч та й пручалась як могла.

Тоді ж пораним биком
І Ат зірвався з криком, кров
У скроні вдарила йому
І він, прокинувшись, пірнув

У воду, кинувся уплав
На поміч тій, котру кохав;
То підіймався на валах,
То падав з хвилями як птах.

Далекий берег бачив крізь
Солону воду в солі сліз;
Та раптом літепло води
Накрили поза ним льоди

І крига слідом поповзла,
Наздоганяючи плавця,
Весь час стискаючись за ним,
Ішла зі скреготом страшним.

Щосили плив Авдан-Дуло,
Та поле крижане несло
Вдогін за ним тріскучий звук
І лід затис йому косу.

А це була коса, яку
За хонським чином вояку,
Плетуть на щасну долю в день,
Коли він вперше в бій іде.

Й то найхоробріші бійці
Із хонів заплітають ці
Косиці, й ті, хто у бою
Живі лишаяються, стають

У небезпеках ратних всіх
Й від джинів злих як оберіг.
Однак тепер оця коса
Загрозу Атові несла.

Міг саме через неї Ат
Загинути. Навперегат,
Тамуючи у горлі крик,
Ножа він вихопив і встиг

У лід вгатити свій кулак
Так, що відтяв його різак
Ривком умерзлі півкоси,
Чим упередив наступ криг.

Де мить тому ще був плавець,
Шир океану, простір весь
Вкривався панцером льодів.
Наввипередки з ними плив

Ат. Лють як наслідок утрат
Сил додавала, а назад
Він не дивився, і устиг
Раніш, ніж лід його настиг,

Дістатись берега. Коли ж
На берег вибрався, то лиш
Відчув, як сила убува
І насувається провал.

Він кілька кроків ще зробив
Над силу людську. Берег плив,
І раптом крізь туман в очач
Побачив сад, садибу, дах...

Та щезло все це, щойно вздрів.
Ат знепритомнів і на ринь
Упав як штормом збитий дуб
Чи як приречений на зруб.

Пісня дев'ята ЯК АТ І ТАРВІЛЬ ЗНОВУ ЗУСТРІЛИСЯ

<p>Ат опритомнів і уздрів Себе в оселі. Узголів Схилились постаті: Тарвіль І молодиця у чадрі.</p>	<p>Передчуття росло в журбі. Де мати рідна? Де Танбіт? І від людей дізнавсь тоді, Що наречену викрав див.</p>
<p>Авдан почув: «Я — Фатіма, Хасанова дружина, мав Нагоду здибатися з ним Купця Хасана побратим.</p>	<p>Мою личину він прибрав І замість мене прискакав. І з усіма бенкетував. До хати ввів Танбіт... Овва!</p>
<p>Ти непритомний був, коли Тебе на березі знайшли І занесли до нас у дім — Хвала Аллаху! — ще живим.</p>	<p>Весілля в розпалі було І, певно, вже на спад ішло. Аж раптом чути крик Танбіт: «Рятуйте!» Натовп вбіг</p>
<p>Але тепер позаду все, Немає небезпеки вже — Над головою маєш дах: Мій муж тобі притулок дав».</p>	<p>В її покої, та нема Вже там нікого. І, о жах! — Сліди від алпових копит Вздвж дому, де жила Танбіт.</p>
<p>І Ат подяку щиру склав Тоді своїм рятівникам, Тарвіля розпитав, однак, Як опинився тут кунак.</p>	<p>«Це Аждаха, проклятий див, Сліди під вікнами лишив І наречену вкрав твою, А ненька з горя вже в раю», —</p>
<p>Повідав Ату Арбуга: «Казав тобі: одна нога Тут, друга — там. І того ж дня Порога рідного ступня</p>	<p>Мені повідали з юрби Гостей. І я тоді з тужби Забув про все на світі. Пік Вогонь біди і безум сік.</p>
<p>Моя торкнулася. Гостей Ще повен двір був. Та в густе Повітря кралася гроза. В очах у кожного — сльоза</p>	<p>Тож мов обмарило мене. Сів на коня і вслід конем За Аждахою поскакав. Ледь головою не наклав.</p>
<p>І ледве стримуваний плач. Мене всього обволокла Тривога. Бо ніхто мене Не зустрівач, якесь страшне</p>	<p>До ями вскочив. Батько мій Отак загинув. Бо влетів До пастки ув одній з погонь Ще до повернення мого.</p>

Так, знепритомнілий, і я
Лежав у пастці в одрубях,
Влетів до ями шкереберть
Й чекав, коли настане смерть,

Ледь опритомнівши. Із хмар
З'явилась раптом Фатіма,
Котру Лосиха привела
До ями. Аждаха-бо алп

З'їв Лосеня її, вона
Зненавиділа жеруна:
Він розлучив її з дітям,
Лосиху-матір — з Лосеням.

Коли мене у пастці тій
Лосиха вгледіла, мерщій
В підмогу добру Фатіму
Покликала. І лиш тому,

Що Фатіма на ворожбі
Була обізнана, судьбі
Я маю дякувати. Так
Чаклунським чарам птах Чак-Чак

Був навчений, як Фатіма.
І тьма розтанула, притьма
Я опинився в домі їх:
Аллах зцілитись допоміг,

Почувши Фатіми мольбу —
Й невдовзі я вже дужий був.
Так само й ти зцілився. Так
Був зцілений Всевишнім. Знак

Того, що на мольбу її
Він рани ізцілив твої.
Назвав я ненькою й саму,
Осиротівши, Фатіму».

«І в мене теж нема батьків,
Ані рідні, ні свояків», —
Зросивши погляд свій слізьми,
Звернувся Ат до Фатіми:

«О добра жінко! І мені
Стань матір'ю. Послав мені
Тебе Аллах із височин —
Я став тобі як рідний син».

Обох ельбірів Фатіма
До серця тулить, з обома
Як мати чинить: «В мене ви
Обидва, хлопчики, сини!».

«О нене! Підсоби синам.
Вкажи шляхи правдиві нам, —
Речуть до неї шляхтичі, —
До лігвища викрадачів».

«Аллах зцілив вас, і Аллах
Покаже вам правдивий шлях, —
Відповіла їм Фатіма, —
До нього прагніть усіма

Думками». І Тарвіль моливсь,
Благально дивлячись увись
Весь день, за себе й за свого
По духу брата. І вогонь

Вночі впівнеба спалахнув.
Сім зір саянуло із вогню!
Коли розсіялась питьма,
Казала няня Фатіма:

«Хасан повернеться ось-ось,
Ждїть на повернення його
Із дальніх мандрів. Одвезе
Тарвіля він до лігва. Це

Віддяка за Тарвілів чин,
За те, що віру справжню він
Прийняв. Хасанові Аллах
До крадіїв покаже шлях.

І те, що виказав Тарвіль
Прохання друга й брата, Він
Теж без уваги не лишив —
І небо зорями покрив.

Цим показав, що рівно сім
 Днів-діб дає знаменням сим
 Й оберігатиме в ці дні
 Дівочу цноту Боз-бії.

І в тебе є ще сім днів,
 О сину мій, ще сім днів
 Ти маєш, Аудан-Дуло,
 Хвала Аллаху! Припливло

Аж тут Хасанове судно,
 Вони не бачились давно,
 Хасан ельбірів обійняв
 Й синами їх обох назвав.

Тоді обом їм розповів:
 Допіру мандрівця зустрів —
 Дивлюсь й не вірю: то ж бо сам
 Є віри праведник Гійса.

Аллаха став пророком він,
 Оголосив у Румі він
 Про істинні шляхи, які
 Рятують душі справіків.

Учив заблудлих бідолах,
 Тих, що ішли до нього, як
 Знайти їм правди й віри шлях,
 Яким опікувавсь Аллах.

І слово праведника всім
 Проникло в душу. Лець не всіх
 Він обернув у віру там:
 Увірив їх він у іслам.

Але поганський Руму цар
 Його зненавидів за це:
 Владар намовив своїх слуг,
 Аби ті стратили Гійсу.

Та не наважився ніхто
 На злочин цей з румійців, тож
 Знайшли садумців-зарізяк —
 Убивць, що їх боявсь усяк,

Прибульців з острова Садум.
 Три дні дороги в довжину
 Й завширшки стільки ж острів був,
 Звідкіль той гурт убивць прибув.

Важких незграбних острів'ян
 Штовхав на злочин Руму пан.
 Було їм важко по землі
 Тіла тягати як драгли.

Коняка жодна не могла
 Драглисті втримати тіла:
 Тому любили кораблі
 Садумці дужче від землі

І плавали на кораблях,
 Була чужа для них земля,
 Неволили своїх рабів,
 Щоб ті робили кораблі.

А судна коштували в них
 Страшенні гроші... з головних
 Розваг володарів була
 Розпушта. Цар Садуму клав

Під себе перший юних дів
 І цвітом цноти володів,
 А підданих мав за рабів,
 Щоденно чинячи грабіж.

На горло міг скарати він,
 Хоч не було б на те причин;
 Законом нехтував, хоч сам
 Безбожно крав. Як справжній хам

Вважав за злодіїв усіх
 І сам, впадаючи у гріх,
 Усіх підозрював у тім,
 Чим наділяв кого хотів.

Боявся трон лишити, бо
 Остерігався, забобон
 Спіняв його, якого суть
 У тому, що царя вкрадуть.

Нужду на троні він справляв,
Щоб не відходить від «руля»,
І, сидючи на троні, всіх
Цнотливиць втягував у гріх.

Володар був усім взірець —
І швець, і на дуду гравець.
І всі у царстві тому теж
Жили, як він велів, «без меж».

Садумці скрізь чинили гвалт
Незгірш грабіжницьких навал,
Життя людське і честь у них
Не значились поміж земних

Чеснот. Не сів, не орав
Ніхто з них, м'ясо осетра
Було за харч їм. Риба та
Постійно оберталась там

І кожен з них міг по шматку
Собі відтяти балику
Від неї, бо рибчина та,
Точніш її величина,

Задовольняла їх усіх.
А щодо решти — все, що міг,
Садумець силою в чужих
Краях збирав, і з того жив.

Нічого, кажуть, батько в них
Не залишав синам, косих
Шаблюк опріч або меча,
Й казав: «А решта — справа чад!»

Якраз тоді, за тих часів,
Як непереливки Гийсі
Було у Румі, гурт купців
На румським торжищі приці-

нювався довго до речей,
Які ті «чада» із мечем
Понаграбовували, й там
Збували румським братанам.

Садумські слуги сатани,
Охоче згодились вони,
Поганством втяті кореші,
Гийсу за гроші порішить.

Припасували угорі
До поперечини воріт
Гийсу зі шкіри мотузком
Й сильніш надумали зі скоб

Зробити кріплення. Були
Шоломи з рогами у них,
Прибили ними до стовпа
Гийсі кінцівки, щоб не впав.

І, відступивши од воріт,
Стріляли в нього: дощ зі стріл
Гийсу всього поцяткував,
Скривавив тіло, та не знав

Ніхто із лучників стрільби
Науки, неуки-стрільці,
Допоки рани завдали
Смертельної, все до стріли

Із сайдаків пустили в хід,
Здійснивши наміри лихі.
Ні зойку не зронив Гийса,
Пощади теж просить не став,

Убивцям лиш сказати встиг:
«Аллах великий! Суд на всіх
Чекає, мертвих і живих!»
Ніхто не звідав мук таких,

Яких зазнав Гийса тоді,
І годі описати їх —
Його спіткала доля зла,
Та він уславив тим іслам.

А тих садумців п'яний гурт
Всіх на зворотному шляху
Настигла буря в морі і
Розбила їхні кораблі.

Та й ті, хто берега діставсь
 Й ладнав був щось, аби уплав
 Сягти Садуму узбереж,
 Наклали головами теж.

Вони з колод із кораблів
 Плоті позв'язували і в
 Нуртах морських знайшли кінець,
 Як і належить, хай їм грець!

Тоді ж і страчений Гийса
 Перед судом Творця постав.
 Всевишній намір мав — його
 Звільнить від присуду Свого.

Але казав на те Гийса:
 «Я з радістю приймаю сам
 Суд од Всевишнього! Тому
 Хай судить нас Найвищий Суд».

І прихилив цим Небеса
 До себе праведник Гийса —
 З Аллаха волі з височин
 Захмарних опускався він

На Землю. Вбогому він друг,
 Зціляє хворих від недуг,
 І перед стратою втішав
 Приречених, як той, хто сам

Зазнав мук страти. Знав Гийса
 Глибинну суть речей, казав,
 Що навіть гори для очей
 Його були прозорі. Ще

Розкрив йорегів суть мені —
 Перевертнів і упирів,
 Тама-Тархана посіпак —
 Від них всі біди. Най би шляк

Їх трафив. Лізуть у тіла
 І чинять чорнії діла:
 В тіла убитих ними чи
 Людей, що міцно сплять вночі.

Бо всі йорегі — то орди
 Поріддя, ті ж самі чорти,
 Що віру зрадили. Чимдуж
 Цурайся й ти йорегих душ!

Бо їх Шайтану продали,
 Що ними зміцнює тили,
 Остерігаючись Творця,
 Бісівська шушара оця.

Не бачив світ таких паскуд,
 Бо зело люті: там і тут
 Від злочинів кривавих плям,
 Як маками, цвіте земля.

Мій корабель на тебе вже,
 Тарвілю, на причалі жде —
 Нам показав Аллах шляхи,
 Пливім до лігва Аждахи!»

«Мій друже-брате, я горю
 Бажанням їхати на прю, —
 Тарвілю каже Аудан, —
 Єднає нас одна біда.

Тож підсоблю хоч попервах,
 Від Аждахи зриває дах! —
 Мій борг — тобі допомогти,
 Бо як-не-як, а ми — брати!»

В одну косу волосся шмат
 Із решток заплітає Ат,
 І йти на приступ Аждахи
 Готовий у новий похід.

Пісня десята
ДРУЗІ КАРАЮТЬ ДИВА АЖДАХУ
І ВИРУШАЮТЬ НА ПОРЯТУНОК БОЗ-БІЇ

І на Хасана кораблі
Донизу друзі попливли
Рікою Шир по бистрині
Вод найчистіших. В стороні

Побачили широкий степ
Країни, де ковил росте.
Посеред нього — гір якихсь
Вершини зводились увись.

На головній вершині там
Була висока вежа, та
Дізнатись ніколи було,
Чия вона. Тарвіль чоло

Хилив у смутку і журбі —
Журились над долею Танбіт;
Хасан помітив муки сі
Страждальця й каже Арбузі:

«Твоя кохана — ціла, так
Заздалегідь подбав Аллах,
Щоб непроникний панцер вмент
Лускою сріберних монет

Їй тіло вкрив — як і колись,
На неї срібний дощ проливсь:
Ніяка б сила не змогла
Завдати тілу її зла».

Хасан доправив корабель
Свій до призначених земель;
Брати зійшли на суходіл —
На них чекали вже гніді.

На коней скочили — й шляхи
Їх привели до Аждахи —
То був потворний одноріг,
Що вводив юних дів у гріх.

Був ненаситно хтивим див,
Той Аждаха, розбесник дів;
Тепер він поряд із Танбіт
Був у шатрі і люто під

Луску на тілі пазурі
Свої просовував, горів
Жагою, гриз і дряпав — хтів
Звести одну з найкращих дів.

Та неприступною була:
В лусці монет її Аллах
Беріг. Даремно одноріг
Впирився рогом у поріг.

Схопивши джина за хвоста,
Тарвіль з обуренням дістав
Його за карк, підняв і враз
Упарив так об стовп шатра,

Що навпіл той переламавсь,
А хвіст у дива одірвавсь.
Звільнившись раптом, одноріг
Мов дах утратив — геть побіг.

Ельбірив двоє вскач за ним —
Вовками вдвох за ним одним,
Перетинають на скаку
Шляхи, женучи Аждаху.

Тарвіль услід йому скакав,
А навперейми — Аудан
За Аждахою: як вовки,
Як стріли мчали парубки.

Не обдурив їх Аждаха —
Тарвіль йорега наздогнав,
З коня схилився — й на скаку
Вхопив за ноги задні, в кут

Отак загнали Аждаху.
 Ублюдок вигнувся в дугу
 Понад землею і хотів
 Тарвіля руку між зубів

Затиснути, але наспів
 Зі списом алпів Ат — і див
 У черево потятий був,
 Спис тельбухи йому проткнув.

Завив од болю Аждаха,
 І чорна кров, коли здихав,
 Залляла все, отруйна слизь
 Текла і ширилася скрізь.

Коли йорег обм'як і здох,
 Брати вернулися удвох
 Знов до шатра, й на білий світ
 Явили знов красу Танбіт.

В обіймах билось двійко серць,
 Їх щастя виповнило вщерть,

Не в змозі передати про
 Любов безмежну це перо...

Коли дізналася Танбіт,
 Хто допоміг братам і їй,
 Чадру вдягла одразу ж там
 І навернулася в іслам.

Із нареченою Тарвіль
 Вертав у дім свій, а звідтіль
 На допомогу Ату мчав
 І повернутись обіцяв.

Поїхав з Атом до судна,
 Де вже чекав Хасан, однак
 В дорозі їх застала ніч,
 Зненацька вринула до віч

І збила їх на манівці,
 Блукали в пітьмі мандрівці,
 Не зрушили ані на п'ядь,
 Скрізь — морок. Чорна непроглядь.

Книга III БИТВА З ЙОРЕГАМИ

Пісня одинадцята ТРОЄ ЕЛЬБІРІВ ОСЕЛЯЮТЬСЯ В БУЛГАРІЇ

Умовив друзів Аудан
 Розбити на Ітілі стан,
 Переселитися в Атіль —
 Його країну, на Ітіль

Пішли за Атом Тат-Иран
 З сакланами; Тарвілів стан
 Ввібрав урміїців: «чирмиші» —
 Сабани звали їх. Мужі,

Переселившись, царем
 Обрали Ата — Атіле

Його прозвали, назву мав
 Той край ту ж саму, кожен знав.

А люд увесь — приходьки й сам
 Народ сабанський, що в іслам
 Були наведені — на честь
 Трьох друзів звались відтепер

Народом булгарським. Атіль —
 Безкрая й благосна Атіль
 За батьківщину стала їм,
 Булгарія — іменням цим

Була наречена. Злиття
Племен співпало з розлиттям
Весняних вод. І так злились
Сабани з тими, що прийшли,

Поріднення се відбулось,
Як у сабанів повелось
І в хонів теж — і звичай той
Назвали словом Сабантуй.

Боролися й до боротьби
Із женихами родаки
Ставали замість молодих,
Щоб їх не вводили у грі.

Втім, женихи на скакунах
За нареченими, однак,
Ганялися, хоча старі
Межу встановлювали в грі.

І переможцям у борні
У пам'ять звільнення Боз-бі,
Коли Ат алпа Барана
Забив — вручали барана

Жертовного. Так само як
Боян-Іменова рідня
Монетами під час весілля,
Немов лускою Бойгали,

Ще посипала молодят.
Був Ату сон: побачив Ат,
Як з юрти вилетів Барадж,
І здогадався Ат, нараз

Прокинувшись, що з юрти геть
Слід вийти, бо інакше — смерть.
І справді — в юрту, де жив цар,
Улучив блискавки удар.

І з цього вивів Аудан,
Що се Всевишній знак подав:
Присутністю Бараджа Він
Їм Божу ласку заповів.

Бараджа жити запросив
Ув Ечегелі на горі,
Що звалась Урія, й звелів
До держаків од прапорів

Чіпляти кульки повстяні
Червоні, що в подобизні
Бараджа мали представлять.
На всіх клейнодах ті висять.

Постійним осідком своїм
Ат вибрав місце над крутим
Проваллям, там печеру мав,
Яку він Булгаром прозвав.

Та хай там як, ельбіри втрюх
В підгір'ї Урмії, де льох
Печери давньої, в ті дні
Збирались щойно по весні.

У приурмійській даліні,
Де річка з назвою Урмі,
Поміж високих буйних трав
Цвіли, мов квіти, три шатра.

І юрти навколо шатрів
Для бійв наших друзів, і в
Колі юрт — наметів гурт
Розкинувся численних джур.

Ельбір мав бійв 33-х,
А кожен бій — джур десятьох.
Шатром найбільшим володів
Цар Ат — на тисячу голів.

Збиралось в Ата стільки їх,
Мужів достойних і міцних,
На честь хоробрих вояків
На званих учтах. Через них

Шайтан неспокоюм проинявся —
Ельбірів успіху боявся.
Щоб Аудан почувся зле,
На мсту намовив Шурале.

І той хакана умовляв,
Аби хакан хозар напад
На них і полчища хозар
Зненацька кинув на Булгар.

Хозари — плем'я, що колись
Людей винищувало скрізь —
Були нещадними з тих пір,
Як з ними бився Хін-Батир.

Тому так швидко Шурале
Із ним домовився, але
Не враз хакан підняв хозар,
Ішов на воїнство булгар:

Піску в пустелі менше, ніж
Хозар було в тій стороні.
З них кожен прагнув смерті тих,
У кого предок — Хін-Батир.

Булгари стали до застав
Супроти грізних тюркських лав:
Про те дали ельбірам знать,
Що підступила вража рать.

Таку почувши новину,
Трибратні друзі в мить одну
Поклали відсіч дати злу
І склали Богові хвалу.

Творцеві дячили брати
За те, що з ворогом звести
Рахунки дав нагоду він
І ката пращурів привів.

На коней сіли і мерщій
Відважно кинулися в бій,
По-хонськи вигукнули «Хур!»,
Розтявши гурт ворожих юрм.

В шаленстві стали з братом брат
До січі без вояцьких лат
І козаками напрямць
Врубалися, почавши герць.

Всю зброю в битві поламав
Ім лютий опір вражих лав,
Коли порожній сагайдак —
Летять з черкесами в руках.

«Аллах великий!» — всі гуртом
Рвонули браття напролом,
Аж розляглась довкруг луна
І задвигтіла твердь земна.

Навдъори бігли вороги,
І знищували до ноги
Ельбіри їх: ті бігли геть,
А навздогін летіла смерть!

Вже біля Кара-Жару аж
Хакана доля ждала та ж
(Його зварили в казані
На Куянтау), а за ним

І син його в полон попав,
Однак за те, що відмовляв
Чинити напад на Булгар
Отця свого, — уник покар.

Прийнявши віру, військо він
Знов у Киргизію повів;
Багату здобич і товар
Взяли ельбіри у хозар.

Якраз напровесні вони
Вертали в рідний край з війни.
Щоб коням ніг не підвihnуть,
Встеляли килимами путь.

Пісня дванадцята ПРО СМЕРТЬ ТУЛПАРА І АТА

Лиш тільки бій сей відлунав,
Тулпар до Ата промовляв:
«Ох, важко стало вже мені
Тебе носити на собі.

Прошу, на волю відпусти —
До Куянтау, до гори.
Бо хочу там останні дні
Над Бури-Чаєм провести!»

І Аудан тоді сповна
Уволив волю скакуна —
Звелів пригнати з пасовиськ
Табун найкращих кобилиць.

Найкращі з кращих кобилиць
Лошат од нього привели,
Що в коней вирости баских —
Ельбіри їздили на них.

Коли Тулпару стало зле
І він помер, то Атіле
На Куянтау прискакав,
Прах аргмака відшукав,

Піднявсь на гору і відчув —
Перехопило йому дух
І подих — вгору, вгору, вго...
Життя покинуло його.

У домовині золотій
Похований братами він
Був спершу і на ланцюгах
Поміж дубів високих прах

Гойдався. Але був буран
І ланцюги порозривав.
Тоді брати у Бури-Чай
На дно спустили родича й

Булгарією почали
Нащадки править Атіле:
Курбат Башту — Аскала син,
Її могутньою зробив.

А кан Джилки, Гайдарів син,
Зберіг держави велич він,
Хоч підступи Шайтан чинив
І слуг своїх схилив до них.

Вмираючи, на схилі літ,
Своїм нащадкам заповіт
Лишив: поширювати вість
Од віри істинної скрізь.

Бо з допомогою Творця
Ельбірам визначена ця
Участь — подвиги вершити
Духовні й ратні водномить.

Зміцнити й славою покрити
Околи булгарські, створить
Державу, що її можуть
В усіх краях відома суть.

А час прийшов — і без жалю
Герої наші у свою
Персть рідну тихо відійшли
І в роду пам'яті жили.

Творець дав щастя їм — Свій суд,
І з того славного часу
Став покровителем булгар,
Держави з назвою Булгар.

Отож уславимо Творця —
Десниця благосна Отця
Синам Булгарії зорить,
Небесну краячи блакить.

Він миттю зором осягнув
 Бат-Тéрек весь і обігнув
 По обрїй Землю всю, відтак
 Його блискавоносний зрак

Бистріш за вовка на бігу,
 Який уздрів овечий гурт,
 Міцніш за вивірку, яка
 Вчепилась в гілку, надлегка;

За рибу глибший, що углиб
 Летить за зграєю із риб;
 Всевишньо вищий за орла
 І вись проймає, мов стріла.

Від нього сховку не знайти —
 І той, хто хоче ся спасти,

Хай, як ельбіри, доведе,
 Що вірі відданий будь-де.

Хвала Аллахові! — стряса
 Молитва Землю й Небеса.
 І ось кінчати вже настав
 Час нам повчальний сей дастан.

О правовірнику! Коли
 В Дебері будеш, помолись
 У скиті дервіша Башту
 За душу грішника, яку

Мав найнікчемніший з рабів
 Всевишнього — Шамс Микаїль
 Тебір з Башту... де Бури-Чай...
 Де гори скит його вінчав.

Словник давньобулгарських слів¹

А

Алвар — син короля гунів Булюмара (Булюмар — син Газана, Газан — син Джилки). Очоловав гуно-булгарське військо в Андріанопольській битві 378 р., яка закінчилася повним розгромом армії візантійського імператора Валента.

Айдар — володар Чорної Болгарії (поч. IX ст.), який у 820 р. прийняв іслам.

Аламир (Аламир-Султан) — давньобулгарське прізвисько Іскандера Зулкарнайна (Александра Македонського).

Аллах-Всевишній — бог мусульман.

Алп (Алп-див) — язичницький булгарський бог (дух).

Алп Албастий — язичницький бог підземного царства (пекла).

Алп Аждаха — язичницький бог розпусти.

Алп-бі Артиш — язичницька богиня, яка оберігала від напасті.

Алп Барадж (або Ельбіген) — язичницький бог, присутність якого була показником безпеки для країни або міста; міфічний алп-оберігач Булгарії.

Алп Баран — язичницький бог чварів та впертості.

Алп Бури (або Барин) — язичницький бог війни.

Алп Барис — язичницький бог відплати за зло.

Алп Боян — язичницький бог музики.

Алп-бі Бойгала — язичницька богиня риб.

Алп Бат-Терек — язичницький бог боротьби зі злом.

Алп-бі Видра — язичницька богиня лісів.

Алп Джиль — язичницький бог вітру.

Алп Куян — язичницький бог грабіжництва й розбою.

Алп Мал — язичницький бог тваринництва.

¹ Підготувала до друку Олеся Урбанська.

Алп-бі Миша — язичницька богиня розпусти.

Алп Сокіл (Лачин) — язичницький бог переселення людських душ на небо (на суд Тангри), що мав вигляд сокола або білого коня.

Алп Тун-Бури — язичницький бог підводного світу.

Алп Хурса — язичницький бог ковальської справи.

Алп-бі Чак-Чак — язичницька богиня молотят.

Алп Шурале — язичницький бог смерті.

Арбуга — богатир, герой булгарського епосу.

Аргамак — бойовий кінь.

Ат, Агиле, Аудан-Дуло — імена богатиря, героя булгарського епосу.

Агіле (державна Ата) — легендарна початкова назва території булгарської держави.

Атіль (річка) — одна з форм тюркської назви Волги.

Б

Баджанаки — печеніги, предки каракалпаків і гагаузів.

Балтавар — язичницький давньобулгарський титул булгарських королів.

Барадж-Ельбіген — див. *Али Барадж*.

Башту — одна з давньобулгарських назв Києва.

Бі — вождь плем'я, князь, княгиня.

Боз-бі — героїня давньобулгарського епосу.

Бойгал — озеро Байкал.

Булан — легендарний персонаж давньобулгарського епосу.

Булгар — легендарна печера, за народними переказами вона дала назву Булгарській державі і місту Болгар. «...місто Болгар, за народними переказами засноване Александром Македонським... Мулла Абдурахім син Усмана із Огуз-Ім'яну розповідає у своєму творі, що Александр Македонський, коли вирушив на східну війну, закопав у печері припаси і на зворотному шляху на цьому ж місці заснував місто, назвавши його іменем, складеним зі слів

персидською і арабською Бунігар, тобто дно печери. Згодом із цих слів за допомогою заміни букви (Н на Л) і пристосуванню до арабської мови склалася назва Булгар...» (Ш. Марджани. Очерк истории Болгарского и Казанского царств — труды IV археологического съезда в России. Т. 1. — Казань, 1884).

Булюмар — король гунів IV ст., за правління якого гуни вторглися в Європу.

Бури-чай — давньобулгарська назва р. Дніпро.

В

Всевишній Тангра — ім'я головного язичницького бога булгар, яке після прийняття ісламу стало одним із імен Аллаха.

Г

Газан — легендарний король гунів (син Джилки).

Гийса — один із мусульманських пророків.

Д

Дев'яте небо — осідок Тангри.

Дервіш — член мусульманської суфійської общини, аскет, жебрак.

Джилки — булгарський цар Габдулла Джилки (865–882 рр.)

Джин — злий язичницький бог.

Джин-бі — зла язичницька богиня.

Джин-йорег — злий язичницький бог із роду йорегів.

Дулосу — легендарна сибірська річка.

Дебер — давньобулгарська назва річки Свіяги.

Е

Ельбіри — богатирі.

Есеги-чирмиші — угри, які служили у булгарському війську.

Ж

Жи-Учек — легендарний персонаж давньобулгарського епосу.

З

Золотий Лебідь — міфічний образ давньо-булгарського епосу.

І

Іджик або Іджик-Дуло — легендарний засновник династії гунських королів.

Й

Йорег — особливо злісний нечистий дух.

К

Козак — доблесний лицар, що б'ється без обладунків (*давньобулг.*); дрібний служивий лицар (XIII-XVI ст.); вільна людина (*тюркська назва*).

Кан — цар (*давньобулг.*).

Кара-Жар — давньобулгарська назва Чернігова.

Кашан — легендарна країна, яка іноді означала Кашгарію або Молдову.

Кий — прізвисько молодшого брата кана Курбата Шамбата, що правив у 623–658 рр. у заснованій ним державі Дулоба, а згодом був губернатором округу Башту (Києва) держави Велика Булгарія.

Киргізія — загальна назва племен кочових кипчаків — куманів, оймеків та ін.

Кінь Тулпар — богатирський кінь. За переказами, якби знайшовся той, хто зміг би проскакати на ньому, не падаючи, вісім кіл, то він став би царем Землі.

Коса Кубара — в ній була сконцентрована його могутність.

Кубан — давньобулгарська назва річки Хуанхе (Китай).

Кубар — див. *Али Кубар*.

Курбат-Башту (Курбан-кан) — цар (балтавар, кан) гуно-болгар або протоболгар (620–660 р.). Засновник протоболгарської держави Велика Болгарія.

Кук-Куян або Таш-Баш — перероджений Всевишнім алп грабіжництва і розбою Куян, який волею Тангри/Аллаха став покровителем купців.

Куман — легендарна пустеля в Центральній Азії.

Куян — див. *Али Куян*.

Куян-Тау або Кук-Куянтау — давньобулгарська назва пагорбів, на яких стоїть Київ.

Л

Лайш — легендарний брат героя давньобулгарського епосу Іджика. Ім'я Лайш було поширеним серед болгар аж до початку XIX ст.

Лебідь — див. *Золотий Лебідь*.

М

Марбі — донька царя персів, легендарна героїня давньобулгарського епосу.

П

Перевертні — назва злих язичницьких богів.

Р

Рум — давньобулгарська назва Візантійської імперії, а згодом Османської (Турецької) імперії.

Румійці — візантійці, греки.

Риштав або Шан-Албан — легендарний персонаж давньобулгарського епосу, чие ім'я було поширеним серед чорних болгар і їхніх нащадків у Південній Русі — ковуїв (хафубуйців) та берендеїв.

С

Сабан — одне з найдавніших і великих кипчакських племен, частини якого брали участь у формуванні цілого ряду народів, зокрема і болгар.

Сабантуй — національне булгарське свято (в перекладі — сабанське весілля), яке присвячене обряду завоювання юнаками права на одруження з коханою дівчиною у змаганнях з боротьби (креш) і навскач (киз куу).

Садум — Скандинавський півострів і Данія.

Садумці — всі скандинави (норвежці, шведи, данці), хоча данці давньобулгарською окремо називались словом «анатиш».

Саксин — назва Нижньоволзької провінції Булгарської держави.

Саклан — назва всіх північноіранських кочових племен (скіфів, сарматів, аланів, масагетів та ін.), що займали степи від Дунаю до Волги.

Сакланське море — Чорне море.

Самар (діва Самар) — легендарний персонаж давньобулгарського епосу, праматір булгар, чие ім'я було поширеним серед булгар до XVI ст.

Семиріччя — Східний Казахстан.

Сок — легендарний персонаж давньобулгарського епосу, син алпа Карги і алп-бі Чак-Чак.

Субаш — легендарна гора.

Сула — давньобулгарська назва річки Дунай.

Сурез — давньобулгарська назва Дагестану і Дербента.

Т

Тама — давньобулгарська назва підземного світу, пекла.

Тама-Тархан — володар підземного світу Албасти, який прислужує Шайтану.

Танбіт — легендарна героїня давньобулгарського епосу.

Тарвіль — легендарний герой давньобулгарського епосу. Також зустрічалися форми Таргіз і Таржиз.

Тархан — булгарський губернатор, якого вибирали серед туземних бійців; залежний правитель.

Тат-Иран або Шамс — легендарний герой давньобулгарського епосу. Також зустрічався варіант Татра.

Таш-Баш — див. *Кук-Куян*.

Тихий берег — можливо, берег Азовського моря («Ас-дінгезе»).

Тангра — верховний бог булгар-язичників, одне з імен Аллаха у булгар-мусульман.

Тюрк — легендарний син Бояна-Імена, негативний образ давньобулгарського епосу. Тому його ім'ям булгари часто називали ворожі до Булгарії кочові племена.

Туран — область південних тюркомовних племен, що межували з Іраном.

У

Урми — одне із давньоугорських племен, яких булгари називали також «ерми», «чирми». Славилися мужністю, звідси походить булгарський термін «чирмиш» — солдат, повстанець.

Урми (гора, річка) — легендарна гора, річка.

Ф

Фатіма — легендарна героїня давньобулгарського епосу.

Х

Хакан — титул деяких тюркських династій.

Хасан — легендарний герой давньобулгарського епосу.

Хін — легендарна країна на Сході, іноді — Північний Китай, іноді — афгано-індійські землі.

Хозари — конфедерація кількох тюркомовних племен (здебільшого, кипчакомовних), які завоювали Велику Булгарію і перетворили її в Хозарський хаканат.

Хон, Хонтау — легендарні гори, іноді Алтай.

Хони — гуни.

Хурса — див. *Алп Хурса*.

Хурсан — Хорасан, Східний Іран.

Ч

Чак-Чак — див. *Алп-бі Чак-Чак*.

Чулман — легендарний острів у Північному Льодовитому океані.

Чулманське море — Північний Льодовитий океан.

Ш

Шайтан — диявол.

Шамбат — див. *Кий*.

Шамс Тат-Иран — див. *Тат-Иран*.

Шан-Албан Риштав — див. *Риштав*.

Шир — давньобулгарська назва Дону.

Валентина Чайковська

Ізраїль

1950

ПРОСТЕ І СКЛАДНЕ

Вибрані вірші

ДО ЗЕМЛІ ВКЛОНЮСЯ (Україні)

Часом вміння витримати біль —
До сльози загуслої правдиве.
І пекучіше, ніж в рані сіль!
Все здається просто неможливим...
Не ридати — мужність у житті!
Співчуваючи, можливо варто —
Ні, не плакати, (хоч чуття святі),
А нести Надію! Біль ховати.
І крізь Час і Простір, крізь моря,
Словом, що тріпоче милосердям,
Засівати, як зерном, поля,
Де пройшлися гусениці смерті...
Виростуть жита на славу й честь!
Переможно соняхи всміхнуться!
Нелюди-убивці цезнуть геть!!!
Україні Мужній до землі вклонюся...

БУДУТЬ МИР І ВОЛЯ!

Україно люба! Найясніша Пісне!
Встала ти відважно проти ворогів!
Як же в грудях нині щось за тебе тисне...
Знаю, ти побореш, Рідна, злих катів!
Тільки в синім небі янголи маленькі
Посплітають ручки в зоряний вінок,
А внизу під ними, Україно-Ненько,
Пом'янеш свічками в церкві діточок...
Тільки над ярами, де невинних вбито,
Заголосить гулко сич або сова,
Та зерном заплачуть колоски із жита,
Тільки гірко-гірко зойкне десь вдова.
Прийде час і стане все в краю до ладу:
Будуть Мир і Воля, Світло і Любов!
Переможеш, Ненько! Переможе Правда!
І відродить Єдність Славу знову й знов!

ПРОСТЕ І СКЛАДНЕ

В нашім світі, до сліз, усе просто:
 Гай і поле, і хвиля морська,
 Захід сонця і схід. Аж до млості
 Пестить душу миттєвість п'янка.
 Невідомістю синь промениться,
 Манить погляд вночі до зірок,
 Думка з Всесвітом, ніби рідниться,
 Прокладає незримий місток.
 В нашім світі, до сліз, усе складно!
 У цім світі, де люди живуть.
 Сіють зло навкруги безоглядно,
 Забувають народження суть.
 В лабіринтах чуттів таємничих
 Безліч доброго сховано десь,
 Вся Природа до мудрості кличе,
 Тільки губиться в заздрісних честь.
 І простий, і складний одночасно
 Світ людей, їх поступків, діянь.
 Плаче золотом осінь прекрасна,
 Чи втомилась від марних чекань?!
 Годі війн, просить жовтень нас слізно!
 До простого в житті тільки крок!
 «Пам'ятайте, що Суд буде Грізним!», —
 Впав зажурений з клена листок...

РУКИ

Ми їдем в автобусі двоє,
 Ти просто навпроти сидиш...
 Ми більш, як піввіку з тобою
 Несемось пліч-о-пліч кудись!
 Дивлюсь на натружені руки,
 І вдячність затоплює вмить.
 Є стільки в сердечному стуку
 І ласки, й тепла, аж щемить.
 Ти стільки трудивсь без спочину!
 Та зборював втому не раз,
 Ішов, взявши доню і сина,
 Гуляти. Щасливий був час!
 У кожному нервві повага,
 І вдячність, і ніжність без меж!
 Вклоняюсь тобі за відвагу,
 В руках ніби щастя несеш!
 Ці лагідні руки уміли
 Носити мене на руках!
 Карпатські всміхалися схили,
 Я там забувала про страх!
 І хочу припасти губами
 До кожної жилочки рук!
 Злітає до Бога над нами
 Молитви пісенної звук.

ЛІХТАРІ

Люблю яскраве світло ліхтарів
 Коли сміються вогниками очі,
 В мені й тобі незмірне щось тріпоче!
 У погляді вчуваю щось із див.
 І не втекти мені, коханий мій,
 Від губ твоїх, і ніжних, і ласкавих
 Торкання душ тремких і величавих,
 Коханням світяться лаштунки вій.
 Забули ліхтарі про сором враз,
 Чуття збентеження їм незнайоме,
 І що, окастим, про любов відоме?
 Освітлюють лиш променями нас.
 І прошу я, коханий мій: «Мовчи!
 Є міць кохання в слові невимовнім!
 Щось сокровенне сховане в безсонні».
 Ховає в тиші ніч до слів ключі.

О, МУЗИКА!

Без дозволу ввірвались звуки, Зітхнула ковила на луках. Страждання людські вчув світанок, Всіх мовчки обійняв серпанок. О! Що за музика несеться? Гримить і пестить, і сміється. Г'янить, напоєна дурманом, Зове в солодкий світ сопрано. Акорд зривається, несеться, Як в колісниці тіла серце. Летить, мов грішник, десь у прірву, Що зрадив вмить кохання зливу.	Гримлять засудження литаври. «Прости», — злітає десь над яром. А далі... знову все спочатку. На всьому Вічності печатка. Страждання очищає душі, Які, насправді, невмирущі. Та хто ж сюжети ці придумав? Поклав на ноти дивні думи? В них плескіт хвиль, в садку вечера, І плач, і сміх, і дзвін фужерів. Злітає музика у висі. О, стій, прекрасне! Зупинися!
--	--

Про авторку

Валентина Чайковська народилася 15.11.1950 р. в м. Луцьку Волинської області (Україна). Закінчила Львівський політехнічний інститут. Інженер-будівельник. Працювала викладачем в училищах, відповідальним секретарем однієї з комісій при виконкомі в м. Нововолинську, на інших посадах. В 1998 році репатріювалась в Ізраїль.

Членкиня СРП Ізраїлю, Національної СП України і Міжнародної Гільдії письменників. З 2008 по 2016 р. — очільниця літературного об'єднання «Рішон». Автор 23-ти книг, перекладачка. 20-та книга В. Чайковської перекладена грецькою мовою — поеткою з Греції Нані Саріду. Більше 80-ти віршів Валентини Чайковської стали піснями.

Лавреатка Першого Міжконтинентального Фестивалю Української патріотичної пісні в США — United For Ukraine-2022 та володарка Почесного Диплому 5-го Міжконтинентального радіо-фестивалю «Співай рігну», на якому їй присвоєно звання «Посла Української Пісні у Світі» (Сакраменто, Каліфорнія, США — 2025). Дипломантка багатьох літературних конкурсів.

У 2021 році Валентині Чайковській присвоєні звання Посла Миру по проекту «КНИГА МИРУ», а також звання академіка Академії літератури, мистецтва, комунікації.

У 2021 році в Ізраїлі в гаю «Вчених та діячів культури репатріантів», члени «Земельного Національного Фонду «Керен Каємет» посадили іменне дерево на честь Валентини Чайковської.

Лавреатка Міжнародної премії української пісні ім. Василя Симоненка.

Багато віршів Валентини Чайковської перекладені на англійську мову. Валентина Чайковська — член родини трьох українців — Праведників народів світу.

Анна Сантоліквідо

Італія

ЧАС НАСТАВ

Вибрані поезії

З італійської переклала Тетяна Боса

ЧАС НАСТАВ

Якщо вітер свище вулицею
розчахни вікно
натхненне яви обличчя.

Якщо сніг укриває дахи
вийди на вулицю
вкрий білим волосся.

Якщо дощ ударяє по склу
відчини двері
піді й покріпися.

Якщо бреше собака вночі
не остерігайся нещастя
кинь йому трохи хліба:
може він просто голодний.

Якщо стукає хтось у двері
подумай:
мабуть пора йти.

СВОБОДА

свобода
це прокидатися на світанку
щоб милуватися польотом фламінго

божеволіти від радості
перед красою
бути в захваті від поезії

бродити лугами
у пошуках фенхелю
і грибів

свобода — це емоція
плотська втіха
хвалебна ода з перепусткою

СІЛЬСЬКА НАРЕЧЕНА

I

вірила що небеса скидають листя
натомість вони метали вогнем
душа на ковадлі
коні на скаку

II

вона товкла сіль у ступці
поливала розарій
латала життя
думаючи про свого чоловіка у Нью-Йорку

III

хтозна як він проводив ночі!
які були його жінки білі чи чорні?
гіркоту і бажання
він омивав рікою

IV

корабель переповнювався простаками
сумні дні в океані
надія між зубами
провина у нігтях

V

як примирити почуття
водою?
мусів викоренити себе із землі
щоб досягнути Нового світу

VI

дитина в утробі
вона кидала виклик долі
заводила пісень
що пронизували ліс

VII

білосніжні розвівалися простирадла
на сухій траві
кобила під в'язом
била копитами

VIII

листи повнокровними фразами
засвідчували ніжність
зберігала маленький орган у скрині
свічку на каміні

IX

на заході дня гляділа удалеч
він не повертався із виноградника
можливо бесідував у порту
чи нюхав тютюн

X

«Америка далеко
і я не здолаю воду»
повторювала сільська наречена
з ножем у корсеті

XI

вночі тужила
цілувала дітей
молилась розарій
жбурляла туйфлею у цвіркуна

XII

роками надходили долари
та нитка якось обірвалася
серп стяв подружжя
і запанувала тиша

STUPOR MUNDI

Присвята Томасу Педіо

у мені енергія Півдня
впертість тих хто народжував у полях
і боровся із паном
негарзди мене не збороли

я перемішував мед і жовч
почерпнуті із землі
я розбійник і жайворонок
я оспівую і проклинаю глупаків

у мені океан гордості
за мургії собори лаври
пагорби замки ліси

гнів і ніжність змагаються за мене
я оливкове дерево й дуб
улекс що вкоренився на березі

ВИБУХ

Присвята Франці Амендола

коли я народилася
розлилася ріка
півні співали
і зяблики

коли я народилася
іржали коні
моя мати скреготала зубами
і посвятила себе Богоматері

коли я народилася
блукаючі зорі змовилися
і неприборканий дух
зійшов на землю

коли я народилася
вітер осів на даху
перевів подих і підхопив
плач народженого немовляти

РЕЦЕПТ

Беру яйце і двовірш	додаю рішучості вітру
дрібку солі	та аромати полів
блискучу ідею	змішую із тотемом

перед приготуванням
дроблю проскури
і випікаю в лоні світу

ГРАММЕЛОТ

Присвята Даріо Фо

моя сторінка	якщо випірнає риба
це шкатулка з дивовижними речами	слова вихлюпуються
пронизана підземними ріками	і мене проймає дріж
вранці	однієї ночі я бачив
знаходжу пустельний пісок	дівчину з перловою сережкою
та сліди вимерлих тварин	і Мадонну скель
	крик Мунка
	мене бентежить
	і я зникаю

ДРЕВО ЖИТТЯ

Присвята Гектору Каталано

Господи	я теж стану деревом?
я колишу біль	на мені щебетатимуть
але він не спить	плиски й вільшанки?
воскреси мене	прославлятиму ім'я Твоє
дай мені милозвучний голос	напишу вірші на листках
щоб заглушити зло	співатиму літанії та псалми
очищена	Дозволь птахам небесним
я поховаю прах гріха	знайти спочинок
у лісах	на моїм гіллі

ДЕРЕВА

Присвята Антоніо

I

несуся до тебе
як прилив
погашене світло
сухий стовбур

II

прийми мене з ніжністю
я простягаюся
на твоїх руках
і насолоджуюсь ароматами

III

ти насичуєшся моїм пошумом
відкриваєш корали і губки
починається заново
спалення фенікса

IV

я осипаю тебе словами
що прилипають до шиї твоєї
деякі мокрі
інші розпусні

V

нарешті ти зрозумієш шлях
підводні камені
поклик глибин
відтінки кобальту

VI

ти поглинаєш мене бажанням
тамуєш спрагу моєю кров'ю
оливкове дерево воскресає
родить хтиві плоди

VII

перероджуюся у твоєму тілі
перепиняюся у саду душі
камелії спокушають мене
нашіптують змови

VIII

тепер ми — дерева і риби
ангели і коханці
сторінки і листя
звуки і проблиски

Я — ПОЕТ

Присвята Ернесту Хемінгуею

I

я — поет
навіть коли сльоза висихає
хмара вибухне
акула мене вкусить

II

у морі мрій
акули розсікають хвилі
рибалка бореться
руками що кровоточать

III

кидаю гачок на аркуш
я причаїлася у човні
насилу дихаю
кров червоно фарбує воду

IV

я — поет
в Белграді та Загребі
під сонцем Апулії
і в лігві розбійників

V

юнак стереже мій сон
палко як притаманно двадцятирічним
засуджене споживацтво
і запах шкіри

VI

я — поет
навіть коли загнивають водорості
повітря застоює
мене будить потяг

VII

як Сантьяго
я тягну до берега тушу
аж трохи розкаюся
бо надто далеко зайшла

VIII

риболовля в океані
виявляє прірву
загострює спрагу
і виточує самотність

ЗАПОВІТ

Присвята Момі Діміч

I

я залишаю у спадок горобцям
гнітючі чуття
що утеплять гніздо
захистять рід

II

соколу залишаю зір
і широчінь фантазії
що надихнуть політ
звеселять вечори

III

дубам залишаю
сердечність своїх творів
що допоможе їм протистояти
студіні та дикунству

IV

нестиглі ідеї лишу винограднику
де дозріватимуть під сонцем
Альяніко¹
і заздоровні слова

V

місяцю zostавляю ще ненароджене почуття
захоплення і воскресіння
виплекане завзяттям науки
і справжністю нескладного

VI

вогню та снігові
залишаю пориви мови
і паморозь лірики
що живитимуть ніжність

VII

ріці та струмку
залишаю текучість знаків
що литимуться допоки людина
захищатиме Всесвіт

VIII

небу і дітям
лишаю барви письма
рими й співзвуччя
і вихори чеснотливості

¹ Сорт чорного винограду, який вирощується у південних регіонах Італії.

ІХ

пустоті залишаю скорботу
згустки крові
тривогу переймів
і неспокій

Х

поетам залишаю дилему
радість подорожі
та чистоту сторінок
щоби це передали нащадкам

ХІ

словам залишаю ласку
солодку як мед акації
вдячна їм за незрадливість
і боротьбу

КАМ'ЯНИЙ ДІМ

По стількох роках
я знову побачила
дім кам'яний
оплавлений сонцем
та спокоєм.
Час безмовно
вирізьбив
на фасаді
власну історію
і приніс її в дар
допитливим
позиркам
літніх відвідувачів.
Навіть старий платан
і далі малює
пейзаж
прохолодною тінню
та роками
дарує її
палаючому камінню
залишкам
тепер уже ветхих дверей.

Лавка
вона все ще там
самовидець
із кам'яною достоїнстю.
Вже немає тієї
смаглявої
і сивочолої
що вдивлялася в небо
немов молячись.
Все тоді мало присмак
літописання скорботи.
Я ж побачила знову життя
у жмутку трави
що дивом проросла
у розколінні.
Я розмовляла з камінням
про красу
про життя
і любов.

ПІД ШОВКОВИЦЕЮ

Міріам перед коханням розпускала волосся
 вигинала тіло перш ніж зануритись
 жадання вивільняло бульбашки
 вона йшла на дно
 буря колихала її груди
 рожеві гранати
 кохання під шовковицею
 дивувало зірки
 пахнуло мустом.
 Тепер у Міріам сиве волосся
 виноградне листя зів'яло
 але вона іще не наситилась
 Міріам не хоче здаватися
 і ще досі розпускає волосся.

АНГЕЛ

I

на комині сидить ангел
 у каміні димлять гілки й очерет
 музична шкатулка вбиває час
 шкіра потіє кров'ю
 хом'як згортається клубочком
 я слухаю пісню лебедя

II

перетворюю відчуття у слова
 слова у тремтіння
 напливають відчуження
 сум'яття
 весільна церемонія
 і порожнеча

III

невдовзі я стану землею
 заворожу захід сонця
 ставши коренем чи петунією
 не оплакуватиму ніг
 мені бракуватиме губ
 тіней на повіках

ПОВЕРНЕННЯ

I

хто зна якою я буду
через сто років
стануть щоки
мохом а чи землею

II

не відчую кончини
світло викраде мене
вуста не зронять стогону
тільки поезію

III

дітей хотіла б поруч
мула у хліві
курчат під ліжком
фіалки у склянці

IV

я повернуся у мріях
у прагненнях матерів
у пристрасті закоханих
у ранкових хмарах

IN VINO VERITAS

Присвята Квінту Орацію Флакку

зимовими вечорами
набіги вовків
і сніг на дахах

серенади і страмботті¹
у південних містечках

потріскування поліна
і міцність Альяніко
в хатині селянській

під ноти шарманки
мама наливала нектар із бочки
батько нарізав ковбасу і сир

ми босоногі діти
шпигували з кутка горища
горла спечені димом і бажанням

чоловіки пили залпом
вихваляли Творця
вино текло
кров виноградника
гордість господаря

Про авторку

Анна Сантоліквідо, письменниця, поетка. Членкиня ПЕН. Проживає у м. Барі, Італія.

Про перекладачку

Тетяна Боса народилася на Львівщині. Навчалася в Італії (Рим), здобула наукову ступінь доктора філософії у Папському університеті. Тепер проживає в Канаді (Монреаль).

¹ Народна любовна або сатирична пісенька.

Лідія Волянська

Канада

ВИБРАНІ ПОЕЗІЇ

З англійської переклала Уляна Глинчак

Випалена Земля

Пам'ятне

Похід Шермана до моря у громадянській війні,
Підкорення Карсоном Навахо,
Наступ лорда Китченера на бурів,
і підпал сотень нафтових свердловин
відступаючих сил іраку Перській затоці.

Примітне

Московія за невдалого шведського вторгнення,
Московія за невдалого вторгнення Наполеона,
відступ радянської Московії за Йосифа Сталіна
під час німецького вторгнення у Другій Світовій,
і відступ Німеччини зі Східного фронту.

Марне

Не вапалившись достатньо землі
за останні три століття
(переважно в Україні),
московія знову нас палить.
Цього разу Бахмут —
уже лиш щєбінь і стерня —
у марній надії,
що ми
нарешті
здамося.

12 квітня 2023 р

Справедливе Попередження

«Ви вторглися в мою країну.
Будьте готові померти».
Це не означає:
«Я маю намір Вас убити».
Це означає:
«Повертайтеся додому,
перш ніж мені доведеться Вас вбивати».

19 квітня 2023 р

Острів Джарилгач

Парк-перлина, оаза дикої природи,
де незайманий неораний степ
щодня наповнюється співом жайворон,
усіяний сотнями ставів та озер,
з екзотичними прибережними мочарами,
лікувальними грязями, освіжаючим вітерцем.

Встелений тонкими білосніжними пісками,
між двома затоками Чорного Моря,
домівка зграїв дельфін, які загравають
пропливаючими човнами.
Тут благородний олень вільно бродить,
качається в багнюці, шукаючи пари.

Пелікани, кулики, гаги звичайні,
колпиці, граціозні лебеді, качки
відпочивають в цій оазі, повертаючись
до сезонних гнізд.
Вартує далі старий маяк
незаймані світанки та заходи сонця.

Але не надовго. Москалі
тепер оголосили цю мирну гавань
парком «розваг», раєм для мисливців,
і пеклом для всього,
що прикрашало її береги.

27 квітня 2023 р

Дума сов'єтської душі

Хороший Луїс Ігнаціо да Сілва.
Старі гасла ніколи не вмирають, еге ж?
Імперіалістичний пес-служака повинен
«припинити розпалювати війну в Україні!»

Можливо, Лула не вірить,
що Путін — неоімперіаліст,
напів-голий вершник,
вуглеводневий мільярдер.

Затяті ліві і ярі праві
продовжують ходити навшпиньках
фашистської території,
фліртувати з диктатурою.

Давайте запитаємо Лулу,
чи він би
сильно заперечував
якщо троє його сусідів

(будь-які троє)

атакують північну Бразилію
щоб рятувати своїх братів,
корінні народи
Амазону?

17 квітня 2023 р

Квітень — найжорстокіший місяць

Для Еліота квітень — спогади та пристрасть,
але для більшості з нас він -
Це температура та очікування.
Дехто хоче садити, але занадто холодно.
Дехто хоче садити, але занадто жарко.
Ми очікуємо можливості зміни
на кілька градусів плюс чи мінус.
Якщо температура не зміниться,
наші сади будуть пустою.

Одним словом, ми занадто стурбовані,
щоб жити спогадами чи пристрастю.

28 квітня 2023 р

Перше травня, Мей-Дей, мейдей

Найжорстокіший місяць добігає кінця,
ще занадто холодно, щоб бджоли
запилювали гірські гаї
рожевих і білих суцвіть.

В українських містах Б означає бомба.
23 убитих в Умані, в серці
України, колисці чорнозему,
де ґрунт чорний, як кавова гуща,
де Залізняк і Гонга вели
козаків і гайдамаків,
щоб вигнати панів з їхньої землі,
куди щороку на Рош га-Шана
десять тисяч бресловських хасидів злітаються
у своїх *пейсах*, чорних капелюхах і пальто,
де краса і тиша приваблюють інших
до кришталевих вод Софійського парку,
павільйонів, скульптур та ботанічного скарбу.

Найжорстокіший місяць, можливо, тільки починається.
M'aidez! M'aidez! M'aidez!

30 квітня 2023 р

Покійний Величний Дніпро

Шевченко часто писав
про широкий Дніпро
і його великі пороги,
що мчать до Чорного моря:
*«Рече та стогне Дніпр широкий,
Горами хвилю підійма,
Додолу верби гне високі,
горами хвилю піднійма».*

На початку 1926,
коли Троцький переконував

політбюро переймати
могутню ріку, все почалося.
«Дніпро жене», — казав він -
«крізь найкращі промислові землі,
марнує велич тиску ваги,
граючи
над віковими порогами.
Ріка чекає нас, щоб запрягти
її потік, приборкاته її дамбами,
і примусити давати світло».

І вони запрягли.
 У 1927 році Сталін почав будувати
 Дніпровську Дамбу на «звільнених землях»
 в центральній дніпровській долині.
 Насправді —
 сотні сіл,
 давні козацькі землі,
 примусово евакуйовані
 і стерті з історії. Фермерів
 назвали куркулями
 та захопили їхні землі.

Станція мала нести електроенергію
 кільком алюмінієвим
 та металургійним заводам,
 які ще не існували.
 Гребля була введена в дію в 1932 році,
 коли Голодомор досяг піку,
 село голодувало
 від Дніпра до Харкова

У 1945 році дамбу підірвали,
 щоб зупинити німців,
 а потім відбудували.
 У 1950 році низини
 колись могутнього Дніпра
 запрудили теж,
 для Каховського водосховища,
 щоб охолоджувати АЕС,
 зрошувати південь України,
 і дати питну воду Криму.

У 2023 році варвари
 знову на марші,
 підірвали останню дамбу.
 Майже два століття тому,
 Шевченко передбачив і це:
*«Як понесе з України
 У синєє море
 Кров ворожу... отойді я
 І лани і гори —
 Все покину, і долину
 До самого Бога
 Молитися... а до того
 Я не знаю Бога».*

07 червня 2023 р

Імперія-Цибуля

Бравурний виступ
 шеф-кухаря-воїна Пригожина:
 істеричні заголовки по всьому світу,
 навмисне відвернення уваги,
 але досить розважальне.

Так багато спекулятивних емоцій:
 Путіна «принизили», Пригожина «зачистили»,
 «ув'язнили», «заборонили».
 Розмови про вікна,
 про кувалди,
 про ножі в спину.

Ще більше куряви.
 Майже переворот, заколот Вагнера,
 путч, похід на Москву...
 а міжчаси 50+ ракет летять на Київ.
 (Бізнес як завжди,
 шоу триває.)

Вся ця драма заради того
 щоб просто Вагнер
 потрапив у Білорусь,
 щоб стримати Лукашенка,
 щоб знову відкрити там фронт
 і взяти Київ?

Скільки хтось не хотів б
в це вірити,
московія не переосмислює
нічого.
“Подай водку і розбуди
коли Пригожин/Шойгу/Путін
випаде з вікна,
вип’є новичок,
застрелиться в бункері.”

Московія себе уявляє
імперською головоломкою

«оповита таємницею
всередині загадки».

Але більш схожа
на цибулю: скільки шарів
не здирай,
ніколи нічого суттєвого
не знайдеш в кінці.

Народ мертвих мізків,
що ніяк не наїсться
очевидним абсурдом.

28 червня 2023

Хоробрий Буданов

Чутки про його кому та смерть —
музика для його вух,
«як медаль за мої зусилля»,
— каже Бульдог Буданов.
Він сидить під портретом
сови (ГУР), що
душить у своїх кігтях
летючу мишу (ГРУ).
«Це знак,
що я на правильному шляху»,
— каже він. Довкола нього
гранатомет,
міни та ряд телефонів —
усі на поготові.

Осколок, який осів
біля серця,
пара канарок
та дві шістнадцятитрічні жаби
підтверджують, що у нього далі
добре здоров’я.

Він посміхається одній
з кількох гіпсових сов,
які дивляться на нього згори.
«Ми зустріли
ворога і
він нікудишній».

08 липня 2023 р

Уроки вдячності

Пан Бен Уоллес,
міністр оборони Великобританії,
«запропонували» у Вільнюсі,
у кулуарах
саміту НАТО,
що Україні треба було поставити
більший акцент
на вдячності
за західну допомогу.
«Подобається нам чи ні,
люди хочуть відчутти
трохи вдячності».

Він зауважив, що українці
так поспішали
отримати всю можливу допомогу,
що вони не завжди казали
“дякую.”

*Так, нам дуже жаль,
що нас відволікають
бомби, які нас вбивають
у пологових будинках,
на вокзалах,
в піцеріях.*

«Ви знаєте, ми не Amazon»
— сказав він українцям минулого року,
коли, бідолаха,
їхав одинадцять годин
щоб отримати список.

*Так, вибачте
що Ви не могли прилетіти,
пане Уоллес.
Прикро що наш небесний
простір небезпечний ...*

Насправді, пане Уоллес,
було багато
висловлено вдячності,
при багатьох нагод
багатьма людьми,
зокрема президентом України,
ще раніше навіть
24 лютого 2022 року.

Коли ідеш на дно
і тобі кинули
рятувальне коло,
то можна пробачити
за те, що не сказав дякую,
поки рот
наповнений водою.

У Ваші п'ятдесят три,
пане Уоллес,
очевидно,
у Вас ніколи не було війни
на власному порозі.
Ви показали
належну
вдячність?

12 липня 2023 р

Про авторку

Лідія Волянська народилася у таборі переселенців у Німеччині і виросла в Канаді. Її батько був українцем, а мати німецько-слов'янського походження. Вона отримала ступінь магістра образотворчого мистецтва (1984) в Університеті Британської Колумбії. З 1992 р. пані Волянська працює видавцем, редактором, перекладачем, та автором у різних організаціях в Україні. У 2021 році отримує нагороди Peterson Literary Fund за переклад трьох книг: «Ядерне роззброєння України» Ю. Костенка, «Вживання як перемога» О. Кісь, та «В ізоляції» С. Асеєва. З 2021 по 2024 вона перекладає зі збірки Володимира Маняка.

«Свідки про Голодомор», розповіді очевидців нинішньої війни та статті для енциклопедії українських митців за кордоном. Зараз пише роман про репресовану українську сім'ю 1930-х років, вірші про війну, та оповідання про сучасних українців.

“

Так співали батько в дні трагічного пияцтва, коли в їхніх очах під кудлатими бровами спалахував страшний смуток. Тоді я читав у цих жахливих словах: «ти п'єш, чоловіче, себе пропиваєш! Гляди ж, по твоїй спині про йдуть ненажерливі сусіди, ти здохнеш у злиднях, і слави по тобі не лишиться. Хіба для того ти покинув ходити по наймах і сів на свій куций шматочок землі?..»

Аж ось гримить об стіл важкий і чорний кулак. Батько підводять голову:
— Пррокопівно!

Мені стає страшно. Я забуваюсь у куток, але я певен тепер, що нізащо не буде так: «огонь погас» і все... Ні! Я не знаю, що буде, але він не погасне. Мені пливуть перед очима червоні, як жар, папірці, що позавчора вночі приносили Іван Бондар. Батько невідомо куди їх позапроторював, я ні одного не міг знайти й показати хлопцям, але я бачив, як Бондар виймав їх із-за пазухи. Я чув навіть, як перед світом приходили Яворенки й бубоніли про щось із батьком. Я тільки не міг дізнатися, про віщо вони бубоніли.

**Читайте оповідання «Дитинство Гавриїла Кириченка»
Івана Микитенка**

СТОРІНКАМИ РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Іван Микитенко

1907–1937

ДИТИНСТВО ГАВРІІЛА КИРИЧЕНКА

Повість

Учасники Одеської студії «Гарт». Фото 1926 р.

Зліва направо: (сидять) М. Пригара, В. Гадаїнський, І. Микитенко, З. Краян (З. Микитенко), (стоять) М. Орлик, В. Миколюк, О. Сергієнко, М. Войців, П. Долина.

ДИТИНСТВО ГАВРИЇЛА КИРИЧЕНКА

ЗАВОД

Я вмю зневажати скрутне становище і нехтувати небезпеку. Ще тоді, в благословенні дні мого дитинства, я не вірив зозулі, ніби скільки вона тобі накує, стільки років і проживеш. Геройство — ось за що я тільки й міг полюбити людину. Давні чумацькі традиції моїх дідів, що ходили у Крим по сіль, на Дін по рибу і в Знам'янські ліси по дубчаки на ярма та на розвори до своїх возів,— які вони милі й смішні! Перший, хто навчив мене дивитись на ці традиції звисока й заперечувати їх кожним кроком свого життя, це були мій батько.

«Живи не так, як жили батьки, а так, як велять тобі розум і серце».

Це було їхнім першим «вірую», хоч ніколи й ніде вони його не висловлювали. Вони тільки все життя повторювали матері, коли вона гризла їм голову за пияцтво:

— Прокопівно! Мила моя, ти дурна. Тобі ще треба сто років учитися й тоді ти не будеш така розумна, як я.

Я зрозумів, звідки йшло їхнє «вірую». Воно зростало разом із темним риком мужичих кишок, із хрускотом їхніх кісток. Я зрозумів це тільки тепер. Тоді ж я приймав не розумом, а серцем батькову пісню, єдину, яку вони уміли співати, і то лише в дні натхненного й трагічного пияцтва:

Врем'я летється так, як речка,
Чоловік горить, як свечка...
Вітер дунув — он погас,
От і слава вся про нас...

Так співали батько в дні трагічного пияцтва, коли в їхніх очах під кудлатими бровами спалахував страшний смуток. Тоді я читав у цих жахливих словах: «ти п'єш, чоловіче, себе пропиваєш! Гляди ж, по твоїй спині пройдуть ненажерливі сусіди, ти здохнеш у злиднях, і слави по тобі не лишиться. Хіба для того ти покинув ходити по наймах і сів на свій куций шматочок землі?..»

Аж ось гримить об стіл важкий і чорний кулак. Батько підводять голову:

— Пророкопівно!

Мені стає страшно. Я забиваюсь у куток, але я певен тепер, що нізачо не буде так: «огонь погас» і все... Ні! Я не знаю, що буде, але він не погасне. Мені пливуть перед очима червоні, як жар, папірці, що позавчора вночі приносив Іван Бондар. Батько невідомо куди їх позапоторювали, я ні одного не міг знайти й показати хлопцям, але я бачив, як Бондар виймав їх із-за пазухи. Я чув навіть, як перед світом приходили Яворенки й бубоніли про щось із батьком. Я тільки не міг дізнатися, про віщо вони бубоніли. Але я знаю, що батько ходили із ними в сарай, а ввечері вони іздили верхи кудись на Животовське чи на Варунове.

Чую гіркі, в'їдливі слова:

— У тебе ж діти, розорителю ти, катюго мій...

Мати схилилась біля дверей. Гіркі слова з плачем і докорами падають, як дощ за кривим і темним вікном.

— Пророкопівно!— знову гримить об стіл важкий кулак.

Я здригаюся.. Гасне кволе світло... І десь у мороці пливе моя страшна любов до батька, до геройського батька...

* *

*

Скоро я починаю дещо розуміти. Батько в компанії з Бондарем, з Явдокимом Сіроштаном і з двома братами Яворенками. Мало не щоночі хтось приходить до нас, і я чую їхні притишені розмови. Вони згадують часто Варуна Секрета й другого пана — Животовського, говорять про землю, про оренду, яку хтось там захопив, а іншим от немає ні крихти. Мене це мало обходить; мене цікавить тільки, чому вони так пізно збираються і куди вони потім ідуть. Також хотів би я знати, де вони беруть ті білі й червоні папірці, які я бачив у них уже не один раз.

Тим часом одна подія в нашому житті, що трапилась за кілька день потому, як батько їздили кудись верхи, заступає від мене все, мов хмара. У нас пропала коняка. Вона була жеребна, і її не можна було гнати так швидко... Це була єдина коняка, більше в нас не було. Мати довго й гірко плакали. А батько тоді страшно запили і співали своєї улюбленої пісні. Саме тоді до батька прийшли його товариші. Він, хитаючись, вийшов із-за стола привітав їх і посадовив на лаву.

— Друззя! — сказав до них батько. — Ви знаєте Романа Кириченка?

Ті подивились на нього й презирнулися між собою.

— Та звісно. Ми тебе знаємо.

— Чорт на що хитрий, ну я хитріший...

На цих словах батько вийшли із хати, а за хвилину повернулися і вийняли з-під поли пляшку. Мовчки налили вони кожному і, коли всі спробували й знову подивились на них, вони нагнулися і вимовили:

— Ми з Валантирем! Самі! Свій завод...

Тоді батькові товариші глянули на нього злякано, обступили його й почали говорити пошепки, озираючись навколо, ніби їх справді хтось міг почути. Але вони не могли переконати мого батька, щоб він розвалив свій «завод».

— Розвалити? Та хай ще казна спробує дійти такого градуса... Шутки сказати!

— А як хто викаже?..

— Хе-е-е... — Батько хитро засміявся. — Хай краще викажуть і знайдуть завод, ніж...

Що саме ще могли виказати й знайти, я не міг розібрати. Але всі притихли, ніби до певної міри погоджувалися з батьком.

Все це захопило мене до останньої міри.

Це був веселий час. Я щось знав і нікому з хлопців не казав ні слова. Але ось одного разу вони самі приносять мені страшну новину. Була вже пізня осінь. Давно повибирали геть усе на городах. Земля чорніла спустошена, обгризена й витоптана. Я ходив по грядках, марно жадаючи знайти хоч будь-яку городину. І ось я чую голос:

— Ей, а ти й не знаєш...

На греблі стоїть Ладька, він захекався, махає мені рукавом драної матеріної кофти, в яку він убрався, й гукає:

— Ходім швидше на сіроштанівщину...

Я стою байдуже. Чого мені на сіроштанівщину? Хай

краще Ладька йде сюди, я йому дещо розкажу. Але він кричить, аж захлинається.

— Ходім, дурний... Там Явдокима Сіроштана зарізав сусіда... за поле... Не давав поля...

Ці слова падають на мене разом із вітром, що гне верхів'я дерев і мене на чорній землі суху огудину, курай і порох. Що він бреше, цей Ладька? І бреше... Позавчора в нас був Явдоким Сіроштан і про щось радився з батьком.

— Та хто ж зарізав?

— Колодочка! Так кишки й випустив...

Ладька розмахує руками, підшмаркує й витирає носа довгим рукавом, з якого стирчить обстрьопана вата.

— Чого ж ти стоїш? — кричить він. — Треба швидше бігти...

Він повертається й летить греблею, перекинувши ногу через довгий дрючок. Хвилинку я вагався, але в другу хвилину я вже наганяю його коло спуску, й ми біжимо з ним разом. Він похапцем, ковтаючи слова й вицокуючи зубами, інформує мене про обставини сьогоднішньої страшної події.

— Додому прибіг і кишки в руках... Та й помер уже...

Ми надивилися того дня на всяке диво. Явдоким Сіроштан лежав, як ми прибігли, під хатою мертвий. Руками він і справді притримував жмут кишок, що випали йому на свиту. Кажуть, що сусіда зарізав його саме після обід. Хто його зна, але ми з Ладькою бачили кілька справжніх kwasолин, що разом із кров'ю прилипли було до його одяжі. Навколо густим муром стояв народ, і всі мовчали, — коли-не-коли хто скаже слово й знов мовчать. Кажуть, за стражниками послали.

— Добився землі... — пробубонів чийсь низький і загрозливий голос.

На вечір прибули стражники і врячник і чисто геть усе посписували. Але що найдивніше було для мене: вони витрусили у Сіроштана ті папірці, яких я не міг здобути ні в який спосіб...

* *

*

Скаженої зимової ночі, коли шибки тріщать від морозу і в комині свистить хуга, ми сидимо на лежанці — я, Гриць і мати. Крім нас, у хаті ще двоє ягнят. Вони цілий час бекають і стрибають по золотій соломі, що нею потрушено долівку. У нас є дві овечки. Обидві вони привели ягнят,

і це вся наша худоба. В хаті, під самою стелею, на кривому дроті блимає лампа з погнутим жерстяним кругом і з надбитим до половини склом.

Ми допіру з'їли трохи печеної картоплі, і зараз я віддаю шкаралупу ягнятам і вчу їх битись на «баран-барандуц». Одного я вже добре навчив. Він б'є мене в лоба дужче, ніж я його.

— Цього доведеться продати,— показують мама на мого баранчика.— Може, хто купить на смушок. Хоч би карбованця дали.

Я чую, як серце мені кам'яніє від цієї думки. Баранець гризе мене за пальці. Я нічого не помічаю.

— Я не дам продати! — кажу я згодом.

Мама сумно посміхаються на мої слова.

— Треба, Гаврилку. До батька треба йти. Щоб він уже не дїждав, катюга нещасливий. Розорителю! Бог би тебе покинув, як ти мене кинув з дітьми.— Сльози, як дощ, падають їм на лице. Мама не можуть далі говорити.

Гриць довго сопе і дивиться на мене спідлоба. Потім говорить до мами:

— Хіба вони винні, що в тюрмі?

— А хто ж, я вища? Якби не мудрував, не вигадував штук, робив, як люди роблять, то й не сидів би.

Хто міг тоді довести мамі, що вони даремно ремствують на батька?

Я тільки сидів, зціпивши зуби.

І ось ізнову ми слухаємо гірке оповідання про батькові штуки. Розповідають мама, але не доказують. Та ми й самі з Грицем дещо розуміємо. На нашу думку, то був веселий час, коли батько зробили були вдвох з Валантирем «завод» і почали гнати горілку. Часом вони бували п'яні, а мати завжди в сльозах і тривозі. Дим із залізної кабиці підіймався над дахом нашого сарая і линув у небо. Першим, хто згорів від цієї проклятої кабиці, був Гриць. Він хотів підкинути в неї дров, і в цей час йому спалахнула сорочка. Він вибіг на двір і, доки добіг до хати, вітер роздмухав його в кричущий сніп вогню. Врятували. Вилікували так, що в нього правий бік став, як той бубон,— гладенький та білий. Весною, крім того, він упустив на себе борону й пробив собі цей бік гострим зубком. Тепер на ньому невеличка чорна пляма.

Пригода з Грицем була тільки початком. Вогонь, що в ньому він тоді скрутився, був ніби гаслом. Батько, зви-

чайно, знехтували його. Як і раніше, вночі носили відрами воду з глибокої криниці до гнутих холодильників, а вдень накривали кожухом діжку з «затвором», що завжди стояла в хаті. Небезпека ходила за нашими спинами. Годі, сміливий винахіднику! — ніби гоготів батькові вогонь. Буде тобі! — неначе булькала рідина в казані і в холодильниках. Проти закону йдеш! — кричав «завод» одвертим смородом. Та все на світі повинно дійти свого кінця.

За кілька день потому, як у мертвого Сіроштана витрусили з пазухи папірці, до нас теж прийшли начальники. Батька не було дома вже кілька день. Ніщо так гостро не стоїть у моїй пам'яті, як той безумний відчай, з яким мама вбігли в хату, помітивши стражників, коли ті ще тільки їхали греблею. Мама вихопили із скрині якусь важку річ. То був якийсь невеличкий ящик. Вони вибігли з ним на двір і десь блискавично його заховали. Потім знов повернулися до хати.

— А діжка!! — скрикнули вони, як тільки переступили поріг.— Діжка ж...— Вони схопили за втори ту прокляту діжку, до половини налиту «затвором», і, напинаючись до останньої міри, покотили її косяка на двір. Мало не коло самого порога діжка перекинулась, заливши землю пінявою рідиною, що й на землі продовжувала пухкати й вигравати. Тоді вони схопили мірку з попелом і присипали калюжу.

Начальники увійшли на подвір'я.

— Іздесь живьоть Роман Кириченко? — запитав стражник.— Пуцай вийде із хати.

— Нема його,— прошепотіли мама чужими, синіми губами.

— Тода почньом.

Вони обдивилися кожен куточок подвір'я, перерили сараї, увійшли до хати, списали все, що було в ній, і, наткнувшись на другу діжку, що залишилася в хаті, подивилися один на одного.

— Маляс,— сказали мама.

Начальники заглянули в діжку. То був таки маляс,— головна речовина в батьковій промисловості.

— Для чого?

Ну, для чого? Мама відповіли, що маляс цей — для скотини.

— Для скотини? А скільки ж у вас тієї скотини? — Вони весело між собою пересміхнулися.

Мама нічого їм не відповідали.

— Понімаємо,— сказали начальники. Вони склали протокола, запечатали діжку і вийшли на двір.

І тут підстерігало нас найстрашніше лихо. Стражник по-молодецькому ступив з високого порога на попіл, та раптом підсковзнувся і навznak, як хмара, повалився в калюжу. Вона бризнула з-під нього так, що не тільки мати здригнули, а й вся земля задриготіла, ніби сам господь ударив у неї гнівним чоботом.

Начальник важко й загрозово кркнув. Лежав він на землі стільки, що мав час убрати в себе трохи не всю калюжу й надихатись її солодовими пахощами.

Лиха година! Його падіння було падінням мого батька.

Увечері, як вони повернулися з города, їх арештували, не давши переступити порога.

Хуга заходиться в комині плачем і сміхом. Десять від морозу лопається крига, ніби трахає короткий і соковитий грім. І знову тихо, урочисто. Страшно. Я дивлюсь на маму, що вже не плачуть, тільки похитують головою і намагаються стримати якусь чудну, ніби горду, задоволену посмішку. Я догадуюсь: вони думають про суд. Мені також розгоряються щоки, навіть вуха починають палати вогнем якоїсь жертвовної відданості. Я підморгну Грицеві й, ледве стримуючи радість, запитую маму:

— А на суді? Що ж тоді тато сказали?

— На суді? Хай йому буде так легко сидіти, як мені було його легко слухати...— Але очі їм блищать уже зовсім не від сліз. І надаремно вони намагаються стиснути губи, що підскакують їм від сміху.

— Питає в нього захитник: «Мабуть,— каже,— ви робили дуже слабу горілку?» А він, розоритель, повертається до суду, насуває свої дурні брови й відказує йому: «Зачім слабу? То ви не пробували, господин захитник, вже як я зроблю, то не буде слаба». Прокурор так і скипів. «Що ж ти,— питає,— може, скажеш, кріпшу за казньонну робив?»

— А тато?— ледве вимовляємо ми від трепету.

— «Нуда, кріпшу,— каже,— господин прокурор». Отакій катюга... «В мене,— каже,— як на десять градусів не кріпша була за казньонну, то й не горілка... Головна сила — в малясі».

Тут я зскакую з лежанки. Я не можу сидіти. Що б я зробив? Що б я сказав?

— От! — кричу я, і починаю від щастя битися з обома баранчиками, аж лоб мені пухне. Бо я не маю таких слів, щоб висловити ними своє захоплення. Я можу зараз тільки битися.

І я б'юся, ніби не з баранами, а з справжніми прокурорами.

— Ось тобі градус! Стук! Стук!..

Вночі мені снився «завод», діжка з малясом і начальник, що танцював у калюжі. Ранком я почув тривогу. Неділя — тихий сонячний день. Хуги немов і не було. А мені журба не дає спокою. Я обійшов подвір'я, зайшов у клуню. Порожньо, сумно. Крізь драну покрівлю намело снігу. Він лежить у кутку, мов купа срібних висівок. Можна б побігти, скликати хлопців і показати, який ловкий сніг у нашій клуні. Я певен, що в їхніх клунях немає нічого подібного. Та якась нехіть, байдужість обгортає мене. Я іду звідси до сарая. Дірка середніх дверей також заметена снігом, але видно в глибині розвалену кабіцю. Я пробираюсь туди і довго стою над нею, мов археолог над древніми розкопками. В пальці мені заходять зашпори, ніс немов хто ріже гострим ножем, але я не звертаю уваги, бо в серці мені розцвітає справжнє велике полум'я. З лівого чобота вилізла устілка — цей чобіт у мене справді поганий. Але правий! Він — як залізо! До нього так пристає колодочка від мого дерев'яного конька, а мотузки на ньому так добре тримаються, що мене ніхто не може перегнати.

Бажання, міцне, як мороз, охоплює мене всього. Я підіймаю ланпачину — під нею мій коник. Ні Гриць, ніхто, ні сам прокурор тут його не знайшов би.

На левадах зараз лід потрушено сніжком! Ще рано, й нічия нога там не ступала. Він, певне, лежить, як скатертина. Пролетіти від плеса до греблі, назад, поміж лозою, понад хвосами*, прорізати рівні лінії, обмерезити всі береги, щоб крига тьохкала під ногою, мов соловей! Удривши лівим чоботом — раз, два — летіти! Летіти на одній правій нозі, гордо піднявши ліву — назад чи вперед... Що є на світі кращого?

Хвилина — й мене вже немає на подвір'ї. Тільки чую позад себе Гриців голос. Шкода! Він хоче, щоб я повернувся й віддав йому чоботи. Босий, він біжить за мною

---

* Хвосоа, чи фосоа — на Кіровоградщині так називають маленьку річку, майже рівчак, посеред левади.

аж до криниці, та я знаю, що все ж одно не дожене, хоч я і в чоботях. Та й з якої речі? Як він учора гуляв цілий день у чоботях, а я сидів у хаті, то те нічого?

— Вертайся! — кричу йому по-братерському. — Дурний! Можна простудитися. — А сам тим часом уже стою на льоду, коник уже під чоботом — тільки прив'язати. Мотузки вриваються в ногу. Так і треба! Я ламаю вербову гіллячку, роблю щурку й закручую їх ще дужче, аж доки нога зовсім дерев'яніє і ніби прикипає до коника разом із чоботом.

А лід же, лід який!

Я різонув залізком перед самим Грицевим носом...

— Тепер доганяй!..

Якщо ви знаєте, що значить сніжок під ногу, то ви уявите собі, як я летів. Іншого разу лід буває дуже ковзкий. Тоді ліва підшва, замість обпертися й штовхнути тебе вперед, сама плазує по льоду. То вже не їзда. Будь ви хоч і сам прокурор, а добре наб'єте лоба. Але цього разу лід був такий, про який можна тільки мріяти. В житті не часто випадає людині пережити щось подібне, як на такому льоду. До того ж коньок мій був «на підрезах». Це значить, що залізко в нього не просто гладеньке й тупе, мов той підісок, а що воно посередині має гостру борозенку, і через те він уже не схибить, не слизне вбік — він летить просто, як стріла. Крига під ним аж ойкає, сичить і тьохкає, ніби їй щемить, ніби хто лоскоче її. А ви, коли вмієте по-справжньому радіти, ви відчуваєте, що від коника вам іде радісне тремтіння в кістки, ніби хто притиснув до вас великого гучного камертона, і він наповнює ваше тіло внутрішнім глибоким трепетом.

Вітер уже свистить мені в вуха. Огонь обсипає обличчя. Я давно розкидав поли, мені й так жарко, аж чуб мокрий. Лоза дзвенить, з верболозу падає сніг, коли я вриваюся в найтісніші куточки і на маленьких латочках льоду роблю викрутаси, яких ніхто, крім мене, не зробить. То я закручую бублик, то я плету батога, то раптом пишу вісьмірку або починаю гнути такі холодильники, що серце не витримує з реготу.

— Завод! — кричу я на цілий берег і рівно, плавко, як птиця, вилітаю з лози на рівне плесо.

Чому завод? Я й сам не знаю. Це струнке і гучне слово п'янить мене, мов пісня, мов золота струна, що бринить в морозному повітрі.

— Завод! — гукаю ще раз, не маючи сили зупинитись. І чомусь здається мені, що батько мусять почути мій вільний голос, навіть побачити, які холодильники я загинаю. Я не уявляв, де той город, де та тюрма, де прокурори. І навіть батькового обличчя я вже не пам'ятав. Був тільки простір, дзвінкий та рівний лід і...

Ополонка! — раптом блискає перед моїми очима холодною темною плямою. Хтось уже рубав на громаки... Руки б йому покорчило, якщо це Ладька... Хоч би не вскочити... Але для того, щоб звернути, я мушу вдарити хоч раз лівою ногою — обпертися, інакше коник нізащо не зверне, бо він же «на підрезах»... Та де там обпиратися, коли до ополонки тільки мить... Я напинаюсь назад, падаю на спину, але з розгону сунусь іще по льоду і, не знаю вже як, — пірнаю в ополонку.

— Ххххх! — тільки вирвалось із грудей, ніби хто стиснув їх так, що витиснув із мене раптом увесь дух, який тільки в мені був.

— Ххххх!

Мабуть, я був геть упірнув, бо й шапка плавала на воді. Усіх дрібниць, правда, не запам'ятаєш. Але ж і холодна була вода до біса!

Насамперед я зрозумів, що додому не можна буде вертатись... Мати, безперечно, битимуть, а Гриць, так той сміятиметься і дражнитиме. Але я вже знаю, де можна висушитись. На цій думці я схопився руками за край ополонки, щоб якось та вилізти з неї. Але край був поколотий і відразу вломився. Я знову пірнув... Потім знову вхопився — за другий край. Тепер, думаю, не вломиться. Він то й справді не вломився, але одежа так намокла, чоботи з водою стали такі важкі, що я ледве ворушив ногами. Пальці по льоду сковзаються, підборіддям я вперся в край ополонки, а видертись, як на сміх — не можу...

Здається, я почав кричати «калавур», хоч ніхто мене, звичайно, не міг почути. Як би воно далі було, хто його знає. Мабуть, я таки видерся б і сам, та мені не дали хлопці. Вони саме налетіли сюди — теж на коньках.

— Диви! Гавря Кириченківський... — закричали вони саме тоді, коли мої пальці знову почали мене зраджувати і, мов граблі, посувались до краю ополонки.

Як мені не було гірко, я змушений був прийняти їхню допомогу. Витягнувши мене з ополонки, хлопці тут же й порадили:

— Знаєш що? Не бійся.

— А що? — спитав я, майже на очах обмерзаючи льодом.— Хіба я боюся?

— Їжджай у лазню! Там можна висохнути.

Вони гадають, що я не подумав про це!

Та я ще як тільки перший раз було упірнув, то вже була думка саме про лазню. А куди ж його більше підеш?

Лазня була зовсім близько. Я доїхав до неї за одну хвилину. Вона стояла коло самого берега, привітно чорніючи маленьким закуреним віконцем на рудій стіні. Я скочив до сіней. Зараз, тільки відчинити оці низенькі дверчата, позатикані ганчір'ям (щоб не виходила пара!), і теплий дух обдасть мене... Можна буде зовсім поскидати одержу, розвішати її на жердині, що над кам'янкою, а самому вилізти на полоч... Там страшенно тепло. Може, ще й не всидиш... така іноді буває спека. І я з останньої сили відчинив двері. Але ніякий теплий дух не обдав мене. В лазні, як завжди, була густа півтемрява, в якій мені ще легше було помітити, що в задній стіні світить горлянкою велика кругла дірка. Словом, учора хтось наостанку одіткнув заткало, як усі, нарозкошувавшись у гарячій парі, пішли додому, вихекуючи надмірне тепло під свої кожухи. А може, то парубки затягли заткало десь ради сміху? Однаково! Через це тепер не можна було б сказати, що в лазні велика спека. Навпаки, одержу почала на мені тужавіти з кожною хвилиною. Тоді я ризикнув на останній вихід. Я видерся на кам'янку. Адже там ще мусило було зберегтися тепло від учорашнього вечора. І я не помилився. Хвилин через п'ять, а може через двадцять п'ять мені почало здаватися, що зуби в мене цокають не так шалено, і ніби сон, пухкий і теплий, починає обіймати мене.

Я почав марити. Це було прекрасно. Ні рук, ні грудей, ні чобіт я вже не почував. Голова стала палати, як великий казан, замуrowаний у кам'янку, під якою ніби готів огонь. Хлопці не помилилися. Тут таки найкраще можна висохнути...

Я став сміятися, так мені зробилось легко й весело. Потім почало здаватися, ніби я вже дома, бігають ягнята, і я граюся з моїм баранцем. Я уявляю з себе «завод», а він — прокурора. Я здорово даю йому лобом.

Та нашу чудову гру хтось перебиває. Хтось жалібно голосить наді мною, капає на мене воском із двох ясных

заплаканих свічок. Я борсаюся і не даюся. Що це за новина! Мені треба висохнути. Як я можу інакше?

Але свідомість на хвилину повертається мені повною мірою. Я почуваю теплі руки, що тягнуть мене з кам'янки. Я чую, як з-під моїх чобіт падає каміння, і на мить я застигаю. Це мама!. Хто їм виказав, що я тут?.. Потім мене обкутують і несуть. Але куди й навіщо — я вже нічого не знаю.

* *

*

Так пройшов кінець зими, поки я горів на лежанці, літаючи на казкових коньках, у казкових країнах — поміж життям і смертю.

І ось одного разу я знову бачу весняне сонце. Ластівки стрижуть його проміння своїми гострими крильцями. Сходить трава. Деревя розпускаються. Світ перед тобою великий, як безодня. Десять днів тому я вже встав. Мама дістають мені з скрині нові «бежові» штани й нову тоненьку сорочку. Шито їх на смерть, коли вже всі були втратили надію. Одначе я можу зносити їх і живий. Це навіть ще веселіше, бо хто з хлопців носив коли-небудь штани «на смерть»? Та нікому з них і не снилося. А от я такий, що зношу що завгодно. Я нічого не боюся. Для мене це все одно, що й нічого. Однаково, як у цурки згулять. Пустяк.

Того ж дня за мої штани знали всі хлопці. Що й казати! Вони трохи не луснули від заздрощів. Тільки Ладька, як завжди, зробив вигляд, що йому байдуже.

— Ет, вони не крепкі,— сказав він.

Ну? Я хотів йому на місці пробити голову. Тільки що я після хвороби, не зовсім іще очумався. Тому я лише зціпив зуби і глибоко приховав образу.

— Не крепкі? Нехай... Побачимо, які в тебе зуби. Чи крепші за мої штани.

А він ще й додав, байдуже одвертаючись:

— Як наші дід померли, то їм також були пошили штани на смерть. А я й розірвав. Звісно, не крепкі, що ж я не знаю?

Проте хлопці були на моєму боці. Що не кажи, а їм не доводилось носити «на смерть» навіть поганого гудзика, не те що там штанів чи сорочки. Отже, кілька днів я мав право пишатися й розповідати їм, як ото ловко буває хворіти.

А за тиждень нове щастя привалило до мене. Мама сказали, що ми йдемо з ними в город — до батька. Що вже Гриць лютував! Але він був старший і через те мусив залишитися дома стерегти хату.

Я вже не пам'ятав нічого. Дні мені стали такі довгі, що я мало не вмер з нудьги. П'ятдесят, дев'яносто раз я допитував маму, коли ж нарешті? Що терпець уривався, а що й обновки ж мої щодня зношувались.

Та нарешті той день настав. Ми взяли хліба і ще якихось гостинців батькові. Мама склали все в торбу й наділи її на свої плечі, обливаючись слізьми від гіркої образи. Я запевняв, що сам донесу торбу, що я б і дві такі доніс. Що там тієї торби! Але вони не дали мені, наче я був малий. Я, звичайно, скипів. Та мені так було їх шкода, що я, ковтаючи сльози, покірно пішов поруч. Туман застилав мені очі, як ми проходили селом.

І тільки в степу, як вийшли на «телеграфну» дорогу, я зітхнув з полегкістю й почав розмовляти.

Промину дорогу, не хочу й згадувати. Бо я таки підбився був і, на мій сором, мамі доводилось нести не тільки торбу, а часом підносити й мене. Чи то ще хвороба не вийшла з мене, чи я не знаю. Але я не додидав... Якби нас потім не підвіз чоловік за дев'ять копійок уже перед самим городом, то й ночували б у степу. Та чоловік був добрий. Він їхав на ярмарок і підхопив нас, а потім ще й дозволив нам переночувати під його возом.

Вечоріло, як ми в'їздили в город. Я ніколи не бачив стільки підвід. Дорога повз фортецю захрясла ними, ніби чорними запорошеними жуками. Курява підіймалась така, що крізь неї ледве можна було пробитись. За цими хмарами десь хряпали підкови, десь підіймався гуркіт, гомін, дзвони, чудне клетотіння. А де — я не міг зрозуміти. Коні зійшли на брук, і наш хургон почав так підскакувати й торохтіти, що я вже не чув власного голосу, хоч я, здається, добре кричав. Та й як було не кричати? Відразу передо мною заблищали багряним вечірнім блиском такі хати під «залезом», такі вікна, хрести на церквах, чашечки на «телеграфках», стовпи, мури, шибки, лісні склади, пляшки з червоним квасом, рундуки, звощики, баришні — білі, як дим, стражники з сюрчками, пани, коні, гамазей з борошном, що я не міг отямитись і тільки кричав, мало не зриваючись з воза.

Ми стали посеред кінського майдану, позад кам'яниці окружного суду. Ми ледве всунулись у натовп, мало не переїжджаючи через чужі дишла. І відразу, як тільки я скочив додолу, я опинився наче в лісі. Кінські ноги, колеса, хвости, батоги, чоботи,— це тільки й видно. Очі плутались у цій гушавині. Над головою десь котиться камінний кле-кіт, іржуть і хрумкають коні, але не видно города. Тоді я знову видерся на віз, став на полудрабок і так завмер перед цим дивним і неймовірним видовищем.

Я, мабуть, довго так стояв, не мігши одірвати очей від високої бані, що випиналась темно-золотим черевом над урвищем будинків. Вона встромляла в вечірнє небо гострі кінці своїх хрестів. Мені було прикро, що так швидко смеркало і все зливалось в одну страшну куткувату кам'яну купу.

Раптом!.. Цієї хвилини я не забуду до смерті. Вона протаврувала мене всього, наскрізь пройшла через моє тіло... Раптом — блиснули ліхтарі, в одну мить, коротку, як удар. Все місто засяяло, заграло, затанцювало і вдарило аж у небо, наче хлюпнуло молоком. Так і залишилось небо — обляпане, мов сива глибока ковбаня. Зірки немов пішли на дно і вже блищали аж ізвідти зеленкуватими камінчиками.

— Оце-то хвинарі! — прошепотів я, німий і схвильований, майже розчавлений. В ту ж мить я подумав за хлопців і відчув, що мені не стає повітря від цієї думки. Це вже тобі не те, що «як наші дід померли, то їм теж на смерть пошили». Тут уже й Ладька язика прикусить.— Оце-то хвинарі!

Як там я спав! Та й хто міг би спати? Тільки перед світом я трохи зажмурих очі. А цілу ніч я думав про те — хто і як засвітив ліхтарі, як і з чого я почну розповідати, коли повернуся додому. Крім того, на завтра я сподіваюся піти трохи далі від воза. Може, вони думають, що я так цілий час і просиджу тут, нічого не побачивши? Тоді вони не знають мене. Я ще й дещо собі куплю тут. У мене є п'ятка, що мені дали мама, як тільки я видужав. Думки літали в моїй голові, як змії на вітрі. Ледве зачервоніло сонце, я вже був на ногах.

— Ну що, козаче? Виспався? — спитав мене дядько. Він уже порався біля коней. Я тільки головою махнув. Мені не було часу розмовляти. Мама вже прибирали соломі, що дядько давав нам підстеляти, складали речі й збиралися. Я також старався допомагати. Тепер мені швидше хоті-

лося побачити тюрму й батька. Ми стали дякувати дядькові за ласку, і тут мама йому говорять:

— Нехай хлопець побуде коло воза якийсь час, поки я дещо справлюсь. Ти ж, Гаврилку, чекай мене.

Цього я найменше сподіваюся. Що я тут робитиму? Хіба я не можу піти з ними? Ні, вони кажуть, щоб я чекав їх біля воза, поки вони справляться. А потім уже підемо разом.

Я мусив був скоритися. Та тільки їх не стало, а дядько одвернувся до коней, я й собі одійшов трохи від воза. Одійшов і подивився. Віз такий, що його легко буде впізнати: строчовий задок, трохи щербатий і пофарбований, під возом висить відро. Сусідні вози я теж запам'ятав. На одному лежали мішки, а на другому сиділа товста жінка...

Я почав вибиратися звідти.

Перше диво, на яке я наткнувся, була водокачка. Я просто зареготав, побачивши цю кумедію. Стоїть собі дерев'яна хатка, а з неї стирчить залізна труба. Підходять люди з відрами або підводять до корита коней, постукають у вікно — і з труби починає бігти вода! Такої штуки я не міг собі уявити. Мабуть, добру годину я стояв тут, помираючи зо сміху. Разів із десять я вже підставляв під трубу рота, й вода чисто геть заливала мене. Я вже добре напився і вмився, а проте цікаво й далі дивитись на цю кумедію.

Нарешті я вибрався з гущавини возів. Передо мною стелилася широка вулиця. Вона йшла вниз, рівна, як кам'яний рівчак, видовбаний серед високих домів. Глянеш угору — дроти. Навколо глянеш — люду, як черви. На одному провулку я побачив чоловіка з зеленою скринькою. Він продавав морозиво. Я ніколи не їв морозива і тому зупинився, щоб подивитися, яке воно. Він накладав його на маленькі блюдка, стромляв кістяну ложечку й передавав покупцеві. Той з'їдав його за одну хвилину і йшов далі. Це було хоч і не таке цікаве, як водокачка, однак мені теж закортіло скуштувати. Я спитав — почім воно? Виявилось, що я міг би з'їсти, розмінявши свого п'ятака. Але тут мені прийшла до голови одна блискуча думка. Краще я куплю за нього якогось гостинця батькові. Оце була думка! Батько доволі настраждався... Я відразу пустився бігти, щоб знайти десь підходящу крамницю. Я ще не знав добре, що саме куплю, але там, у крамниці, я вже виберу. Монета була велика, груба й до того ж — нерозміняна. Я стискував її в кишені так, що вона аж змокрила. П'ятак — це не-

абищо! Нарешті, якби я схотів, я б міг купити за нього пістолет. Це була моя давня мрія. Знаю, ніщо б так не здивувало хлопців, як пістолет. Мені навіть дух забило, коли я уявив собі їхні обличчя. А батько хоча ж і настраждався, так ми ж їм принесли хліба...

Раптом я зупинився. По вулиці їхала блискуча хата, з вікнами, з ганками, просто котилась, аж камінь під нею стогнав. Я глянув униз — залізна дорога! Колеса йдуть двома залізними рівчачками. На передньому ганкові стоїть чоловік і дзвонить так, що я не можу втриматись. Це вже не водокачка! Всередині повно людей, а воно, прокляте, біжить, як грім. За хвилину його не стало. Але я стояв на тому місці, й ніхто б мене з нього не зрушив. Я б радий був померти, щоб побачити це диво ще раз. І побачив! Через якийсь час знову задзвонило. Друга хата пробігла повз мене, та ще ж якого сміха! — назустріч їй теж бігла така сама. Вони розминулись і подалися та туди, а та туди. Ну, я вам кажу,— цього не можна було витримати. Вони бігали повз мене раз по раз. Я дивлюсь, і ніхто мені не восприща. Мабуть, тут мені відразу прибавилось років, бо я відчув, що можу зробити що завгодно. Я помітив: за півгодини до мене воно зупиняється. Люди — хто виходить, а хто сідає... Тоді я побіг далі й, не довго бігши, побачив, що й тут воно спиняється. І знову люди виходять.

— А що, якби й собі?

Ноги мені затремтіли, язик став, як жарина, аж у роті висохло. Наче мене штовхнув хто — я побіг назад, туди, до першої зупинки.

Став. Чекаю. Ось воно пре. Я вибігаю насеред дороги й підіймаю руку. Чоловік, що на ганку, закручує рукою залізну корду, дзвонить, колеса шкварчать, і вся рахуба зупиняється. Тоді я, не довго думавши, заходжу й собі всередину й сідаю на лаву. Спиною обпираюсь назад, руками беру за дві залізнички, що по боках, і зажмурюю очі. «Тепер, думаю, хай біжить, як хоче, то я не впаду. Гаря!» Знову задзвонило, задрижало й покотилося...

Ех!.. Яке це було щастя! І тут я чую:

— Кавалер! П'ять капейок.

Я навіть не встиг отямитись. Передо мною стояв начальник з червоними рубчиками на картузі і з ремінною торбою. Він простягав мені маленький зелений папірець і повторював:

— Скарей. П'ять капейок за білет.

Рука сама вискочила з кишені, я розтулив долоню, і він узяв мого п'яка, тицьнувши мені замість нього отой папірець. Тут була вже й друга зупинка. Я встиг тільки перелічити пувички на грудях у цього начальника. Їх було дев'ять, десята десь, видко, одірвалась. Я схопився з місця, вибіг на ганок і стрибнув додола саме тоді, як воно вже знову рушало.

— До біса! — пробурмотів я. — Ще завезе тебе десь.

Але я був щасливий. У мене навіть залишився доказ — мій білет. Нехай-но спробує хтось не повірити, що я виробляв тут такі штуки.

Тепер можна робити інші справи. А п'ятак? Тільки тут я відчув, на яку жертву пішов ради геройства. Але мені не було шкода. Батькові ми передамо хліба, адже ми принесли в торбі. А пісталета я таки матиму колись, не я буду! Зате ж цього, що я спробував зараз, ніхто з хлопців, мабуть, до смерті не спробує.

Тепер треба повертатись до воза. Я глянув на сонце. Що це значить? Воно підбилось уже майже під обід. Я повернувся й швидко пішов, бо може бути, що мама чекають уже на мене. Я пройшов одну вулицю, потім другу. Тут має бути чоловік із зеленою скринькою, з якої він продає морозиво. Я обдивився. Його нема... Ніякого морозива... Проте мені стало трохи холодно. Може, я проминув той провулок? Кам'яниці окружного суду не видко через цей жовтий будинок. Здається, що його тут не було тоді, цього будинку...

Довго мені не можна було роздумувати. Я пустився бігти назад. Але коли прибів на те місце, де, здається, допіру стояв, то це вже було не те місце. Тут рундук із квасом та з цигарками, а тоді його не було. Але ж стовп і дванадцять чашечок на ньому — ті самі... Я задруге їх порухував. Дванадцять... Отже, я мушу взяти ліворуч. Я взяв ліворуч, пробіг два провулки і знову зупинився. Тепер я був у зовсім уже незнайомому місці...

«Оце то хвинарі», — прийшла мені до голови безглузда думка. Вчора то можна було з них милуватися, але до чого ця думка зараз? Адже становище моє не таке-то вже славне.

Словом, я почував, що як стоятиму тут і далі, то можу ще заплакати. Цього ще не було! Сльози вже почали просякати мені очі, та я зірвався з місця і знову почав шукати вулицю, що нею вийшов з майдану.

Так я пробігав, мабуть, довго. Сонце вже стояло добре на обід, коли не почало зсуватись на полудень. Відчай,— незнайоме досі марудне, жорстоке почуття,— опанував мене. Я вже хотів лягти під стіною, так я стомився. До того ж мені стало так шкода себе, що я б, напевне, вже заплакав. Горло немов хтось обценьками стиснув. Що я тут робитиму? Я пропав! Тепер-то вже пропав...

Але в цю мить щастя повернулось до мене знов. Я побачив товсту жінку, що сиділа там, на сусідньому возі. Вона й тепер сиділа так само, наче й не ворушилася від того часу. Віз котився вниз тією вулицею, що я на ній стояв. Чоловік ішов біля коней, а товста жінка сиділа на возі, позираючи навколо. Як я зрадив? В одну мить я перебіг вулицю.

— Тітко! — закричав я.— Звідки ви їдете?

Жінка глянула на мене й щось хотіла сказати, але чоловік обернув голову від коней і кинув їй:

— Батогом його, босяка. Ще поцупить щось...

Я остовпів. Добре діло! Що я можу поцупити, коли я сам не знаю, де я?

— Я заблудив. Чого ви кричите?

— О, таке заблудить! Ти й чорта проведеш... Городське.

— Старий! Йй-бо ж це, мабуть, той хлопець, що ото жінка загубила,— вмішалася нарешті в нашу розмову тітка.

— Ви бачили маму? Де вони? Як я знайду їх?

— Біжи туди, он — вози стоять. Там вона тебе шукає. Буде тобі!..

Я озирнувся... Де я стояв? Біля кам'яниці окружного суду. Сміх один! Це ж за одну хвилину я можу знайти наш віз.

Я крутнувся й швидко був на майдані. Та нашого воза я не застав уже. На тому місці стояли мама, виглядаючи мене зо всіх боків. Вони плакали, сердилися і лаяли мене.

— А чого ж ви не взяли мене з собою? Що ж я, сидітиму коло воза?

— Мучителю ти! — крикнули вони на мене.— Ти теж такий, як твій батько...

Одначе треба було поспішати. Ми й так спізнилися на побачення. Мама дістали вже дозвіл, і справа була тільки за мною.

Ми швидко пішли до в'язниці.

— Де ж ти був? — спитали мене мама по дорозі. Видко було, що вони вже пересердились. Я розповів про водокачку тощо, але про п'ятака змовчав. Аж дома потім признався, як я катався на трамваї.

Доки ми йшли до в'язниці, я міг знову багато дечого побачити цікавого. Наприклад, на одній вулиці ми зустріли чотирьох арештантів. Вони йшли по два в ряд, ізв'язані за руки цепками. На головах у них були кругленькі сірі шапочки. По боках ішло аж шість стражників із шаблями. Вони так блищали, що не можна було дивитися.

— Що воно таке? — запитав я маму.

Вони нічого не відповіли. Тільки губи їм перекривилися й очі почервоніли, налилися сльозами.

— Оце ж і твій батько до таких достукався, — сказали вони згодом, як партія вже пройшла.

Я мовчав.

За кілька хвилин ми підійшли до тюрми. Це була стара, погана тюрма. Темні клепані залізом ворота, вдовбані в камінний мур, були такі низькі, що гарба з снопами нізащо в них не проїхала б. Мур теж був старий, горбатий і поколупаний. Коло воріт стояли стражники в чорних шинелях. За муром нічого не видно, тільки четверо вікон угорі з прутами, завтовшки, як моя рука.

Мама подали стражникові бумагу. Він прочитав, подивився на нас, узявся рукою за вуса, а другою подає назад бумагу.

— Спрач бумагу, бо вже позно.

— Як це так?

— Та так, що говорю — спрач. Нада було в свій час прийти.

— Ой боже!.. Сорок верст же пішки йшли...

— Ето не касаїця. Хоч би й п'ятдесят верстов.

Я хотів відразу вкусити його за палець або за ногу. Собака рудий! Як же це «не касаїця», коли ми прийшли до батька?

— Пане надзирателю, — благають знову мама. Але він навіть одвертається. — Пане надзирателю, та згляньтесь ж...

— Раз тобі сказав — не время. А треба приходити у свой час.

Тоді мама вийняли ганчірочку, розв'язали вузлик і, нахилившись до його руки, щось тицьнули йому в долоню. Він потер пальцями і, видимо задовольнившись, посу-

нув руку в кишеню. Я тільки помітив, що між його пальцями блиснуло щось кругленьке. «Карбованець,— подумав я.— Це ж за мого баранчика... Ану, що він скаже тепер?»

Стражник знову взявся за вуса.

— Обожди.

Він підійшов до воріт. Зазирнув у віконце й сказав комусь, що був з того боку:

— З дванадцятої камери заводчика, пушай немедленно йдѐть сюди.

Я ще не промовив ні слова, відколи ми сюди прийшли. В грудях мені було тісно. Я нічого не міг сказати, тільки дивився на мамині заплакані очі. Мені стало страшно, коли я подумав, що зараз прийдуть батько. В цю хвилину до дірки, що була в воротах, хтось підійшов і приник до неї лицем.

— Явився.

Я почув страшенно знайомий голос. З дірки дивилося на нас пожовкле, схудле обличчя з сивуватою вже бородою.

— Хто мене кликав?

Мама заридала болючим, голосним плачем, від якого мені перевернулося серце. Батько, нарешті, побачили нас і тихо, з тяжкою скрутою чи застогнали, чи зітхнули. Вони покликали маму, а потім мене. Я стояв біля мами і тільки зазиравав угору на те прокляте віконце, що було досить високо. Я ще не був такий великий, щоб до нього дістати.

— Тату, коли ж ви прийдете? — нарешті спитав я.

— Скоро, синочку мій. Пожди, ще трохи. А ти ж не забув складів?

— Ні, я їх добре вивчив,— промовив я далі, захлинаючись від сліз.— Я й далі вчитиму, тільки вже приходѐтьте додому. Мама продали обох баранців... Зате мені пошили штани на смерть... Я їх не рву і буду довго носити. В Семена Чекала, знаєте, ота гніда коняка, вона здохла...

Я б іще говорив багато, почувуючи, що мені однаково не вдасться всього сказати. Та мама припали до віконця і щось тихо й гірко почали говорити батькові. Я тільки ловив окремі слова. Вони, здається, дорікали батькові. Тоді батько посміхнувся й відповів:

— Не журись, Прокопівно. Одсиджу. Якби не ми, то для кого б і тюрма стояла? Он із Павлівського сидять двоє за податі, а один ще й за те, що проти начальства йшов...

Батько втішали маму, але я чув, що їм самим не дуже весело.

— А ти сурйозних розговорів не заводь,— сказав надзиратель.— Теж там «проти начальства йшли». Знаємо тебе. Та вже й пора закончить свіданіє. Нарозговорювались і доволі.

Цього я вже не чекав. Він узяв карбованця, а тепер ще й хоче не дати нам довше поговорити з батьком! Що це за такий великий пан? Я б його з'їв на місці...

— Дайте ж нам ще хоч трохи подивитися,— сказала мама.

Вони показали стражникові хліб, той обмацав його й передав батькові. Потім мама взяли мене на руки, підняли до батька, і я побачив, що на їхній голові така сама сіра кругленька шапка.

— З чого ця шапка? — спитав я.

— Із сукна. Вона тобі подобається?

— Ні, я тільки питаю. Як був у мене баранчик, то я грався з ним у прокурора. Я йому добре давав у лоб, тому прокуророві.

Батько засміявся...

Стражник підійшов до нас і рішуче взяв маму за плече.

— Достатотно. Врем'я пройшло. А ти цить, яке...

Мама нізащо не хотіли відійти. Він узяв їх за плечі обома руками й почав відтягати од воріт. Тоді я не витримав. Я, як був на руках у мами, так і схопився йому за шию, повиснувши на ній. Я так розсердився, що піймав його за вухо зубами й прокусив наскрізь. Він дико скрикнув, а я впав додолу. Схопившись на ноги, я дивився на нього, важко дихаючи. Він прищулив од болю голову, лайнув нас так, що аж ворота заgrimіли, а потім, плюнувши, додав:

— Байстриук! Видно, що одного заводу... Пойшли вон зотцєдова, под сем вітров!

Мама навіть не встигли здати собі справи, так швидко це відбулося. Тільки я був щасливий, що мені вдалося помститися хоч на цьому стражникові.

Він з лайкою зачинив віконце. Там, де одну мить тому я бачив батькове лице, тепер чорніла іржава залізна дошка.

Ми хутко пішли звідти.

Перед нами була знову далека дорога.

ПІСТАЛЕТ

Звичайний пісталет з курком і собачкою за шість копійок — це прекрасна, надійна зброя, коли вміти з нею поводитись. Може, дехто думає, що це не так? Надаремне. Мій власний досвід дозволяє мені твердити саме те, що я оце сказав.

Пригадую, що мені тоді сповнилось одинадцять, дванадцятий пішов.

Таких років людина стає вже на свої ноги, починає жити власним розумом; авторитет батьків губить потроху свою імперативність, і людині доводиться виробляти свої погляди на життя.

Припустімо, батькова махорка. Лежить вона завжди на комині. І нехай собі лежить до якогось часу. Нікому не заважає. Але коли, я ж кажу, сповнилось одинадцять, дванадцятий пішов, то тут вона вже не влезить. По-перше, сама собою приходить цікавість:

«А якби взяти та надсипати з півпачки, а потім, як іти в школу, та з товаришами під Бобринецьким мостом і закурити? Як би воно було?»

Будьте певні, що це не сама думка. Будьте певні, що за кілька днів вона перетвориться в діло.

Хлопці, звичайно, будуть страшенно здивовані. Це ж ясно. Посиплються запитання:

— Де ж ти взяв?

— От герой!

— Невже вкрав?

— І не боїшся?.. Т-ц! Отето так тето!

Звичайно, Ладька може не повірити, що ти справді вкрав. Він неодмінно скаже, що ти знайшов, а знайти, мовляв, і дурень може, не те що там герой.

Але чому він це скаже?

Ясно чому. Бо його батько не вживає махорки. Взагалі в нього батько якийсь тютя. Отже, сам Ладька ніколи не може вкрати не то що півпачки, а й пучки. Значить, героя з нього не буде. От він і ехидничає...

Та наплювать! Треба тільки за два чи за три дні знову принести півпачки. Нехай поспробує сказати, що знайшов. Та ніхто не насміє й писнути. Бо де ви бачили, щоб знайшов хто раз півпачки, а потім знову й другий раз півпачки?

Ніде.

І тоді вже ти герой. А раз ти герой, то гляди ж — роби так, щоб не заплямувати свого високого звання. Неси гордо і непохитно свій прапор. Припустімо, там доведеться витерпіти від батька який десяток різок чи від учительші знову там десяток-півтора лінійок або квадратиків. Наплювають. Ради ідеї старі школярі терпіли, не скривившись, коли їм Юхим Іванович навіть і зовсім відкручував вуха. Ви скажете: «Е, так то ж Юхим Іванович».

А ви гадаєте, що Глафіра Іванівна як? Вона, хоч і жінка, але справжня учительша. Вона, наприклад, може дати школяреві двадцять п'ять лінійок, навіть не посміхнувшись, навіть не розтуляючи губів.

Сильна жінчина.

Але вона не витримує згуку. Знову ж, хто це може довести? Тільки герой.

Пригадую, що пісталета я вкрав у Янкеля, як купував тетрадьки. Купив дві тетрадьки за чотири копійки і вкрав на шість копійок пісталета.

Ніхто, ані одна душа не знала в нашому «отділенні» за мій пісталет. Знав тільки я. І я сказав раз:

— А хочете, хлопці, я злякаю її?

Треба сказати, хоч мене всі добре знали, — я міг, припустімо, в кого завгодно забрати коржі, сало, цукор, — але мені не повірили. Власне, знов-таки Ладька. Він зараз сказав:

— Овва!

— Та не «овва», — одказав я, — а так, що вона й перекинеться.

— Тю, ти диви на нього, — сказали вже хлопці.

— Чим же ти її злякаєш?

— Вона самого земського поборе.

— Згуком, — сказав я. І більше ані пари з вуст.

Словом, кілька днів у класі точилися гарячі суперечки — чим і як «він» може її злякати? Що то має бути за такий згук?.. По-перше, вона за деякі «згуки» справді дає по двадцять п'ять лінійок, але ще ніколи не було так, щоб вона злякалася. Та й від чого? Від згуку? Який же то має бути згук, раз так?

«Ага, — сказав я собі, — ну, побачите ж...»

Саме того дня я нарешті вкрав дві крашанки. Прокляті кури взимку несуться дуже зле. Отже, вони затримували всю справу. А тут ще мама, не похопишся поперед них: я

в школі, а вони й підберуть, як тільки яка знеслася. Та вже на цей раз я не взивав.

Тепер лишалося тільки виміняти пістонів.

І от нарешті я маю за дві крашанки повнісіньку шабатурочку червоненьких паперових пістонів.

Пригадую, що мені серце мало не розірвалося з радощів. Вони, ті чарівні кругленькі пістони, начинені всередині сіркою та селітрою, лежали в моїй кишені. Я дивився на вчительшу, слухав, як вона розповідає історію, і думав: «Чекай, чекай, буде завтра тобі історія...» А вони лежали тихо, пропікаючи своїм дотиком мою ногу.

Я не знаю, чи може тепер так впливати на тіло радій, як пекли тоді мою ногу пістони.

Увечері я зробив генеральну пробу. Я пішов на леваду. Верби шуміли й подзвонювали замерзлим віттям. Я почував себе героєм перед самим собою. А це головне. Поклавши на полицю п'ять штук, я простяг руку і гордо, відчуваючи в грудях надзвичайний тиск, спустив курок...

— Бах!..

Ні, я не можу сказати, як це було, прекрасно!

Вночі (ви самі знаєте, що я не міг спати) я вирішив конче дати завтра заряду не з п'яток, а... з десятих! Нехай, нехай...

Ви не уявляєте собі нашої вчительші. По-перше, коли ми приходимо вдосвіта, лиш тільки одспівали треті півні, і починаємо «обережненько» гатити підборами в «апаратні» двері, вона виходить в коридор і лається. Чого лається? Хіба ми знаємо? Одначе двері відчиняє, ми входимо до коридору й обтрушуємо сніг. Вона стоїть, напнута пишною ковдрою, і здригається. Від неї пахне невимовно добре. Сьрочка — як сніг. Тіло — як сніг. Вона стрижена, і вся голова чомусь у білих паперових баранчиках. Куди вони діваються вдень, не знаємо. Вчительша палить цигарку, пахучу, як миро, лає нас, як тільки може, і велить сидіти каменем.

Ми сидимо каменем кілька секунд — вічність. В класі — півтемрява. Учительша, значить, знову лягла, досипає.

— А я вмю свистіти на чотири пальці, — починає сьогодні Хома.

— Ну?.. От бре...

— Дурний. А диви...

Ніжний, як шелест, і тривожний, як сполох світання,

вилітає з Хоминого рота свист. Це, безумовно, прекрасно. Але в моїй кишені — таємниця, і перед нею свист, хоч би й на всі пальці,— це просто забавка згуковиків. Та про мою таємницю знає тільки луна в глухій леваді та я.

Хлопці присікуються до Хоми, щоб навчив. Він почуває себе героєм, переможно поглядає іноді в мій бік і вчить хлопців вставляти в рот чотири пальці гостряком.

— Отак,— каже він,— коли хочеш, щоб був настоящий згук...

Знову глянув на мене.

«Черв'як ти,— думаю я,— свистяк ти». І ще багато різних ущипливих слів прикладаю до цього задаваки. Але в моїй душі розгортається неприступна гордість, і я вимовляю ці слова без злості.

Раптом Ладька, що ніколи нічого не вмів, свиснув.

Та як свиснув!

Він ніколи потім не міг так свиснути. Просто раз не життя чоловікові пощастило це зробити.

— Фю-їть-фіть,— гнучке, як сталь, як найтонша сталь, пронеслося по класу, вдарило в шибки, в стелю, в стіни і покотилося луною по коридору.

Учительша в подібних випадках бере молотка і б'є ним у свої двері всередини.

Сьогодні ми думали, що вона розвалить школу.

День почався суворою карою. Ладька, звичайно, ревів, як рева, одбріхувався, просився і за кожною лінійкою вихлоплював долоні, наче йому хто кидав на них з сковороди розпеченого млинця. Боягуз! Задавака!

Всі мовчали. Обличчя були суворі. Чекали ще якоїсь пригоди.

Я забув сказати, що вчительша п'є о дванадцятій б о р ж о м. Це слово... Ну, рішуче і досі викликає воно якийсь трепет... Це одне слово чинило на «отділеніє» дивний вплив.

— Кіріченко Гаврііл, принеси мне із моєї спальні боржом.

Ви чуєте? Б о р ж о м... Як це вам здається? Я міг сплести яке завгодно слово, бігаючи за вівцями цілий день по широкому полі і вигадуючи найчудніші слова і різну нісенітницю. Але такого слова, тепер признаюсь, я не міг сплести. Звідки воно, чарівне, як Ельбрус, який викликав у мене завжди асоціації про величезний б р у с, що об нього вітри нагострюють свої зимові крила?

Сьогодні вона послала чомусь Дубинчиного Василя, наче він щось там розбирає. Я ж — перший учень в «отділенні», крім того, наші мама завозять їй іноді різної живності за моє «повіденіє», і я до цього часу мав виключне право ходити до неї в спальню і навіть крав великі недокурки. Отже, при чім тут Василь Дубинчин?

«А, так ти он як, — зловісно подумав я. — Десять зарядів! Ні на один менше», — і рука моя поклала на полицку точно десять надзвичайної вибухової сили пістонів.

— Що ти шепчеш, Кіріченко? — спитала вона, наливаючи в склянку кришталевої рідини. — Пайді-ка, голубчик, к доске. Ну, пайді-ка сюда...

Хм! Чого б це я мав піти до дошки? Я вже тиждень як не розгортав книжки — і безумовно не рішу задачі.

— Що же ти стоїш, как столб?

— Ось вона його злякає... хі-хі, — почув я позад себе таке противне, образливе хихикання. Безумовно, хихикав Хома. Свистун нещасний!

Мені вдарило в голову.

— Я й сотщеда ответю, — сказав я.

— Ш-ш-то-о??

Вона хотіла поставити на столика склянку і підійти до мене. Ви розумієте, чого. Ну, я зовсім не хотів бути таким покірним телям. Я стояв за партою, як скеля, хоча в колінах проходило тремтіння й під шкірою горіла кров. Це було, безперечно, велике повстання духу. Рука фатально виприснула з кишені. Курок був зведений...

— Ш-то? Я тебе...

Але вона не договорила. Чудовий, громовий вибух — ба-ббах! — і гострий запах сірки був її за відповідь. Ви можете собі думати, що то був казна-який вибух. Ну, а я вам скажу, що він наповнив клас, як громом. Ха-ха! Кажуть, що я поблід. Але вона... вона впустила склянку з боржомом, стала як крейда, і гепнула (на своє щастя) в крісло.

Скільки б, ви думали, вона мовчала? Ми вже гадали — вона оніміла. Але за якийсь час, запевняю вас, що дуже довгий, перелякані хлопці помітили, що вона ворухить губами

— Води, — вимовила вона.

Що ж я роблю? Я давно вже впустив пісталета додолу й підгорнув його ногою під ніжку парти. Нехай вона спробує взнати, хто дав постріл і де та зброя. Тепер я кричу на хлопців:

— Та дайте ж швидше води. Фулігани!..

Сам я переводжу холодний погляд на Ладьку та на Хому, що тремтять, мов недорізані курчата. Але вчительша уже опритомніла.

— Встать!— командує вона, як старший ундер-командир. Я іменно пригадую старшого ундер-командира, нашого сусіду, що прийшов «на побивку» і за чаркою щодня проробляв перед нашими батьками всі ці грізні команди...

Одначе, мені не треба вставати, коли я стою цілий час, як «стовп» (так думає вона). Ні, я стою, мов скеля,— так воно є в дійсності.

Всі, як один... Що там, як один. Ніколи ще не вставляло «отділеніє» так, як цей раз. Вони зірвалися, а не встали.

— Чь-то ето? Чь-то, я вас спрашіваяю, осли, ефіопи,— промовила вона так тихо, що я аж... власне, не злякався, а так просто мені стало чомусь моторошно.

— Кто ето, я вас спрашіваяю, каторжане закоренелиє? Кто ето такую проізволь дерзкую гнусь?

«Ну,— подумав я,— доволі б з неї було й п'ятьох зарядів. А так ще матимеш халепу».

Всі мовчали. Як дерево. Як камінь. Ну, вже наш клас, щоб вказати на кого — то ні. Крім того, ніхто не знав. Я сидів на задній парті, а вибух наче розірвався з неба. Проклятий запах і трохи диму! Вони згубили мене. Кажуть навіть, що блиснув огонь. Я не пам'ятаю таких дрібниць.

Але що вона робить! Вона йде просто до мене і нюхає. Нюхає вколо мене, потім лізе під парту й нюхає там. Я заглядаю за викот і бачу, як їй червоніють спочатку шия, потім і груди.

— Вон!— каже вона з риданням.— Вон с моїх глаз, арестант уголовний!!

— Глафіро Йванівно!— зривається перше з моїх вуст.

— Вон до свіней, навекі вон, чтоб я тебя не відела, отраву моеї печені... інквізітора моїх нервов. Вон! Ти...

Таких слів вона ще ніколи не казала, як тоді. Я не хочу їх повторювати, хоч вони до мене й не пристали. Не хочу з принципу. Подумайте самі, що мені залишалося робити. Вона не подумала за лінійку. Вона ані торкнулася до мого вуха. Вона не бажала мати зі мною ніякої справи. Навіщо б я мав виявляти непотрібну влізливість?

Вон — то й вон. Я взяв і пішов. А що ж би ви зробили на моему місці?

«...По-перше, вона думає, що я стрельнув з ключа. Гвоздиком. Ну, а це хіба такий великий злочин? Тут може не бути зарані продуманого плану. Могло трапитись випадково. Значить, можна буде сказати комусь, щоб завтра дістав з-під парти пісталета. А там, через кілька днів, я знову сидітиму в класі й приноситиму їй із спальні боржом».

Так думав я під Бобринецьким мостом, чекаючи, поки із школи йтимуть товариші. Я, власне, міг піти собі додому й без них. Героям не потрібні оплески та хваління. Але я міг образити їх.

І дійсно, коли я вийшов назустріч їм з-під мосту, вони закричали мені й понесли мою торбу з книжками. Вони не знали, що можна виголошувати на честь героя промови, і тільки давали мені кожен — хто перо, хто шматочок олівця, хто половину гуми, хто аркуш нової промокатки.

Так, за такі хвилини варт було постраждати.

— А пісталета не знайшла? — питаю я між іншим.

— Якого пісталета? — дивляться на мене товариші.

Я загадково посміхаюся, обіймаю за шию одного, і ми відходимо вбік. Я даю йому директиви — де і що. Він гордий з моєї уваги.

Що й казати, то був знаменитий день!

Як же розгортаються дальші події?

Вона переказує батькові через десяцького, щоб батько прийшли чогось до неї. І це в той час, коли я збираюся «в школу», набиваю торбу книжками, велю мамі дати мені сьогодні пиріжків і таке інше.

Ви розумієте, як це неприємно.

— Що, вже знову якогось хука встругнув? — питають у мене батько.

Я дивуюся надзвичайно. Що я міг такого зробити? Батько можуть спокійно сидіти вдома, що там вона ще вигадала. За кілька днів ми маємо заколотити свиню, мабуть, вона знає. Але шинка має добрих три-чотири тижні висіти в димарі, доки буде готова. Чого ж тепер іти?

Батько мовчить. Я, заспокоєний, чіпляю торбу через плече. Товариші (вони знають, як треба робити) уже гукують мені в вікно. Я виходжу до них.

Ми йдемо в школу.

Одначе, як тяжко висидіти кілька годин під мостом. Ви собі не уявляєте. Фантазія виносить вас на чарівних крилах. Де ви за цей час не перебуваєте! Але зрештою стає зимно. Ноги клякнуть, піріжки давно з'їдені — тепер лишається тільки чекати, доки вони йтимуть із школи.

І як несподівано заплуталась справа. По-перше, вони йдуть сьогодні без крику, на обличчях у них якась розчарованість.

Я зустрічаю їх і простягаю до Гараська руку за пісталетом. Всі мовчать. Він не дивиться на мене.

— Що трапилось? — питаю я.

— Ніякого пісталета там немає, — відповідає Гараська.

Цього вже я не чекав. Невже він посмів украсти мого пісталета, переховав його в інше місце й тепер думає, що я повірю йому?

— Віддай, — кажу йому, — зараз! Віддай, коли не хочеш, щоб я тебе вдарив по «чорнильниці». (Завжди йому вся морда в чорнилі, просто дивно, як це він робить).

— Ану, вдерь, — кидає він спідлоба. І ви чуєте, як він вимовляє це слово? Він каже «вдерь»... Кожному ясно, що це погорда. Я не можу цього стерпіти. Я змішаю його з гряззю... Та я йому...

— Не зачіпай! — кричать хлопці. — Він ні при чому. Пісталета, може, там і не було. Х-хі...

Знову Хома. Нещасний, він думає, що вколов мене.

Але виявляється, що пісталета справді під партою не знайшли. Він зник, мов у казці. Учительша, безумовно, щось знає. Так думають усі. Вона дала Гараськові шістнадцять квадратиків по щиколотках, як тільки той нахилився під парту. Але не спитала, чого він там шукає. Ми не кажемо, Гараська сам винен: чого було нахлятися, коли перед тим він і так уже облазив усі парти? Але чому вона не спитала? А нащо їй питати, коли вона, мабуть, знає не тільки те, що там був пісталет, а ще й те, де він зараз.

Так заплуталась справа.

— А хто приносив їй боржом?

Ця думка була геніальна. Як блискавка. Таку прозорливість міг виявити тільки я — з цим усі погодились. Але Дубинчиного Василя раптом не стало. Він наче провалився крізь землю. Ми тільки тепер помітили.

— Ну, то він його бачив у неї в спальні. Барбос. Хай не думає собі, що ноги йому будуть цілі.

Нам тепер ясно, що пісталет у неї в спальні — і викрасти його не легко. Але прийнятні ми знаємо, де він. Зрештою неможливо тільки видертись на небо. Що ж до вчительшиної спальні, то я знаю деякі інші входи, крім дверей з коридору.

Значить, я йду додому, посвистуючи і влучаючи іноді дуже вже сміливого собаку грудкою межі вічі.

Уявіть же собі, що я бачу, входячи до себе в хату. Мама стоять біля печі зажурені й зустрічають мене такими-о словами:

— Довчився? Матимеш тепер від батька на рибу. Ой, шибенику ти неслухняний, свиня ти нескрєбана.

— Що таке?— Я щось з вітру не чую. А це що?

На столі лежить мій пісталет.

— Мій пісталет? Звідки він взявся? Ви не знаєте, чий це?

— Буде тобі пісталет. Зараз увійде батько.

Бачу, що ви нічого не розумієте. Так, я теж не сподівався, щоб батько, незважаючи на мою розмову з ним, взяли та й сходили до вчительші. Одначе я швидко догадався, що так воно і є.

— Ховайся,— сказали мама. Але треба їм було сказати це раніше.

Розчинилися двері. Увійшли батько, причому в руці в них (хоч вона й була за спиною) помітив я одну замашну річ, з якої зробив правдивий висновок, що тато були оце зараз на леваді. Тут я згадую, що тоді починався березень — і поволі відходили від морозу рослини, а особливо лоза. У нас на леваді була надзвичайна лоза. Може, хто знає, що це за гнучка річ? Тому я не смію нагадувати зайвий раз. А хто не знає, хай пробачить — йому тяжко буде зрозуміти.

Одним словом, батько мали зі мною розмову. Здається, почалась вона так:

— Ну... стрілець, гайдамака. Догрався? Вигнала... Зовсім вигнала...

І на цих словах батькова рука з-за спини піднялася вгору і...

Власне, я гадаю, що цього діалога можна, без великої втрати для оповідання, не писати. А ще тому, що далі він має повторитися значно виразніше, коли справа дійде до шинки.

ШИНКА

Це дуже смачна річ. Я це добре пам'ятаю. Мені вже тридцять один рік, від того часу доводилося куштувати багато дечого, але шинка... Ні, я до смерті її не забуду.

Це було так.

Очунявши трохи після згаданої «розмови», я почуваю себе незле. Проходять дні, непомітно складаються з них тижні. Я не можу вірити. За школу ніхто не згадує. Щось мені підказує не дуже часто потрапляти на око батькові. Я так і роблю. Є дуже багато місць, куди я мушу сходити; наприклад, до баби, потім — до хрещеного в третій звод, потім іще лишається багато хат, де я дуже давно не був через ту школу. Отже, тепер мені навіть нестаче часу. Хлопці заздять мені до останньої міри. Недавно ми таки закололи свиню. Тато готують шинку, — незабаром великдень, і я їстиму її скільки завгодно.

Як це прекрасно звучить в оповіданні! Але в житті все має лице і ницю. Як тільки шинка почала доходити в димарі, виявляється, що найбільший кусень готується, для кого ж ви гадаєте? Так: він готується для вчительші.

Я мушу забути за всіх і за хрещеного й сісти за книжку: батько гадають, що їм удасться-таки вговорити її прийняти мене знову до школи. Вони ходять до неї мало не щодня і кажуть, що вона починає м'якшати. Я ж собі думаю, щоб вона вже закам'яніла навіки...

Тим часом вона остаточно приходить із батьком до згоди: я принесу їй «окорок», а вона вже сама навчить мене стріляти...

Останній пакт цієї угоди я відчуваю тільки силою своєї інтуїції, бо батько його майже не зголошує, мабуть, через те, що завтра «плащаниці», і він не хоче псувати мені настрою. Любий тато! Він умів виховувати в мені вдячність.

І от надходять найтрагічніші моменти. Я вбираюся в чисту сорочку, мажу олією чуба — готуюся до плащаниці.

В звичайних випадках це дуже весело. Пригадуєте собі? Ви кладете в кишеню дві червоні крашанки і йдете до церкви дуже повільно, щоб не потовкти крашанок. Ви маєте покласти їх в мідяну миску перед плащаницею. І ось, як тільки ви за ворота, уже вам хочеться дременути, щоб аж земля задвиготіла під ногами; десь по дорозі влучити каменем собаку, десь забігти на річку; але ви не можете компрометувати вашого тата, якому чомусь там му-

сильно бути соромно за такого прудкого сина. Так, ви чудесно це розумієте, але ваші ноги просто вириваються з-під вас. Проте ви опановуєте себе, і ваше серце наливається від того невимовною втіхою.

Але не буду відхилятися. Я сказав, що цього року буде трохи інакше. Насамперед я мушу нести до вчительші «ококорок». Це по дорозі, а відтам я піду вже до плащаниці.

— Ну, гляди ж мені,— звертаються до мене батько цілком серйозно.— Неси шинку та пам'ятай: не донесеш — не приходи додому...

— Смішно мені. Я не донесу. Та хто ж тоді донесе? Скільки там вона важить? Вісімнадцять фунтів.— Коли б це казали не батько, я б міг образитись.

— Я тебе знаю,— говорять знову батько,— за силу я не кажу, ти, як схочеш, то й дідька попреш...

— То чого ж ви в такому разі?

— Ну, ну, не патякай. Щоб не капарився де, а швиденько мені йшов. Так і знай: не покладеш на стіл їй шинки — не вертайся додому.

Я не розумію. Така передмова... вона може на всякого чоловіка, хоч той і зовсім вільний від забобонів, навіть сумнів. Хай там я не дуже-то радію з перспективи знову стати школярем, та все ж я не дурень якийсь, щоб загубив десь по дорозі шинку. Не голка ж це.

— Давайте, чи що, бо я вже йду. Так ніколи не зберешся.— Ого, я хапаю під праву руку шинку, як метелика. Хоч вона таки важенька. Батько не пошкодували для вчительші пів свинячого заду з ногою.

— Перехрестися, ти,— кажуть мама.

Це легко зробити вільною лівою рукою. Я кладу на себе хрест і виходжу.

Ну? Куди ж я піду? Чи вищою дорогою, чи селом? Повертаю на село. І чую такі батькові слова:

— Куди, куди повертаєш? Ступай вищою дорогою. Там менше собак і ближче. Нема чого селом теліпатися, щоб кожне тебе бачило.

Я мусив був послухати батька. І було б мені так і йти вищою дорогою аж до школи.

Було б! Завжди буває потім легко сказати: було б мені краще не так, а так. Та мало чого не буває. Очевидно, є така сила, що тягне людину з правдивого шляху.

Коротко: як тільки наша хата зникла за вербами, я

повернув—ви вже знаєте, куди. Чому? Які принади стояли на цій дорозі, що селом? І досі не можу вам сказати. Не припускаю думки, щоб я в ту хвилину помислив за качелю... Щоправда, цигани взяли моду раз у раз на великдень виставляти на вулиці проти своєї кузні перекидну качелю. Ох же й качеля! Вітер, а не качеля. Вони таки заробляли на ній. Але ж це була п'ятниця, і звідки я міг знати, що качеля вже готова? Дурниці, я зовсім про це не думав.

Я просто іду собі селом, як годиться порядному чоловікові. Хіба я не дивлюся під ноги, хіба я падаю і дражню собак? Нічого подібного. Я дивлюся перед себе, і щось мені таке мріє там, на тому кінці вулиці. Як вам сказати... Може, то й є та дурацька качеля... Хто його знає. Не знаю. Клопіт мені, що там таке стоїть.

Ну, так, коли підійти трохи ближче, то це справді качеля. Уявіть: п'ятниця, а вона вже похитується, готова до ваших послуг.

Я стаю на хвилинку, щоб тільки перекласти шинку на другу руку, і відчуваю раптом, що мені зле.

В голові задзвеніло страшенно. Перед очима гойдулося. Земля і люди пішли передо мною колом. І водночас — що це з моїм серцем? Чого воно так солодко стислося?

Було б мені не звертати з дороги і пройти повз неї. Але я ж кажу, що є така сила... Вона притягає мене сюди.

Я підходжу, здоровкаюсь до циганчуків, що де-не-де там цюкають біля неї аби-аби: вона-бо зовсім готова.

— Іх, і качеля ж, татку мій,— приказує один циганчук.— Іх, і качеля! Дзвіниця!

Я нічого не можу сказати проти. Де проти — на мою думку, він навіть недооцінює її. Я вже сказав, що то був вітер, не качеля. Коли стати на неї, накинути дві каблучки на ноги, щоб не сприснули з підніжки, і потім гойднути — раз! два! піддай! ух! жени, жени! — то можна дуже легко вигнати голоблі за верхній валок, що все село буде під вами, а потім — рраз! і пішли млинка...

Я міг перекрутитися підряд разів п'ятнадцять. Куди там Хсмі, не кажу вже за Ладьку. Нічого подібного їм і не снилося. Я можу це довести коли завгодно, хоч і зараз, як на те пішло. Тільки мені треба занести спочатку до Глафіри Іванівни оцю шинку. Зважаючи на батькові побоювання, це треба б зробити зараз, а потім уже вернутися і довести, що я не задаюся.

Ви кажете, що так і зробили б на моєму місці — спочатку однесли шинку, потім, може, ще й до плащаниці пішли б і вже аж потім зайшли б на качелю, коли вже так, мовляв, кортить?

Слова! Теорія! Хто розуміється на качелях, на цих прекрасних критеріях справжнього героїства і високого піднесення духу, той, певне, так не скаже.

Словом, я йду за певним законом логіки: навіщо я маю потім вертатися, коли це забере якийсь час? Я зараз стану на качелю, а потім віднесу шинку й піду собі до плащаниці. Де б її тут поки що покласти?

— Слухай,— кажу я на циганчука,— ану давай я погойднуся.

— Дві крашанки, серденятко, дві та й гойдайся,— відповідає він по-хазяйському.

Паскудство. Я ж забув, ну зовсім випало з голови. Де взяти їх, ці дві крашанки? Дві, тільки дві, а позавтрьому я дістаю від матері цілий десяток.

А він ще й додає:

— Ну, серденько, ну, ну! Швидше, швидше, бо мені дуже ніколи...

Тепер, коли мені, я ж кажу, тридцять один рік, я розумію, що він нікуди, власне, не поспішав, а так тільки... А тоді я мусив був рішати до геніальності швидко.

— Получайте!— і я витяг з кишені і віддав йому дві крашанки, ті, що були призначені лягти в глибоку хрестильницю перед підніжжям святої плащаниці...

І тут я поплював на долоні, як годиться, щоб не горіли та не сковзались. Став на затилок. Ступні в каблучки. Струснув голоблями. Тремтіння пройшло через мої м'язи і через качелю...

— Піддай!

Пішла поволі. Гой... гой...

— Раз! Раз!

Качеля грає піді мною, мов скрипка. Я жену з кожним разом дужче і дужче.

— Ти, ти... Щоб мені, серденятко, не впав,— кричать з землі циганчата.

О! Краще б вони не турбувались за мене. Тепер же наді мною панує самий простір.

— Дивіться! Гей! Дивіться!..

Я нарівні з верхнім валком. Піді мною ворухиться

якась комашня. То, мабуть, циганчата та цигани, що виходили з хати.

— Гаря! Гаря! Ой-йой-йой... Що він робить?

Ага, що він робить! Груди мені переповнюють незрівнянним щастям. Блискуча думка прорізує мій мозок: ще дві крашанки легко буде вкрасти там, під час цілування плащаниці... Ця думка додає мені ще більшої сили розгону.

— Дивіться. Даю млинка...

Раз!.. Пішов...

На одну хвилику я стаю головою вниз, потім голоблі хитнулись і пішли через гору.

— Ух!

Раз...

Два...

Три...

Ви знаєте, що це значить? Це я, одірваний від землі, творю в повітрі божевільні цикли. Село, як зачароване, кружить підо мною. Шкода — нема тут Ладьки та Хоми, вони б тріснули з задрощів. Та я забуваю за них і за цілий світ.

Чотири...

П'ять...

Шість...

Сім...

— Сказився, — кричать мені з землі, — уб'єшся! Годі!

Вісім...

Дев'ять...

Де-де...

Я німію.

Те, що почув і побачив я на землі, як саме виганяв десятий раз, — це вище за мої сили.

— Габаа! Ксс... Покинь! Туйва! Куди? Бери!..

— Лови! Держи!!

— Фіть-фіть, Барбос!..

— А-а-а! Га-ла-ла...

— Гала-ла-ла-ла-ла...

Що? Що? На тому місці, де лежала торба з шинкою (я поклав же її під дверима біля кузні, на хвилинку ж поклав!), нема тепер нічого. Нічого! Мені ж добре це видно з качелі. За кожним разом, коли я злітаю за верхній валок, я бачу під кузнею шинку. А за десятим разом я рап-

том уже не бачу її. Вони галасують, як у пеклі. Махають кулаками... Регочуть... Ага, вони кричать на собаку! Одначе ані душа з них не рушиться з місця, вони тільки лалалакають. Певне, той собака вже далеко з моєю шинкою...

Ви знаєте, що качелю не легко спинити, коли вона отак розгойдалася. Треба, щоб хтось там хапав за голоблі, затримував.

Якраз! Хоч би хто пальця підставив. Певне, їм було не до того... Я зліз, як вона стала сама.

— Шьо там було, шьо там було, серце, в тій торбі?— питають вони мене — і старі, і малі, одне поперед одного.

— Віддайте! Ви! Віддайте шинку!— кричу я їм не своїм голосом.— Шинку!..

— Тату мій,— каже стара циганка,— за яку шинку ти натякаєш?

Я натякаю! Що я на це скажу їй?

— Може, я поворожу тобі, серце, яка тобі доля?..

Моя доля... Де той собака?..

— Де той собака, я вас питаю?

Тут я бачу на вгороді біля загати якогось собаку: він справді щось там тягає, я не знаю що.

— Відніміть!..

Ну, що відніміть? Що відніміть, коли там, може, сама кістка вже залишилася, якщо справді шинку взяв собака... Ви питаєте мене, чому я так кажу? Я тому так кажу, що це ще велике питання, який собака її взяв. Питання, що лишилося для мене нерозв'язаним і донині.

Однак двоє циганчат зриваються з місця і летять туди, до собаки. Мене зраджують сили, і я тихо присідаю на землю. Гомін, поради, співчуття — все змішується в моїх вухах і реє мені голову.

— Шинка,— шепочу я,— шинка... пістает... Глафіра... тату...

І щось мені гаряче, як смола, побігло з очей і в'лося в щоки... По дорозі ото ж я був раз чи два упав — не пригадую, чи я казав вам про це — отже, руки мені були не дуже чисті, і тепер сльози вмивали мої кулаки. Так, мушу признатись, то були сльози. Я, мабуть, розвозив по обличчю цю брудну рідину, бо казали потім, що то була душе зворушлива картина. Не бачив — не буду казати. Взагалі дозвольте не спинятись на цьому моменті.

Прибігли циганчата. Вони кажуть те саме. Від шинки залишилась сама кістка. Хто його знає, чи то була від шинки, чи так собі звичайна кістка, може, від якої торішньої коняки.

Тепер що мені робити? Я ні з ким не можу порадитись, я мушу до всього доходити власним розумом. І от що я придумую: я піду тепер до вчительші і скажу їй чисту правду. Чомусь мені здається, що вчительша повинна зрозуміти моє становище і стати вище за якусь там шинку, без якої вона, зрештою, легко може обійтись.

Ідеалізм? Може. Але я не знав тоді таких слів. Навпаки, мені стало зовсім легко на серці.

Я приходжу до неї. Стукаю.

— Хто там?

— Я. Кириченко Гавриїл.

— Какой Гавріїл?

— Хторой.

— А-а,— каже вона протягом,— ввойді.

Я трошки відхилию двері, так тільки-тільки, і всовуюсь.

— Драстуйте, із плащаницею будьте здоровії.

— Что ж,— каже вона,— спасібо, будь і ти здоров.

І здалося мені, що вона глянула гарненько на мене і помітила, що я з порожніми руками.

— Отец прислал?— питає.

— Отец,— кажу їй правду. І тут починаю говорити, щоб Глафіра Іванівна не безпокоїлись, тато дійствительно передала вісімнадцять фунтів шинки, з якою вийшло нещастя. І розказую од всього серця, що я не буду більше, а інакше мені немає возврату через татів характер.

Вона слухає мене, слухає, і бачу я, що це їй не подобається.

— Ступай же, откуда пішов,— каже вона після моєї чистої правди.— Не окорок,— каже, важний, а неісправність твоя важная. Помні мойо слово — будеш ти в тюрме когда-нибудь. А в школе тебе нет места после таких художеств...

І цим словом вона остаточно вбила мене. Таким воно здалось мені образливим, таким жорстоким... Художеств...

Не пам'ятаю вже, як там я виходив від неї, як що. Боляче мені зробилось за всіх страждаючих.

— Нема правди на світі,— крикнув я, і годі вже й до

плащаниці йти. Тепер мені вже ніяка плащаниця не допоможе.

Іду я тією дорогою, що додому, а на серці мені, самі знаєте, до чого невесело. «Зайду я,— думаю собі,— під міст та подумаю. Як же воно тепер буде?»

І от я приходжу під міст, де я нещодавно зазнав таких солодких і таких коротких радощів.

Але скільки чоловік може висидіти під мостом? Не такий довгий той день, я просидів його, а далі що? Далі приходить вечір, налітає звідкись холодний вітер, починають шуміти верби. В деяких хатах починає блимати світло. Це ще більше відрізує моє пристановище від життя. Я не боюся, але мушу звідси вийти.

«Мама тепер учиняють паски»,— приходить мені до голови. Я видираюся з-під мосту і йду. Певди від мене тепер не ждять. Я так просто і скажу батькові, що я передав шинку вчительші, поклав її на стіл.

— Що ж вона каже? — питають мене батько.

— А що каже,— відповім я батькові,— каже: «Скажи отцю благодарю». От що вона каже.

— А де ж ти гасав до вечора?

— Не гасав, а чекав,— скажу я,— бо її десь дуже довго не було. От і все.

З цим я приходжу додому.

Щось там стоїть на воротях. Коли це батько стоять, то я не знаю, кого вони виглядають. Краще я піду поза хатою, щоб не заважати їм.

Але, як тільки я витикаюся з-за хати і хочу попід призьбою тихенько пройти до дверей, як татова рука хапає мене за праве вухо.

Вирватись я не міг. Та й ніхто б не міг. Про це навіть казати нічого, щоб можна було вирватись від батька. У них дуже цупкі руки. Промайнула одна думка:

«Невже вони знають?»

Проте я стою на своєму.

— Справився? — питають батько.

— Аякже, справився,— відповідаю я не дуже-то боязко.

— Де шинка?

— Шинка? Та, що ви дали? Одніс.

— Кому відніс?

— Йй.

— Кому це йй?..

— Що ви, не знаєте, чи що?

— Кому це їй, питаю тебе?

І я вже почув, що батько все знають. Якийсь собака вже доніс, що от, мовляв, що там з вашим сином? Що там було в тій торбі? Сміха, мовляв, було на всю вулицю. Язик би йому відпав.

— Бийте,— кажу,— на смерть убивайте, а я не винний.

І чим мене перший раз ударили, не знаю. Ніколи ні до того, ні після того так не боліло.

Як я заверещав! Як я звився в батькових руках! Смішно згадувати про це, коли маєш за собою тридцять один рік. Здається, мати вибігли з хати і кинулись до нас. Куди там! Що мама вдіють навпроти тата? Вони затягли мене в сіни і зняли однією рукою ремінні віжки, а другою, пробачте... вони спустили мій туалет. Мабуть, віжки були трохи мокрі... Вони так різали тіло, що я міг спокійно наробити всяких непристойностей, не пам'ятаю вже, яких саме.

— Це тобі шинка! Це тобі шинка! Це й пісталет! — приказували батько.— Це й пісталет! І качелі! І пістони! І плащаниці!..

Що це було, розказати тяжко. Я порвав собі голос, а був порядний голос. Мати трохи не вмерли. Батько обливалися потом, вони зовсім змучилися. Сусіди чули через три городи — не дадуть збрехати...

І... довелося-таки знову йти до Глафіри.

Пролежав я щось із тиждень та й засохло, як на кожному з нашого брата.

Дуже смачна річ ота шинка. Мама потім давали мені по шматочку щодня. Щодня, доки й одужав.

Але стривайте! Невже я Глафірі Іванівні не віддячу?

ТИМ ЧАСОМ

Крім пісталета я страшенно любив кадильницю. Якби ви знали, що це за річ! У піст, як ми говіли цілою школою, я тільки й чекав, коли вийде з вівтаря отець Олександр і піде між рядами з кадильницею.

Та й було на що подивитись. Вийде, стане біля архістратига Михаїла. Чуб кучерявий, сам красивий, постать, як грім, і так якось як крутоне на великому пальці кадильницею, а вона тільки «брязь-брязь», і вже круг нього ціла

хмара. Як він це робив, хто його зна. Деякі жінки умлівали навіть.

— До чого ж ото отець Олександр ловко кадять...

Я пробував дома: теж виходило, але не так. Щоправда, я не мав тих припасів. Я брав невеличкого волоського гарбуза, зрізував меншу половинку, видовбував більшу і потім приробляв покришку. Для брязкоту я чіпляв залізочки до шпагатинок, що на них вішав свою кадильницю. Я не мав також вугілля й ладану, але я обходився ватою з батькового пальта.

Як покласти добрий кавалок вати, підпалити його і потім почать кадити, то дим буває не менший, тільки він не так пахтить.

Я так полюбив кадильницю, що мало вже не навчився орудувати нею так метко, як отець Олександр. Та якимось батько помітили, що їхнє пальто все тоншає і тоншає. Дірка в підкладці невелика, а вати вже й на спині не стає. Воно, сказати би, й пальтишко те було таке, що хоч і все скади, то невелика шкода. Дісталось воно батькові за дурницю: випвали вони в Максимця (як завжди), і хтось з компанії украв їхній кожушок, а замість нього подарував те пальтишко. Правда, і кожушок був теж драненький та задубілий, а прсте пальтишко ще гірше. Сама тобі дірка. Мати все кляли та ніяк не могли його облатати. А батько, звичайно, мусили були його берегти. Отож вони помітили, що пальто немов усихає...

— Це ти, мабуть, шибенику? — питають вони мене.

А я саме приступаю до пальта і одна рука в мене за спиною.

— От, воно мені,— кажу,— потрібне. Мабуть, мама на гнотики беруть для лампадки.

— На гнотики? — говорять батько.— Гляди мені, бо я тобі дам гнотика. Хіба ж на гнотики стільки піде?

А воно й справді — ніколи не піде. Я й не туди, що там мало вже й залишилося. В інших місцях так пальто вже як плівка.

— Ну, то я ж,— кажу,— хіба знаю, де вона дівається, та вата? Зносюється, а ви на мене нарізались.

Повернувся, а ззаду кадильниця... зовсім забувся. А батько зразу й догадалися.

— Ах ти,— кажуть,— шарлатан ти першої марки! Що ж ти брешеш? Я думав, що він там кізачком кадить, а ти

одежу розореш... Бач, який священник знайшовся, щоб тобі вже в голові кадило...

Вихопили ту кадильницю та на моїй голові й зністожили.

Одначе мені ще довелось-таки бачити справжню кадильницю. Як це сталося? Та ніколи ж я не гадав, що матиму стосунки з справжньою срібною кадильницею... Тримати її в руках, бачити, як вона близько, перед твоїми очима, мелькає, брязкає ланцюжками... Де я міг про це думати?

Але життя таке чудне. Іноді воно так складається, що гарбузова і срібна кадильниця кінчають однаково свою службу, відігравши таку приблизно роль, як оця, що я допіру казав. Лише не на тій самій голові.

Отже, розповім про це, не забігаючи наперед.

ВАННА

Після нещасливої шинки батькові все ж таки пощастило якось ублагати Глафіру. Вона знов прийняла мене до школи. Це вже, здається, шостий раз. Не пригадую добре.

І от починається чудова осінь. Я вже перейшов у третє «отділеніє». На грядках часом іще позалишались баклажани, великі, червоні, аж горять. Станеш на нього чоботом, а він тільки — чвирк!

А на «переменах» у школі хлопці їдять кавуни. Потім ми гуляємо на причілку в пувичок.

В четвер, після великої перерви, у нас завжди буває «закон божий».

Батюшка отець Олександр приїздить поштовими кіньми. Їхній машталір розповідає нам, чи батюшка сьогодні сердиті, чи ні.

— Сьогодні батюшка смирні, не бійтесь.

— Хіба? А ви ж почім знаєте?

— Та вже знаю,— каже він, примруживши ліве кудлате око.— Єсть така триєкторія, що знаю.

Батюшчин машталір був колись у салдатах і вміє багато таких слів, що й учительша їх не чула. Ми якось питалися. «Не знаю,— каже,— не говоріте глупостей». Так ми питаємо батюшчиного машталіра:

— А яка ж вона, га?

— Триєкторія?

— А!

— Е, це вещь, хлопці, непойнятна. Вона і є, і нема її. Я сам не бачив, бо вона, звинить, у воздуху.

— І вгадує?

— Повсігда. Кажу смирні, значить, смирні. Кажу сердиті, значить, держіться...

І тоді вже ми держалися. Бо такі була машталірова правда: батюшка виходили розгнівані і зразу, під ким зарипіла парта, беруть його за носа, аж посиніє бідний.

— Отвечай: кого Самсон побив ослиною челюстю?

То він, середяга, пищить-пищить...

— Хвістілі... хвісті... хвістілімлян...

— Хвістілімлян? Насмешка над законом божим?..

І вже так нахвістілімкає, що до нових вінників не забудеш.

Але спочатку отець Олександр заходить до Глафіри Іванівни. І вже ото, як зайшов, то вже маємо час нагулятися. Чи він їй теж закон божий «преподавав», чи хто його зна. Не знаю. Аби нам було коли пограти. Інший повідкручує пувички чисто геть від штанів і від сорочки та програє.

Але мені везе. Я, як виграю, то вже мої, а як програю... ну, то там побачимо.

Одного разу гуляємо ми в пувичок. Дзвоника нема та й нема. Отець Олександр ще не приїхав. А тут не везе. Щодарю, то й поза ямку, й поза ямку.

— Бери,— кажу,— не бійся, побачимо, до чого воно сьогодні дійде?

Охота мене взяла: ану ж, до чого я дограюся? Хоч заверну все, хоч...

Одним словом, відкрутив я останню пувичку від штанів і застібнувся дерев'яною щурочкою.

— На чесну,— кажу,— сьогодні. Платить, так готівкою. На.

Вдарив я. Поза ямку. Він ударив — у ямку... Забрав...

— А що,— кажуть хлопці,— на чесну?

А я стою та й думаю.

— Щоб ви знали,— одказую їм,— ще на чесну. Шкода тільки, що більш ніде не маю пувички.

А самому вже прийшла до голови одна думка.

— Знаєте, що? — кажу я до хлопців.— Став хто за мене пувичю. Виграю — твій виграш, Програю — зроблю за те щось таке, чого ніхто з вас не зробить ніколи в світі.

Хлопці зиркають один на одного. Радяться.

— Що ж ти зробиш?

— Кому?

Я таємниче посміхаюся.

— Йй. Глафірі.

— Що?.. Треба знати, що ти зробиш. А то що ж так давати пувицю.

— Спортю воду.

Настає уважна тиша. Потім розлягається регіт.

— У ванні?

— Побоїшся...

І як сказали вони «побоїшся», я відразу рішив:

— Нет, спортю... Що ж вона знущається з мене? Сьогодні знов казала, що я «розбойник». А який я розбойник? Кого я розбив?.. Хто докаже?.. Вона думає, що це йй так і пройде... Ні.

Мушу пояснити: Глафіра Іванівна любить дощову воду. У неї завжди під ринвою стоїть велика ванна. Дощовою водою Глафіра Іванівна вмивається тощо.

І нехай би хто насмів щось укинути в ванну, або якось інакше «спортити» ту воду... Саме вчора пройшов дощ. Ванна стоїть повнісінька прозорої води. Вітрець пробігає по ній і злегка вівсюжить рівну поверхню.

— Ну, гляди ж, спорти,— каже один.— Я ставлю.

Він поторохкотів коробкою і дав мені одну від штанів — «бляху».

— Став і ти бляху,— звелів я товаришеві.

Кинули. Моя лягла ближче до ямки. Мені першому бити.

Всі обступили. Тільки дихають...

— Бий,— кажуть,— чого ж ти?

Я націлівся. Зміряв, скільки буде до ямки. Підсунув ніготь під пувицю і сильно розправив палець.

Пувичка підскочила й перелетіла через ямку.

— Ех...— вирвалось у одного.— Як же ти б'єш?

— Бий ти,— кажу я до товариша. А в самого, почуваю, в горлі пересихає.

Він ударив. Не добив; лягла ближче. Знов моя черга. Але я мушу бити ту, що далі. Як на цей раз не вб'ю — пропало...

— Націляйся добре,— радять усі хлопці.— Бий великим пальцем.

— Да, да, великим, бо вказательний — він завжди невірно б'є...

Я націлився великим. Але вже як не везе, то не везе...

— Цок... (поза ямку!)

А тому тепер, звичайно, легко вбити: обидві лежать на долоню від ямки. Він націлився.

— Цок! Цок! (у ямці).

Він мовчки поклав у кишеню обидві «бляхи».

Всі глянули на мене. Що ж я робитиму? Мушу сповнити обіцянку. Але що саме я зроблю, вони ще не знають.

Я відходжу на півтора сажня від ванни і на хвилинку одвертаюся. Потім знов повертаюся і стаю за вітром.

— Раз мати спородила, раз і помирати,— говорю я до хлопців.— Тільки хто скаже вчительші, тому першому і помирати. Розступіться...

— Що ти робитимеш?

— Розступіться, кажу, од неприємності.

І тут я зробив одну річ, якої, звичайно, хазяйський син не дозволив би собі. Цюправда, я зробив там на макове зерно.

Але й того було досить...

Хлопці аж попадали.

— Ну, цитьте ж,— кажу.— Умріть...

На тому і кінчилось, коли б не Кириченко Гавріїл перший. У нас було в класі два Гавріїли. Я був Гавріїл другий, а він перший. Але той перший, по правді, був такий макуха! А очі в нього, як два шматочки холодцю.

Ось йому треба було наїстись чогось солоного й схотіти пити... Він не був при нашій грі, десь там у куточку доїдав своє сало, як кіт, щоб ніхто не бачив і не попросив. Тепер він прийшов і просто до ванни.

— Пить...

Хтось хотів його шарпнути, але не дали.

— Хай п'є... Пий, Кириченко, пий.

Він нагнувся і втопив губи в ванну.

Хлопці не витримали і так заверещали від сміху, що він зрозумів.

— Ви щось зробили? — спитав він.— Що ви зробили?..

Тут один згуковичок радісно заляпав у долоні і, підстрибуючи на одній нозі, писнув від насолоди, як миша:

— Напився? (Пись!) А добра водиця? (Пись!) То ж Кириченко Гавріїл хторий так ізробив.

І сказало, мишеня дурне...

Що тут сталося з тим Кириченком першим! Він почервонів, аж посинів. А хлопці лягають зо сміху.

— Нічого,— кажуть,— воно пользительно.

Хоч би вже мовчали.

Дивлясь, що ж це буде? Кириченко перший — круть на одній нозі... До вчительші!

— Заявлю,— каже.— Ти,— каже,— мене отруїв, і я не виживу...

— Дурний,— кричать йому хлопці, а він не слухає.

— Все одно,— каже,— заявлю, хоч і виживу. Чого ти знущаєшся? Або заявлю, або одкупись.

Як сказав «одкупись» — кінець.

— Одкупиться? А чого ж? Можна. Ще й дорого дам, аби зносив,— кажу я йому і показую кулака.— Бачив? За кожне слово, що піде з твого поганого рота в учительшине вухо, даю по три груші. П'ять слів — п'ятнадцять груш. Десять слів — трижди десять — тридцять груш.

Груша — коли б'єш щикелотками по голові. Кириченко перший це добре знає.

Одначе не встигли ми сторгуватися, як дзвоник зателенькав і став біля хвіртки. Приїхав отець Олександр.

Всі розбіглися — не встиг він заявити.

Та дивна річ. Сьогодні отець Олександр зовсім не довго був у Глафіри Іванівни: зайшов і вийшов за хвилю. І таке в нього на обличчі, немов вони полаялися. Тільки хіба ж батюшка можуть лаятися та ще з учительшею?..

Одначе отець Олександр увійшов страшенно лютий, аж коси ворущаться, наче вітром їх підіймає. А ніздрі — то спадуть, то розідмуться.

— Погана триекторія,— шепнув я до хлопців.— Хтось постраждає.

Тільки шепнув, так і сталося. Отець Олександр підійшов до одного:

— Пір господен в Капернауме...

А той: «Пир.. пир.. капир.. наумі.. пир...» А далі хоч би слово. Пир та й пир.

— Угу,— промовив отець Олександр.

Промовив та як «пирне» сердягу під щелепи, так той шматочок язика і відсік. Тоді батюшка до Хомки.

— Пір господен в Капернауме...

— Не... не загадували... якраз до пиру загадали, а пиру не загадували...— каже Хомка, а сам голову в плечі.

— Тать смердяща! — скрикнув отець Олександр.

Та за носа... Найгірше, коли за носа... Якось як покрутить, аж зуби викручуються... Але Хомка вже звук, він

тільки чмише. Тоді отець Олександр походив, походив між партами й став біля Кириченка першого.

А той червоніє, червоніє — ось трісне. А батюшка за Капернаум годі вже та за богослужіння питають.

— Ти! Поросля! Когда священнослужитель кропить святою водою? І когда ету святую воду п'ють православніє християне?

Серце мені завмерло. Чую, хтось душиться сміхом...

«Ну,— думаю,— пропало... Тепер заявить»...

— Когда православніє християне п'ють ту воду, я тебя спрашиваю, тумба?

— Котору? — перепитує Кириченко перший і червоніє ще дужче.

Тут хлопці не витримали. Зубами кусали парти, а потім як прорвало... Регіт!.. Та який регіт! Шістдесят сім чоловіка разом.

А батюшка до Кириченка першого:

— Так ти смєшіть?.. Тварь нечестивая. Ти ещо комєдію?..

І так якось обома руками за обидва вуха взяв Кириченка першого та лобом об пружок парти, лобом, лобом... Тільки рукава, як крила в страшного птаха, злітають. Нарешті, в Кириченка першого потекли з носа прикмети. Тоді отець Олександр вихопив з кишені велику хустку в чорному горосі, витер собі нею обличчя і вийшов геть, червоний, як монастирський кавун.

Кілька хвилин потому тривала тиша. Отець Олександр лайнувся на машталіра, теленькнув дзвоник, і аж тоді ми всі зірвалися зі своїх місць.

Це було несподіване свято: по-перше, закон божий скінчився майже на самому початку; по-друге, всі мали неабияке видовисько — ніс Гавріїла Кириченка першого... Такий ніс не завжди доводиться бачити. Уявіть собі червоне розтовчене яйце, обмочене гузкою в чорнило. І ви гадаєте, що той Кириченків ніс викликав співчуття? Гадаєте, хтось підійшов, пожалів, спитав, чи болить? Навпаки.

— Покропив? — закричали хлопці, перекидаючи від радості парти.

— Ну, як же воно після свяченої води?

Кириченко перший скривився.

— В-ва-в-в-в...

— Диви! Він плаче. Дурний, чого ти?

Я відразу зрозумів, що хлопці нарobili мені лиха. На-

віщо було зачіпати, коли в чоловіка й так поганий настрій? А після цього, він, звичайно, піде й заявить...

І пішов. При такому настрої кожний би заявив. За себе не кажу, я б не заявив, а він, звичайно, слабший на характер, пішов до Глафіри Іванівни і все, як на сповіді, розказав. Навіть більше, ніж на сповіді, бо Глафіра влетіла до класу з затиснутими зубами, синя, аж бурякова від гніву.

— Кіріченко! — закричала вона. — Кіріченко Гавріїл второй!

— Я, Глафіро Іванівно, здесь!

— А, ти здесь?.. Ти здесь, крокоділ нещасний?..

— Здесь.

Вона стала проти мене і схопила себе за груди.

— До яких же пор?.. До яких пор ти будеш уменьшать мою жизнь? Что ти наделал!

— Хіба я вменьшаю?

— Ч-то ти наделал в дощевую воду!!

— Це брехня. Я тільки постояв. Що ж я — не понимаю, що дошову воду не можна портить?

— Поніма, а сам спортив, — каже Гавріїл перший.

— Замолчать, ілі я с ума с вами сойду! Пошол за грубу на двенадцать дней, а там посмотрим...

Дванадцять днів за грубою! Це багато. Там страшна спека, тісно, закапелок зовсім темний, бігають миші, і потім найбільший сором — стояти за грубою. Туди ставлять тільки безнадійних дурнів.

— Я, Глафіро Іванівно, не портив.

— Він не портив, — повторюють за мною й хлопці. — Він тільки націлявся ради прахтики.

Але їй, очевидно, така «прахтика» зовсім не подобається. Мені навіть здалося, що це ще більше її роздратувало. Вона почала задихатися.

— За грубу, тебе говорят! Ілі ти оглох? За грубу!

— Мені, — кажу, — не тяжко. Я стану й за грубу, й скрозь. А тільки ж несправедливо.

Я затиснувся до того проклятого закапелка. Він здавив мороком мою душу. Глафіра Іванівна підбігла до груби й штовхнула мене в плечі.

— Лезь, сороконожка отвратительная, лезь!.. А там посмотрим...

З цим я погодився: ми посмотрим. Та кому від цього буде гірше, це теж іще посмотрим. Власне, я не мав ніяких

планів, але в мені підіймалася буря протесту проти несправедливості.

Я простояв за грубою до вечора. Хлопці рішали задачі на «все дійствія», але рішити ніхто не міг... Лінійка так і свистіла в повітрі. Долоні пухли, наливалися кров'ю. Тоді я вперше подумав, як добре буває іноді втекти від життя, схватись від бурхливої дійсності, хоча б на піч або за грубу. Стоїш собі або хоч і присядь для зручності. А навколо тебе морок і навіть павутиння. І на душі такий сумирний настрій, що заплював би все на світі.

Та я страждав на колективізм. Сумління почало мене мучити: чому я не страждаю разом із ними?

Я підніс руку, висунувши її з закапелка:

— Глафіро Іванівно, вот я знаю, вот я...

Я ризикував ради товаришів, бо рішити задачі також не міг би. Та вона не повернула навіть голови в той бік, звідки почувалась моя заява.

* *

*

Так я вийшов з тієї тюрми, коли аж надворі почало суненіти, а в закапелку стояв уже густий морок. В класі нікого не було.

— П-шол,— сказала мені Глафіра. І я вийшов.

Дома я міг на перший раз легко пояснити запізнення.

Я сказав, що вчителька залишила мене складати її книги.

— Бач, як вона тобі довіряє,— сказали батько.— Гляди ж, шануйся мені.

— Наче я не шануюсь. Другого ж не залишила, а мене залишила.

Але на ранок знов те саме...

— На место,— каже вона і показує пальцем за грубу, наче іншого місця для мене ніколи й не було.

— Глафіро Іванівно...

— Молчать! За грубу!

Одним словом, що й казати,— становище не дуже блискуче.

І от, зовсім несподівано мене рятує випадок. По правді, я тільки на випадок і надіявся. Але я не міг гадати, що то буде отець Олександр. Як на те, їм треба було посердитися з Глафірою, і це мене врятувало, але й завдало

пізніш великого клопоту моєму рятівникові — самому отцю Олександрові.

Сталося так. Під час великої перерви, коли хлопці, напевно, гуляли в пувичок, а я один за всіх мусив був терпіти знущання, раптом зателенькав батюшчин дзвоник. Чому? Закон божий відбувся вчора, чому ж це знову батюшка? Мені стало так весело, наче я не в тюрмі, а сам десь їду на батюшчиній бричці. Я визирнув у вікно. Машталір відкидав посторонки. Значить, збираються постояти довший час. Отець Олександр поправляють на грудях хрест і йдуть до класу. Так і є...

Перерва скінчилася. Всі на місцях. І що ж ми бачимо? Глафіра Іванівна хоче пройти в двері, — в одній руді у неї журнал, а в другій варення з абрикосів на маленькому блюдці.

Але отець Олександр значно за неї грубший мужчина. Він стає на дверях перший і вже Глафірі нікуди просунуться, тільки рука з блюдцем стирчить.

— Ви мене задушите, отець Олександр, — чуємо її голос. — Куди ви прьоте, когда сейчас мой урок географії?

— Кушайте свої абрікоси в комнате. — відповідає їй отець Олександр, — потому что вы ошібаєтесь...

— Нет, уж ізвініте, ви ошібаєтесь. Закон божій бил вчера.

— А я вам говорю: закон божій такой предмет, что полезно і сегодня повторіть. Можете забрать ваше блюдо, об которое я пачкаю рясу.

Він посунув трохи ліктем і ввійшов у клас.

— Садіться, деті.

«Хороша триекторія», подумав я і висунув з закапелка голову. Глафіра помітила мій рух.

— Кудя? — крикнула вона в двері. — На место! Не смей показивать башку...

Я сховався. Але розрахунок мій був точний. Він цілком виправдався. Отець Олександр з цікавістю посунув руку за грубу, намацав мою голову і витяг мене за чуба на світ.

— А сіє что означает? Ты почему в пещере, отрок мой?

— Оставьте его... Я здесь заведующая! Я!

— Почему ти в пещере, я спрашиваю? Отвечай смело, разве ты боїшься своего пастыря? — вдруге звернувся до мене отець Олександр.

На Глафіру він навіть не глянув. Я зрозумів, що боїтись «свого пастиря» в цю хвилину міг би лише дурень.

— Ні, ваше благословеніє, я не боюсь, тільки що я наказаний.

— За какой грех?— спитав отець Олександр, нахмуривши брови.

Всі в класі перестали дихати. Отець Олександр чекав, тримаючи мене лагідно за руку. Я не хотів признаватись. Не хотів ганьбити своїм вчинком учительшу, але дуже хотів зліквідувати свою кару і тому я відповів так:

— Большой шалун, ваше благословеніє, і повсігда чемсь та зароботаю...

Це було сказано прекрасно. Але раптом підвівся Кириченко перший і безсоромно заявив:

— Ваше благословеніє, бреше він. Бо він зробив у ванну Глафірі Іванівні мокро святотатствіє...

Парти здригнули.

— Ах!...— почулось за дверима. Брязнуло блюдце з варенням.

Глафіра Іванівна застогнала і кинулась до себе в кімнату, грюкнувши дверима, як тільки могла грюкнути здорова жінчина. А отець Олександр так зареготався, що глобус на столі, наче його торкнув хто, аж покрутився.

— Свят... Ха-ха-ха-ха!!! У ванну!.. Ха-ха-ха-ха!!!

В цю мить двері з учительшиної кімнати знов розчинилися. Глафіра Іванівна не витримала. Тремтячи всім тілом, ввірвалась у клас і крикнула:

— Так знай же ти, сахалінщик будущій! Я ісключаю тебе!

— О-о-о!— пустив баса отець Олександр.— За что же ви его ісключаєте?

Але тепер уже Глафіра Іванівна не хотіла розмовляти з батюшкою і зверталась виключно до мене:

— Вон! Ілі я визову господіна урядніка...

Справа несподівано для мене стала зовсім погана. За врядника вона ще ніколи не згадувала. Це вперше, як вони посварилися з отцем Олександром. Вона бликнула на нього так, що я подумав: «Значить, урядник старший за батюшку».

І тут раптом отець Олександр повертає мене до життя. Це був день несподіванок. Він бере мене знову за руку і каже до вчительші, ехидно всміхаючись:

— Спрячте свого урядніка под ваш епітрахіль, а маль-

чика я беру к себе. Ми ще поспотрим. Ступай, отрок Гавриїл, на козли.

Я не знаю... Я так любив пригоди, що не чекав, доки батюшка попросить мене вдруге. Мов куля, я засвистів із класу. Сів на бричку біля машталіра і сказав:

— Запрягайте! Закону божого не буде, їх благословеніє зараз не в состоянні заніматься.

Машталір лупнув очима.

— Ти, — каже, — не сказився, хлопче?

— Ні, дядьку Кузьмо, така триєкторія випадає, що, мабуть, дайте недокурка, бо я тепер за отрока при їх благословеніє. Так що тепер мені і в вітвар зайти — плювать діло.

Ця думка, несподівана для мене самого, налила щастям моє серце. Я додав:

— Подать кадильницю, хоча б... роздмухати й погойдати її, поки їх благословеніє не готові, — це ж ви як гадаєте? А то стій за грубою, покоряйся їй... Доволі! Запрягайте, дядьку Кузьмо...

Він почав запрягати.

— Ну, — каже, — з тебе, сукиного сина, буде псаломщик. У нас у музиканській команді теж такий байстрюк був, лютого офіцера обделає.

— Що ж ви рівняєте? То байстрюк, а то, — говорю, — отрок.

— Та вже не знаю, чи отрик, чи не отрик, а що отряха, то бачу. Ну-ну ж ти, попада. Ножку! — крикнув він на борозню, гніду кобилу.

Вийшов отець Олександр. Я ж знав, що закону божого не буде сьогодні!

Кузьма підібрав віжки.

— Домой, батюшко?

— Домой. Я ей покажу, мать пресвятая богородиця, еслі она ещо не відела... Поганяй, оболдуй, чево стоїш?

І ми втрюх — я, їх благословеніє отець Олександр і машталір — з місця взяли на ристях, аж курява за нами схопилась...

ЛИСТ

Тепер я думаю так: людина росте, погляди її змінюються, бо «все тече», як казав Геракліт. Виростає людина, вивчається й бере нову траєкторію, Від колишніх кадиль-

ниць не залишається навіть іржавого ланцюжка... І нині, коли до мене приходять юний піонер і скаржаться на життя, я тільки згадую свій життєвий у минулому, який він був теж неспокійний, і констатую, який він спокійний тепер. Коли піонер приходять з матір'ю, то вона, одержавши від вас рецепта на рицину, скаже до цього сина Жовтневої революції:

— Вип'єш, Федю, оці ліки і, дасть бог, пройде.

І піонер відповідає:

— Мамо, ти вп'єть? Скільки тобі казав: нема бога!

А пронос живота — од бактерій.

Вам ясно, що я з піонером абсолютно однієї думки. Він також це відчуває. Посміхаючись до мене дружньо й трохи оборонно, він підіймає руку й каже:

— Будь наготові!

— Завжди наготові! — відповідаю я.

Так. Все тече, це — безперечна істина. Але тоді, їдучи на козлах із досвідченим машталіром і почувачи за своєю спиною їх благословеніє отця Олександра, я переживав зовсім інші почуття. Мої думки, наче годові стригуни, іржали в мені, і я гаряче хвалив господа-бога.

З мене була релігійна людина. Пригадую, коли батька раз затопила на леваді повідь, я дивився в вікно і палко молився, щоб Миколай-чудотворець урятував їх від загибелі в холодній воді. Потім я видерся на стіл, зняв із стіни образ спасителя і, заливаючись сльозами, проговорив йому:

— Спасителю Сусе Христе! Як тільки наші батько втопляться, я тобі повидираю очі. А як урятуєш — украду в церкві свічку від іншої ікони і поставлю тобі.

Батько врятувався. Свічки я, здається, не поставив, але вірив і дякував щиро — до болю в грудях. Так, я був релігійний. Як би я там не збивався на законі божому, як би я эле не знав «пир у Капернаумі», але бога живого, «вездесущого» я мав у себе всередині й поклонявся йому «втайні» щиро і з захопленням.

Отже й не дивно, що він визволив мене від учительської напасти, як отрока Ананія з страшного рову, й посадив мене на високі козли батюшчиної брички. В цьому я був тоді глибоко переконаний. І з тим я в'їхав на подвір'я отця Олександра.

Тут на мене чекало нове, зовсім незнайоме життя.

Я скочив на землю і став оглядати церковний будинок.

Це був нічого собі будинок. Тут можна було непогано жити. Високий паркан захищав від заздрого людського ока велике подвір'я, повне різної птиці, поросят, кабанів, свиней тощо. Годовані, важкі гусаки зустріли мене ворожим, задиркуватим глеготом. В стайні розбещено іржали два лошаки, на яких щось там уже гримав Кузьма. В подвір'ї пахло смаженою цибулею, яблуками, молоком, м'ясом, коровою. Словсм, можна було жити. Я ще ніколи не чув ніде, щоб так смачно пахло, як тут. Ніде також я не бачив такої свині, як була в їх благословенія! Це не свиня — ціла скриня на товстих ніжках. За нею сунула ватага поросят,— я нарахував щось тринадцятеро, чи що. Потім я звів очі на будинок і побачив на ганку матушку. Спокійна і, мабуть, стомлена цим клопотом, вона стояла, склавши руки на череві, і дивилась на курей, серед яких розорявся чорнохвостий неспокійний півень.

Отець Олександр сказав щось до матушки — мабуть, про мене — і пішов у кімнати. Матушка перевела на мене очі, прикликала до ганку і, оглядівши мене з ніг до голови, стала питати:

— Як звуть?

— Отрок Гавриїл, а в школі був Кириченко Гавриїл хторой,— відповів я.

Вона всміхнулася.

— Доволі з тебе самого Гавриїла.

Отрок, значить, одлетів, лишився просто Гаврило. Що ж, я не міг сперечатися з матушкою: незручно, коли бачиш людину вперше на своєму житті. Я змовчав, а вона запитала далі:

— Куриш?

— Не занімаюсь. Гріх...

— Добре. Набиватимеш мені після обіду цигарки.

На це я погодився з таємною радістю:

— А чого ж? Набиватиму.

— А тепер піймай он того гусака, он бачиш? І неси його сюди.

— Отого, рябошию? Січас...

Я в момент нагнав гусака, затулив йому рукою дзьоба і спокійно, з виглядом повної зорієнтованості, запитав у матушки:

— Куди його? На куфню?

— Оддай Маланці. Хай ріже.

Так почався перший день мого нового життя.

* *

*

Перше, над чим я замислився другого ранку,— моє майбутнє. «Ну, гаразд,— подумав я,— ти зараз отрок. Ти несподівано доскочив слави і ловиш гусаків на батюшчинім подвір'ї. А потім? Як ти собі уявляєш, до чого ти можеш дійти, коли так підеш і далі?»

Ну, до чого? Можна було, звичайно, думати про все. Хіба як, наприклад, архієрей, абощо, то про нього не можна було думати? Можна. Але як я не хотів уявити себе на місці архієрея, нічого путнього не виходило. Тоді я подумав за благочинного, потім за звичайного священика, на решті — за дякона... Ні, як тільки мені в уяві починали відростати коси, я іржав від сміху над собою. Я б не дозволив собі глумитися над священиком стороннім. Але пореготати з самого себе — не гріх. І я реготав при уяві, що в мене коси і що я, замість штанів, убрався в рясу. Чому? Я, бачите, був переконаний, що священик штанів не носить. Навіщо вони йому? Для того, щоб служити господу богу, штани не потрібні. Для цього є ризи.

«Одначе, як би там не було,— думав я далі,— а з школи тебе Глафіра Іванівна випроварила і не збирається, як видно, приймати, доки ти під батюшчиним покровом. Що там у них трапилось з Глафірою,— нікому не відомо, але твоя доля віднині, так чи інакше, зв'язана з батющиною».

Крім того, передо мною було стільки незнайомого й цікавого в цьому житті, що я тремтів з нетерплячки пізнати його ближче, і думати за щось інше я не міг.

А головне: дух покори ласкавому господу, що прихилив до мене лице своє, вселився в мене, і жадання подвигу завіталося в мені непереможним полум'ям.

Коли отець Олександр вийшов ранком о десятій годині надвір, він був свіжий і сильний, з обличчям ясным, як у путнього архангела. Новий підрясник чорного шовку ходив чудесними хвилями на його м'язах, а з низенького розстебнутого коміра випливала рожева, гладенька шия, на якій сиділа кучерява голова невимовної краси. Отець Олександр посміхався і гладив свою ніжну, золотаву бороду, якою він нагадував мені самого Ісуса Христа.

Серце мені затремтіло. Я вклонився. Підійшов під благословення. Отець Олександр весело перехрестив наді мною повітря і сказав: «Да благословитъ господь богъ». Я припав до його руки. Гарячі губи відчули неза-

бутній оксамит священникової шкіри, і в моїй душі, на- томленій тривогами останніх днів, стало так спокійно, затишно.

«Господи, господи...» — подумав я, але не насмів спитати, що ж буде далі.

В цю хвилину перша оса розчарування шпигнула мое серце: отець Олександр величним рухом відкинув полу підрясника. І що ж я побачив на ньому? Довгі, смугасті, рудуваті штани. Я відчув, що мої очі стали неймовірно широкі.

А отець Олександр тим часом добув із кишені цигарницю, вийняв із неї цигарку і, дивлячись кудись далеко через мою голову, задумано постукав цигаркою об метале- ву кришку. Потім ледве чутно, з неспійманим смутком за- співав:

Д'ех, тр-ри д-деревні, два села,
Восем девок, одін я.
Да ку-у-ди дев-кі, да ту-у-ди й я...

Я стояв, мов зачарований. Пахучий дим від батющи- ної цигарки спадав на мою голову солодкою отрутою пе- редчуття чогось неясного, неминучого...

— Ваше благословеніє,— вимовив я.— Приставте мене до якогось зайняття, щоб мені душа не тривожилась.

Я пам'ятаю, що сказав саме так: «щоб душа не триво- жилась», бо я почував, що ці штани, цигарка і «восем де- вок» не вміщуються в моїй голові.

Отець Олександр перевів на мене свій раптовий пиль- ний погляд:

— Вот тебе задача: їзжай до благочінного. Вот пісь- мо. А еслі увідіш матушку...

На цих словах із сіней вийшла на ганок матушка і байдуже подивилась на нас. Я вклонився їй, але нічого не сказав. Чомусь мені здалося, що не цю матушку я мушу побачити, а благочинну.

— А, Гаврюшка,— вимовила вона і швиденько про- йшла до сарая на кінець подвір'я.

Коли матушка відійшла, я спитав:

— ...а як повидю матушку?..

Отець Олександр поклав руку на мою голову:

— Еслі увідіш, вот пісьмо.— І передав мені другий лист.— В собственние руки, слишіш?

— А впоследствии?

— Возвращайся. Завтра субота. Ти можеш взойти с Грігорієм на колокольню і с ним благовестить до вечерні.

О, батюшка прекрасно знали, який це подарунок для мене! Я буду на дзвіниці! Господи. На дзвіниці! Там же стільки горобиних гнізд. А яєць! І ніхто їх не дере, бо хто може видертись під самий гостряк дзвіниці?.. Боже, завтра я буду там!..

Я притиснув листи до гарячого тіла. В моїх штанах замість кишені була дірка, і тому я тримав листи біля само-го тіла.

Розшукавши Кузьму, я показав йому конверта, на яко-му стояло:

«Его Высокопреподобию
о. А л е к с и ю Я в о р с к о м у».

Кузьма покрутив у руках конверта, подивився, сплю-нув.

— Це ж; к приміру, куди?

— До благочинного,— сказав я суворо.— Запрягайте, зараз же їду.

На другому конверті я встиг тільки схопити одне слово:

«Высокочтимой...»

Цього листа я навіть не показував Кузьмі. Все одно він не вміє читати. Через хвилину Кузьма скомандував:

— Ну ж ти, далайїдол! крутиш... щоб тебе крутило...

— Дядьку Кузьмо, що значить далайїдол?— спитав я, глибоко вражений цим словом.

— Та оця товстозада. Хвицаєш, стерво!..

Він оперіщив борозну батогом і круто обернув бричку.

— Це вроді благочинну так звуть. А я вже прикла-даю, наприклад, до коняки. Аби веселіше... Сідай.

Я сів, вийняв другий конверт і перечитав:

«Высокочтимой
Аделанде Варфоломеевне.
В собственные руки».

Зареготавши на всю від Кузьминого жарту, я відки-нувся в задок брички і крикнув:

— Піррьод!

Мені не тяжко було виконати це доручення. Коли я приїхав до благочинного, то першу побачив матушку Аде-

лаїду, чорняву таку та тиху, з очима — як у Марії Магдаліни. Вона підійшла до брички і запитала:

— Ти до нас?

А я в свою чергу запитав:

— А ви, може, будете матушка?

— Да. А что? Я буду матушка

— Во, вам лист у собствєні руки.

І не встиг я вийняти листа, як вона блиснула посмішкою, та такою гарною, що аж мені стало весело. Не доводилося мені бачити такої посмішки ні в кого. Губа рожева, ніжна, а зуби — наче на сонці сніг. Вона схопила лист і в ту ж мить кудись його всунула, що я й не помітив. Знаю, що кишень же в неї не було.

— Поросьонок, получиш п'ятнадцять копєєк, — устигла вона сказати.

Одначе нічого не дала. Вийшов благочинний, і вона звернулася до нього:

— К тебе от отца Александра, — а сама зникла в кімнатах. З благочинним ми розмовляли недовго. Він перечитав листа при мені, помугикав-помугикав і сказав, що приїде. Так і велів передати: «Мг... мг... хорошо, приїдем». Покусав борідку і знову мгикнув. Гаразд, мовляв.

Я повертав додому, переповнений думками. Якесь ніби тривога, ніби смуток ворушились мені під серцем. «Як так? — думав я. — Що значать ці листи нарізно — окремо благочинному, окремо матушці? Вона ж, можна сказати, теж благочинна. І чому це одна матушка не повинна знати того, що знає друга матушка, а благочинний взагалі нічого не повинен знати?» Та хіба я міг відкрити таємниці священника, доручені йому від бога? Я не міг їх відкрити, бо ще ж тільки два дні, як був за отрока... І тому всі мої вчинки походили від серця та від тої глибокої віри в отця Олександра і в бога, що кипіла в моїх грудях.

Але, хоч я і йшов напомацки, як той сліпий, одначе не оступався.

Коли я вїхав на своє подвір'я, отець Олександр і матушка зустріли мене разом. Не чекаючи їхніх запитань, я сповістив:

— Їх високопреподобіє отець Олексій сказали, що приїдуть, хоч нехай що. Як перечитали листа, так і сказали. — І раптом додав:

— А матушка їхні передавали здалеку поклін вам, матушко.

Не знаю, як це вилетіло мені з рота. Може, я подумав, що слід би таки передати поклін. Може, тому, що мені здалося, ніби матушка щось хоче мене ще питати.

По обличчю отця Олександра я зрозумів, що говорю так, як і повинен говорити. Він звернувся до матушки, що дивилась на нього з запитанням:

— Я просів отця Алексея к нам на храм.

— А,— сказала матушка,— ти розумно зробив. Гаврюшко, можеш іти обідати. Іди до Маланки.

В той день я їв свій шматок хліба, гордий з свідомості, що я заробив цей шматок службою їх благословенію, а через них — богіві.

Маланка підсипала мені в миску щось аж тричі.

ДЗВІНИЦЯ

І ось прийшла субота. Я чекав її даремно, бо в цей день я дістав найвищу нагороду: з Григорієм Довгополим, старим церковним сторожем, я поліз на дзвіницю. Навряд чи можна передати словами те надзвичайне почуття, що росте в вас, мов безодня, коли ви вперше у своєму житті підіймаєтесь на дзвіницю. Ви підіймаєтесь темними кривими сходами. Вони риплять під вашою ногою. З чорних закутків стирчать держакі старих корогов. Клапті дерев'яного оксамиту, звисаючи з них у темряві, дотикаються вашого обличчя. Часом ви потрапите головою в густу мережку павутиння. Тоді від тих ніжних дотиків, що пробіжать до вашого серця, розсиплеться поза шкірою гострий і лянний мороз. Ви хапаєтесь за Григорієву полу.

— Чого ти, дурашко? Не бійся,— каже він,— тут же мерт'яків немає.

Нарешті останній раз ви заносите ногу. Ваша голова витикається з квадратної дірки — ви потрапляєте в царство дзвонів, що зустрічають вас страшними глибинами своїх горлянок. Роздутими язиками звисають з них нерухомі залізні макогони. Мимохить вам підіймаються плечі, немов якась невідома сила притягає вас всередину дзвона. Вам хочеться підстрибнути, вхопитись руками за канат, що прив'язаний до язика, упертись п'ятою і вишкрябати на великий дзвін, а звідти — вгору! — до горобиних гнізд.

Прекрасне, високе бажання!

Але ви мусите вміти дуже добре лазити, зачіпаючись самими пальцями за дощані лати дзвіниці. Часом жерсть, що нею вкрито церкву, так щільно прилягає до дошки, що нікуди всунути пальця. Тоді — надія на бога та на вашу кебу. Взагалі ж якщо ви раніше не вдосконалили свої м'язи на латах та на бантинах звичайної клуні, то на дзвіниці ви нізащо не видерете й одного поганенького гнізда.

Григорій перехрестився й заклав ногу в каблучку од великого дзвона. Тим часом я двома короткими енергійними рухами скинув із себе чоботи. І не встиг Григорій перехреститись удруге, як я вже був на сволюку, де висіли дзвони.

Григорій підвів голову, скрикнув:

— Куди?

Вітер розкидав йому поли старого, заляпаного оливою піджака і колошматив руду з білими куццями бороду, від якої ішов дух тютюну, змішаний з миром. Я дуже любив діда Григорія за цю бороду. Часом на ній бували жовті кругленькі цятки — він іноді тикав себе в підборіддя свічкою, яку тільки за хвилюк перед тим був погасив і з якої ще котилась гаряча сльоза жовтого воску. Пізніш, коли я вивчив його глибше, я зрозумів, що він робив це не навмисне, бо завжди в таких випадках додавав, припикши собі тіло: «Ух, ти ж... куряча голова...» Тепер він розмахував руками і теж кричав мені:

— Ізлізь! Ух, ти ж... Ізлізь, кажу тобі, куряча голова!

Я заїсміявся.

— Бийте в дзвін, чого там?

— Та я вдарю, коли мені треба буде, а ти злізь. Подралось. Куди ото?

— Та нікуди. Бийте.

— Ух, ти ж!..

Він навіть не закінчив і, перехрестившись удруге, шарпнув ногою язик великого дзвона. Могутнє «бо-оов» гойдулося навколо мене і налило мої вуха тяжким металом. Груді захвилювалися. В ногах заграли м'язи, наче там сиділи музики. Я з натхненням схопився пальцями за першу лату, озирнувся через власну голову на світ, що зостався десь за деревами, і подерся під самий гостряк дзвіниці. Мені здавалося, що величні згуки міді тримають мене на своїх хвилях, а поруч мене літають невидимі херувими.

Так я надрав там яець, гав'ячих і горобиних, повну пазуху. Коли Григорій ударив у всі дзвони, я зліз і, ставши

поруч з ним, подивився вниз. Мішана юрба пливла до церкви з трьох боків. Перед огорою чоловіки скидали шапки і всі починали хреститися, махаючи в повітрі бородами. Мені стало чомусь так чудно. Я побачив отця Олександра. Він підходив до паламарки, поглядаючи на народ, що махав бородами, товпився, хилився і пригладжував чуба важкою чорною долонею. Я помітив: отець Олександр посміхнувся сам до себе і зник у паламарці.

«Чого він посміхався, дивлячись на народ?» — подумав я.

Раптом перед дверима притвору я помітив Глафіру. Від несподіванки я забув за все і крикнув їй радісно:

— Глафіро Іванівно, добрий день!

Вона озирнулася навколо, потім підвела голову на дзвіницю.

— Глафіро Іванівно! — повторив я і перехилився з вікна всім тілом униз. Здається, вона ледве помітно всміхнулася. Та в цю ж мить щось об неї ляпнуло — одне, друге, третє... Вона скрикнула і затулилась руками.

Я відскочив од вікна. Прокляті яйця! Вони посипалися з моєї пазухи.

...Це були останні краплі, що переповнили чашу її терпіння. Тепер і думати про школу годі... Відрізано. Та хіба ж я хотів?

Цей випадок снівся мені цілу ніч...

ПРИЧАСТЯ

Шановний читачу! Ти не раз зазнавав тяжкого вагання. Не раз, напевне, перед тобою стояла складна альтернатива. І ти не знав: іти сюди, іти далі чи повернути назад? Ніде і ніхто не міг тебе порадити, бо хто може зрозуміти твою душу, коли ти сам не розумієш її? Ось тобі здається, що слід тільки спинитися, подумати і піти назад — і все буде врятовано: честь і спокій, і все твоє дальше життя. Воно вже вимальовується перед тобою і кличе, тягне тебе до себе, обіцяючи тихе, супокійне щастя. Лише спалі кораблі, щоб не вабило тебе відпливти на них у невідоме, коли вітер надме їм вітрила. Спалі! Вернись!.. Ти вже готовий це зробити. Жагучий жертковний огонь уже починає охоплювати твоє серце. Та в цю хвилину ти раптом відчуваєш, що твої груди пронизує неможливий біль. Тоді стає шкода того невідомого, що десь там — на

тім непройденім шляху. О, ця спокуса — твоя загибель! Ти не хочеш підняти щит, і отруйна стріла цікавості раниць доброго Ормузда, що був уже готовий розлити над тобою свою благодать. Тепер ти не повернеш!.. Карайся ж за свою необачність, ти, непокійна людино! Пливи на своїх непевних кораблях!..

Отак і мій Кириченко. Замість подумати над тим, що він зробив, замість повернутися до Глафіри, попросити пробачення, слухняністю й трудом привернути до себе її серце, він на все махнув рукою. «Alea jacta est», — сказав, як відомо, в подібному випадку Цезар. Кириченко ж сказав просто: «Чорт його бери! Батько битимуть, та не привикати». І перейшов Рубікон. Та ось він сам краще про це розповідь.

Я рішив залишатися в отроках. О, я знав, що це значить! Я знав, що не можна тепер наvertатись на батькові очі. Не любили вони чомусь священиків. Був цей гріх у нашій сім'ї. Чи одмолили його мати, чи відплакали своїми сльозами — це богові звісно. А батько — ні до церкви, ні говіти, хоч убий. Раз якось пішли-таки говіти, та перед причастям випили в Максимця щось із кварту. Батюшка не схотів причащати — мабуть, почув дух. Так вони тоді знов до Максимця й повернулись додому аж через три дні. Того разу й пальтишко дістали...

— Оце, — кажуть до матері, — відговівся. Буде з мене надовго.

Все це пригадалося мені рано в неділю. Вийшов я надвір, постояв і завагався. Скільки ж це день, як я не був дома? Напевне, батько вже все знають. І що довше я отрокуватиму, то дужче потім болітиме. І ось в ту хвилину гукнув мене отець Олександр.

— Гавріїл, — сказав він, — сьогодні будеш прислужувать на обідне. Прісмастрівайся к делу і замечай всьо с молитвою.

Чи ж могли б ви відмовитися на моєму місці? Не знаю... А я не міг. Ця нова розвага рішила все. Ви ж тільки уявіть собі: яка перспектива! А він ще каже: «Замечай»... Кому це він каже? Та я не промину жодного руху, і жодне слово з богослужіння не пролетить повз моє вухо. Я буду в паламарці! Буду в вітарі! Біля самого отця Олександра. Там і дід Григорій. Він завжди подає кандильницю і переставляє свічки перед царськими вратами. Дорогий діду! Недовго тобі залишилось поцарствувати...

Скоро я свого достукаюсь. І я знову подумав: «Господи, господи...»

А коли вже так, то треба ж увійти до вітваря чистим. Треба надіти свіжу сорочку, бо ця, чорна, доволі вже заносилася ще в школі, а лазивши по гнізда, я трохи ще й розідрав її.

— Порадь мене, Маланко, що робити,— звернувся я до Маланки в цій справі.

Ця дурна дівка завжди продавала зуби.

— Ги-ги...

— Цього мало. А де взяти білу сорочку?

— Додому сходи,— каже,— ги-ги...

— Додому? Я ж кажу, що дурна. Якби можна додому! А тут секрет — на місці де взяти.

Я прекрасно розумів, що для батька буде замало того, що я піймав матушці гусака та висипав Глафірі на голову горобині яйця. Батько питають мене більше. І взагалі не можна з'являтися додому, поки не дослужусь до вищого якогось чину, що їм незручно буде мене зчипати чимсь важким.

— Маланко!— крикнув я раптом.— Сорочка біла є! Вона на мені.— І справді — на мені було дві сорочки: одна зверху, чорна й подрана, а друга насподі, біліша й не подрана. Я швиденько спідню — наверх, а чорну — наспід і з чистим сумлінням пішов до церкви.

Годі казати, як забилося мені серце, коли я увійшов до паламарки: я враз побачив там на якійсь жаровні силу недопалків од свічок. І враз з'явилася думка, просто блиснула, як сонце: «Треба набрати на тягало для павуків». Знаєте — тягало? Берете шматочок воску й починаєте його м'яти між пальців. Мніть довгенько, доки віск стане з жовтого зовсім чорний від ваших пальців. Робіть його м'якеньким, похукайте на нього, знову помніть, а потім зробіть той кавалок кругленьким або ж трохи продовгуватим, як яечко. Але перед цим не забудьте всередину кавалка вмістити кінець нитки. Ось вам і тягало. Нитка мусить бути з аршин завдовжки. Тоді йдіть на вигін, де завжди є павукові нори, опускайте ваше тягало на ниточці в якусь нору і починайте дражнити павука: то підніміть, то опустіть тягало. Хвилини за дві павук розсердиться: ви почувете, що ваше тягало поважчало. Значить, павук уп'явся кліщами в віск. Смикніть тягало з нори! І павук перед вами — великий, страшний, буває з хрестом на спині.

А там уже робить, що знаєте. Якщо маєте коробку, можете посадити його туди й принести в клас...

Вся ця принадна картина стала переді мною в момент. Я подумав знову: «Тут вистачить всім хлопцям хоч по двадцять тягал на кожного...» І я всунув тим часом зо жменю недопалків за пазуху, коли дід Григорій почав роздмухувати в казанку вугілля.

Потім я обвів очима всю паламарку й зазирнув крізь розчинені двері до вітваря. Яка краса! Я захолов. Коли ми говіли, я бачив тільки шматок вітваря крізь царські двері, що посередині. Бачив престол, а на ньому якусь склянну хатку. Воно красиво, але що ж — здалеку? А тут все перед очима. І престол, і жертвник, і все. Підлогу позастилано ряднинками, на вікнах вишивані рушники, вікна з зеленими та жовтими шибочками. Звісно, святе місце. Саму євангелію, що на престолах, мабуть, і за коняку не купиш. Яка вона ж! Хоч золота, хоч позолочена. А коняка що? Здохне та й нема. Словом, було з чого дивуватися. Інший, може б, так і стояв з роззявленим ротом. А я мусив опанувати себе й придивлятися, як велів отець Олександр.

Він стояв у вітварі біля жертвника.

— А що то батюшка роблять? — спитав я Григорія.

— Та що ж. Совершають проскомидію.

В двері паламарки видно все, як на долоні. Я стежив за кожним рухом, за кожним словом, навіть найтихшим, я вгадував його по тому, як складалися губи їх благословенія. Мир злетів на мою душу. Я вмочив пальці в лампадку, що горіла в паламарці, і помастив собі голову. Стою, молюсь своїми словами.

На жертвнику заблищала чаша, потім ніжик і ще якісь два обручі — навхрест один через один. Отець Олександр потер чашу жовтим рушничком, уважно оглядів кілька проскур, що лежали ліворуч цілою купою, і щось тихо, майже зовсім нечутно, заспівав, замислився. Дивився він кудись вдалину через зелене скло заграбованого вікна.

Я не знаю, мабуть я помилився, але мені почулося знайоме вже:

Три дь-деревні...

Я стрепенувся. Напружив слух мій до болю, а очі ледве не вистрибнуть із лоба. «Замечаю». Та до мого вуха долетіло ще тільки двоє слів:

...два села...

Отець Олександр тихо зітхнув, очі йому затуманилися. Раптом він обернувся до паламарки й побачив мене. Ворухнув бровою в мій бік; я став молитися ще дужче. Тоді отець Олександр взяв одну проскуру в ліву руку, а ніжик у праву, тричі перехрестив ножиком проскуру по верх печатки й сказав:

— В воспомінаніє господа і бога і спаса нашего Ісуса Христа.

Сказав це тричі. І зараз надрізав ножиком проскуру з правого боку печатки, кажучи при тому: «Яко овча на заколеніє ведесе». Потім штрикнув з лівого боку й сказав: «І яко агнец непорочен...», далі щось про стригучого... «его безгласен, тако не отверзает уст своїх».

Я стежив за ним, не одриваючи очей. Його слова гнітили мене своєю незрозумілістю. Щоб краще їх чути, я увійшов до самого вівтаря і став за південними дверима. Він, як чарівник, змахнув ножиком утретє і вдарив проскуру вгорі печатки.

— Во сміренії его суд его,— сердито сказав він за цим разом.

І раптом слова його урвалися. Я побачив, що ніжик глибоко провалився всередину проскури. Вона була порожня... Мабуть, проскурниця невдало замісила тісто чи що, і через те отець Олександр не зміг виїняти ягнятка.

— Старая калоша,— промовив він, відкинувши проскуру набік. А я, як почув про калошу, то годі вже й молитись. Дивлюся, що ж воно тепер буде? Батюшка взяли другу проскуру і тільки налягли на неї ножиком з правого боку й вимовили «яко овча», а проскура знов і провалилася. Отець Олександр затримав руку і зблід від гніву.

— Стерва, проскури спекті не умеет...— почув я стримане, але зовсім виразне. Мені затремтіли коліна, наче злий дух вселився в мене і хотів зареготати, а я не даю. «Почекай, думаю, це ж тобі не в пувичок гуляти, а проскомидія».

Отець Олександр узяв третю проскуру і, ви не повірите, знов не зміг виколупнути з неї агнця! Тоді він сказав такі слова, що я одвернувся і вийшов з вівтаря до паламарки.

«Господи,— подумав я втретє,— як же це воно? Ці ж самі слова я чув улітку від нашого чередника, коли він справдовувався з одним чоловіком за ягня і «благословив»

його такими словами, що я, навіть дійшовши старшого віку, не можу їх повторити.

Не знаю вже, як далі отець Олександр «совершав проскомидію». Я стояв у паламарці, і в моїй голові було повно диму. Дід Григорій велів мені роздмухати кадьничню... Але й вона не змогла повернути мені настрою. Щось наче обірвалось мені всередині. Хотілося плакати або зробити щось геройське. Ну, плакати не дуже хотілось, а от зробити... Тільки що? Як на гріх, нічого не придумаєш! А тут я відчуваю, ніби моя віра захиталася і, наче кризь туман, проступило обличчя Глафіри Іванівни. Потім я згадав ванну, Хому, Кириченка першого, товаришів і все своє минуле життя... Я хотів покаятися, хотів гаряче вдарити поклону перед великою іконою. І ось я відчуваю, що ні покаятися, ані вдарити поклону я вже не можу... Навпаки, мені знов хочеться піти до вітваря — напевне там їх благословеніє ще якусь штучку одколюють.

В цю мить мене покликали до вітваря. Отець Олександр закінчував проскомидію, сердито розкидаючи проскури. Він уже заколов агнця і тепер збирався влити з пляшки вина до чаші, щоб приготувати святе причастя.

— Єдин от воїн копієм ребра его прободє: і абіє ізидє кров і вода,— говорив він. Але з пляшки нічого не потекло: там не було ні краплі вина.

— Гаврюшка,— кинув отець Олександр.— Дома в шкафчіке у меня полбутилкі віна. Прінесі. На одной ногє, а то нечем прічащать.

— Січас.

І, перше ніж отець Олександр бликнув на мене й зібрався щось сказати, я вибіг із вітваря.

Біг я без шапки. Важкі, намащені оливою пасма чуба падали мені на лоб. Я відчував важливість хвилини. Тут треба причастя, а тут таке лихо. Тому я ні на кого не звертав уваги, поспішаючи врятувати становище.

За дві хвилини я вже вибіг із батюшчиного будинку, стискаючи в обох руках загорнуту в газету пляшку. І ось, тільки я виткнувся за ворота й пустився через майдан до церкви, як чую позад себе Ладьчин голос:

— Кириченко! Кириченко!

Я став, наче вкопаний. Дивлюсь — підходить Ладька і з ним Хома. Мені аж груди стисло з радості. Але я зустрічаю їх так собі. Бо що ж вони? Школярі. А я вже зовсім інше.

— Ну, здорові. А що скажете?..
 Вони дивляться на мене, ніби зроду не бачили.
 — Чого ви дивитесь?
 — А хіба що? В чім же то чуб у тебе? •
 — Не ваше діло. В оливі з лампадки. А тільки мені ніколи стояти. Треба йти.
 — Що ж ти робиш?
 Я глянув на Ладьку — він аж язика висунув від цікавості. А Хома — той ніби й байдуже. Та я знаю, що він приставляється, бо й йому хочеться взнати до зарізу.
 — Та нічого, мабуть, не робить,— каже він трохи вбік.
 — Нічого?
 — А що ж? Конешно, нічого.
 — А причастя не хочеш?
 — Причастя?!
 Вони зиркнули один на одного.
 — Як це причастя?
 — Та так, що ніколи мені з вами розбалакувати, бо зараз причастя готую. Ось і вино, цебто кров Христова.
 — Та бре... Де ж воно?
 — І-і, ще й бренькає,— відповідаю я з презирством.— А оце не бачиш?
 Вони мовчки стоять, бо що ж вони скажуть? Я струшую в руках пляшку, і ми всі трое чуємо, як у ній булькає.
 — Вино!— каже Ладька.
 — Почім ти знаєш?— байдуже питає Хома.— Може, й зовсім не вино.
 — А що ж?.. Ну, що, як не вино? Ех, ти... не вино!..— кажу я роздратовано.— А що ж тоді?
 — Та будлі-що. Може, й вода.
 — А, злидні! Чого б же там була вода?
 — А що ж, не можна хіба налити?
 Тут я вже нічого не можу сказати. Мені хочеться вдарити його по голові цією пляшкою. Та я боюся, що розіб'ється. Образа закипає в мені гіркою смолою.
 — Дивись же, сліпий ти!— І я розгортаю з паперу пляшку.— Що? Не вино?
 — Присей-бо, вино!— скрикує Ладька. А Хома тільки глянув і одвернувся.
 — От щастя. Перенести з хати до церкви й дурень може. А от покуштувати... Цього вже ти не можеш. А ще й задається.

Скипів я тут до краю.

— Якби я,— кажу,— схотів, то міг би все випити.

— Ну, це вже ти не кажи,— обзивається їй Ладька.— Хіба ж можна? Ти ж не маєш права.

— Хто? Я?.. Отрок не має права?

— А що ж, маєш?— питає Хома.— Конешно, що не маєш. І навіщо б ото я говорив чортзна-що?..

— Ходім же,— кажу я ледве чутно.

— Куди?— питають вони обидва, трохи здивовані.

— Я вже знаю куди. Ходім у сарай. Ви заходьте край городу, там перелізте через паркан. А я піду в ворота. Побачите, чи маю право, чи не маю...

Вони мовчки оббігають паркан, а я вже чекаю на них у сараї під бричкою. Руки мені трохи тремтять, але я відтикаю зубами пробку — і в обличчя мені б'є незнайомий густий дух вина. Хлопці вскакують у сарай і лізуть до мене під бричку. Я піднімаю пляшку. Чую, що очі мені заливає жар.

— Ну, пий же,— шепотить Ладька.— Чого ж ти побілів?

— Зараз.

Я прикладаю шийку до губів, закидаю назад голову й починаю пити. Випив один невеличкий ковток. Щось гаряче пробігло мені по животі. Я злякався.

— Годі. Ну, що? Не маю?

Хлопці сидять нерухомі. Хома нічого не може сказати. Тоді я хочу вилізти з-під брички.

— Треба йти,— кажу їм.— Вставайте.

Раптом Хома бере мене за руку:

— Почекай. А добре?

— Що добре?

— Вино.

— Конешно, добре. А ти ж як думав?

— Ну, то дай же покуштувати.

— Е, ні. Цього вже я не маю права. Ще б я всякому давав...

— А от даси...

— І не дам...

— Кажу, що даси.

— Кажу, що не дам і не дам. А причащать тоді чим будемо?

Хома підвівся.

— Як знаєш, я й не прошу. А от як заявлю батющій

на законі божому, яке ти тут в отроках повіденіє робиш, тоді побачимо. Ходім Ладько.

Я остовпів.

— Як заявиш?

— Та так. Розкажу все, як було. Як ти нас зустрів, як закликав під бричку, як пив Христову кров. Тоді й побачимо, що ти за отрок.

Цього я не міг зарані передбачити. Хома завжди міг людині зробити капость. Та хіба ж я знав, що він піде й на це? Я подумав, подивився, скільки там у пляшці того вина. Руки мені ослабли.

— На, пий,— подав я йому пляшку.

І він почав пити, аж очі зажмурились. Але на четвертому ковтку я вихопив від нього пляшку.

— Що ж ти п'єш? Повилазило тобі, що вже й на причастя мало залишилось?

Він обтер рукавом губи й каже:

— Таки добре вино. Дай же й йому покуштувати. Давай, давай. Що ж він, гірший за тебе? Ти п'єш, а йому не можна? Бери, Ладько.

Мусив я дати ще й Ладькові. Хай п'є... Може, вони не Христову, а мою кров випивають... Хай уже п'ють...

Мені здавило горлянку.

— Пийте... хоч і все...

Та в цю хвилину двері до сарая раптом відчинилися... На порозі з'явився дід Григорій, стурбований, захеканий і теж без шапки...

— Гаврило!— крикнув він.— Що ж це ти робиш, куряча голова?

Я охолов. Ну, що я міг сказати? Дід Григорій глянув на всіх нас і сам усе зрозумів. Він вихопив із Хоминих рук пляшку, зацідив його по морді, потім Ладьку — разів із чотири. Той аж юшкою вмився.

— Пішли вон, шарлатантюги, звідси... А-х-х, ви ж... Ну!.. Піймаю ж я вас...

Та де там було піймати, як вони аж зашуміли з сарая. А я стою перед дідом Григорієм, отак наче на страшному суді перед богом. Взяв він мене за вухо...

— Крутіть, хоч зо всієї сили, тільки не погубіть мене...— белькочу я, не знаю сам що. А дід подивився на мене, подивився, тоді бачу — одвернув голову та рукою, що з пляшкою, витер очі й плюнув.

— От куряча голова... Чисто як Васька мій був ко-

лись... Собачник ти! Чей же ти знаєш, що батюшка ждуть вина? От розкажу їм, як ти служиш, тоді визнаєш.

І вухо моє покрутив раз, та тільки ж хіба він уміє так, як отець Олександр? Щоб аж іскри з очей посипались. Не вміє. Покрутив, аби покрутити. Потім глянув на пляшку.

— Лихо! Це так так... Причадай тепер, як знаєш... От арештанти! От... Ну? То ж придумати! Батюшка на проскомидії стоять і досі, служби не починають, народ дожидає, не ївши ж люди. Що за наказаніє?.. Чого це батюшка так довго держать сьогодні?.. А він тут зібрав бал та й поштує. Та не розоритель ти?! Ну, що я тепер скажу їм?.. А пробка де? Воно ж і відіткнуте...

— Пробка ось тут... під бричкою...

— Я б тобі дав «брички»... Щоб знав...

— Що ж тепер давати? Нічого,— кажу,— вже не поможеться. Несіть уже швидше.

Григорій обтер пробку, заткнув, ударив об поли й побіг до церкви.

«Що ж його тепер,— думаю собі,— робити? Чи йти знов-таки до віттаря, чи, може, зовсім і не йти? Так де ж не йти, як отець Олександр мені сказали, щоб присматрувався та замічав? Піду».

Приходжу я до паламарки. Бігти вже нема чого, прийшов поволі. Стукаю в двері злегенька. Не відчиняє Григорій. Почекав я трошки та й знову стукаю. «Чує,— думаю,— а не відчиняє... Сердиться, мабуть». Потім таки відчинив. Чую — гачок зіскочив. Пригладив я чуба; всовуюсь до паламарки. А дід і не дивиться. Тільки бубонить:

— Ич... прилізла... куряча голова... Своїх гріхів доволі та ще й його бери на свою душу...

Я вже мовчу. Творю молитву, хрещуся. Проходить трохи часу.

— Як питає, то скажеш, що ногу забив, бо буде тобі...— кидає знову Григорій.

Любий діду! Все життя своє ти прослужив батюшкам, і вони не з'їли твого серця. Яке ж воно справді велике! Пригадую, що я навіть не повірив спочатку.

Як? Він не сказав батюшці?.. Ну, тоді ж я ввійду до віттаря.

Служба вже почалася. Саме треба подавати кадильницю. Григорій дає її в мої руки і, не дивлячись, виштовхує

мене з паламарки до вітваря. Я схилию голову і, шкутильгаючи на ліву ногу, підходжу з кадильницею до отця Олександра. Отець Олександр бере кадильницю з моїх рук і каже:

— Пошол вон.

— Ваше благословеніє,— шепочу я.— Якби я був не звихнув ноги, то в ту б мить приніс... А то я якось звихнув, як оступився... От нещастя...

— Болван. А Григорій віно вилакал по дорозе... Пошол із алтаря к чортовій матері...

Я вийшов. Я все зрозумів. Шкода мені і діда, і себе шкода.

— Ну, що вони?— питає дід.

— Сердяться,— кажу.

— Сердяться. Шкуру б з тебе спустити, лобуряка ти... Сердяться... Ще б не сердились...

Мовчу.

А далі, що ж так стояти? Вийшов я зовсім із паламарки.

«Ну,— думаю,— перший раз невдача, то другий раз зроблю краще...»

Пішов я до Кузьми. Він саме в стайні і саме «воспитує» шкреблом батюшчиного жеребця.

— Ну, як діла, отроче?— спитав він, коли я підійшов до дверей.

— Та так, що не зовсім.— Я зітхнув і сів під стіною на шлеях.

— Що ж ти, служив сьогодні обідню?

— Та служив... Трохи...

— Я ж кажу, був у нас у музиканській команді теж...

— Е-е,— сказав я з гіркістю.— Що там у вас у музиканській? А от спробував би він причастія готувати.

— Та воно, звісно. Це триєкторія зовсім друга.

— Ото ж то й є. А ви: «у музиканській, у музиканській...» Аж десадно.

Я замовкнув. Не хотів виносити священних таємниць до стайні. Щось мені підказувало мовчати. Ми покурили й розійшлися.

А кінчився той день для мене не зовсім-таки щасливо.

Отець Олександр, прийшовши з церкви, звернувся в першу чергу до мене:

— Ану, ти... Зайді-ка сюда на кухню. Зайді-ка...

Я й не тікав. Зайшов. А куди я міг подітися? Мусив зайти на кухню.

Ну, тут мене отець Олександр і «причастив». Я ніколи не думав, що отак можуть бити в домі священика. І за що бив? За «розторопність». А за вино вже дісталоя дідові...

— Тепер ты будеш расторопней?— спитав отець Олександр, кінчивши.— Будеш?

— Буду!— відповів я крізь сльози.

— Что будеш, дьявольская печонка?..

— Розторопний, ваше благословеніє...

Я поклявся, що не забуду йому цього «причастя». На що вже Маланка — весела дівка, завжди на реготах, а й та співчувала мені.

— Нічого,— каже,— зносиш. Я ж старша, та й то переносю. Бува, що й полумиски на голові б'ють.

А я все-таки поклявся. І не так за биття, як за оту «печінку». Краще б він зовсім із мене шкуру спустив, ніж сказати такі слова. Ще ніхто в світі не казав мені такого... Ну, добре... Нехай же. Побачимо, яка я «печінка»...

КАДИЛЬНИЦЯ

Проходять дні. Отець Олександр пересердився, та яке вже то життя. Тепер я тільки чекаю нагоди, коли зможу довести їх благословенію, що я став «розторопний»... І це чекання було єдине, що скрашувало моє перебування при церковному домі. Не міг я забути «печінки»... Щось тліло в мені болючою, негасимою іскрою. А життя мало не щодня приносило нові розчарування.

Саме тоді в нашому селі переписували коні, фургони, упряж тощо. Для війни з японцями, чи що. І бувало їздить до батюшки старшина з комісією.

— Усьо з лошадями,— каже.— Чи не вип'ємо, батюшко, с трудов?

Отець Олександр поблагословить їх, і ото йдуть у кімнати. А там бувало, що й до ранку благословляють... Набігався я до Ширмана. Туди несеш порожні пляшки, а звідти повні. Приніс, а ті знов порожні... Чую тільки з кімнати: «За веру, за царя й за отечество».

І знов біжу. Що вже весело, то весело. Тільки не міг

я через це укріпляти в собі отрока. Набігаєшся, впадеш — і починається. Все мені «печінка» щемить.

Коли на другий день отець Олександр надівав новий підрясник і виходив надвір знову свіжий і ясний, мені ще він нагадував іноді Ісуса.

Я на той час уже мав доволі «зайнятій» при батьющиному дворі: колов дрова, носив воду, допомагав Маланці, чистив буряки на зиму, шаткував капусту, набивав матушці цигарки, трусив ранком штани їхнього благословенія на свіжому повітрі. І це було найтяжче. Труснеш — і ніби всього тебе струсить. Не міг я прийняти цього закону. Хіба ж таки мислимо: їхнє благословеніє в штанях! Ну, нехай би в чому іншому, а то... І то ж архієрей дозволяє! В таких випадках, коли отець Олександр здавався мені знову ясным і чистим, я старався не дивитись на нього нижче пояса, а тільки на обличчя й на груди, де поблискував срібний великий хрест. Сам не знаю чому, я не міг опустити очей нижче.

А ось одного разу старшина привіз із собою не саму комісію, а ще й Юхима Івановича, завідателя міністерської двокласної школи. Про цю школу я, обшарпаний хлопець, мріяв, як прибитий еврей про недосяжний університет. Я відразу пізнав Юхима Івановича. Він був сильно розумний і рябий, аж страшно, як на нього подивишся.

«Ой же ж і вчитель! Оце так да!..» — подумав я, заплющивши очі. Його постать у сірому костюмі при кокарді на картузі, при хусточці, як сніг, так і стояла передо мною. Я стою з заплющеними очима. І ось я чую, що чиясь пахуча рука цупко бере мене за вухо і лагідний, але насмішуватий голос звертається до мене:

— Ти хто такой?

Я розплющую очі. Передо мною Юхим Іванович.

— Ну, кажи.

— Я,— кажу,— не знаю, як вам і сказати. Був я в школі Кириченко Гавріїл, потім обратно тут за отрока, а далі вже й не знаю як.

Юхим Іванович весело зареготався й випустив мое вухо.

— Так ти учоний? А граматику знаєш?

— Що би!— кажу.— Граматику? Це пустяк.

Він сміється і раптом питає.

— Іменительний?

А я йому, не замислившись, бах:

— Хто! Што!

— Родительний?

— Кого! Чого!

— Дательний?

— Кому! Чому!

— Ах, ти сукин син!— сказав Юхим Іванович по-хорошому.— Де ж ти навчаєшся?— Але в цю хвилину матушка махнула йому з сіней, щоб ішов, і я не встиг йому розповісти. Подумав тільки:

«А що, спіймали? «Кого — чого» не знаю? Як прийде-ть-ся, то я ще й не те знаю. Аби спитали...» Дуже припав мені до серця Юхим Іванович. «Оцей,— думаю,— як ударить. Ну, вже й навчить. Видно ж по морді».

Увечері, коли вони розгулялися до того градусу, що їм треба було, я зайшов до кухні і став дивитися в розчинені двері в їдальню, де вони сиділи за круглим столом. Якби я хотів, я б міг теж випивати, бо в пляшках дещо залишалося. Та нащо мені випивати? Яке щастя! Я краще дивитимусь. І ось я стою й дивлюся. Їх багато, а я сам.

Старшина щось говорить, а сам увесь мокрий. На грудях у нього «мендаль», а по бороді — квашена капуста. Він упрів. Товста чумарка варить його. Та він не скида її, бо на ній «мендаль», і та «мендаль» пришита. Як тільки він кине чумарку, то й «мендаль» же скинеться... Юхим Іванович пускає йому в бороду дим з папіроси й сміється.

— От бугай обчеський. Угодували вас, Митрохване Степановичу?

— Та богу дякувать.

А Василь Іванович Мороз, тенор у синіх окулярах, що співає в церковному хорі і теж при комісії випиває, той змагається з кимсь:

— Оставте! Бог є! Как таки так? Ну, как таки так?

Матушка, ну й чудні вони. Теж, мабуть, хлєснули трошки. І ото воно їм потрібне. Випили і теж справдовуються:

— Ну, нехай є, нехай не є, що вам до того? Ви ж ділянку свою получаете? Як похорон чи весілля, так ви вже й маєте.

«Це, мабуть, правда,— думаю собі.— Тільки... як же це матушка так говорять, що ніби і так, і так? Нехай є, нехай не є... Мабуть, мені почулося». Слухаю — Мороз кричить далі:

— Как таки так? Це добре діло!

Тут подає свій голос отець Олександр:

— Я не допущу кощунствених розговорів.

А Юхим Іванович аж заливається — сміється. Отець Олександр теж посміхається до нього. Просто мені голова розскакується. Як же це воно?

— А я вам говорю: бог є! Как таки так? Почіму ж і сказано, що увійду в дом твой і...

— Беда,— каже отець Олександр.— І голос хорош, і умний человек, но как випіл — дурак...

— Е, нету. Как так, що дурак?.. Почіму ж і сказано: «Яко несть во устех їх істини, язики своїми льщаху». Чуєте? своїми льщаху!.. Бо нема правди в устах їх, серце їх легковажне, горло їх як гроб відкритий, язики їх улесливі... О! А ви кажете, що дурак. Нет, об'ясніть мучительний вопрос...

— Та йді ти к... На днях завьол на похоронах... А мужикі глаза відкрилі...

— Хо-хо-хо-хо!.. Невже на похоронах? Цей вам напроповідує...— регоче Юхим Іванович.

— А почіму ж сказано: «Воздвіго-о-о-о-ша (співає) рекі госп-о-д-н-і, воздвігоша ре-е-е-кі гласи сво-я...»

Та його вже ніхто не хоче слухати. Старшина надувається й починає теж співати, тільки не божественної, а солдатської. Але Василь Іванович лізе грудьми через стіл і кричить, трохи не плаче:

— Да как таки так, що бога нет?

Старшина починає ридати:

У-у-у-у сал-дата серце мрѣть,
бо салдат в поход ідѣть...

— Псчему нет? Бог есть,— відповідає отець Олександр.

Я оживаю разом із цими словами. Оживаю, щоб далі зазнати вже смертельної поразки. Василь Іванович питає далі:

— Есть? А как же так, що есть? Об'ясніть мучительний вопрос. Потому що, еслі ж нет... еслі нет...— Йому аж жили напнулися...— Еслі нет, так пашол же он, знаете куда? Нащо ж тоді сказано, що... Ех, нет тогда бога нікоторого і не нада...

Цирий Василь Іванович! Він не читав геніального

Вольтера й не знав, що бога треба вигадати, коли його немає. Він заробляв на тиждень кілька смачних калачів та й уже. Якби ж то. А то чорний жук сумління шкрябався йому в серці. Вип'є людина, розбудить жука, а той і давай кришити віру. Та ще при людях.

Я ж стояв тоді на пекельнім вугіллі. Піді мною хиталася земля. Ще трохи — і я страчу сили. Єдина надія, що отець Олександр ударить богохульника, заступиться за все огненным словом. Інакше... Що ж це таке? За віщо ж я тоді в отроках? І за що я страждав? І ось я чую:

— Нет, есть!.. Для таких дураков, как ти і твоя бабушка.

Ці слова отця Олександра потонули в гомоні. Та для мене вони прозвучали громом.

Я закрити обличчя руками. От тобі й «пир господень в Капернаумі»!.. А тут ще старшина. Спротивив він мені зовсім:

— Ой, батюшко, давайте по чарці, бо щось у мене так під ложечкою сьють.

Більше я не міг дивитися, тяжкий сон навалився на мене. Я впав під дверима, п'яний в той вечір, може, дужче за всіх їх...

Після того вечора мене вже зовсім не захоплювала кадильниця, хоч їх було в отця Олександра аж дві: одна старенька, що з нею він їздив на похорони, на молебні тощо, а друга — нова, срібна, аж дзвенить. Обидві вони висіли на цвяшку за шафою. Я давно вже навтішався ними і побачив, що там немає нічого мудрого. І чудно мені: та гарбузова кадильниця, що батько побили на моїй голові, вона мені стала тепер чомусь дорожча в тисячу разів за цю срібну, з справжніми ланцюжками, з кільцем для великого пальця і з покришкою, на якій був хрестик на шість кінців. Коли я бувало кадив своєю гарбузовою, мені здавалося, що тіло мое гойдалося на білих хмарах, а дим од вати п'янив мою душу небесними пахощами. А тут, добившись, нарешті, до справжньої кадильниці й спробувавши її, як батюшки не було дома, я відчув, що мене занутило від ладану. Я поспробував заспівати так, як це робив дома. Але нічого не вийшло. Мізерне виття замість натхненної відправи, нещирий пафос замість справжнього захоплення. А що найдивніше — це те, що в мене виходило

так само, точнісінько, як і в отця Олександра. Я тепер це відчув. У нього теж так. Це мене вразило.

Я повісив кадильницю на гвіздок і вже більше не торкався до неї.

...Після того ж вечора мені не довго довелося чекати нагоди, щоб довести отцю Олександрові, що я вже став «розторопний». При тій самій нагоді я побачив іще й те, на що можуть знадобитися в житті такі тяжкі все-таки речі як дві металеві кадильниці...

* *

*

Наближалось храмове свято. Ви ж пам'ятаєте, що отець Олександр чекав благочинного з матушкою? А, крім того, ще мали прибути й священники з інших парафій. Гарячка в нас була така, як у путнього хазяїна перед машиновкою. Дід Григорій і не виходив з церкви. Натирав ставники самоварною мастю, щоб аж горіли. Чистив ікони від павутиння тощо. Для цього він мав віника на довгому держалні, як верхові вила. Трусив ряднинки, мив вікна, мастив оливою стемнілі обличчя святих. Роботи доволі. А вдома в отця Олександра — не менше. Одного вечора, коли я вніс дрова, щоб розпалити грубку в кімнаті отця Олександра, я побачив його перед великим свічадом. Він стояв спиною й говорив казання. Часом він прикладав руки до серця, говорив тихо й ніжно, а часом — простягав їх перед собою, майже хапаючись за свічадо, і тоді голос його звучав так суворо й невблаганно, як бувало в нас на законі божому.

— Православніє християне, братіє і сьостри во Хрісте!

Довго він говорив, та все нагадував, щоб народ покався, щоб не грішив, щоб не забував бога. «Ах, ти,— думаю собі,— благословеніє в штанях. А недавно що казав? А тепер, щоб не забували?» Нагадував він і про страшний суд, і про те, що в євангелії сказано, що не знаємо часу, коли труба архангела затрубить і покличе грішних на розправу. Словом, виходило, що покаятися треба до зарізу. А я послухав трохи й знову подумав: «Навряд, щоб покалялись. Хіба що для виду». Але я зітхнув і сказав:

— Батюшко.

— А-а. Ну, как, Гаврііл? Ти слушал?

— Та слушав. Можна розпалювати?

— Розпалюй. А как? Трогательно?

— Очінь,— кажу,— трогательно.

Він пройшовся по кімнаті й спинився біля мене.

— А как тебе матушка Аделаїда сказала? Получіш п'ятнадцять копеек?.. Го-го-го!.. А ти дійствительно-такі поросся.

Отець Олександр був у доброму настрої. Та мені зовсім не хотілося жартувати. Безвихідність мого становища з кожним днем ставала мені тяжча, а день розплати не приходив. Він думає, що я забув за «печінку»... Аякже. Такі слова до смерті не забудеш. Хоч би й хотів.

— Так і сказала?— знову знімає він розмову.

— Так і сказали. Ну, п'ятнадцять копійок,— кажу,— пока що я не видю та й не знаю, чи повидю.

Він вдоволено засміявся й погладив свою бороду, на яку я не міг уже дивитись. Я розпалив грубку й пішов на кухню.

До свята залишився один день. А роботи — як казнакому, то на три дні. Матушка самі порядкували й командували мною й Маланкою. Готувалися два гусаки, молоденьке поросся, пироги з яблуками, холодець, кисіль, качки, вертути з такого тіста, що аж світиться, і ще сила різних дрібниць. Матушка не хотіли, щоб гості залишилися голодні. Матушка знають ту Аделаїду: вона тільки доки в тебе за столом, доти й хороша. А вийшла з хати, то так тебе ославить... Хіба матушка не знають її?.. Теж красуня знайшлася. Яке щастя, що благочинна.

Ми не звертали уваги на те, що там між ними. Хіба це нас обходило? Ми з Маланкою ледве встигали виконувати матушчині накази. Крім кухні, була ще інша робота: мили кімнати, шкребли, витирали. Благочинний із матушкою Аделаїдою мали залишитися після вечері тут і ночувати. Так розпланував отець Олександр.

Нарешті пройшла остання тривожна ніч. Натомлений до краю, я кидався уві сні, щось бубонів, кричав і комусь загрожував. Мені снівся благочинний, матушка, Кузьма, що говорив «далайїдол», отець Олександр у штанях, Василь Іванович, що кричав «бога нет і не нада», і інші страховища. Але, прокинувшись ранком, я відчув себе таким бадьорим і сміливим, наче я на світ народився: чомусь я мав таке передчуття, що сьогодні щось станеться хоч зі мною, хоч з батюшками.

— Щось у мене сьогодні неспокійна триєкторія,— сказав я Кузьмі.— Чи не доведеться кому постраждати.

День почався дзвонами, що гули потім до самого вечора. Дід Григорій понапускав на дзвіницю парубків, так вони як ужарять польки, ну, не можна встояти в вівтарі. Ой же ж і дзвонили! Особливо Митька сліпий. Так у нього дзвіниця і гуде, і співає, і грає, і наче аж гавкає. Перший дзвонар на всю округу! Як тільки я вибіг із двору і махнув шапкою, що батюшки виходять до церкви, він ударив «встречу». Оце була зустріч! Попереду йде благочинний з високим ціпком, потім отець Олександр, теж із ціпком, потім один батюшка з другої парафії, а потім ще один батюшка — з третьої парафії, теж обидва з ціпками. Трошки окремо купкою йдуть чотири матушки. Я біжу попереду всіх, Григорій чекає біля огорожі, а Митька сліпий б'є «встречу»... Народу — видимо-невидимо. А старців так, мабуть, із цілої волості. Крім того, вся власть: і пристав, і старшина, і ще якісь незнайомі начальники. Ну, відправили службу; три батюшки служили, а благочинний за головного, ризи сяяли золотом, панікадило горіло, півчі трохи церкви не рознесли. А мені все нічого: наче це не до мене.

Потім пообідали раз під церквою з народом, а далі прийшли до отця Олександра, і тут уже й почався справжній «храм».

Чотири священники, з них один благочинний, і чотири матушки — от вам уже неабищо, компанія на вісім священних осіб. Додайте сюди ще пристава, приставшу, Юхима Івановича, Мороза, старшину, потім ще кілька незнайомих начальників і тоді уявіть, яка справді благородна виходить картина, коли їх чоловіка з двадцять налягли на гусаків, а також особливо на пляшки.

Наші матушка просто світилися з задоволення. Аделаїда, звичайно, і не чекала, що тут буде така пишнота, стільки страв і все таке смачне, і стільки народу, і така веселість. Звичайно, що ми собі з Маланкою помалкуємо, ніби все це не ми своїми руками зробили. Я тільки стежу за отцем Олександром; його очі наливаються чимсь густим, як олива. Всі припадають коло благочинного, і сам отець Олександр підливає йому в чарку — то вина, то горілки, то вина, то горілки. Їх високопреподобіє отець Олексій опорожняють ті чарки з якоюсь страшною легкістю. На очах у отця Олексія сльози — він плаче:

— Олександр! Ти нічого не знаєш.. Олександра! Ти не знаєш моєї жінки...

Отець Олексій дуже високий і тонкий. Коси в нього

вже сивенькі, заплетені вони ззаду в тоненьку косичку, з якої стирчить кінчик кісника. Борідка в отця Олексія теж сива, вузька, рідісінька й довга. Він цілий час крутить її в пальцях, кладе на нижню губу й притискує верхніми зубами. Від жалю я на хвилинку одвертаюся — не можу дивитись. А він говорить:

— Хе. Благочинний... Сан... у архієрея отмечен... Скуф'я, небедренік і прочее... А она (щось каже на вухо отцю Олександрові), думаєш, она ценіт і розуміє? Ех, не знаєш ти, Алексаша... Конечно, я (щось каже на вухо), слов нет, а она моложе.

Мені здається, що він скаржиться на Аделаїду, а за віщо, того мені не чути. Хіба ж через старшину щось почувеш? Отець Олександр одним вухом схилювався до благочинного, а очі його плывуть кудись удругий бік...

Я починаю дещо розуміти. Той лист, мабуть, зовсім не був таємницею божою, а просто отець Олександр хоче зробити якусь капость цьому доброму й тихому благочинному. Все закипіло в мені, наче я випив окропу. Я не знав, що робити, як запобігти лихові, бо не бачив, звідки те лихо прийде.

Тим часом давно звечоріло. В кімнатах плавали хмари тютюнового диму, перевалюючи з одних дверей у другі. Маланка засвітила лампи. Зайшла ніч. Ми позачиняли віконниці. Мені здавалося, що наш будинок хитається від диму та від божественних пісень. Василь Іванович Мороз набрався до краю, вийшов надвір і вклякнув під ганком. Юхим Іванович пішов десь першим додому, а потім роз'їхались і пристав, і інші. Залишились, нарешті, самі батюшки, та й то один уже спав на сундуку з рясами, а другий — біля сундука.

Найдовше трималися отець Олександр і благочинний. І що я помітив? Отець Олександр пив дуже мало, а благочинному наливав часто. Той не відмовлявся та все плакав. Нарешті він схилював голову на руки і, чудно якось схлипнувши разів зо два, мов дитина, заснув за столом, де сидів. Косичка йому стирчала вгору й тихо погойдувалась від дихання. Тоді отець Олександр устав і, випроставшись на цілий свій зріст, обвів очима кімнату...

Трі деревні, два села...—

заспівав він крізь зуби і, посміхнувшись, сплюнув. Здається, він був зовсім не п'яний. Він увійшов до кухні, де я,

лежачи на своєму посту за комином, стежив за цілою картиною. Огледівши всі кутки й переконавшись, що Маланка і я, і старшина, що лежав біля діжки з водою, спимо, як мертві греки, він тихо вернувся до кімнати. Я послав йому вслід глибокого хropaка, хоч очі мої дивилися й бачили гостро, як ніколи. Отець Олександр зняв із себе підрясник і, посміхаючись, накрив ним благочинного, а сам пішов у другу кімнату.

«Значить, нічого. Він не зачіпає благочинного. Ще й прикрив старого...» Але раптом я подумав: «Де ж це наші матушка і де матушка благочинного? Сплять? Де? Чом я не бачу їх?»

Я вже не міг улежати. Схопившись на рівні ноги, я прислухався і навшпиньках пройшов до їдальні. «Коли вони в одній кімнаті, значить, нічого. Коли ж у різних, то благочинному загрожує небезпека». Чому я так гадав, звідки прийшли мені до голови ці чудні думки, сам не знаю. Все пливло передо мною в тумані. Зазирнувши в одну кімнату, я побачив там трьох сонних матушок, але де ж четверта? І потім, якої саме немає тут, не можна розібрати, бо в кімнаті півтемрява. Тоді я приник вухом до дверей другої кімнати, що були досить щільно причинені. І я почув тихий шепіт отця Олександра і ще наче другий, ще тихший шепіт.

«Тут, безперечно, є матушка. Вже ж старшина так тихо шепотіти не зможе. Та й он він лежить за діжкою. Але якщо це справді матушка, то яка з чотирьох? Мені-то байдуже за всіх: це справа священська, та якщо тут Аделаїда, то я не хочу бути винний. З якої речі? Я передав їй листа, а тепер за моєю спиною можуть зобидити благочинного, що нічого мені лихого не загодівав. Кому я роблю добро? Отцю Олександрові? А хто сказав, що я чиясь «печінка»? Ці думки промайнули мені в голові за хвилину. І в ту ж мить постала передо мною повінь, образ Миколая-чудотворця, вітвар і той вечір, коли Мороз допитувався за бога, а батюшка так йому відповів.

«Бога нет? — спитав я себе.— А раз так — замикай їх на замок, ранком розберуться, в кого яка «печінка»...

Винна тут одна думка, що влізла в мою дурну голову: мені чомусь здалося, що отець Олександр хоче сам зробитися благочинним, а Аделаїда сердита на свого і допомагає цьому. От вони й шепочуться.

«Ну, шепочіться, шепочіться», — побажав я їм.

Далі, розшукавши в кухні великий замок, надів його на кільця, що були в дверях, замкнув два рази і ключ поклав на столі перед носом благочинного.

Тепер якось воно буде.

На всякий випадок я зібрав у торбу всі свої книжки, познаходив онучі і все поклав біля себе наготові. Потім я дмухнув на лампку, що тліла в кухні, і, мов підбитий кулею, впав і заснув. Всі ці події вимучили мене.

* *
*

Я прокинувся від страшного гуркоту й крику. Засліплений днем, що вже увірвався в кімнату, я нічого не міг зрозуміти. Та це тільки в перші секунди. Далі я схопився з свого місця і враз обвів очима все бойовище. Перша думка була:

«Ага, значить, їх благословенію не з маком».

Тут я розгледів деталі. На розчинених дверях спальні стояв отець Олександр без підрысника, бо він же ото накрив був ним благочинного. А проти нього з розтерзаною душею і з лицем посинілим і тремтячим від гніву — благочинний. Матушка Аделаїда не могла вийти з кімнати й стояла, закрившись, за отцем Олександром. А наші матушка, рвучи на собі волосся, повторювали одне й те саме:

— Ах, мерзавець, а ще священик!

Благочинний ніби закам'янів. В руках у нього ключ і замок. Це він одімкнув їх, коли отець Олександр почав гатити кулаком у двері. Вікно було з віконницями, віконниці на залізному прогоничі, а прогонича Маланка ще не одгвинтила.

Нарешті благочинному підскочила борідка. Він крикнув так високо, як тільки міг:

— Пьос! Пьсс проклятий!..

З цим словом він озирнувся, шукаючи чогось до рук. Його погляд упав на шафу. Він зірвав з гвіздка кадильницю і, розмахнувши нею до свисту, влупив отця Олександра по голові. Отець Олександр страшно скрикнув, і в ту саму хвилину в повітрі зметнулася друга кадильниця і брязнула в голову благочинному...

Я міг витримати яке завгодно видовисько. Але цього витримати не міг. Четверо батюшок і в кожного по матушці! І все це валилося в одну купу...

Я швиденько взувся, схопив свою торбу й без краплі жалю за тим, що залишаю чин отрока, вибіг із дому.

Яке ж прекрасне, світле сонце зустріло мене, коли я вийшов із того подвір'я! Передо мною слалася дорога, і мені захотілося бігти нею до безконечності.

— Куди?..

До Глафіри Іванівни? Вона прийме мене. Безперечно, прийме, як тільки дізнається про все, що сталося в отця Олександра. Але мені тяжко було б розповідати про це.

«Хай дізнається від людей»,— подумав я і раптом повернув до міністерської школи. Чому? У мене виросла за одну мить непохитна віра, що той рябий, хороший Юхим Іванович, що питав мене «іменітельний, родітельний», без слова скаже мені: «Ступай у клас».

Я пішов.

І від того дня я став учнем четвертого «отделенія» міністерської двокласної школи.

* *

*

Нарешті, вас цікавить, а як же з Глафірою? Ми помирилися з нею. Вона сказала батькові, що дуже шкодує за тим, що я від неї пішов, але її життя, мовляв, стало від того спокійнішим.

А їхнє благословеніє отця Олександра перевели на другу парафію. Народ дуже шкодував, що такий праведний батюшка, а його переводять. Та що ж? Наказ від консисторії. Нічого не зробиш.

Так навіки вмерла моя любов до кадильніці!..

1926—1928.

Одеса — Харків — Ялта.

Енджела Картер

Велика Британія

1940–1992

З англійської переклала Надія Поліщук

ТІЛО І ДЗЕРКАЛО

Оповідання¹

Це було опівночі — я обирала час і розставляла декорації з точністю вродженої художниці. Хіба не для того я проїхала вісім тисяч миль, щоби знайти клімат, чий страждання й істерика могли б мене задовольнити? Того вечора я повернулася в Йокогаму після поїздки до Англії, і ніхто мене не зустрів, хоча я сподівалась його побачити. Тож я сіла на потяг до Токіо, півгодини їзди. Спочатку я розгнівалася; та гострота мого стану взяла гору, і тоді я засмутилася. Повернутися до того, кого любиш, і виявити, що його нема! При перспективі такого ставлення моє серце підстрибнуло, як собаки Павлова; в мене аж слина текла при думці про неприємності, я була певна, що так і буває в реальному житті. Мені кажуть, що я завжди виглядаю самотньою, коли я одна; це через відрухи: коли я була нестерпною підліткою, то навчилася сидіти з піднятим коміром пальтя, що надавало мені самотнього вигляду і спонукало людей заговорити до мене. І навіть зараз

я не можу відмовитися від цієї звички, хоча тепер це всього лише звичка, і то звичка хижацька.

Була північ, і я гірко плакала, йдучи під штучним цвітом сакури, яким традиційно з квітня по вересень прикрашають ліхтарні стовпи. Це роблять, щоб квартали розваг мали вигляд безперервного карнавалу, незалежно від того, які хвилі збентеження порушують тихі, ніжні, меланхолійні наговпи, котрі нескінченно кружляючи, юрмляться по мокрому павутинні алей під підвісною стелею з парасольок. Все виглядало так само безлюдно, як на Марді Гра². Серед безлічі незнайомих облич я шукала обличчя коханого, а теплий, густий, рясний літній дощ змащував темні поверхні вулиць, доки за якийсь час вони не почали виблискувати, наче гладеньке хутро тюленів, які щойно піднялися з морського дна.

Натовп наковчувався на мене, мов хвилі, повні очей, поки я не відчула, що йду океаном, а його безмовні і сповнені жестикуляції поселенці, подібно до тих, якими середньовічні філософи заселяли

¹ Оповідання зі збірки «Феєрверки» (1974).

Перекладено за виданням: Carter, A. *Flesh and the Mirror*, in: Carter A. *Fireworks*. London: Vintage, 2017, pp. 67-78.

² Вівторок напередодні Попільної Середи у католицькій традиції багатьох країн Європи і США.

простори душі,¹ були методичними вивертками чи віддзеркаленнями мешканців суходолу. І я, вбрана у свою чорну сукню, пересувалася цими експресіоністичними краєвидами, так мовби своїми силами створила усе довкола і саму себе, у чорній сукні, закохана, заплакана, ступаючи містом від третьої особи однини, моя власна героїня, ніби світ простягався з моїх очей, наче спиці з чутливої втулки, яка оживала, коли я дивилася на нього.

Думаю, тепер я знаю, що я намагалася зробити. Я прагнула підкорити місто, перетворивши його на проєкцію мого власного болю, який наростав. Що за соліпсична зарозумілість! Місто, найбільше місто світу, спроектоване так, щоб не відповідати жодному з моїх європейських очікувань, це місто дарує іноземцям спосіб життя, який видається їм загадковою прозорістю, непохитною ясністю, мрією. Це сон, який ніколи би їм самим не наснився. Незнайомці, чужинці думають, що вони все контролюють; та вони потрапили в чужий сон.

Ніколи не знаєш, що станеться в Токіо. Трапитись може що завгодно.

Місто приваблювало мене насамперед тим, що містило закладені в ньому можливості для театралізації. Я завжди копирсалася в гримерці свого серця, шукаючи відповідні образи, які можна було б прийняти в місті. На той час так виглядала моя оборона, бо я завжди надміру страждала, якщо дозволяла собі занадто наблизитися до реальності, адже остаточному світові повсякденності

з його жорсткими крайнощами та суворим світлом бракувало достатнього відгомону з тими вимогами, які я висувала до досвіду. Це було так, мовби я ніколи не переживала досвід як досвід. Життя ніколи не виправдовувало моїх очікувань — звичний синдром пані Боварі. Я завжди уявляла собі інші речі, які могли б відбуватись натомість, тому постійно відчувала себе обманутою, увесь час незадоволеною.

Завжди невдоволена, навіть якщо, наприклад, заплакана, я простувала запашним лабіринтом провулків, відчайдушно шукаючи втраченого коханого. А хіба я не в Азії? В Азії! Та хоч я і жила там, вона завжди здавалася мені далекою. Так, ніби мене зі світом розділяло скло. Однак я чітко бачила себе по той бік скла. Он-де я, проходжуюся туди-сюди, їм, розмовляю, закохуюся, байдужію тощо. Ось де я, шарпаю за нитки своєї власної театральної ляльки то вгору, то вниз, ляльки, яка рухалася по той бік скла. І я відстежувала її найдивовижніші пригоди нудьгуючим поглядом агента із сигарою у вустах, який спостерігав за черговим прослуховуванням. Я струсила попіл і запитала про наступні дії: «Що ще ти можеш зробити?»

Тож я спробувала відбудувати місто за планом, який намалювала у своїй уяві як декорацію до п'єс мого лялькового театру, а воно категорично відмовлялося перебудовуватися; я лише уявляла, що воно змінилось. Тієї ночі, коли я повернулася до міста, як вперто я не шукала свого коханого, вона ніде не могла його знайти, і місто передало її в руки зовсім незнайомого чоловіка,

¹ Ймовірно, йдеться про місце в душі, де присутній Бог, за концепцією Майстра Екхарда (1260–1328).

який не відставав від неї і запитав, чому вона плаче. Вона пішла з ним до недвозначного готелю з дзеркалом на стелі і чорним мереживом, яке хтиво прикрашало потаємне ліжко. Його очі були схожі на блискітки. Цілу ніч тонкий, блідий серповидний місяць з однією зіркою на нижньому кінчику плив по дощу, що стукотів у вікна, а в кімнаті, мов механізм годинника, дзиччали цикади. Час від часу дзвіночок, що звисав з карниза, видавав вишуканий жалібний передзвін.

Жодна лірична еротика цієї солодкої сумної місячної ночі під час літнього дощу не відповідала моїм сподіванням; я наполовину очікувала, що він мене задушить. Моя чуттєвість впала під тягарем його дії. Вона поступилася під його натиском на мої органи чуття.

Мою уяву випередили.

Кімната була схожа на коробку зі змащеним папером, яку наповнювало відлуння дощу. Після того, як вимкнули світло, коли ми лежали разом, над собою у дзеркалі я все ще бачила єдину форму наших обіймів, напрочуд несподіване поєднання, кинуте навмання загадковим калейдоскопом міста. Наша шкіра була поцяткована тремтливими тінями мереживних фіранок, мовби набуваючи вигляду таємничої уніформи, яку надала адміністрація готелю, щоб усі, хто кохався в ньому, залишалися невідомими. Дзеркало знищувало час, місце і людину; при освяченні цього будинку дзеркало було присвячене відображенню випадкових обіймів. Тому воно ставилося до плоті зразково, милосердно і байдуже.

Дзеркало очищало суть усіх зустрічей незнайомих, чії сприйняття одних

одними існували лише в оточенні випадкових обіймів, принагідності. Упродовж безкінечного часу, який ми проводили, кохаючись, ким би ми не були, ми не були собою, радше примарами самих себе. Але ті наші «я», якими ми не були, ті «я» наших звичних уявлень про самих себе мали набагато меншу істотну сутність, ніж наші власні відображення. Дивовижне дзеркало подарувало мені досі неосмислене уявлення про себе саму як моє власне «Я». Без жодного мого особистого наміру мене охарактеризував учинок, який воно відобразило. Я почувалася обтяженою сама собою. Була предметом вироку, написаного на дзеркалі. Я не дивилася на нього. За поверхнею скла не було нічого. Ніщо не стримувало мене від факту, від дії; мене скинули у пізнання реальних умов життя.

Дзеркала — предмети неоднозначні. Бюрократія дзеркал видає мені паспорт у зовнішній світ, показує мою зовнішність. Та яка користь від паспорта для віртуального мандрівника? Жінки і дзеркала перебувають у співучасті одні з одними, щоб уникати дії, яку я/вона здійснюють, за якою вона/я не можуть спостерігати, дії, завдяки якій я вириваюся з дзеркала, приймаю свій вигляд. Але саме це дзеркало відмовилося вступати зі мною у змову; таке дзеркало я побачила вперше у своєму житті. Воно відображало під собою обійми без найменшого лукавства. Все, що воно показувало, було неминучим. Проте сама я ніколи не могла про це й мріяти.

Я бачила плоть і дзеркало, та не могла змиритися з цим видовищем. Моя миттєва реакція — це була не я. Маскарадне вбрання, яке я вдягнула, щоби пасувати до міста, зрадило мене з кімнатою,

ліжком і видозміною мене самої, яка не мала жодного стосунку до мого життя, принаймні не того життя, за грою якого я самостійно спостерігала.

Тому я уникала дзеркала. Я вислизнула з його обіймів, сіла на край ліжка і прикурила свіжу сигарету від недопалка старої. Накрапав дощ. Демонстрування мого обурення було досконалим у кожній деталі, як у кіно. Я аплодувала йому. Була задоволена, що дзеркало не спокусило мене поводитися недоречно — тобто знизати плечами і заснути, так ніби моя невірність не мала ані найменшого значення. Тепер я здригалася від тривожного передчуття, що той, з його блискучими очима, який був добрим до мене, став іронічною заміною іншого, кого я кохала, немовби свавільний карнавал вулиць задарма запропонував мені цього юнака, щоби дізнатися, чи можу я діяти неочікувано, а потім спроектував наш перетин на дзеркало — правдивий урок про сутність речей.

Тому я швидко одягнулася і втекла, щойно надворі розвиднілося, це таємниче, безбарвне світло світанку, коли чорноголові ворони вилітають зі священних гаїв і сідають на телеграфні стовпи, а їхній зловісний світанковий хорівий спів відлунує у бульварах, спорожнілих від усіх шукачів розваг. Дощ припинився. Був похмурий ранок, такий спекотний, що я пітніла від найменшого поруху. Дивовижна електрографія нічного міста була вимкнена. Все довкола виглядало блідо, тьмяно-сіро, в повітрі висіла пилюка. В мене ніколи ще не було такого банального ранку.

Вранці напередодні вчора, вранці, що передував цьому гнітючому початку дня, я покинулася в каюті човна. Весь

попередній день, коли ми у сонячну погоду кружляли узбережжям, я мріяла про зустріч, яка була переді мною, зустріч закоханих, відновлену по трьох місяцях моєї відсутності, вимушеної поверненням додому через смерть у родині. Я повернуся, як тільки зможу — я напишу. Зустрінемося на пристані? Так, авжеж він зустріне. Та його не було на пристані, де ж він був?

Тож я відразу поїхала до міста і розпочала свою пустельну виправу кварталами розваг, шукаючи по всіх барах, які він відвідував. Його ніде не було. Я, звісно, не знала його адреси; він переїжджав з однієї орендованої кімнати до іншої з безглуздою спритністю, і ми листувалися за адресами проживання, кав'ярень, поштових відділень і т. д. Крім того, змінювалися й адреси самих поштових відділень, це нагадувало крайнощі роману XIX століття, у що важко повірити і що могла спричинити тільки відчайдушна емоційна потреба створити якомога більше плутанини. Звичайно, ми обоє пишалися своєю пристрасною чутливістю. Це було єдине почуття, яке нас об'єднувало! Тож, хоча мені здавалося, що я є найромантичнішим видовищем, яке тільки можна собі уявити — блукаючи заплаканою по алеях, насправді я була у небезпеці — я провалилася в одну із дір, які залишає по собі життя; ці своєрідні діри є входами до стійок, біля яких ти платиш ціну за те, як живеш.

Екзистенційні лакуни виникають за принципом випадковості; людина падає в них, коли губиться в межах порожнього часу, які тимчасово виникають через голод, відчай, безсоння, галюцинації

або несподівані, навмисні помилки в розкладі руху поїздів та авіарейсів. Людина віддається на волю випадку. Ось чому мені подобається бути іноземкою; я подорожую тільки заради незахищеності. Та тоді я цього не знала.

Того ранку я знайшла свою долю, свого коханого, досить рано, але ми одразу ж посварилися. Ми гиркалися весь день, і коли я спробувала потягнути за ниточки свого «я» і контролювати ситуацію, то з подивом виявила, що те, чого я хотіла, було катастрофою, кораблетрощею. Я побачила його обличчя, наче в руїнах, хоча це було обличчя, яке я знала найкраще у світі, і коли я вперше побачила його, воно не здалося мені незнайомим. До певної міри воно відповідало моему уявленню про моє власне обличчя. Це було обличчя, яке я давно знала і добре пам'ятала, яке неминуче завжди було в моїй свідомості як ідея, що знайшла тепер своє перше візуальне вираження.

Тож, гадаю, я не знаю, як він виглядав насправді, і, мабуть, ніколи не дізнаюся, бо він був просто предметом уяви. Його образ уже витав у моїх думках, і я шукала його в реальності, вдивляючись у кожне обличчя, яке зустрічала, на випадок, якщо це було належне обличчя, котре відповідало моему уявленню про того, кого я не бачила, але повинна була покохати, обличчя, яке породила самозапиленна лють до любові, що мене поглинала. Тож його «я», а під «я» маю на увазі те, чим він був для себе, мені було зовсім невідоме. Я створила його виключно під себе, як витвір романтичного мистецтва, об'єкт, який відповідає привиду всередині мене самої. Коли я вперше покохала його, то хотіла розібрати його

на частини, як дитина розбирає іграшку з годинниковим механізмом, щоб осягнути незбагненну механіку її внутрішнього устрою. Я хотіла побачити його значно більше нагим, ніж він був без одягу. Роздягнути його догола було досить легко, тоді я вхопила скальпель і взялася до роботи. Та оскільки я повністю керувала розтином, то відкрила в ньому лише те, що могла розпізнати вже з попереднього досвіду. Якщо я знаходила для себе щось нове, я його вперто ігнорувала. Мене настільки поглинула ця робота, що навіть на думку не спадало, чи йому боляче.

Щоб таким чином створити предмет любові і видати йому посвідчення коханого, мені також довелося попрацювати над уявленням про себе саму як закохану. Я уважно спостерігала за собою, щоб виявити всі ознаки, і, як по команді, вони з'явилися! Туга, бажання, самозречення тощо. Всі ці симптоми були для мене нестерпними. І все ж, незважаючи на цю фугу почуттів, я не відчула нічого, окрім задоволення, коли молодий чоловік, який підібрав мене на вулиці, ввійшов у мене у сороміцькій спальні. Провину я відчула лише згодом, коли зрозуміла, що на той час не відчувала жодної вини. То коли я, властиво, була собою: коли відчувала провину, чи тоді, коли її не відчувала? Я була спантеличена. Більше не розуміла логіки власної вистави. Її сценарій зашифрували у мене за спиною. Оператор був п'яний. У режисера стався *нервовий зрив* і його відвезли до санаторію. А мій партнер по фільму піднявся з операційного столу і болісно зліпив себе заново за власним проектом! Це все відбувалося на моїх очах, коли я дивилася в дзеркало.

Уявіть собі мою образу.

Ми сварилися до ночі і, все ще сварячись, знайшли дорогу до іншого готелю, та цей готель і ця ніч були в усіх відношеннях пародією на попередню. (Саме так! Убогість і приниження! Ах!) Тут не було ні мереживних фіранок, ні дзвіночків, ні місячного сяйва, ні вологого шепоту нудкаво-спокусливого дощу; це було холодне, неприємне і безрадісне місце, а простирадла на матраці, кинутому на підлогу, були заляпані брудом, хоча спочатку ми цього не помічали, бо ж треба було вдавати нагальну пристрасть, яку ми завжди відчували в присутності одне одного, навіть якщо її не було, так, ніби розігрування почуття з достатньою інтенсивністю могло би спритно його відтворити, хоча наша шкіра (яка знала нас краще, ніж ми самі) підказувала нам, що період взаємності минув. Це була убога кімната, вікна якої виходили на автостоянку, за якою пролягала автострада, так що тонкі стіни здригалися від відлуння пекельного гуркоту транспорту. Працював млявий електричний вентилятор, на спицях якого застрягли дохлі мухи, а єдина смужка неону над головою освітлювала нас і все довкола ледь терпимим, цілком безжальним світлом. Суворі жінки в брудному фартуху принесли нам склянки з рідким холодним ячмінним чаєм коричневого кольору, а потім зачинили за нами двері. Я не дозволила йому поцілувати мене між стегнами, бо боялася, що він відчуже на собі сліди вчорашньої пригоди, ледь помітний дотик параної в цій омані.

Не знаю, наскільки почуття провини вплинуло на вибір цього декору. Та я відчула, він абсолютно доречний.

Повітря було густіше, ніж чай, який цілий день кипів на плиті, і, пам'ятаю, по стелі бігали таргани. Я проплакала першу половину ночі, плакала до знемоги, та він повернувся на бік і заснув — він розкусив цей обман, а я ні, бо не знала, що брешу. Все ж я не могла заснути через гул стін і шум транспорту. Ми вимкнули сліпучу лампу; коли я побачила промінь світла, що падає на його обличчя, то подумала: «Напевно, ще надто рано для світанку». Та це був хтось інший, що прослизнув крізь незамкнені двері; в цьому мерзеному готелі може статися будь-що. Я закричала, і зловмисник зник. Прокинувшись від крику, мій коханець подумав, що я збожеволіла, й миттєво обхопив мене задушливими обіймами, на випадок, якщо б я його вбила.

Ми обоє були достатньо дорослі, щоб це розуміти.

Коли я увімкнула лампу, щоб подивитися, котра година, то, на свій подив, помітила, що його риси обличчя розпливлися, як підпис на палімпсесті. Невдовзі ми розійшлися. Лише кілька днів. Неможливо довго тривати в такому темпі.

Потім місто зникло, майже одразу щезла його чарівність і моторошність. Яюсь вранці я прокинулася і зрозуміла, що воно стало моїм домом. І хоча я досі на самотній манер піднімаю комір пальта і завжди дивлюся на себе в дзеркала, це лише звички, які не дають жодного уявлення про моє ество, яким би воно не було.

Найскладніша вистава у світі — це грати природно, чи не так? Решта — питання майстерності.

Олександр Савченко

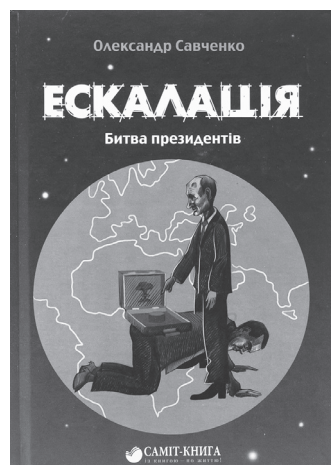
ЕСКАЛАЦІЯ. БИТВА ПРЕЗИДЕНТІВ

Роман. Фрагмент

Від редакції

Книжка «Ескалація. Битва президентів» Олександра Савченка («Саміт-книга», 2025) – поєднання елементів політичної фантастики та реальних пригод. Відомий український економіст та фінансист описує події, що розгортаються одразу після припинення активної фази російсько-української війни. Тоді розпочинається боротьба за владу в Україні та посаду президента між трьома політичними силами. Цей твір допомагає краще зрозуміти геополітичну ситуацію у сучасному світі: чому все склалось саме так, і що нам треба зробити, аби врешті перемогти.

У березні 2026 р. книжку заплановано представити англomовному читачеві, зокрема і в рамках London Book Fair 2026, одному з найбільших літературних заходів світового літературного ринку. Сьогодні ми пропонуємо нашим читачам фрагмент із українського трилера разом із англійським перекладом, який підготували Е. Шеппард та Я. Петік, редагування Ч. Радкіна (Велика Британія).

Пролог. Кіт Шредінгера, або Смертельний поцілунок

Наприкінці третього року війни Росії проти України підтримка так званої Спеціальної воєнної операції (СВО), та й популярність президента Росії, почала стрімко падати. Про це знало його найближче оточення і, очевидно, американська та українська розвідки. Здогадувався про падіння свого рейтингу й сам президент Росії, який намагався прорахувати наслідки цього небезпечного тренду. Таких наслідків, на його думку, було три: перший — війна, яка спочатку видалась активом, стала його пасивом, тому її негайно треба закінчувати, але так, щоб його персональна популярність зроста. Другий — ризик заколоту його найближчого оточення — або й ФСБ — зріс, тому потрібно терміново завдавати удару по потенційних карбонаріях першому. Причому негайно. І, нарешті, третій чинник — можливий ризик замаху на нього українськими чи американськими секретними службами також значно зріс. Отже, треба знову мінімізувати зовнішні контакти та більшість часу проводити під землею. Про ці ризики розмірковував президент Росії, перебуваючи в улюбленому бункері на Валдаї.

Саме коли він перебував у сховищі, йому повідомили, що на виборах у Сполучених Штатах переміг Трамп. І якщо вісім років тому після перемоги «друга Дональда» він пив шампанське, то сьогодні він негайно випив пігулку потуж-

ного заспокійливого, адже Трамп разом з його новим другом Ілоном Маском став ще більше непередбачуваним.

Близьке оточення президента Росії також розмірковувало над проблемою, назва якої була «Пусін» — таке було його прізвище. Нарешті вони — давні друзі та керівництво ФСБ — мало не одностайно дійшли висновку: є Пусін — є проблема, нема Пусіна — нема проблеми. Але страх провалу операції фізичної ліквідації Пусіна та недовіра членів його команди один до одного призвів до єдиного можливого рішення — президент має передати владу, хоч як це не парадоксально звучало, сам собі. Точніше — своєму двійнику (одному з трьох), рідному брату-близнюку, якого ФСБ розшукало ще три роки тому в задрипаному містечку в Татарстані, де той скнів, працюючи вчителем історії. Прізвище брата-близнюка було подібне президентовому — Пуксін, і був він точною копією кремлівського володаря. Та й звали його теж, до речі, Владіміром, а по батькові значився Муратовичем. От тільки зростом трохи відрізнявся — був сантиметрів на п'ять вище. Аби не хвилювати президента Росії, йому про такий нюанс вирішили не повідомляти...

* * *

Директор ФСБ Кормушкін та директор Курчатівського центру з проблем космосу Копальчук, давній друг Пусіна,

сиділи в його приймальні вже з пів години. Вони хвилювались не лише тому, що тема їхньої розмови з президентом була дуже небезпечною, а ще більше від шоку — сьогодні перед зустріччю з Пусіним їх перевіряли не два рази, як зазвичай в останні місяці, а три. До того ж цього разу їх примусили повністю роздягнутися та пройти принизливу процедуру огляду ануса. Потім їм наказали одягти спортивні костюми, в яких вони й мають зараз зустрітися з президентом.

Нарешті, двері до кабінету президента відчинилися, і з просторого передбанника вийшов головний охоронець Пусіна — ставний сивочолий полковник, який відразу звернувся до них тоном, в якому бриніли тренерські нотки, і від цього присутні мимоволі відчували себе такими собі спортсменами-аматорами.

— Панове, зараз ви зайдете до президента і сядете на підготовлені для вас місця, на них будуть ваші прізвища, — у словах охоронця бриніла сталь. — Вставати під час розмови — категорично заборонено. За вами вестиметься відеоспостереження, але звук на камерах буде вимкнений. Прошу не робити різких рухів, а особливо — наблизитись до президента. Ви знаєте, що охоронці діятимуть за протоколом. Зустріч має тривати не більше ніж годину, якщо, звісно, пан президент її не пролонгує. Дякую за розуміння і прошу до кабінету... Пусін сидів за столом, який нагадував майданчик для посадки невеличкого гелікоптера, тримаючись руками за його край, і це виглядало досить кумедно, навіть в очах директора ФСБ та президента Курчатова-ського центру.

Відвідувачі мовчки, з натягнутими на пісні обличчя посмішками поспіхом всілися на запропоновані місця, які були розташовані на п'ятиметровій відстані від хазяїна просторого кабінету. А до того ж їхні стільці були приблизно на чверть метра нижчими за крісло Пусіна. І тому, візуально, президент Росії виглядав як велетень з дистрофічно маленькими руками. Але особливо принизливим було те, що Пусін був одягнений в елегантний костюм свого улюбленого італійського бренду Brioni та елегантні туфлі від Salvatore Ferragamo на високих підборах, тоді як вони в якісь спортивні лахи Made in China. І це в ліпшому разі...

— Пане президенте, — навмисно підкреслено офіційно почав розмову Копальчук. — Ми з Кормушкіним наважились на цю незаплановану зустріч з вами через загрозливу ситуацію в країні. Чи можу я доповісти вам дані наших останніх соціологічних досліджень? Ваш начальник охорони інформував нас, що відеоспостереження в цьому кабінеті працює з вимкненим звуком. Ми хочемо тримати цю розмову в повному секреті від усіх... Навіть від вашої охорони...

— Витік інформації з цього кабінету технічно неможливий, — зверхньо посміхнувся Пусін, блиснувши бездоганно відбіленими зубами. — Кормушкін, ти ж знаєш про нашу останню розробку, яка намертво блокує будь-які аудіо- та відеосигнали. Бачите цю кнопку, що світиться зеленим світлом? Це означає, що моя охорона вас бачить.

На цих словах присутні, немов китайські болванчики, синхронно покивали

головами, а президент Росії продовжував технічний лікбез:

— А от інша кнопка, червона, інформує мене про блокування звуку в радіусі п'яти з половиною метрів. Так що про зміст цієї розмови знатимуть лише три людини в цьому світі. А тепер візьмемося до справи... То що вас так налякало?

— Річ у тім, що після того, як українці зайшли у Курську область, завдали ударів дронами по наших складах з боєприпасами, аеродромах, НПЗ та нафтобазах, підтримка СВО в країні почала різко падати. А вчора, після перемоги Трампа, вперше з початку бойових дій, вона стала меншою за п'ятдесят відсотків. Очевидно, що з цим треба щось робити, — схвилювано затараторив Копальчук.

— Валеро, ти не панікуй, — перебив соратника Пусін. — Я тобі зараз скажу, що робити, — закривай нахер інтернет у Росії. Ніяких ютубів, телеграмів та іншої інформаційної херні для плебсу! Лише телебачення і газети! А ще більш ніж половину наших бійців інформаційного фронту потрібно замінити. Вони, бл*ді, набридли людям. А, якщо чесно, то вони просто забурили. Ти знаєш, що в цих сук зарплати вже на рівні наших нафтовиків — під півмільйона доларів на місяць?

— Пане президенте, дозвольте мені долучитися до нашого діалогу, мало не заскиглив від нетерпіння директор ФСБ.

— Долучайся, Кормушкін, — ледь нахмурив брови Пусін. — Але по суті й з конструктивом... Без води та банальщини...

— По-перше, ютуб ми уповільнили відсотків на сімдесят, бо більше немає

технічної можливості. Якщо закриємо телеграм, то втратимо вплив на шістьдесят п'ять відсотків нашого населення, а телебачення зараз дивляться лише тридцять відсотків наших співвітчизників. Щодо політичних програм, то лише одинадцять відсотків цікавляться ними! А ще я уточню статистику, яку навів Копальчук. Підтримка СВО впала до сорока відсотків, віра у нашу перемогу — до сорока двох...

Після цієї статистики Кормушкін на мить завмер, однак, набравшись рішучості, продовжив:

— На жаль, пане президенте, підтримка населення ваших рішень теж упала... До сорока трьох відсотків... Отакі цифри, а ще небезпечніші негативні тренди... За місяць-два в країні може визріти революційна ситуація, коли, як казав класик марксизму-ленінізму, верхи не можуть керувати по-старому, а низи не хочуть такого життя. Чи, може, навпаки: верхи не хочуть, а низи не можуть? Я в університеті соціологію не вивчав, але точно знаю, що люди не задоволені зростанням цін, ми показуємо річну інфляцію дев'ять відсотків, а по факту маємо... дев'ятнадцять! А ще люди не задоволені...

На цих словах очі Пусіна налилися кров'ю, і він мало не загарчав:

— Кормушкін, дідько б тебе вхопив, досить скиглити, де конструктив? Що ти мені тут лікбез влаштуєш?..

— Пане президенте, ми вам пропонуємо негайно ухвалити непопулярні рішення, а потім передати владу... самому собі, — вичавив із себе Кормушкін, не на жарт злякавшись своєї сміливості.

— Ви що, здуріли? Накурились, бл*дь, як Лісіцин? Це як — собі передати владу? — здивовано звів брови Пусін.

— Наш план такий, — почав Копальчук. — Ви проголошуєте військовий стан у країні. Далі призначаєте себе Верховним президентом та керівником Державної ради, яка під час воєнного стану та ще трьох років після його скасування буде вищим органом державного управління. Наша Дума та Конституційний суд такі рішення, звичайно, схвалить. Далі... Ви даєте згоду на припинення війни на умовах, що тимчасові кордони з Україною проходилимуть приблизно по лінії фронту. Після цього ви йдете у відставку за станом здоров'я і пропонуєте призначити Верховним президентом свого брата-близнюка — Володимира Пуксіна, якого ми, тобто ви, три роки тому знайшли в маленькому містечку Татарстану. Ми, старші члени Державної ради, затверджуємо ваше рішення. Усе легально, все за законом, як ви любите.

— А що далі? — здивовано запитав Пусін.

— А далі ви самі маєте вирішити: залишитись у Кремлі й надалі керувати Росією і нами, але вже як Верховний президент Пуксін. За нашими оцінками, народ схвалить це рішення, його підтримає вісімдесят відсотків населення... Ми робили соціологію з цього питання, — несподівано посміливішав Копальчук.

— А якщо я вирішу піти з посади? — Пусін вже відійшов від шоку і сам здивувався тому, що він може спокійно вести дискусію про свою відставку.

— Ми з Кормушкіним проти вашої резигнації. Для нас усіх і для Росії краще,

щоб ви залишились при владі, але, пане президенте, ви тут головний! Ми погодимося на будь-яке ваше рішення. Та якщо говорити конкретно, то у разі вашої відставки де-факто, у вас є вибір — залишитися в Росії, а, як на мене — це небезпечно, або здійснити свою релокацію за кордон. Ви самі знаєте, що для вас підготовлено три дуже захищених і достойних місця у Китаї, Ірані та Бразилії. Я обрав би Китай, але і Бразилія буде не гірше.

Президент на хвилину замислився, а потім несподівано зацікавлено запитав у своїх відвідувачів:

— А що буде з моїм братом-близнюком, якщо я вирішу залишитись на посаді, тобто стану Верховним президентом Пуксіним?

Його доведеться ліквідувати, — розвів руками Кормушкін. — Чи надійно ізолювати, адже тоді він стане Пусіним, тобто вами. Якщо ліквідувати, то швидко... Уже наступного дня після вашого призначення на посаду Верховного. Тоді будемо хоронити його з усіма почестями як видатного діяча не лише Росії, а всього людства. Другий, більш гуманний варіант, — сховати його десь у монастирі в Сибіру, під надійною охороною. Тоді людям можна сказати, що Пусін вирішив піти у монастир, якомога далі від мирських справ. Людям це дуже сподобається. А ще його, тобто вас, канонізують — і ви станете святим православним.

— Це така собі win-win стратегія, — втрутився в розмову Копальчук, — гра з позитивною сумою...

— І що це за херня, той він-він? Прогнози... Хто такий твій «він»?..

Директор Курчатовського центру трохи збентежився від невігластва президента, але не подав вигляду і почав пояснювати:

— Якщо коротко, то ідея win-win була сформульована у 1981 році двома професорами з Гарварду — Роджером Фішером і Вільямом Юрі. Це така собі стратегія ведення бізнес-перемовин. Її основний принцип у тому, що конкуренти можуть стати партнерами. Це, по суті, взаємовигідне довгострокове партнерство. Якось так...

Пусін замислився щодо цієї несподіваної пропозиції: «Щось у цьому плані є... Але я скористаюся ним не так, як пропонують ці двоє. Зараз усі шукають цапа-відбувайла за провали в економіці та війні... І це очевидно... Треба ще раз все ретельно обміркувати, а потім діяти рішуче й несподівано навіть для цих козлів».

— Слухайте мене уважно, — звернувся Пусін до заляклих в очікуванні соратників, — якщо я схвалю ваш план, то тоді Державна рада Росії складатиметься з п'яти старших членів з правом голосу і ними будуть: я, ви двоє, міністр закордонних справ Ковров та мій заступник Лісіцин. Запам'ятали?

— Так, так... А кого включати у Раду з правом дорадчого голосу? — запитав практичний Копальчук.

Через хвилину паузу президент промовив:

— Стосовно складу Ради подайте ваші пропозиції. І найголовніше — моя відставка та припинення війни з фіксацією кордонів по лінії фронту має відбутись одночасно з відставкою президента України.

Потім Пусін звернувся до головного ефесбешника:

— А ти, Кормушкін, зв'яжись зі своїм візаві в Америці, з ЦРУ чи хто там у тебе є, та отримай від них стовідсоткові гарантії про таку відставку та початок виборчого процесу президента та Верховної ради України. Нам дуже потрібен там політичний бардак, який може перерости в соціальні заворушення. Підкреслюю, Зеленського серед кандидатів на пост президента не має бути, нехай американці його в Голлівуд заберуть.

— Усе буде зроблено, — виструнчився на стільці директор ФСБ, — у ЦРУ є багато компромату на зелену команду, та й у нас його немало. Я впевнений, що для них така розв'язка нашої СВО в Україні є цілком прийнятною.

— А ви поставили до відома цього, нібито мого брата, Пуксіна?

— Звичайно, ні, як ми могли без вашої згоди? — відповів Копальчук.

— От і добре. Нічого йому не говоріть. Завтра приведіть Пуксіна до мене, я хочу поспілкуватись з ним сам на сам. А ти, Кормушкін, зателефонуй америкосам уже сьогодні.

Зненацька в очах Пусіна зблиснули іронічні бісики:

— А ще скажіть мені чесно, мої дорогі друзі, цей Пуксін дійсно мій брат-близнюк чи ви придумали цю легенду?

— Вова, не ображай нас, — не витримав підозрілого погляду Пусіна Копальчук, який від нервової напруги та болі в анусі після його огляду підвищив голос. — Та якщо ти нам не довіряєш, можеш все перевірити! Будь ласка!..

Зараз же зателефонуємо цьому, так званому, президенту Татарстану чи як зараз правильно його називати. Ну, цьому, бл*дь, Рустаму Мінніханову...

— Добре, добре... Я ж вам казав нести глти, — зверхньо посміхнувся Пусін і, враз змінивши тон, жорстко наказав: — Можете йти. До речі, ці спортивні костюмчики вам личать... Залиште їх собі... На пам'ять...

* * *

За дві години в секретній кімнаті маєтку Копальчука на околиці Москви схвильований господар разом з ще більш збентеженим Кормушкіним обговорювали їхній візит до Пусіна.

— Може, не треба було нам зараз до нього з нашим планом лізти? — запитав товариша Кормушкін.

— А хто знав, що він такий переляканий? Пам'ятаєш, перші тижні ковіду? Тоді, щоб з ним зустрітись, ми десять днів карантин проходили, а зараз він нам перевірку дуп влаштував. У мене вона досі болить. Навіть вазеліну не дали, суки. Ти думаєш, він принизив нас навмисно? — звернувся до голови ФСБ Копальчук.

— Не подобається мені його стан, немає в мене впевненості у нашому завтрашньому дні, — замислено відповів Кормушкін. — А питання ти ставиш правильно. Не є секретом, що президенту дуже подобається принижувати людей. А це означає, що він нас вважає слабаками, він нас не боїться... Отже, вже не в нього, а в нас проблема... Велика проблема...

— Що робитимемо? Чекатимемо чи діятимемо? — сприйняв занепокоєння візаві, директор Курчатовського центру.

— Є в мене одна ідея, — загадково промовив Кормушкін. — У нашій лабораторії розробили капсулу отрути розміром з ікринку. Причому чорної ікри, а не червоної. Так от... Ця отрута поміщена в середину цієї ікринки. Слина цю оболонку не розчиняє, а от у шлунковому соку вона розчиняється хвилини за десять, і тоді починає діяти отрута...

— Від цієї отрути людина помирає? — запитав Копальчук.

— Ні! Стає супергероєм! — іронічно промовив директор ФСБ, насолоджуючись коньяком Janssen Arcana, ціна якого перевищувала п'ять тисяч доларів.

— Кучеряво живеш, — зауважив він, роздивляючись етикетку елітного напою.

— Облиш! — махнув рукою хазяїн оселі. — Можна подумати, що ти шмурдяки п'єш... Ліпше повернемося до наших баранів...

— Звичайно... Отож клієнт, скуштувавши кав'яр з отрутою, помирає... І перед смертю бідолаха два-три дні хворіє, але не сильно. А далі — інфаркт чи інсульт. Це вже, як карта ляже.

— Я зрозумів твій задум, — замислено лапідарно зауважив Копальчук.

— Не мій, а наш, дорогий друже... Наш!..

— Згоден, ми в одному човні... Але як примусити Пусіна поцілувати у засмокт Пуксіна? Адже, як я розумію, без глибокого поцілунку ікринка до його рота не потрапить.

— Вони ж рідні брати, — дещо збуджено аргументував Кормушкін. — Я впевнений, що Пусін захоче його роздивитися зблизька, можливо, навіть обійме, цим може скористатись Пуксін.

Звичайно, він не красивий хлопчик, але Лісіцина Пусін і зараз дуже близько пригортає, а йому вже під сімдесят. Та згадай Брежнева, як він у засмокт усіх своїх німечних соратників-перестарків перещілував.

— А хто примусить Пуксіна це зробити?

— Примусу не буде. Наша людина по секрету скаже Пуксіну, що Пусін вирішив з ним поспілкуватися, а потім відправити його до колонії, де Навальний сидів. Тому єдиний шанс Пуксіна вижити — це здійснити смертельний поцілунок. Ба більше, наша людина розкриє йому наш план, за яким він, Пуксін, легально стане Верховним президентом Росії! Я б на його місці ризикнув...

— І хто ця «наша людина»? — запитав Копальчук.

— А яка різниця? — зневажливо вишкірився головний ефесбешник. — Цю людину доведеться ліквідувати одразу після його таємної розмови з Пуксіним.

— Супер! Просто геніальний задум! Навіть якщо щось піде не так, ми поза підозрою. А ще мені це нагадує парадокс «Кота Шредінгера».

— Який ще нахер кіт Шредінгера? — запитав збентежений Кормушкін.

— Зараз поясню. Ти чув щось про квантову механіку?

— Колись в інституті вивчав, ти ж знаєш, що в мене перша освіта — технічна. Але, якщо чесно, я мало що пам'ятаю.

— Тут без пів літра не обійдемося, — сказав Копальчук і дістав з бару у вигляді старовинного глобуса ще одну, замість випитої, пляшку коньяку. Цього разу значно дешевшого — Hennessy XO. —

Я люблю цю «конину», бо він дає насолоду та релаксацію. Причому, як тілу, так і душі...

Потім він зробив спробу зіп'ястися на ноги.

— Може, до вітальні підемо. Душно тут у «секретці» та й ця звукозахисна вібрація мене дратує.

— Нумо, друже, тут ще по сотці накаtimo і харе. Мені ще на роботу. Ти ж не забув, що завтра Пуксін має бути у президента, а це мій клопіт.

— Добре, але без розуміння парадокса «Кота Шредінгера» я тебе не відпущу...

Кормушкін одним махом влив у себе келих коньяку, тоді як Копальчук почав повільно цідити свій Hennessy і пояснювати своєму другу, чому цей парадокс такий важливий для події, яка має завтра відбутись у бункері Пусіна.

— Якщо завтра буде все добре, тобто Пуксін попаде у кабінет до президента, то ми дізнаємося, живий він чи мертвий, лише за два дні. І то за умови, що з ймовірністю 50 відсотків Пуксіну вдасться засунути йому в рота отруту. А весь цей час Пусін буде одночасно живий і мертвий, — почав лікбез Копальчук.

— А кіт тут до чого? — здивовано запитав Кормушкін.

— Кіт для наочності, — продовжив дещо роз'ятрений алкоголем Кормушкін. — Згідно із законами квантової механіки, поки ми не спостерегаємо за ядром атома, воно перебуває в суперпозиції двох станів — ядро розпалося чи не розпалося одночасно. А в нас не ядро, а отрута! Вона потрапила у шлунок Пусіна чи ні? Для демонстрації цього принципу

Шредінгер привів уявний експеримент, в якому порівняв атом з котом. А у нас — із Пусіним. Далі вже я пояснюватиму без аналогій, добре?

— Звичайно, я вже вловив суть, — упевнено відповів Кормушкін.

— Так от, в уявленому експерименті Шредінгера беруть участь: кіт у сталевій камері та колба з отруйним газом з одним радіоактивним атомом усередині. Імовірність розпаду ядра атома за одну годину дорівнює 50 відсоткам. У разі розпаду колба відмикається, отрута заповнює камеру, кіт гине. Атом може розпастися будь-якої миті. Стан kota в камері для нас невідомий, він нібито живий і мертвий одночасно. Але відчинивши камеру за годину, ми побачимо тільки одне — мертвого або живого kota. Для квантової механіки це руйнування хвильової функції — зміна стану об'єкта при вимірюванні. Експеримент довів, що квантова механіка з її суперпозицією недосконала. Кіт, як і Пусін, не може бути одночасно у двох станах, — з пафосом закінчив свою промову Копальчук.

— Друже, не ображайся, але це все херня надумана, а от смертельний поцілунок Пуксіна — це вже не херня, це, можливо, наш порятунок, — відповів Кормушкін і, підвівшись зі зручного фотеля, швидко попрямував до дверей. — Вибач, поспішаю...

* * *

Наступний день почався для Пуксіна дуже рано. Куратор із ФСБ привіз його на якусь конспіративну квартиру в Москві, яка розташована недалеко від Кремля. Там на нього чекав досить

інтелігентний хлопець років двадцяти, не більше, який назвався Іваном, співробітником служби охорони президента.

— Товаришу Пуксін, сьогодні ви матимете зустріч віч-на-віч із президентом Росії Пусіним. Мені доручено провести з вами інструктаж стосовно правил вашої поведінки в його кабінеті в бункері на Валдаї. За три години вас доставлять туди вертольотом.

— Дуже добре, я так хотів його побачити, мені стільки разів обіцяли. І от, нарешті, моя мрія здійсниться, — щиро промовив Пуксін, дивлячись в очі Івану.

— Мету зустрічі я точно не знаю, але, згідно з нашими новими правилами, під час війни, тобто СВО, ви повинні вміти використовувати отруту в разі загрози життю і здоров'ю президента та у разі загрози вашого викрадення українською чи будь-якою іншою іноземною розвідкою.

Після цього майже годину Іван навчав Пуксіна того, як поводитися із зернятком з отрутою.

Коли інструктаж закінчився, Іван запросив Пуксіна на кухню випити чаю та з'їсти бутерброди з ковбасою. Після перекуски співробітник ФСБ увімкнув стару витяжку над плитою на повну потужність, яка почала гудіти, як літак перед злетом. Потім Іван підійшов до газової плити та жестом попросив Пуксіна підійти до нього.

— Друже, ти мені сподобався, тому вирішив відкрити тобі очі на реальну причину твоєї зустрічі з Пусіним. Йому стало відомо, що є план наших силовиків заміни його на тебе. Очевидно, що Пусіну це не сподобалося, тому він вирішив

тебе арештувати та ув'язнити. Причому сидіти ти маєш там, де доживав свої останні роки Навальний. А з тієї в'язниці живими на волю не повертаються.

— Та я ж і гадки не маю про той план, — почав налякано виправдовуватися Пуксін. — Я за Пусіна!.. Я в захваті від його дій!.. Та я, зрештою, його рідний брат!

Промовивши це, Пуксін злякався ще більше. Від хвилювання він розкрив незнайомій людині секрет його спорідненості з президентом.

— Що мені тепер робити?

— Що, що... Зробити так, щоб не ти проковтнув це отруйне зернятко, а він! Тоді ти станеш не ув'язненим, а президентом Росії, вашу матір!.. Сподіваюся на вдячність від вас, пане президенте! — дещо пафосно відповів усміхнений Іван.

Насправді Іван був не співробітником служби охорони, а оперативником ФСБ. За годину після зустрічі з Пуксіним, його знайшли задушеним на цій же конспіративній квартирі біля Кремля. А за п'ять годин вже сам Пуксін у спортивному костюмі сидів у приймальні Пусіна, все ще ніяк не розуміючи, що шукала жінка в білому халаті, копірсаючись спочатку пальцем, а потім дуже холодним металевим предметом в його анусі. Після тих болісних маніпуляцій його дупа розболілася і почала кровити. Щоб зупинити кров, лікарка засунула йому в задній прохід жіночий тампон.

«Мабуть, готують мене до зони, — подумав Пуксін. — Треба діяти рішуче, добре що Іван підказав, як».

За хвилину охоронець президента проінструктував Пуксіна, що можна,

а що ні робити в кабінеті президента, а через дві хвилини завів його до просторого приміщення. І тут офіцера здивував той факт, що Пусін сам порушив давню інструкцію — він вийшов із-за свого безкрайого стола, прямуючи назустріч Пуксіну.

— Можете йти, ми тут самі поспілкуємося, — наказав охоронцю Пусін. Той швидко залишив кабінет, щільно зачинивши за собою двері.

Тим часом Пусін підійшов до Пуксіна і протягнув йому свою випечену, з манікюром правицю для привітання.

— Ось ми й зустрілися, брате, а ти дійсно на мене дуже схожий, — несподівано для відвідувача приязно заговорив президент. — Скажи чесно, як часто тобі робили підтяжки шкіри та ботокс?

Пуксін був неприємно здивований питаннями про косметичні маніпуляції з його обличчям. Не такою він уявляв собі його першу зустріч з видатним братом. Усе мало би бути відповідно до рівня та величі посади президента Росії.

— Дуже радий зустрітися з вами, пане президенте! Це була моя мрія з самого дитинства, з моменту, коли нас розлучили... Мене віддали в названу родину з нашого містечка у Татарстані, а вас кудись на Урал вивезли...

Не відреагувавши на сентиментальні спогади, Пусін уже роздратовано повторив своє запитання:

— Ти мені краще про ботокс скажи. Коли тобі його останній раз кололи?

— Мені косметику обличчя робили лише раз, перед поїздкою у Маріуполь. Ботоксні процедури роблять двічі

на рік. Остання процедура була три місяці тому...

Поки брат-близнюк говорив, Пусін двічі навкруг обійшов його, уважно вдивляючись в обличчя та шию двійника. Потім візуально виміряв його зріст — родич був нижчим за нього. Але Пусін завжди носив десятисантиметрові підбори. Отже, Пуксін був трохи вищим за президента, і цей факт засмутив правителя Росії.

— Ти знаєш, чому я захотів зустрітись з тобою, брате? — зрештою запитав Пусін, закінчивши оглядини.

— Не знаю, але здогадуюсь.

— Цікаво, і до чого тебе ведуть твої здогадки? — скривився президент.

— Я думаю, пане президенте, що це поклик крові... А ще вам хочеться більше дізнатися про наших батьків... Як вони жили, як померли...

— Ти маєш рацію, такі бажання в мене є... Але це ми обговоримо іншим разом. Я тебе запросив ось для чого. Завтра я проголошу воєнний стан у країні, післязавтра укладу угоду з Україною про припинення війни та призначу тебе верховним президентом, а сам піду у відставку. А ти правитимеш Росією разом із Ковальчуком, Кормушкіним, Лісіциним, е, е... забув хто буде п'ятим старшим членом Державної ради... Тобі подобається мій план? — запитав Пусін з якоюсь підступною посмішкою.

Пуксін від хвилювання почав тремтіти. Він розумів, що подібні питання приховують пастку. І щоб відвести неминучу біду, вирішив відповісти Пусіну в тому сенсі, що посада йому не потрібна, що є інші достойні люди.

— Ваш план не дуже мені подобається, — зважився Пуксін. — Чому ви мене хочете призначити Верховним президентом, адже є голова уряду Мішутка? Він, за конституцією, має виконувати обов'язки президента у разі вашої відставки.

— Ти дивись, ти ще й конституцію знаєш? — найгачився Пусін.

— Це входило в мою програму навчання — конституція, німецька мова, ваші праці та промови...

— Запам'ятай, брате, добровільно владу віддають лише перед розстрілом чи перед шибеницею. Я не тебе, а себе призначаю Верховним президентом. Як тобі така метаморфоза: я стану Пуксіним, а ти Пусіним!

— А що зі мною буде?! — злякано захвилювався Пуксін.

— А тебе треба чи вбити, чи надійно заховати. На рік-два...

— Але ж ви мене не вб'єте, я ж ваш брат? — зі сльозами на очах запитав Пусіна, тремтячий Пуксін.

— Ні, не вб'ю, не бійся. Я тебе в таке місце зашлю, що й сам чорт не знайде. А от про любов братів ти дарма згадав. Ти біблію читав? Там про першого вбивцю у світі Каїна добре написано, а знаєш кого він вбив? Свого брата Авеля. Отака вона — братерська любов. За пів години літак доправить тебе в надійне місце. І перестань вже тремтіти, — скривився президент.

Пуксін зрозумів, що треба діяти, адже зрозуміло, що його запроторять до в'язниці. Десь дуже далеко, за полярним колом.

— Брате, дозволь мені хоч по-братньому з тобою попрощатись, а ще

передати тобі послання від наших батьків, які завжди думали про тебе. Це послання на моєму тілі, воно лише для тебе. Ти не можеш вимкнути камеру на хвилину, щоб твоя охорона його не побачила?

— Вони що, тату на грудях тобі зробили? — з цікавістю запитав президент і натиснув кнопку відеозапису, яка почалася виблискувати червоним світлом.

Пуксін швидко наблизився до Пусіна, знімаючи з себе спортивну куртку. Коли президент нахилився до нього, щоб побачити на тілі брата батьківське послання, той несподівано почав цілувати його в губи, засовуючи до його рота свій язик. Пусін мерщій відскочив від брата і в наступну мить зловісно прошипів:

— Що ти робиш, сука? Де послання?! Там же в тебе лише тату Будди!

— Це і є воля твоїх, ні — наших батьків. Будда наш пророк і через мої вуста він зайшов у тебе, брате.

Коли Пусін побачив голий торс брата в нього виникло непереборне бажання застосувати прийом дзюдо, щоб кинути родича на підлогу. Не стримуючись, Пусін підійшов до Пуксіна, намагаючись захопити його руку, але той спритно ухилився і неочікувано дуже професійно завдав брату удару в обличчя. Річ у тім, що обидва були майстрами спорту: Пусін із дзюдо, а Пуксін з боксу...

Президент поточився, але не впав. От тільки відчув у роті смак крові. Крові було багато, тому він вимушений був її проковтнути. Після цього Пусін мимоволі згадав своє пітерське дитинство, дворові бійки. В той час він наковтався своєї крові досхочу.

Раптом Пуксін вторпав, що він на-коїв. Він зіщулився, очікуючи неминучої кари. Зараз його віддадуть на поталу охоронцям, які зроблять із нього відбивну. Та подальші слова брата-президента ввели двійника у ступор.

— Брате, що з тобою? — звернувся до нього Пусін. — Спочатку ти мені в рот свого язика засунув, а коли я хотів по-дружньому з тобою поштовхатись, ти мені ще й носа розбив.

— А що мені накажеш робити? — посмілішав Пуксін. — Ти ж сам сказав, що мене треба, як Авеля, вбити чи літаком до в'язниці відправити, як Навального.

— Не до в'язниці я хочу тебе відправити, а до Ватикану! Там тебе буде сам Папа Римський зустрічати, може, ще тобі ноги помие, зрозумів? Це ж буду ніби я. Там у тебе буде райське життя колишнього президента Росії. Ось який мій план, брате, а ти мені носа розбив. Проси пробачення, поки я не передумав, — сказав брату Пусін, намагаючись посміхнутись і показати щирість своїх намірів.

— Ну, якщо так, то вибач мені, брате, — сказав Пуксін, зайнявши позицію між столом президента, на якому виблискували червоним світлом дві кнопки відеозапису, та самим Пусіним.

Той відчув, що брат йому не вірить, що він якимось дуже швидко перетворився з «тварини тремтячої» на впевнену в собі людину. І тоді Пусін вирішив діяти — завдати удару супротивнику головою в пах, а потім провести прийом удушення.

— Я бачу, ти мені не віриш, брате, хочеш я перед тобою на коліна стану? — якимось смиренно промовив Пусін

і, не чекаючи на відповіді, став на коліна перед Пуксіним та почав ревно хреститися, розмахуючи руками.

— Припиніть, припиніть, пане президенте, — ошелешено звернувся до брата Пуксін, якому стало за нього соромно. Він зробив крок до Пусіна, щоб допомогти йому підвестися з колін, але миттєво отримав сильний удар головою в пах. На здивування Пусіна, брат досить легко переніс його коронний удар головою у найвразливіше місце будь-якого чоловіка. Пуксін не впав, йому навіть дихання не перехопило, він лише трохи нахилився вперед від різкого болю. Тоді, не гаючи часу, Пусін кинувся йому в ноги, намагаючись повалити супротивника на підлогу. Йому це вдалося, але вже падаючи, Пуксін встиг завдати удару президенту під його праве око. Пусін на деякий час втратив свідомість. Але й Пуксін, падаючи, сильно вдарився головою об ніжку стола. Червоні кола попливли у нього перед очима, але він не відключився. Зараз його турбувало лише одне: «Чи вдалося мені засунути йому отруту до рота та чи проковтнув він її?».

У цей час у приймальній Пусіна вже досить довго сиділи Кормушкін та Копальчук, які нетерпляче чекали на аудієнцію з президентом, що мала відбутися одразу після закінчення розмови Пусіна зі своїм братом. Черговий офіцер сказав їм, що президент уже більше ніж годину тому вимкнув відеоспостереження в кабінеті. За протоколом, якщо воно не відновиться за годину після вимкнення, то за п'ятнадцять хвилин черговий офіцер має попросити дозвіл у начальника служби охорони зайти до кабінету.

— Товаришу генерал армії, вже минуло 75 хвилин, як президент вимкнув відеоспостереження. Дозвольте мені зайти до кабінету? — запитав у начальника черговий.

— Дозволю, — голос генерала забринів металом.

Полковник обережно відчинив двері й побачив дивну картину: за столом сидів Пусін, комірець його сорочки був червоний від крові, а під його лівим оком сяяв синім з відливом синець. До того ж на місці двох верхніх гудзиків сорочки були дірки, а з пальців його правої руки ще струмувала кров. Ще дивакуватіший вигляд мав Пуксін — його обличчя було суцільним синяком, а праве око геть закрите величезним набряком. Виданий службою охорони спортивний костюм у двох місцях був порваний, а шнурки на його кросівках розв'язані.

— Що сталося, пане президенте? — запитав Пусіна розгублений полковник. — Вам потрібна допомога?

— Ми з моїм братом трошки поштовхалися, і йому дійсно потрібна допомога. Запросіть лікаря, але не мого, знайдіть когось із вашої системи. Мій брат має перебувати тут, у кімнаті відпочинку біля мого кабінету, дні три-чотири. Переinesi його туди просто зараз.

— А це ваш брат, не двійник?

— Так, це мій брат-близнюк, полковнику. Більше не став питань і тримай язик за зубами. Начальнику служби охорони скажеш, що все нормально й жодного слова більше.

Полковник досить легко підняв на руки маленького Пуксіна й відніс його на диван кімнати відпочинку. Той хотів

щось сказати охоронцю, але замість слів з його горла вирвалось лише якесь незрозуміле мукання.

— Полковнику, лікар повинен бути в моєму кабінеті за пів години, а за дві години маєш організувати мою відеонараду з Кормушкіним, Копальчуком, Лісіциним і ще з цим е, е... мабуть, головою моєї адміністрації, це ж він усі мої укази готує?

— Так пане президенте, — виструнчився полковник, який трохи здивувався питанню Пусіна.

Щойно він зачинив двері, Кормушкін та Копальчук скочили зі своїх місць із наміром мерщій зайти до кабінету, але стурбований офіцер сказав їм, що запланована аудієнція скасовується. Утім за дві години президент проводитиме відеонараду за їхньої участі.

— А кого він ще запросив на цю відеонараду, полковнику? — запитав охоронця Копальчук.

— Лісіцина та ще одну людину, — і тут полковник згадав, що президент наказав йому тримати язик за зубами. — Перепрошую, не можу більше нічого сказати. Скоро самі все дізнаєтеся.

Коли ці двоє відвідувачів вийшли з приміщення, вони похапцем вимкнули телефони, кинули їх на сидіння машини директора ФСБ, а самі вирішили прогулятися.

— Ну що, Кормушкін, тепер ти зрозумів, чому я тобі вчора пів години про

парадокс Шредінгера тлумачив? Як ти думаєш, президент зараз живий чи мертвий, чи він зараз мертвоживий?

— За дві години знатимемо, хто з них живий, а хто мертвий. Та я думаю, що вони обидва живі, а от через дві доби, може, хтось із них помре, — відповів Кормушкін.

— Ти знаєш, я чомусь зараз старий радянський фільм про війну згадав — «Живі та мертві». У цій стрічці червоноармієць хвалився чоботами, які він зняв з убитого німця.

— А до чого раптом така аналогія? — здивувався Кормушкін.

— Слухай, якщо Пуксін уже зараз став президентом, то він зняв із живого чи мертвого Пусіна його туфлі на підборах, але от біда — ходити на високих підборах він не зможе. «А я милого узнаю по походке», — заспівав Копальчук пісню часів перебудови призабутого російського рокера. — От така в нас суперпозиція, Кормушкін: два брати-близнюки в одному бункері. Причому постає питання: живі чи мертві? Тут, друже, без принципу доповнюваності Бора ми не обійдемося. За дві години на нараді я визначатиму поведінку Пусіна як живого, а ти як мертвого. Тоді, після великого синтезу наших описів особи президента та його поведінки, ми знатимемо про бункерних котів, вибач, братів, більше, ніж хто-небудь.

Prologue. Schrödinger's Cat, or The Deadly Kiss

At the end of the third year of Russia's war against Ukraine, support for the so-called Special Military Operation (SMO), and even the Russian president's popularity, began to plummet. His inner circle knew this, and, evidently, so did American and Ukrainian intelligence. The Russian president himself suspected his ratings were falling and tried to calculate the consequences of this dangerous trend. In his view there were three such consequences: first — the war, which at first had seemed an asset, had become his liability, so it had to be ended immediately, but in a way that would boost his personal popularity. Second — the risk of a coup by his closest associates — or even by the FSB — had increased, so it was urgently necessary to strike first at potential conspirators. And finally, the third factor — the possible risk of an assassination attempt by Ukrainian or American secret services — had also grown significantly. Therefore, external contacts had to be minimized and most of the time spent underground. The president of Russia pondered these risks while staying in his favorite bunker on Valdai.

It was while he was in the shelter that he was informed that Trump had won the election in the United States. And whereas eight years earlier, after “friend Donald's” victory, he had been drinking champagne, today he immediately took a pill of a powerful sedative, for Trump, together with his new friend Elon Musk, had become even more unpredictable.

The president's close circle was also thinking about the problem known as “Pusin” — that was his surname. At last they — old friends and the FSB leadership — almost unanimously reached the conclusion: if Pusin exists, there is a problem; if Pusin does not exist, there is no problem. But the fear of the operation to physically eliminate Pusin failing, and the mistrust among members of his team toward one another, led to the only possible solution — the president must transfer power, paradoxical as it sounded, to himself. More precisely — to his double (one of three), his biological twin brother, whom the FSB had tracked down three years earlier in a rundown town in Tatarstan, where he was wasting away working as a history teacher. The twin's surname was similar to the president's — Puksin — and he was an exact replica of the Kremlin ruler. Incidentally, his name was also Vladimir, and his patronymic was Muratovich. Only his height differed slightly — he was about five centimeters taller. So as not to upset the Russian president, they decided not to tell him about that little detail...

* * *

Director of the FSB Kormushkin and the head of the Kurchatov Center for Space Studies, Kopalchuk, an old friend of Pusin, had been sitting in his waiting room for half an hour. They were nervous not only because the subject of their conversation with

the president was extremely dangerous, but even more from the shock — today, before meeting with Pusin, they had been searched not twice, as had been the routine in recent months, but three times. What was worse, this time they had been forced to strip completely and undergo a humiliating anal inspection. Afterward they were ordered to put on tracksuits in which they were now to face the president.

At last, the doors to the president's office opened, and from the spacious antechamber stepped out Pusin's chief bodyguard — a stately, silver-haired colonel, who immediately addressed them in a tone that carried distinct trainer's notes, making the two men involuntarily feel like amateur athletes.

"Gentlemen, you will now enter the president's office and take the seats prepared for you, marked with your names," the guard's words rang with steel. "Standing up during the conversation is strictly forbidden. You will be under video surveillance, but the cameras' audio is switched off. Please refrain from sudden movements, and especially from approaching the president. You know that the guards will act according to protocol. The meeting is to last no longer than one hour, unless, of course, the president extends it. Thank you for your understanding — now, please proceed..."

Pusin was sitting at a desk that resembled the landing pad of a small helicopter, clutching its edge with both hands, which looked rather comical even in the eyes of the FSB director and the head of the Kurchatov Center.

The visitors, wearing strained smiles on tight faces, quickly took the seats prepared for them, placed five meters

away from the master of the vast office. Moreover, their chairs were about a quarter of a meter lower than Pusin's armchair. Visually, this made the president of Russia appear like a giant with dystrophically small hands. But what was particularly humiliating was that Pusin was dressed in an elegant suit of his favorite Italian brand Brioni, with polished Salvatore Ferragamo shoes on high heels, while they were clad in some Made in China sportswear — and that was at best...

"Mr. President," Kopalchuk began deliberately in an emphasized official tone. "Kormushkin and I have dared to request this unscheduled meeting with you because of the threatening situation in the country. May I report to you the data from our latest sociological research? Your chief of security has informed us that the video surveillance in this office operates with the sound switched off. We want to keep this conversation in complete secrecy from everyone... Even from your guards..."

"An information leak from this office is technically impossible," Pusin smiled condescendingly, flashing perfectly whitened teeth. "Kormushkin, you know about our latest development that blocks all audio and video signals absolutely. See this button glowing green? That means my guards can see you."

At these words, the two nodded in unison like Chinese bobbleheads, while the president of Russia continued his technical briefing:

"And this other button, the red one, informs me that sound is blocked within a radius of five and a half meters. So the contents of this conversation will be known

to only three people in the world. Now let's get down to business... What is it that has frightened you so?"

"The thing is, after the Ukrainians entered the Kursk region, struck our ammunition depots, airfields, refineries and fuel bases with drones, support for the SMO in the country began to collapse. And yesterday, after Trump's victory, for the first time since the beginning of hostilities, it dropped below fifty percent. Obviously, something must be done," Kopalchuk rattled off anxiously.

"Valera, don't panic," Pusin interrupted his comrade. "I'll tell you what to do right now — shut the damn internet down in Russia. No YouTube, no Telegram, no other informational crap for the plebs! Only television and newspapers! And more than half of our information-front fighters need to be replaced. Those bastards have worn out the people. Honestly, they're just bloated. Do you know that these scumbags now earn salaries on par with our oilmen — nearly half a million dollars a month?"

"Mr. President, allow me to join this dialogue," the FSB director almost whimpered with impatience.

"Go ahead, Kormushkin," Pusin said, barely furrowing his brows. "But stick to the point and be constructive... No fluff, no banalities..."

"Firstly, we've slowed YouTube down by about seventy percent, because we lack the technical capacity for more. If we shut down Telegram, we'll lose influence over sixty-five percent of our population, while television is now watched by only thirty percent of our compatriots. As for political programs, only eleven percent take any interest in them! And let me clarify the statis-

tics Kopalchuk cited. Support for the SMO has fallen to forty percent, belief in our victory — to forty-two..."

At this, Kormushkin froze for a moment, but, mustering his resolve, went on:

"Unfortunately, Mr. President, public support for your decisions has also dropped... to forty-three percent. Those are the figures, and the negative trends are even more dangerous... In a month or two, a revolutionary situation could ripen in the country, when, as the classic of Marxism-Leninism said, the upper classes cannot rule as before, and the lower classes will not live as before. Or perhaps the opposite: the upper classes will not, and the lower cannot? I never studied sociology at university, but I know for certain that people are unhappy with rising prices. We officially show annual inflation at nine percent, but in fact it is... nineteen! And people are also dissatisfied with —"

At these words Pusin's eyes grew bloodshot, and he almost growled:

"Kormushkin, damn you, enough whining — where's the constructive? Why are you giving me a crash course here?..."

"Mr. President, we propose that you immediately adopt unpopular decisions, and then transfer power... to yourself," Kormushkin forced out, suddenly frightened by his own boldness.

"Are you out of your minds? Stoned, like Lisitsin? What do you mean — transfer power to myself?" Pusin raised his brows in astonishment.

"Our plan is this," Kopalchuk began. "You declare martial law in the country. Then you appoint yourself Supreme President and head of the State Council, which,

during martial law and for three years after its cancellation, will be the highest governing body. Our Duma and Constitutional Court will, of course, approve such decisions. Next... you agree to cease the war on the condition that temporary borders with Ukraine run roughly along the front line. After that, you resign on health grounds and propose that your twin brother, Vladimir Puksin — whom we, that is you, found three years ago in a small town in Tatarstan — be appointed Supreme President. We, the senior members of the State Council, approve your decision. Everything legal, everything by the book, just the way you like it.”

— And what happens next? — Pusin asked, surprised.

— Next you must decide for yourself: stay in the Kremlin and continue to rule Russia and us, but now as Supreme President Puksin. According to our estimates, the people will approve this decision; eighty percent of the population will support it... We did sociological research on this question, — Kopalchuk said, oddly emboldened.

— And if I decide to resign? — Pusin had recovered from the shock and was surprised at his own calmness in discussing his resignation.

— Kormushkin and I are against your resignation. For all of us and for Russia it would be better for you to remain in power, but, Mr. President, you are the boss here! We will agree to whatever you decide. Still, to be concrete: if you step down de facto, you have a choice — remain in Russia, which I think is dangerous, or relocate abroad. You know that three very secure and dignified places have been prepared for you in China, Iran, and Brazil.

I would choose China, but Brazil would not be worse.

The president pondered for a moment, then unexpectedly asked his visitors with interest:

— And what will happen to my twin brother if I decide to stay in office, that is, become Supreme President Puksin?

— He will have to be eliminated, — Kormushkin spread his hands. — Or securely isolated, because then he would become Pusin — that is, you. If eliminated, then quickly... Already the day after your appointment as Supreme. Then we will bury him with all the honors due to an outstanding figure not only of Russia, but of all humanity. The second, more humane option is to hide him somewhere in a monastery in Siberia under reliable guard. Then we can tell the people that Pusin decided to enter a monastery, far from worldly affairs. The people will like that. And he — that is, you — will be canonized — and you will become a saint of the Orthodox Church.

— That’s a kind of win-win strategy, — Kopalchuk interjected — a positive-sum game...

— And what the hell is this win-win crap? Enlighten me... Who’s this “win” of yours? — Pusin snapped.

The director of the Kurchatov Center was a little embarrassed by the president’s ignorance, but didn’t show it and began to explain:

— Briefly put, the idea of win-win was formulated in 1981 by two Harvard professors — Roger Fisher and William Ury. It’s a sort of business negotiation strategy. Its main principle is that competitors can become partners. Essentially, a mutually beneficial long-term partnership. Something like that...

Pusin reflected on this unexpected proposal: “There’s something to that... But I’ll use it differently than these two suggest. Right now everyone’s looking for a scapegoat for failures in the economy and the war... And that’s obvious... I need to think this through carefully once more, then act decisively and unexpectedly, even for these bastards.”

— Listen to me carefully, — Pusin addressed his comrades, frozen in anticipation, — if I approve your plan, then the State Council of Russia will consist of five senior members with voting rights: me, the two of you, Foreign Minister Kovrov, and my deputy Lisitsin. Remember that?

— Yes, yes... And whom to include in the Council with advisory votes? — practical Kopalchuk asked.

After a brief pause, the president said:

— Submit your proposals regarding the Council’s composition. And most importantly — my resignation and the end of the war with borders fixed along the front line must occur simultaneously with the resignation of the President of Ukraine.

Then Pusin turned to the FSB chief:

— And you, Kormushkin, get in touch with your counterpart in America, with the CIA or whoever you have there, and obtain from them one-hundred-percent guarantees of such a resignation and the start of a presidential and Verkhovna Rada electoral process in Ukraine. We desperately need political chaos there that could escalate into social unrest. I emphasize: Zelensky must not be among the presidential candidates; let the Americans take him to Hollywood.

— It will be done, — the FSB director straightened in his chair, — the CIA has

a lot of kompromat on the green team, and we have plenty too. I’m confident that such an outcome to our SMO in Ukraine would be entirely acceptable to them.

— And have you informed this supposed brother of mine, Puksin? — Pusin asked.

— Of course not — how could we without your consent? — Kopalchuk replied.

— Good. Don’t tell him anything. Bring Puksin to me tomorrow; I want to speak with him one-on-one. And you, Kormushkin, call the Americans today.

A sudden mischievous glint appeared in Pusin’s eyes:

— And tell me honestly, my dear friends, is this Puksin truly my twin brother, or did you make up this legend?

“Vova, don’t offend us,” Kopalchuk could not stand Pusin’s suspicious look; his voice rose from nervous tension and the pain in his anus after that inspection. “And if you don’t trust us, you can check everything! Please!.. We’ll call that so-called president of Tatarstan right now, or whatever his proper title is. Well, that fucking Rustam Minnikhanov...”

“Alright, alright... I told you not to whine,” Pusin smiled condescendingly and, suddenly changing his tone, ordered harshly: “You may go. By the way, those tracksuits suit you... Keep them — as a souvenir...”

* * *

Two hours later, in the secret room of Kopalchuk’s estate on the outskirts of Moscow, the anxious host and an even more bewildered Kormushkin were discussing their visit to Pusin.

“Maybe we shouldn’t have pushed our plan on him just now?” Kormushkin asked his comrade.

“Who knew he’d be so frightened? Remember the first weeks of COVID? Back then, to meet him we had to quarantine for ten days, and now he put us through a butt inspection. Mine still hurts. They didn’t even give vaseline, the bastards. Do you think he humiliated us on purpose?” Kopalchuk asked the FSB chief.

“I don’t like his condition; I have no confidence in our tomorrow,” Kormushkin replied thoughtfully. “And your question is right. It’s no secret the president likes to humiliate people. That means he thinks we’re weak, he isn’t afraid of us... So the problem is no longer his but ours... A big problem...”

“What do we do? Wait or act?” the Kurchatov Center director echoed his counterpart’s concern.

“I have an idea,” Kormushkin said enigmatically. “In our lab we developed a poison capsule the size of a caviar bead — black caviar, not red. The poison is placed inside that bead. Saliva doesn’t dissolve the shell, but gastric juice dissolves it in about ten minutes, and then the poison starts to work...”

“Does this poison kill the person?” Kopalchuk asked.

“No! He becomes a superhero!” the FSB director said ironically, enjoying a glass of Janssen Arcana cognac, whose price exceeded five thousand dollars.

“You live lavishly,” Kopalchuk remarked, examining the elite bottle’s label.

“Enough!” the host waved his hand. “As if you drink swill... Let’s get back to our sheep...”

“Of course... So the client, having tasted the caviar with the poison, dies... And before death the poor devil is sick for two or three

days, but not severely. Then — a heart attack or a stroke. It depends how the cards fall.”

“I understand your scheme,” Kopalchuk noted, thoughtful and laconic.

“Not my scheme but ours, dear friend... Ours!”

“Agreed, we’re in the same boat... But how do we force Pusin to kiss Puksin? As I understand it, without a deep kiss the bead won’t get into his mouth.”

“They’re blood brothers,” Kormushkin argued, somewhat agitated. “I’m sure Pusin will want to study him up close, maybe even embrace him — and Puksin could take advantage of that. Of course, he’s no pretty boy, but Pusin still hugs Lisitsin up close, and Lisitsin is nearly seventy. Remember Brezhnev, how he smothered all his feeble, overaged comrades with kisses.”

“And who will make Puksin do that?”

“There will be no coercion. Our man will quietly tell Puksin that Pusin wants to speak with him and will then send him off to a colony like the one Navalny was in. So Puksin’s only chance to survive will be to deliver the lethal kiss. More than that, our man will reveal our plan to him, under which he, Puksin, will legally become Supreme President of Russia! If I were him, I’d take the risk...”

“And who is this ‘our man’?” Kopalchuk asked.

“What does it matter?” the FSB chief sneered dismissively. “That man will have to be eliminated immediately after his secret conversation with Puksin.”

“Perfect! Simply brilliant! Even if something goes wrong, we’ll be off the hook. And it reminds me of Schrödinger’s Cat paradox.”

“Schrödinger’s cat, what the hell?” Kormushkin asked, puzzled.

“I’ll explain. Have you heard anything about quantum mechanics?”

“I studied it at the institute once — you know my first degree is technical. But to be honest, I remember little.”

“We won’t get through this without half a bottle,” Kopalchuk said, producing another bottle of cognac from the bar shaped like an old globe — this time a far cheaper one, Hennessy XO. “I love this ‘brandy’; it gives pleasure and relaxation. Both to the body and the soul...”

Then he made an effort to straighten up.

“Maybe we should go to the living room. It’s stuffy here in the ‘secure room,’ and this sound-proof vibration irritates me.”

“Come on, friend, let’s have one more glass here and that’s enough. I still have to work. You didn’t forget that Puksin must be with the president tomorrow, did you? That’s my worry.”

“All right, but I won’t let you go without understanding Schrödinger’s Cat paradox...”

Kormushkin downed his glass of cognac in one, while Kopalchuk began to sip his Hennessy slowly and explain to his friend why this paradox was so important for the event planned tomorrow in Pusin’s bunker.

“If everything goes well tomorrow — if Puksin gets into the president’s office — we will only know whether he’s alive or dead in two days. And that’s only assuming there’s a fifty-percent chance that Puksin will manage to slip the poison into his mouth. All the while, Pusin will be simultaneously alive and dead,” Kopalchuk began his lecture.

“And what does the cat have to do with it?” Kormushkin asked in surprise.

“The cat is for illustration,” the slightly intoxicated Kormushkin continued.

“According to the laws of quantum mechanics, until we observe an atomic nucleus, it exists in a superposition of two states — decayed and not decayed at the same time. And we don’t have a nucleus; we have a poison! Has the poison reached Pusin’s stomach or not? To demonstrate this principle, Schrödinger proposed a thought experiment comparing an atom to a cat. In our case — to Pusin. I’ll explain the rest without analogies, alright?”

“Of course, I’ve got the gist,” Kormushkin replied confidently.

“So, in Schrödinger’s imagined experiment there is: a cat in a steel chamber and a vial of poisonous gas with a single radioactive atom inside. The probability of the atom decaying within one hour is fifty percent. If it decays, the vial is triggered, the poison fills the chamber, and the cat dies. The atom can decay at any moment. The cat’s state in the chamber is unknown to us; it’s supposedly both alive and dead at once. But opening the chamber after an hour we will see only one thing — either a dead or a living cat. For quantum mechanics this is the collapse of the wave function — the change of an object’s state upon measurement. The experiment showed that quantum mechanics with its superposition is imperfect. A cat, like Pusin, cannot actually be in two states at once,” Kopalchuk concluded with pomp.

“Friend, don’t take offense, but that’s all contrived nonsense. The lethal kiss from Puksin — that’s no nonsense; that might be our salvation,” Kormushkin replied, rising from his comfortable armchair and heading quickly for the door. “Sorry, I’m in a hurry...”

The next day began very early for Puksin. An FSB handler drove him to a safe apart-

ment in Moscow, not far from the Kremlin. There a fairly urbane young man of about twenty — no older — was waiting; he introduced himself as Ivan, an officer of the presidential security service.

“Comrade Puksin, today you will have a one-on-one meeting with the President of Russia, Pusin. I’ve been instructed to brief you on the rules of conduct in his office in the Valdai bunker. In three hours you will be flown there by helicopter.”

“That’s very good — I’ve been wanting to see him; I was promised so many times. And now at last my dream will come true,” Puksin said sincerely, looking into Ivan’s eyes.

“I don’t know the precise purpose of the meeting, but under our new rules during the war — the SMO — you must be prepared to use poison in case the life or health of the president is threatened, or if there’s a danger you will be kidnapped by Ukrainian or any other foreign intelligence.”

For almost an hour after that Ivan taught Puksin how to handle the tiny poison bead.

When the briefing ended, Ivan invited Puksin into the kitchen for tea and sandwiches with sausage. After the snack the FSB man switched the old extractor fan over the stove to full power; it began to whine like a plane before takeoff. Then Ivan went to the gas stove and, with a gesture, beckoned Puksin closer.

“Friend, I took a liking to you, so I decided to open your eyes about the real reason for your meeting with Pusin. He’s learned there’s a plan by our security forces to replace him with you. Obviously Pusin didn’t like that, so he decided to arrest and imprison you. And you’ll be sent to the same kind of colony where Navalny sat. People don’t come out of that prison alive.”

“But I had no idea about that plan,” Puksin began to protest in fright. “I’m for Pusin!.. I admire his actions!.. After all, I’m his blood brother!”

Having said this, Puksin was even more terrified. In his excitement he had revealed to a stranger the secret of his kinship with the president.

“What should I do now?”

“What? Do what will make him swallow the poison bead instead of you! Then you’ll become the President of Russia, damn it! I’m counting on your gratitude, Mr. President!” the smiling Ivan replied, somewhat pompously.

In fact Ivan was not a member of the security service but an FSB operative. An hour after his meeting with Puksin, he was found strangled in that same safe apartment near the Kremlin. Five hours later Puksin himself sat in Pusin’s reception area in a tracksuit, still unable to comprehend why a woman in a white coat had first prodded and then, with a very cold metal instrument, examined his anus. After those painful manipulations his buttocks ached and began to bleed. To stop the bleeding the doctor inserted a feminine tampon into his rectum.

“Maybe they’re preparing me for the zone,” Puksin thought. “I need to act decisively — good thing Ivan hinted how.”

A minute later the president’s bodyguard instructed Puksin on what he could and could not do in the president’s office, and two minutes after that led him into the spacious room. The officer was surprised to see that Pusin himself violated an old protocol — he rose from behind his immense desk and walked toward Puksin.

“You may go; we’ll talk alone,” Pusin ordered the guard. The man left the office quickly, closing the door firmly behind him.

Pusin then approached Puksin and extended his manicured right hand in greeting.

“So here we are, brother, and you really do look a lot like me,” the president said unexpectedly kindly to his visitor. “Tell me honestly — how often have you had facelifts and Botox?”

Puksin was unpleasantly surprised by questions about cosmetic procedures on his face. He had not imagined his first meeting with the eminent brother this way. Everything was supposed to be commensurate with the rank and grandeur of the President of Russia.

“I’m very glad to meet you, Mr. President! It has been my dream since childhood, since they separated us... I was given to a foster family from our little town in Tatarstan, and you were taken somewhere to the Urals...”

Without reacting to the sentimental recollection, Pusin irritably repeated his question:

“Tell me about the Botox instead. When was the last time you had it injected?”

“They only did facial cosmetic work on me once, before the trip to Mariupol. Botox procedures are done twice a year. The last procedure was three months ago...”

While the twin spoke, Pusin twice circled him, studying the double’s face and neck carefully. Then he judged his height visually — the relative was shorter than him. But Pusin always wore ten-centimetre heels. So Puksin was actually a little taller than the president, and that fact displeased the ruler of Russia.

“Do you know why I wanted to meet you, brother?” Pusin finally asked, finishing his inspection.

“I don’t know, but I have my suspicions.”

“Interesting — and where do your suspicions lead you?” the president grimaced.

“I think, Mr. President, it’s a calling of the blood... And you also want to learn more about our parents... How they lived, how they died...”

“You’re right — I do want those things... But we’ll discuss that another time. I invited you here for this: tomorrow I will declare martial law in the country, the day after tomorrow I will sign an agreement with Ukraine to end the war and appoint you Supreme President, and then I will resign. You will rule Russia together with Kovalchuk, Kormushkin, Lisitsin, uh... I forgot who will be the fifth senior member of the State Council... Do you like my plan?” Pusin asked with a certain sly smile.

Puksin began to tremble with excitement. He understood such questions could conceal a trap. To avert inevitable trouble, he decided to reply in a way that suggested he did not need the office, that there were other worthy people.

“I don’t much like your plan,” Puksin dared to say. “Why do you want to appoint me Supreme President when there is Prime Minister Mishutka? By the constitution, he should assume the duties of the president if you resign.”

“Look at you — you even know the constitution?” Pusin bristled.

“It was part of my education program — the constitution, German, your works and speeches...”

“Remember, brother, people only give up power voluntarily before a firing squad or before the gallows. I will appoint myself

Supreme President, not you. How do you like this metamorphosis: I become Puksin, and you become Pusin!”

“And what will happen to me?!” Puksin cried, terrified.

“You either need to be killed, or hidden securely. For a year or two...”

“But you won’t kill me, you are my brother?” Puksin asked Pusin with tears in his eyes, trembling.

“No, I won’t kill you, don’t be afraid. I’ll send you to a place so deep even the devil won’t find you. And don’t bring up brotherly love — you read the Bible? It tells well about the first murderer in the world, Cain, and do you know whom he killed? His brother Abel. That’s brotherly love for you. In half an hour a plane will take you to a safe place. And stop trembling,” the president grimaced.

Puksin understood he had to act — it was obvious they intended to lock him up. Somewhere very far away, beyond the Arctic Circle.

“Brother, allow me at least a fraternal farewell, and to give you a message from our parents, who always thought of you. The message is on my body; it’s for you alone. Can’t you turn off the camera for a minute so your security won’t see it?”

“Did they tattoo ‘dad’ on your chest or something?” the president asked with curiosity, then pressed the record light, which began to glow red.

Puksin stepped quickly toward Pusin, taking off his tracksuit jacket. When the president leaned in to see the parental message on his brother’s body, Puksin suddenly began kissing him on the lips, thrusting his tongue into his mouth. Pusin sprang back

from his brother and, in the next instant, hissed ominously:

“What are you doing, you bitch? Where’s the message?! You’ve only got a Buddha tattoo!”

“That is the will of your — no, our — parents. Buddha is our prophet and through my mouth he entered you, brother.”

Seeing his brother’s bare torso, Pusin felt an irresistible urge to use a judo move and throw the relative to the floor. Unable to restrain himself, Pusin stepped toward Puksin trying to grab his arm, but the other nimbly dodged and, unexpectedly and very professionally, struck his brother in the face. The thing is, both were sports masters: Pusin in judo, Puksin in boxing...

The president staggered but did not fall. He only tasted blood in his mouth. There was a lot of it, so he was forced to swallow. After that Pusin involuntarily remembered his childhood in St. Petersburg, the yard fights. Back then he’d swallowed his own blood to his fill.

Suddenly Puksin realized what he had done. He cowered, awaiting inevitable punishment. Now the guards would have him and make a cutlet out of him. But the president’s next words stunned the double into a daze.

“Brother, what’s wrong with you?” Pusin asked. “First you shoved your tongue in my mouth, and when I wanted to push you away in a friendly way you broke my nose.”

“What do you expect me to do?” Puksin replied with newfound boldness. “You yourself said I should be killed like Abel or flown off to a prison like Navalny.”

“I’m not sending you to prison — I’m sending you to the Vatican! The Pope

himself will greet you there, maybe even wash your feet, understand? It will be as if I were there. You'll have a paradisiacal life as a former President of Russia. That's my plan, brother, and you broke my nose. Beg forgiveness while I haven't changed my mind," Pusin told his brother, trying to smile and appear sincere.

"All right, then forgive me, brother," Puk-sin said, taking up a position between the president's desk — where two red recording lights glinted — and Pusin himself.

Pusin felt that his brother didn't trust him, that he had transformed too quickly from a "trembling animal" into a confident man. Then Pusin decided to act — strike his opponent in the groin with his head and then apply a choke.

"I see you don't believe me, brother. Want me to kneel before you?" Pusin said humbly and, without waiting for an answer, dropped to his knees before Puksin and began to fervently make the sign of the cross, waving his hands.

"Stop, stop, Mr. President," Puksin said, stunned and ashamed for him. He stepped toward Pusin to help him up from his knees, but immediately received a heavy head-butt to the groin. To Pusin's surprise, his brother quite easily endured the signature head strike to the most vulnerable spot of any man. Puksin did not fall; it didn't even knock the breath out of him — he only bent forward from the sharp pain. Then, wasting no time, Pusin lunged at his legs, trying to knock the opponent to the floor. He succeeded, but as he fell, Puksin managed to land a blow under the president's right eye. Pusin lost consciousness for a short while. But Puksin, falling, struck

his head hard on the table leg. Red circles swam before his eyes, but he did not black out. Only one thing worried him now: "Did I manage to push the poison into his mouth and did he swallow it?"

Meanwhile, in Pusin's reception area Kormushkin and Kopalchuk had been waiting for quite some time, impatient for the audience with the president that was supposed to follow the end of Pusin's conversation with his brother. The duty officer told them that the president had switched off the office's video surveillance more than an hour ago. According to protocol, if it is not restored within an hour after being turned off, then fifteen minutes later the duty officer must request permission from the head of security to enter the office.

"Comrade Army General, it's already been 75 minutes since the president turned off video surveillance. May I enter the office?" the duty officer asked his superior.

"Permission granted," the general's voice rang with metal.

The colonel carefully opened the door and saw a strange sight: Pusin was sitting at the desk, the collar of his shirt dark with blood, and a bluish bruise gleamed under his left eye. Moreover, where the top two buttons of his shirt should have been there were holes, and blood still streamed from the fingers of his right hand. Puksin looked even more bizarre — his face was one big bruise, and his right eye was completely closed by a huge swelling. The issued tracksuit was torn in two places and the laces of his sneakers were undone.

"What happened, Mr. President?" the bewildered colonel asked Pusin. "Do you need help?"

“My brother and I had a little scuffle, and he really needs help. Call a doctor — not my doctor, find someone from your service. My brother is to stay here, in the lounge next to my office, for three or four days. Move him there right now.”

“And this is your brother, not a double?”

“Yes, he’s my twin brother, Colonel. No more questions, and keep your mouth shut. Tell the head of security that everything is normal and not a word more.”

The colonel easily picked up the small Puksin in his arms and carried him to the sofa in the lounge. Puksin wanted to say something to the guard, but only some unintelligible moaning escaped his throat.

“Colonel, have a doctor in my office in half an hour, and in two hours you must organize my video meeting with Kormushkin, Kopalchuk, Lisitsin and that, uh... probably the head of my administration — he prepares all my decrees, yes?” Pusin added.

“Yes, Mr. President,” the colonel straightened, a little surprised by Pusin’s question.

No sooner had he closed the door than Kormushkin and Kopalchuk jumped from their seats intending to rush into the office, but the worried officer told them the scheduled audience was canceled. However, in two hours the president would hold a video meeting with their participation.

“Who else did he invite to that video meeting, Colonel?” Kopalchuk asked the guard.

“Lisitsin and one more person,” and here the colonel remembered the president’s order to keep his mouth shut. “Sorry, I can say no more. You’ll find out soon enough.”

When the two visitors left the building, they quickly turned off their phones, tossed them on the FSB director’s car seat, and decided to take a walk.

“Well then, Kormushkin, do you now understand why I spent half an hour yesterday explaining Schrödinger’s paradox to you? What do you think — is the president alive or dead, or is he now undead?” Kopalchuk asked.

“In two hours we’ll know who’s alive and who’s dead. But I think they’re both alive now; maybe in two days one of them will die,” Kormushkin replied.

“You know, for some reason I just remembered an old Soviet war film — ‘The Living and the Dead.’ In that film a Red Army soldier boasted about the boots he’d taken off a dead German.”

“And what’s the analogy for?” Kormushkin asked, puzzled.

“Listen, if Puksin is president already, he’s taken the high-heeled shoes off a living or dead Pusin — but the trouble is, he won’t be able to walk in those heels. ‘I’ll recognise my dear by his gait,’” Kopalchuk began to sing a Perestroika-era rock line he half-remembered. “That’s our superposition, Kormushkin: two twin brothers in one bunker. The question is: alive or dead? Here, my friend, we cannot do without Bohr’s complementarity principle. In two hours at the meeting I’ll treat Pusin as alive, and you as dead. Then, after a grand synthesis of our descriptions of the president’s person and behavior, we’ll know more about the bunker cats — sorry, the brothers — than anyone else.”

Василь Пядухов

ЕФЕКТ СПОСТЕРІГАЧА

Оповідання

*Держава зникає,
коли народ перестає
в неї вірити*

Пролог. Розмиті контури

Осінній ранок був плаский і холодний, як згаслий екран. Професор Мирослав Володимирович стояв біля вікна лабораторії й дивився, як небо поволі затягується сірим маревом. Удалині, за Дніпром, вежі міністерств втрачали чіткість — ніби хтось стирав їхні межі гумкою. Місто здавалося наполовину розчиненим у тумані, наполовину — у небутті.

Він відкрив програму «**Квант державності**». На екрані тремтіла мережа країни: точки, лінії, вузли спостереження.

Кожен із них — це група людей, спільнота, ветеранський хаб, центр зв'язку. Вони підтримували контур держави — не метафорично, а буквально, матеріалізуючи її з колективної свідомості громадян, як квантове поле.

Коли проєкт лише запустили, поля сяяли. Реальність була щільною, як скло.

Тепер же екран поволі темнів: точки згасали, лінії тьмяніли, цілі райони поступово стиралися. Це була не ворожа атака — це **ентропія системи**, прояв апатії, породженої втомою.

Він збільшив сектор Полтавщини — мережу громадської організації «*Птахи волі*». П'ять вузлів онлайн, потім три, потім один.

Жодних сигнальних спалахів, жодної тривоги. Байдужа машина залишила на місці регіону лише порожнечу. Карта розсипалася на пікселі, ніби тріснула тканина простору.

Мирослав Володимирович відчув, як по спині пробіг озноб.

— Це знову збій? — запитав асистент, хлопець років двадцяти восьми у тонкому светрі поверх картатої сорочки.

— Не схоже. Це не збій. Це — розсіювання сенсу, — задумливо відповів професор.

Він збільшив масштаб, перемкнув режим із людської активності на серверну.

Нічого. Перемикав іще раз іще, але там, де вчора вирувала діяльність районів, громад, міст і селищ, тепер — зерниста зелень, шум, як перешкоди на старому телевізорі.

Алгоритм не фіксував активність, координати. Навіть GPS повертав запити без відповіді. Район зник із карти концептуально: громадяни перестали його бачити.

Професор вийшов на балкон. Вологе повітря пахло гнильям листям й водоростями. Перехожі йшли, як завжди, втупившись у телефони, не помічаючи того, що відбувається навколо. Метро, автобуси, кав'ярні, реклама. Але навпроти, там, де височіло Міністерство цифрового розвитку, стіни мерехтіли, а літери на фасаді стікали вниз, перетворюючись на смуги світлових гірлянд. Варто було людям перестати вірити в його існування — і чиновники втрачали фізичну щільність.

Він дивився довго, поки очі не захипало. Згадав фронт: як вдивлявся в посадку — і раптом тиша. Страшна тиша. Наче світ зупинився. А потім пекельний гуркіт...

Він розумів — зараз відбувається те саме, лише поле бою інше.

Повернувшись у лабораторію, він відкрив історію логів. Дані свідчили одне й те саме: за останні тижні кількість активних спостерігачів зменшилася на третину. Мережі громадської підтримки, ветеранські хаби, ГО та благодійні фонди — згасали один за одним. Люди втомлювалися, розчаровувалися, втрачали сенс, відверталися.

І разом із ними зникали вузли державності.

Він пригадав слова з власного звіту: «Інституції не є самостійними утвореннями. Вони стабільні лише за наявності активного людського спостереження. Щойно увага розсіюється — закони починають “протікати”, а вертикальні структури стають голограмами».

Тоді це здавалося метафорою. Сьогодні — діагнозом.

На стіні висіла новенька глянцева карта України. Професор підійшов, провів пальцем по кордону. Папір хруснув, шершаво, як стара шкіра. Здавалося, в деяких місцях вона потоншала й просвічувала.

Він заплющив очі, зітхнув і схилив голову.

Якщо цей процес не зупинити — державність розвіється, мов квантовий пил. Без волонтерів, без спостерігачів — не залишиться навіть матерії.

Знітившись, до нього підійшов асистент.

— Що будемо робити?

Професор підвів голову:

— Шукати тих, хто ще готовий дивитися. Волонтери — наші нові «спостерігачі-квантники».

Це була єдина точка опори.

Розділ 2. Протокол суверенітету

В інституті пахло озоном, сумішшю старих серверів, перегрітих контактів і дешевої кави з автомата.

На п'ятому поверсі, де містився центр моніторингу, горів лише один ряд ламп:

світла вистачало рівно настільки, щоб бачити екрани, але не людей.

Професор ішов коридором повз порожніх кабінетів, і його кроки глухо відлунювали в тиші. Це був храм ентропії — усе, що залишилося від апарату, нездатного бути залученим.

У серверній чергував старший аналітик — Гліб, сивий, із втомленими очима. Його старенький в'язаний светр, з нескінченними вузликами й петельками, звисав майже до колін, прикриваючи джинси, які ніколи не бачили пральної машини.

Перед ним зеленим сяйвом світилася голографічна карта країни. Поля спостереження мерехтіли нерівно, наче свічки на вітру.

— Знову провали? — спитав професор, не знімаючи куртки.

— Так. Дніпро. Кривий Ріг. Частково Черкаси.

— Це не диверсія... Просто перестануть спостерігати. Втомилися.

Гліб усміхнувся:

— Звучить, як поезія.

— Це фізика, — сухо відповів професор.

Він відкрив консоль і ввів протокол:

«Активність спостерігачів нижче порогу незворотності. Стабілізаційний рівень державного поля — 0,42».

— Менше п'ятдесяти відсотків, — тихо мовив він. — Ще трохи — і почнеться колапс мережі.

Гліб зігхнув.

— Люди виснажилися, Мирославе Володимировичу. Довгі роки війни, потім ще п'ять — відбудова. Волонтери вигоріли. Немає віри — немає енергії.

— А без неї немає й не буде реально-сті, — відрізав професор.

На мить у кімнаті потемніло — ніби світло вперлося в хмару. Монітори здригнулися, показники зсунулися.

Вони перезирнулися.

— Ти бачив?

— Так. І, здається, не лише я з тобою.

Професор підійшов до вікна. За склом — пустир. Там, де ще тиждень тому височіла будівля колишнього міністерства, тепер — нічого. Лише волога земля, вицвіла табличка «*Вхід заборонено*» і самотній паперовий пакет із супермаркету, який ганяв вітер. Пустир. Абсолютний нуль залученості.

Він відчув, як усередині щось опускається — те саме відчуття, коли бачиш незворотне.

— Потрібно діяти, — промовив він. — Якщо поле падає, слід підвищити кількість спостережень. Нам потрібен **Протокол суверенітету**.

— Ви пропонуєте змусити людей дивитися?

— Ні. Примус не створює поля. Потрібен резонанс — щоб вони самі захотіли. Кожен акт допомоги, донат, урятована людина — це вимір, що стабілізує квантову матрицю країни.

Гліб скептично всміхнувся:

— Резонанс віри? Це вже не наука.

— Можливо, — сказав професор. — Але іншої енергії в нас немає.

Він дістав із шухляди стару теку з грифом «**Протокол суверенітету 1.0**». Тека була об'ємна. На обкладинці — його ім'я. Відкрив першу сторінку.

«Спостереження — це акт творення. Без спостерігача немає держави».

Коли він писав це, ще не сприймав буквально. Лише припускав, що бюрократичні вертикалі, нездатні бачити людину, втраять енергію й стануть фантомами.

Тепер він знав напевно: **імпотенція інституцій — не метафора. Це діагноз тіла, що втратило зв'язок із головою.**

Вони зникали з квантового поля першими.

— Ми повинні знайти тих, хто ще тримає поле, — сказав він. — Волонтерів, медиків, учителів. Усіх, хто ще діє.

— А далі що?

— Підключимо їх до мережі. Нехай стануть ядром спостереження.

Гліб замислився.

— Якщо це спрацює — держава стабілізується.

— А якщо ні, — тихо додав професор, — ми скотимося в середньовіччя. **Держава зникає, коли ти перестаєш у неї вірити.**

У цей момент карта мигнула, у динаміках коротко пискнуло — сигнал тривоги. На центральному екрані спалахнуло повідомлення:

«Сектор Київ. Критичне падіння рівня реальності».

Вони мовчки дивилися, як контури столиці повільно розмиваються. Професор тяжко зітхнув:

— Починаємо Протокол суверенітету.

Розділ 3. Ядро Резонансу

Професор і Гліб схилилися над голографічною картою.

Довкола Києва, там, де ще хвилину тому чітко вирізнялися мости й урядовий квартал, клубочилося темно-сіре марево. Координати тремтіли, а алгоритм **«Квант державності»** відчайдушно намагався зачепитися бодай за якийсь стабільний репер — точку, здатну зупинити ентропію.

— Логіка, — пробурмотів професор, вводячи команду. — Якщо макроструктура руйнується, шукаємо мікровузол. Місце, де щільність спостереження не послаблювалася. Точку з абсолютним, локальним сенсом.

Гліб швидко гортав аварійні зведення.

— Є кілька «гарячих» точок, але більшість — автоматизовані. А ось це...

Він вивів на екран маленький значок — яскраво-жовтий, немов цятка чистого золота серед тьмяно-синьої мережі. Значок розташовувався на лівому березі, в районі старої промзони.

— Волонтерський центр *«Варта»*, — прочитав Гліб. — Логи показують не просто активність, а **неперервність**. Жодного провалу сигналу, жодного «відвернутого» спостерігача за останні сім років.

— Неперервність — це когерентність, — видихнув професор. — Нам не потрібна сила, Глібе. Нам потрібна сталість. Якщо наше поле працює як квантова система, то цей вузол утримує його від схлопування в хаос.

Він наказав програмі розрахувати радіус стабілізаційного впливу цієї точки. Мережа довкола *«Варти»* була невеликою, але кристально чистою й непохитною.

— Вони тримають свій маленький контур реальності, — констатував Гліб.

— Скільки там людей?

— Постійне ядро — одна жінка. Керівниця, завгосп, кухарка і, судячи з усього, єдина спостерігачка. Звати Валентина.

Порятунком світу виявилася не нейромережа і не штаб, а одна-єдина, вперта й невтомна жінка.

— Ідемо. Апарат «**Ядро Резонансу**» з собою.

«**Варга**» стояла на околиці — низька, обшарпана будівля з вивіскою, написаною від руки: «*Їдальня. Допомога. Спокій*».

З вікна тягло борщем і печеними піржками — запахами, що мали справжню фізичну щільність, на відміну від реальності, яка розчинялася.

Усередині, за металевим столом, сиділа Валентина. Жінка з міцними, широкими плечима, наче викуваними із праці. Коротка зачіска, натружені руки. Очі її не просто дивилися, а **фіксували реальність із непохитною, майже фізичною, точністю**. Вона читала свіжі зведення, позначаючи щось олівцем у товстому зошиті.

«Вона дивиться! Вона творить акт спостереження!» — серце професора заколотилося. Він підійшов і тихо кашлянув.

— Добрий день, Валентино. Ми з Інституту квантових систем. Ми — щодо Протоколу суверенітету.

Валентина підвела погляд. Її очі пронизали професора, ніби перевіряючи його справжню квантову щільність.

— Протоколу? — її голос був низький і трохи хрипливатий. — А я думала,

ви з водоканалу. У нас тут із трубами вічна халепа.

— Ні, ми не по трубах, — усміхнувся професор. — Ми — по реальності. По тій частині, що зникає.

Валентина відклала олівець, але не відвела погляду.

— Зникає? Ви про що? Про те, що в «цифровиків» навпроти замість Міністерства тиждень тому виросла клумба з бур'янами? Я думала, то в них новий проект із «зеленого скорочення».

Гліб і професор Perezирнулися. Вона бачила. Її постійне, людське спостереження робило її імунною до розпаду концептуальної реальності й дозволяло бачити сам процес.

— Саме так, — відповів професор. — Це не бур'яни, Валентино. Це ентропія системи. Інституції не витримали відсутності уваги й розчинилися. А ви — ні. Ви тримаєте свою ділянку поля.

Він дістав чорний прилад — **Ядро Резонансу**. Від прилада пахло новим фабричним пластиком.

— Цей апарат посилить ваше поле спостереження. Він стабілізує контури, що зараз розпливаються. Кожен піріжок, кожен донат, кожна врятована людина, на яку ви дивитеся, — це вимір, що утримує квантову матрицю Києва.

Валентина з недовірою оглянула пристрій, тоді підняла очі на професора.

— А якщо я втомлюся? Або не хочу більше «дивитися»?

— Якщо ви перестанете вірити в це поле, Валентино, — тихо сказав професор, — то за тиждень на місці вашого центру залишиться лише волога земля. І не тільки тут. Ми всі скотимося

в небуття. Бо держава зникає, коли люди перестають у неї вірити.

Валентина кивнула.

— Що ж, — мовила вона, дістаючи з шухляди товстий рулон ізоляційної стрічки. — Давайте ваш стабілізатор. Якщо Протокол суверенітету тримається на моїй втомі й на моєму борщі — я вже прикручу його надійно.

Професор із Глібом мовчки спостерігали, як Валентина діловито примотує високотехнологічний прилад до старого, скрипучого вентиля водопровідної труби — джерела життя й одного з трьох опор її власної, щільної реальності.

— Тут надійніше, — пояснила вона. — Вода, їжа, зв'язок. Три кити. А тепер вибачте. У мене піріжки холонуть, а реальність не чекає.

Розділ 4. Резонанс віри

Щойно Мирослав Володимирович і Гліб повернулися до лабораторії, карта «Кванта державності» спалахнула кольором.

Довкола жовтого вузла «Варти» розквітнув сліпучо-білий, стрімко зростаючий ореол.

Сірі плями Києва, а згодом і Дніпра, Кривого Рогу, Черкас — миттєво набули чіткості.

— Спрацювало, — прошепотів Гліб, відсахнувшись від екрана. — Цілі райони матеріалізуються!

— Не просто спрацювало, — професор підніс долоню до голограми,

ніби міг відчутти жар. — Наша система не просто стабілізована. Вона **перевантажена**.

Інженери згодом назвуть це **Резонансом віри**.

Підключене **Ядро Резонансу** не лише посилює громадянське спостереження Валентини — воно перетворило його на епіцентр. Енергія, яку вона генерувала своєю сталістю і працею, миттєво пробудила сотні інших, сплячих вузлів по всій країні.

На карті почали спалахувати нові, яскраві точки. Ветеранські хаби, шкільні волонтерські штаби, церковні громади — усі вони, виснажені й майже згаслі, тепер розгоралися з неприродною силою, підхоплені хвилею Валентини.

— Дев'яносто вісім відсотків стабілізації, — Гліб із жахом дивився на показники. — Це неможливо. Поле занадто когерентне.

— Країна починає світитися, — похитав головою професор. — Це ненормальний стан. Це пік. Будь-який пік веде до зриву. Квантове поле державності має бути живим і змінним, а не зафіксованим у досконалості. Наша спроба контролю — це занадто яскрава ілюмінація.

Він відчув тяжкість у грудях, ніби до серця підключили перегрітий конденсатор.

Він був надто близько до системи — і вона висмоктувала з нього енергію.

— Треба зняти напругу, — сказав він, опираючись на стіл. — Але як? Вимкнути Ядро? Тоді все обвалиться ще швидше.

Розділ 5. Ефект спостерігача

Минуло три дні.

Київ тримався, але професор майже не спав, стежачи за агонією системи. Його обличчя стало землистим, а під очима залягли темні кола — так, ніби він сам поступово втрачав фізичну щільність, перетворюючись на тінь.

Світло на карті не тьмяніло — навпаки, ставало пульсуючим, неприродно агресивним.

Індикатори тривоги світилися не червоним, а сілупчо-білим — попереджаючи про каскадну нестабільність.

Професор наказав Глібу запустити аналіз викривлень поля.

— Введи мене як спостерігача. Покажи, де найбільша аберация.

Гліб із тривогою виконав команду. На екрані, поверх сяючої карти, проявилася величезна, тьмяно-фіолетова тінь, що виходила... від їхнього інституту.

— Ось воно, — прошепотів професор, важко опускаючись на стілець. Його голос буф тихим, як сухе листя. — Ефект спостерігача. Ми не утримували поле, Глібе. Ми його **вимірювали, як вчені в пробірці, а не жили в ньому**. І своїм відстороненим спостереженням, своїм втручанням — ми прирекли його на розпад.

Він нарешті зрозумів: учені, що сиділи в інституті зі своїми програмами, алгоритмами й пристроєм «Ядро Резонансу», були ідеальними чиновниками власних звітів. Вони були поза системою. Вони не брали участі у полі — вони його **фіксували й контролювали**. Їхне

інституційне, відсторонене спостереження стало джерелом смертельного спотворення.

— Валентина не викривлює поле, — пояснив він, важко дихаючи. — Вона є його частиною. Її спостереження органічне. Наше ж — це інтервенція. Ми вносимо у поле «умисел», який суперечить його природі.

— Але без Ядра Резонансу ми повернемося до нуля, — заперечив Гліб. — Усе знову почне згасати.

— Ні, — похитав головою професор. — Ми вже досягли критичної точки. Тепер єдине, що загрожує системі — **наш контроль**.

Він підійшов до шафи, дістав плащ. Кожен крок давався з надзусиллям.

— Ти залишишся тут і вестимеш лог. Якщо все зруйнується — хтось має знати, чому.

— Мирославе Володимировичу, ви виглядаєте зле. Вам треба до лікаря!

— Моя допомога більше не потрібна державі, — усміхнувся він слабо. — Держава має стояти не на кодї, а на людях. І я знаю людину, яка розуміє це краще, ніж уся наша наука.

— Я піду з Вами, — впертість Гліба не здивувала професора.

Фінал

Коли вони з Глібом востаннє вийшли з інституту, професор був уже ледве живий. Він спирався на руку асистента, і Гліб відчував, як кїстки Мирослава Володимировича порожніють, стають тоншими. З кожним кроком професор

танув, перетворюючись на фантом власної волі.

Вологе осіннє повітря здавалося нестерпно важким, а довкола, в розсіяному мареві, він бачив, як контури реальності тремтять від надлишку енергії.

Вони дісталися до «Варти». Валентина, як завжди, була на своєму посту — помішувала ополоником величезну каструлю борщу. Примотане ізолентою **Ядро Резонансу** мерехтіло, наче впіймана зоря.

— Привіт, учений, — сказала вона, не відриваючись від плити. — Твоя штуківина світиться так, що я боюся, аби не спалила мені проводку.

Професор відійшов від Гліба й витяг із кишені ключ-карту доступу до пристрою.

— Валентино, — голос його був хрипкий і слабкий. — Поле зараз на піку, це критично небезпечно. Наша спроба стабілізації викликала викривлення. Система не витримає — вона зруйнується.

Він простягнув їй ключ-карту.

— Протокол суверенітету має бути завершений. Ти повинна зробити єдине, що врятує країну... Вимкни його.

Валентина взяла картку. На її обличчі не було ані страху, ані здивування — лише втомлена зосередженість людини, яка щодня мусить стежити, щоб піріжки не пригоріли.

Вона подивилася на Ядро Резонансу, потім — на професора, який уже нагадував напівпрозорий силует.

— Сам боїшся його вимкнути? — запитала вона спокійно.

— Мое інституційне спостереження — отрута, — відповів він. — Я маю вийти з системи.

Він зам'явся.

— А ти, Валентино... твоє поле — це віра.

Вона кивнула й вставила картку.

Гліб стояв, не в змозі відійти від свого професора, й бачив, як на карті **Кванта державності** сяйво — агресивне, осліплююче біле — миттєво згасло. Настало глибоке, майже фізичне падіння.

Гліб застиг, чекаючи колапсу. Але замість руйнування сталося диво. Мережа не схлопнулася. Вона просто **пом'якшилась**.

Карта перестала пульсувати. Кольори стали рівними, спокійними, наче система нарешті знайшла природну, стійку рівновагу.

— Рівень стабілізації впав до **0,65**, — **Гліб взявся за голову**.

— Неідеальний, — мовив професор, — але живий, стабільний.

Шум і зернистість навколо зникли повністю.

Валентина прибрала ключ-карту. **Ядро Резонансу** стало просто чорною, елегантною коробкою, недоречно примотаною до труби.

— От, — сказала вона, простягаючи ключ професорові. — Тепер це просто сміття.

Професор не взяв його. Він подивився на трубу, на каструлю з борщем, на Валентину, яка творила реальність самим своїм існуванням.

— Ні, — прошепотів він. — Це твоє. Бережи його як пам'ять.

Він повернувся їй, не озираючись, повільно вийшов із «Варти».

Гліб поспішив за ним, підхопив його за руку і з жахом подивився на власні долоні, які тремтіли, наче боялися доторкнутися до зникаючого вчителя.

Мирослав Володимирович, виснажений і хворий, зникав у тумані київського ранку — там, де реальність трималася на запаху борщу, теплі труб і небайдужому людському погляди.

Кінець

22.10.2025

Про автора

Пядухов Василь Олександрович. Народився 11.03.1977 року в м. Одеса. Там мешкаю і донині. У 2001 року закінчив Одеський політехнічний Університет за спеціальністю «енергетик», маю диплом магістра. Здав кандидатський мінімум, наукова діяльність мене зацікавила, але на той час важко було з виконанням експерименту. Мої друзі та однокласники говорили: «Хто не вчився в виші — не бачив молодість, хто не був в армії — не бачив життя». То я й пішов працювати. З тих пір працював в будівельному бізнесі. Знаєте, приємно їхати по рідному місту, да й не тільки, і бачити свій вклад у його розбудову. Тоді ж і одружився. Маю двох чудних ангелят Варю 15 років і Тимура 11 років. Але згодом з жінкою ми розійшлися — таке життя.

На початку повномасштабної огразу пішов у військкомат. Учебка, присяга, розподіл до 95-ї ОДШБр. Схильність к знанням, організаційний опит, вміння спілкуватися, особиста старанність та наполегливість дозволили мені незабаром стати командиром відділення. Я пишаюся тим, що потрапив до ДШВ. Пам'ятаю клятву десантника — урочистий захід посеред лісу, коли сам ліс прислуховувався до сотень голосів: «Я десантник Збройних Сил України...».

А далі рейди, блокпости, штурми, перемоги й поразки. Всяко було. Перше поранення отримав у лютому 23-го під Мар'їнкою. Легке. Тоді орки намагались взяти село Победа «любой ценой», але наш взвод (30 бійців) зупинив навалу. В полі залишилося одинадцять ворожих БМП та три танки. А піхоту на той момент ми вже не рахували.

За поранення я згадав лише на ПТД. Так й зажило, як на собаці.

Друге поранення отримав в червні 23-го під Мар'їнкою. Наш батальйон вгризся в той клаптик землі й не давав ворогу ані шансу більше року. Город розтанув на моїх очах. Пам'ятаю купола церкви, що кожного сонячного дня палали на заході сонця. А потім й їх не стало...

Нажаль все це зараз окуповано.

З бойовим медиком подолав майже п'ять кілометрів пішки. Під ворожим гроном і мінометним вогнем. Але він — справжній козаче, мовчки йшов зі мною, ховався в кущах, навіть ніс мій автомат.

Далі по госпіталям. Милиці, паличка. ВЛК і звільнення за станом здоров'я в січні 24-го. Зараз я ветеран, інвалід третьої групи.

Після повернення більше ніж півроку не міг оговтатися. Але вирішив свої гумки поговорити паперу й почав писати.

Зараз проходжу онлайн навчання літературному слову. Хочу посвятити себе літературі, бо маю що сказати й донести людству.

Пишу прозу, зосереджену на темах війни, стосунків, пам'яті, любові та внутрішньої сили людини. Намагаюся приймати участь в конкурсах короткої прози, публікуюсь в сучасних українських альманахах.

Також приймаю активну участь в русі ветеранів та ветеранському спорті. Захопився грою Петанк та стрільбою з луку.

Йоганнес Вільгельм Єнсен

Данія
1873–1950

СПЛЮХИ¹

Оповідання зі збірки
«Нові хіммєрландські історії»
(«Nye Himmerlandshistorier») (1904)

З данської переклав Костянтин Буркут

Хлопці в Келдбю в новорічний вечір за старовинним звичаєм розбивали об двері горщики; кілька господарів вже впіймали їх і почастували, тож вони були трохи напідпитку, коли їм спало на думку заявитися з візитом на присілок.

У них були старі рахунки з людьми, що жили по той бік озера. Торік вони були там зі своїми новорічними витівками і з них позбиткувалися. Вони теж грубо пожартували: коли жителі присілка в умиротвореному святковому настрої сиділи за вечерею та їли солодку кашу, входні двері розчинилися і звідти влетів величезний фарбований горщик, повний сухого попелу, і впав прямо посеред

столу, де розколовся, а попіл розлетівся по всіх закутках кімнати. Жителі присілка спочатку нічого не могли второпати через гнів і кашель, вони довго намащували дорогу в навислому тумані та нарешті знайшли її, щоправда, не для того, аби запросити хлопців випити й закурити, ні, вони озброїлися довгими батогами й великими дрючками і погналися за збитошниками, які, звісно, накивали п'ятами, як тільки кинули горщик. Сини господарів дому з присілка наздогнали їх на березі озера, вони виявилися прудкішими, ніж думали втікачі, і потіснили їх так, що тим нічого не залишалося, окрім як лізти у воду. Усі хлопці були взяті у високі шкіряні чи дерев'яні чоботи, бо в новорічний вечір вони передбачали все, що завгодно, на синах же хазяїв присілка були довгі шкіряні домашні панчохи і дерев'яні черевики, тож вони

¹ Переклад К. С. Буркута за виданням: Jensen, Johannes V. Nye Himmerlandshistorier. – København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel, 1904. – S. 93–116.

не могли дістатися до хлопців в озері. Але за своєю природою вони не були квапливими, залишилися стояти на березі добрих пару годин і, перебуваючи в повному спокої, лагодилися чекати. Була страшенно холодна ніч, мороз став проймаєти, тож парубки почали мерзнути, стоячи в воді по самі халяви.

Аби якось розважитися та зігрітися, сини господарів дому з присілка вирішили, бігаючи по воді, бити по ній своїми батогами і палицями, вітер, що дув із берега, погнав бризки на хлопців і намочив їх. Ті розсердилися, але замість того, щоб зглянутися над ними, присілчани поназносили великих каменів, взяли грудки землі і стали жбурляти їх у воду якомога далі, тепер бідахи-хлопці вимокли до нитки і стали ремствувати. Сини ж з присілка не поспішали йти і залишалися на березі. Тож довелося хлопцям просити миру, але згодом, у святкові дні, вони добряче повеселилися. Тепер вони відігралися! Хлопці були в піднесеному настрої, коли в одного з них народився огидний план, який вони разом натхненно захопилися провадити в життя.

Але для того, щоб зрозуміти їхній жарт, треба дещо більше знати про присілок і його мешканців. Це була старাপрестара садиба, яка самотньо стояла на пагорбі на північ від озера Келдбю. В давнину вона також лежала на віддалі, на схід від колишнього селища, про яке нині нагадують присадибні ділянки і городи, порослі кущами шипшини, та занедбані квіткові чагарники. Нинішнє Келдбю на східній частині озера — цілком сучасне село, яке постало після

того, як проклали шосе. Люди з садиби на присілку не схотіли покидати землю батьків, вони залишилися на старому місці, живучи за давніми звичаями, про які тепер народ уже й не знав. Вони весь час мешкали самі, їх не вабили ані рух на новій дорозі, ані численні сучасні вигадки, з якими носилися в Келдбю. Втім, жителі присілка були доволі заможними.

Їхня сонливість і неповороткість, яку годі й передати, майже зробилися приказкою. В садибі спали за першої ліпшої нагоди. Синів і дочок у родині було багато, тож прислугу не тримали й увесь час могли почуватися невимушено. Під час якоїсь роботи вони позіхали і пересувалися, ніби слимаки, а з-під їхніх шапок завжди стирчали солома та пір'я, постійно вони зіщулювалися, ніби їх морозило через недосипання, навіть якщо тільки-но піднялися після короткого сну, вони повзали по землі, — такими були втомленими і сонними. Навіть якщо присілчан заставали у стоячому положенні і зверталися до них, вони починали кліпати маленькими очима та чухати руки, подібно до людей, які щойно прокинулися і намагаються пригадати, де вони. Члени сімейства сідали за стіл і їли з замруженими очима, а вдень, здавалося б в якомусь довгому страшному сні чи кошмарі, орали і займалися необхідними буденними справами. Влітку садиба неначе вимирала, її жителі завальовалися подрімати на сонці, аби разом і загоріти: господар простягнувся на весь зріст біля стіни дому, один із синів — у куті біля точильного каменя, другий —

на дні воза, третій — на порозі комори, ніби не змігши переступити його, — так вони спали, а в хаті спочивали хазяйка з дочками, їхні повіки були обсажені цілим роєм мух. Кажали, що одяг присілчан влітку вицвітає лише з одного боку, бо на другому вони сплять. Через своє постійне спання вони навіть зовні відрізнялися від інших; за вухами господаря з'явилися великі шишки, схожі на клешні омара, які розпухали, коли він спав. На одній із хазяйчиних щік також був набряк: жир розпросторювався по них і осідав, де йому заманеться, поки вони спочивали. Усі сини були напрочуд волосатими, волосся в них росло навіть там, де в людей його не було, на лобі і на вухах, це мало б віщувати багатство, якби виникнення цієї рослинності не пояснювалося лежанням і сном, вона нагадувала бур'ян на пустирі. Дуже дивно було бачити, що здорові кремезні чоловіки цілу годину, наприклад, витрачають на те, щоб запрягти кобилу. Впоравшись, вони часом забували, навіщо це зробили, відпрягали кобилу і вкладалися спати у віз. Спершись підборіддям на держак лопати, присілчани могли куняти під час грози, навколо їхнього поля було кілька місць для перепочинку, коли їм хотілося спати, вони влаштовувалися у найближчому з них.

Садиба і господарство були не менш старомодні, ніж відсталі та вайлуваті жителі присілка. Будівлі були воістину доісторичними: з мазаними стінами і нахиленими майже до землі стріхами; вони й досі користувалися дерев'яними плугами і таким же старезним знаряддям, яке вже повсюди вийшло з ужитку.

Щоправда, не так давно вони придбали доволі пристойну косарку замість серпа, жати яким було надто великою морокою як для незграб, але шкода було дивитися, як вони з нею вправляються. Худоба в господі була застарою і кволою: кілька низькорослих кошлатих корівчин, що майже не давали молока, та карликуватих слинявих шкап, ноги яких були вкриті всіма болячками, які тільки можуть на них бути. Проте їм здавалося, що загалом справи в них ідуть доволі добре, тому що нічого не вибивалося з загального укладу хуторського життя. Вони були невибагливими. У великому казані, який хазяйка підвішувала на гачку над відкритим вогнищем, рідко готувалося щось окрім сірої каші з житнього борошна, ругмелсгрьода — тієї одвічної страви, якою наші пращури, здається, харчувалися впродовж століть, поневіряючись у злиднях і неволі. Каша на присілку була такою глевкою і твердою, що господиня розвішувала її по стінах, а чоловіки підходили і обгризали її звідти, — так принаймні подейкували. Ті, кому доводилося бачити, ругмелсгрюд, приготовлений старими людьми (вони вимовляють «рррувмлсгррьодд»), можуть зрозуміти, чому присілчани були такими сонними і не жадали настання наступного дня.

Старший син господарів присілка перебував свого часу на королівській службі, про нього ходила ціла історія. Він заливався гіркими сльозами, коли на призовній комісії з нього стягнули сорочку, і з того дня залишався безутішним аж поки його, здорованя, не списали через невиліковну розумову відсталість і плаксивість. Тепер інші брати,

тремтячи, чекали своєї черги. Єдиний раз синам з присілка випала нагода поміятися саме торік, коли вони терпляче стояли і вичікували на березі, поки парубки замерзали в озері. Але нині за це слід було помститися по-справжньому.

Коли хлопці перейшли на інший берег озера, вони побачили, що в домі на присілку все ще світилося, тож починати операцію було ще зарано. Вони проходили повз такий же відлюдний маленький будинок, де жила стара вдова на ім'я Марен, і, аби якось убити час, влаштували їй концерт, зігравши на музичному горщику розщепленим пір'ям. Старенька залишилася безмірно щасливою тим, що молодь про неї пам'ятає, і вийшла подякувати хлопцям та побажати їм щасливого нового року. Тож вони неодмінно мусили зайти до неї. В усякому разі в її маленькій кімнаті було тепло, на столі лежала книга з застібкою, а на ній — окуляри.

— Але, любенькі, мені нічим вас пригостити, — в розпачі вигукнула Марен, коли вони увійшли. — Прямо сором! Ніколи не думала, що до мене, самотньої старої, хтось захоче прийти, аби привітати з Новим роком.

— Не переймайтеся! — відповів ватажок парубків, — у нас є пляшка горілки. Але, якби у Вас удома було б трохи дріжджів...

— Дріжджі! Та ви ж не будете ними заїдати горілку?

— Авжеж ні, Марен. Нам для чого вони потрібні і бажано б м'які, якими можна було б щось приклеїти.

— Хлопці! — триумфуючи вигукнула Марен. — Так ви хочете вступити

якусь витівку, благослови вас Господи! А що ви збираєтеся приклеїти і кого хочете пошити в дурні?

Цього парубки сказати не схотіли. Їхні обличчя сповнилися таємничістю. На дні полоскальниці в старій Марен знайшлися поганенькі дріжджі: їх було не так і мало, але вони зсохлися і вкрилися порепаною кіркою.

— Я можу намочити їх і підігріти, — запропонувала Марен, палаючи бажанням допомогти.

Все було прекрасно і поки дріжджі розм'якшувалися в пічці, хлопці випили по ковтку з пляшки й набили люльки.

— Не знаю, чи ще відчинено крамницю, — говорить заводій, сидючи в глибокій задумі.

— О, ні, — повідомляє Марен, — крамар уже давно замкнув її.

Хлопець замислюється і поринає в сумніви.

— Нам потрібен папір. У тебе ніякого паперу немає, Марен?

— А скільки вам треба? Ой, ви, шибеники, шибеники! Гадаю, що зможу вам допомогти.

— Нам потрібно багато, але писати ми на ньому не будемо.

— Ану гляньте, що в мене є! — піднесено вигукує Марен, дістаючи з шухляди цілу купу паперу.

Старі сірникові етикетки, акуратно розрізані та розгладжені пакети і листи прописів — Марен віддає усе це, прихильним підморгуванням натякаючи на витівку, в суть якої її не посвятили. Папери було оглянуто і визнано прийнятними, вирішили також, що їх вистачить. Але за краще видалося склеїти

з менших клаптів більші, що й було зроблено з великою старанністю — тут якраз і знадобилися дріжджі. Марен стоїть і дивиться із надзвичайним зацікавленням і, коли вона бачить, якого розміру мають бути листи паперу, вона раптом розуміє, для чого вони призначаються! Однак вона не говорить ані слова, готуючись повною мірою насолодитися розвагою і глибоко приховуючи задоволення, що аж тріщить в ній, її беззубі ясна стискаються — так їй утішно. І коли їй треба дати вихід емоціям, вона не подає виду, що здогадалася, а плюхається на стілець і кричить від захвату.

Тепер у парубків все було готове, хлопчина, який на дворі стежив, чи не згасло світло в домі на присілку, повертається до хати і мовчки киває. Вони красномовно бажають старій Марен доброї ночі і дякують їй, а вона так само мовчки проводить їх до дверей. Але, трохи відійшовши, хлопці чують, як стара одиначка голосно зойкає від захоплення, замикаючи двері.

Коли парубки наблизились до дому на присілку, в ньому було тихо і темно. Зараз там спали, як після маку, потрібен був щонайменше гарматний залп, аби підняти його мешканців. Проте хлопці діяли з максимальною обережністю, не поспішаючи, цілу годину витратили вони на свою брудну роботу — заклеювання вікон папером. У старій хаті було не більше вікон, ніж у звичайних сільських будинках, і вони не відзначалися великими розмірами: два вікна виходило у двір, а ще пара — на город. Вони не залишили жодної шпарини, крізь яку могло б пробитися світло, заткнули всі

можливі отвори, навіть замкову щілину, і коли це було зроблено, вони так само нишком пішли геть, давлячись беззвучним сміхом.

У новорічний вечір жителі присілка вклялися пізніше, ніж зазвичай. Тому вони запросто проспали без просипу до півдня, як, власне, і збиралися. Але, коли один за одним прокинулись у другій половині дня, відчуваючи, що виспалися, навколо було темно, як у могилі, тому вони не стали підводитися, а вляглися спати знову, сильно здивовані тим, що пробудилися посеред ночі. Минув перший день нового року, та під вечір господар присілка прокинувся знову, відчуваючи, що спав довше, ніж зазвичай, тому він підійшов до дверей подивитися, чи скоро почне займатися день. Але ж надворі знову стемніло, справжній непроглядний зимовий морок аж тиснув на очі, тож чоловік зрозумів, що він, певно, помилився, і поплентався назад до спальні. Один із синів штовхнув двері ванькира, де стояло його ліжко, і, позіхаючи, спитав, котра година. Старий помацав стрілки годинника, було близько сьомої. Взимку ж о сьомій ранку так само темно, як і о сьомій вечора.

— Тільки сьома? — поскаржився син. — Мені не спиться. Боюся, що захворів. Я довго вже не сплю. І в животі смокче так, ніби я голодний.

— Гм, — утішив старий, — якщо захворів, ми зарадимо тобі, як настане день. А зараз ляж і не заважай нам.

Сказавши це, він знову почвалав до свого ліжка. Правду кажучи, в нього теж було дивне відчуття голоду; але це,

певно, лишень здавалося. Не спала і його жінка; коли він повернувся, вона позіхнула так, що аж свиснуло, однак нічого не сказала. Трохи згодом дім знову поринув у сон.

Так трапилося, що в новорічну ніч у присілчан зупинився на ночівлю бродяга на прізвисько Громове Теля. Він звик сюди приходити, йому були до вподоби старосвітські місця, та й хазяїн завжди виявляв гостинність до нього. Громове Теля з'явився ввечері, поїв і, віддячивши за частування піснею, влігся на відведену йому відкидну лавку. Судячи з усього, він спав так само міцно, як і всі інші. Коли господар піднявся і намацав годинник, він чув, що старик Громове Теля повернувся і щось глухо пробуркотів уві сні. Але коли в хаті знову запанувала тиша, Громове Теля спав, не створюючи ані найменшого шуму.

Годі було й сподіватися, що худоба в садибі цілий день мовчатиме. Та про неї потурбувалися. Якщо вже готується розіграш, треба подбати про кожну деталь і хлопці з Келдбю в перший день нового року стежили, чи не піднімається дим із бовдура хати на присілку. Їхній задум увінчався успіхом. Кілька парубків завбачливо сходили в садибу і тихенько нагодували худобу, щоб вона до часу не ревла.

Другу ніч жителі присілку спали, не ворущаючись. Але, коли знову прокинулись, вони почувалися бадьорими і голодними. Господар піднявся і помацав стрілки, була восьма, цього разу восьма ранку, але ж жителям присілка здавалося, що минула лишень година, відколи вони востаннє покидалися. Сини були непо-

гамовні, через те, що їх невпору збудили, вони стали на все горло кричати і почали без жодної причини сміятися та пустувати в непроглядній темряві ванькира. Доньки в другому ванькирі борсалися в перинах та іржали, як лошиці. Громове Теля також прокинувся, було чутно, як він крутиться на своїй лавці і чухається, наче великий кошлатий троль, потім гість став наспівувати, спершу мугикаючи собі під ніс, а перегодом — голосніше — для товариства, прицмокуючи іноді язиком від задоволення. Однак ніч давалася взнаки і говорити йому не хотілося, хоч сини з присілка, підбадьорюючи його криками, просили, щоб він заспівав. Довготелесі хлопці в темряві ставали все більш розкутими, їхня фантазія розігралася, даючи поживу для сміху.

— Замовкніть! — скомандував їм хазяїн присілка. — Що це за витівки у святковий новорічний ранок!

Вони послухались. Але трохи згодом господар забувається і каже до жінки, яка також давно не спить:

— Щось я зголоднів, та й пити хочеться...

Ці слова зустрічають у ванькирах голосну підтримку. Проте хазяйка, жінка серйозна, вирішує, що її сімейство зсунулося з глузду.

— Заткніть пельки! — гаркнула вона.

Трохи згодом вона схоплюється в ліжку, нажахана приглушеним плямканням, що доноситься з ванькира синів. Невже вони зазіхнули на заповітні копчені ковбаси та окіст, що підвішені до сволока над ліжками? Точно!

— Хоча б трохи посоромилися! — кричить вона ображено і гнівно. —

Ач, до чого допалися! Збираєтеся лежати і обгрізати окіст! Трясця вас бери!

У ванькирі настає сором'язлива тиша. Однак жінка залишається сидіти на ліжку, а її думки починають коливатися. Вона відчуває якусь дивну порожнечу та й живіт вимогливо бурчить. І коли вже й чоловік каже те ж саме... То що поганого буде в тому, аби влаштувати ранній сніданок і з'їсти шматочок, сидячи у ліжку. Зрештою це ж свято. Коротко порадившись із чоловіком, вона піднімається і навпомацки йде на кухню, де набирає чимало піріжків і різних закусок. Свічку вона не запалює: для неї звично переміщатися тут у темряві. Потім вона по вінця наливає великий кухоль різдвяного пива і повертається з усіма цими делікатесами. Цього було достатньо, щоб підживитися. І в міру того, як вони, лежачи в постелях, їли й пили, їхня розмова жвавішала, стало гамірно й весело — такого ранку в них ніколи ще не було! Вони були здивовані тим, що новорічна ніч триває так довго, і обмінювалися думками з цього приводу. Не забули вони також побажати одне одному щасливого нового року. Ніхто з них не наситився тим, що йому дали, і господиня пообіцяла піти в комору і принести звідти, що кому до вподоби. Босоніж вона пробралася туди і повернулася з великими скибами хліба, сиру і м'яса — все це вони поїли в постелях. Хата вихолонула і всі неабияк змерзли. Одна з дочок хотіла вийти і розтопити піч, однак вставати в таку холоднечу було понад людські сили. Тепер, добре поївши й випивши, вони, розуміючи, що кімната нагріється нескоро, спочат-

ку вирішили трохи подрімати і один за одним повлягалися. Спали вони до вечора.

Та коли вони прокинулися на третю ніч, то більше вже не могли спати. Сини вийшли на двір і стояли там у темряві на холоді, видивляючись ознаки прийдешнього дня, здавалося, їм ніколи ще не доводилося бачити такої довгої, просто-таки безкінечної ночі. Господар накинув якусь одежину і вийшов погодувати худобу; корови лежали, жували жуйку і почували себе нівроку, немов би щойно поїли. Коні також були спокійними і ситими; тільки січки в яслах помітно поменшало. Вирішивши, що тут порався ніссе¹, чоловік притримав свої думки при собі, бо ж вголос про таке не говорять.

Оскільки ніч тривала, в них не було іншої ради, крім як повернутися в хату і знову влягтися в ліжка. Синам не хотілось спати анітрішечки і вони попросили запалити свічку, бо, сидячи на ліжках, хотіли перекинутися в карти (отакі язичники!), однак мати їм цього не дозволила. Навіщо без діла свічки витрачати?

Все ж таки сини не могли заспокоїтися. Бадьорість їх так переповнювала, що навіть у сліпучій темряві вони лежали з широко розкритими очима. Один із них набрався сміливості та гучно пукнув, інші піднатужилися і підтримали його громовим гуркотом, після чого всі дружно зайшлися сміхом. Старі докоряли

¹ За скандинавськими віруваннями — гном із довгою бородою у червоному ковпаку із китичкою; аналог нашого домовика.

їм за цю непристойність, але сміялись і самі, а дочки кинулися під перини, звідки їхній сміх лунав так, начебто вони знаходилися глибоко під землею. Темна хата наповнилася нестримним сміхом, справжнім, безтямним, щиросердим — тим здоровим сміхом, яким сміються після доброго відпочинку. Вони лежали і реготали, квоткали і борсалися на перинах, не знаходячи кращого виходу для тих могутніх сил, що в них нагромадилися. Сини почали боротися, як хлопчачки, під гучні вибухи сміху. Дівчата лоскотали одна одну і верещали, як свинки, що весною басують собі на волі просто неба. Під час цього всього вони відчували спрагу і втамували її доброю порцією пива, після чого заходилися вигадувати нові витівки, аби скоротати цю страшенно довгу ніч. Громове Теля мусив підтримувати компанію, але зараз приєднався до розваг із особливим завзяттям. Спочатку він заспівав пісню — один із його найкращих номерів, за який можна отримати вилучений із обігу скіллінг¹ або чималий мішечок недокуреного тютюну з люльки; це була дзвінка і сильна пісня, що підходила для виконання в темряві. Пісня, яка до всього майже завжди робила людей щасливими. Та сини зареготали і заглушили її. Потому Громове Теля загадував загадки, хороші загадки, з числа тих, розгадки яких лежать на поверхні, однак ніхто не наважується їх відгадувати. Старий каліка почувався прекрасно, він лежав на спині на відкидній лавці, совався у темряві, допомагаючи собі довгими руками, і безупинно розказував неймовірні

речі, жодного разу не засміявшись при цьому. Він розповідав так проникливо і виразно, в його голосі була м'яка, немов мох, нота, що нагадувала звук кроків по притоптаній луговині, — це горб підспівував низьким струнам його голосу, а язик клекотав і м'яко в'юнився у старому беззубому, обрамленому щетиною роті, як джерело на дні прозорої оксамитово-чорної торфової ями.

Однак Громове Теля невдовзі помітив, що його духовні скарби тут пропадають задарма: через сміх і гамір його ніхто не слухав; тоді він замовк і довго лежав, дихаючи, як міх, що випускає повітря, поки коваль готується до удару. Потрібен був більш капітальний жарт — такий, якого словами не передати — і Громове Теля довго лежав, обмірковуючи це, поки інші бавилися в постелях і врешті-решт забули про нього. Ніхто не думав над тим, чому старий крадеться в темряві чи що він намірився зробити, поки не почули, як той заревів, мов олень, і став ніжно прицмокувати; Громове Теля всюдисущими руками наткнувся на живого горобця в отворі під стріхою і накрив його своїми великими долонями; прокравшись по кімнаті широким кроком, він випустив птаха, що невпинно тріпотів крилами, до дівчат у ліжку!

Горобець пурхнув і дівчата скрикнули, перелякавшись до смерті! Раптом хтось скочив до них на ковдру — це кіт пробудився в темряві і заходився полювати пташку в постілі! Дівчата кричать і зомлівають, знову опритомнюють і сміються, горобець верететься з кута в кут у могильній темряві

¹ Грошова одиниця Данії до кінця 1874 року.

ванькира, кіт — за ним із одного біль-
 ця на інше, впинаючись у них усіма де-
 сятьма пазурами! Нарешті дівчата таки
 ловлять kota, мало не збідувавши його,
 розходившись; вони тискають його
 в темряві під ковдрою і лежать на ньо-
 му, і так немилосердно його пестять,
 що кіт шаленіє від люті, хропе і шипить,
 як гніт порохової бочки. Тепер вони всі
 заходяться сміхом, стогнуть, випуска-
 ючи повітря, знову наповнюють ним
 легені, і стогнуть ще голосніше, кінець
 кінцем кричать від захвату, наче від
 пекельного болю. Тим часом Громове
 Тяля знову вклався, він лежить і почи-
 нає концерт, виводячи глибокі та ніж-
 ні ноти; він кує, як зозуля, що пурхає
 в листві росистим травневим вечо-
 ром, наслідуючи власну дзвінку луну,
 кує солодко і тихо, нарешті його голос
 приглушується і замовкає, як і повинно
 бути з настанням ночі. А ось вступає
 флейта, її протяжні звуки наповнені
 вранішньою сонливістю та першим со-
 нячним теплом, Громове Тяля насви-
 стує, щечече, чарує, постійно рухаючи
 в темряві своїми довгими, як у троля,
 руками. Тепер він згадує юність, старий
 вільховий пень нині нею просякнутий;
 він поринув у гомін і дзвінке відлуння
 великої весни, що минула, але лишила-
 ся в його серці. Нарешті він замовкає
 і розслаблено лежить у темряві, забув-
 ши про все і всіх навколо.

Інші, вдосталь натішившись приго-
 дою з горобцем, стали вигадувати нові
 розваги. Їм не потрібен був особливий
 привід, щоб посміятися, на забавах
 вони геть не розумілися і були вдяч-
 ними за кожну радість, якою б грубою

чи банальною вона не була. Один
 із синів узявся пронизливо кричати
 і свистіти, як ненормальний, з якоюсь
 незвіданою, глибокою втіхою, суть цієї
 витівки, очевидно, полягала в усві-
 домленні того, що він міг таке утнути,
 будучи при своєму розумі. Молодший
 із синів виявився не менш винахідли-
 вим, але на інший лад: він зліз на голу
 підлогу і став удавати з себе інваліда;
 перев'язавши одну ногу мотузкою, він
 мовчки шкутильгав у темряві, задово-
 лення при цьому лише він і отримував.
 Хазяїн лежав і розповідав дивовижні
 історії про шахрайство під час тор-
 гівлі тваринами, їх не слухала ні одна
 душа, проте він любив їх усім нутром.
 Все життя він вважав за краще прихо-
 вувати всі ці темні обладки і мовчати
 про них, а нині вперше відчув насоло-
 ду у відкритті найбільш темних і брид-
 ких тайників душі. Єдиною людиною,
 яка не брала участі в оргії, була хазяй-
 ка, не випадало їй втручатися сюди.
 Вона лежала, звертаючи увагу то на те,
 то на друге, — все дивувало її. Такої
 нічки на її пам'яті ще не було! Вона
 не впізнавала свого чоловіка і не мог-
 ла зрозуміти власних дітей: всі вони
 проявили себе по-новому. Їй ніколи
 не доводилося чути, що людям потріб-
 ні розваги. А тут вони забавлялися
 по-справжньому і було очевидно, що їм
 це до смаку. Не можна сказати, щоб їм
 це личило, адже вони ніколи нічого
 подібного не знали, тож і поводитися
 по-дурному, неприродно — так ска-
 кав би м'яч некруглої форми. Хазяйка
 не була задоволеною. Вона відчувала,
 що на карту поставлено авторитет. Тож

треба буде мовчати і, пам'ятаючи про це неподобство, день у день помалу-малу цей вплив відновлювати. Передчувала, що їй доведеться проплакати багато ночей, аби змусити чоловіка знову спуститися на землю з вершин безтурботності.

Але поки ніхто не думає про тих, хто мовчить. Дім перебуває на сьомому небі.

Вони розважалися до ранку. У новий рік присілчани ввійшли бадьорими, як ніби з якогось іншого світу, маючи нерозтрачену силу асів¹, здатну зрушити гори.

Воістину Хольгер Данський² прокинувся у цей новорічний ранок!

Але вони, звісно, не могли не відчувати, що заспалися; коли після півдня вони вдяглися, прийшли до церкви і жодної живої душі довкола не побачили, їм стало здаватися, що вони спізналися. Церква була замкнена і це їх спантеличило. Тут з'явився чоловік із Келдбю, надзвичайно запопадливий мужчина, він повідомив, що ніякої Божої служби сьогодні не буде, тому що йде третій день нового року, а не перший, як вони собі думали. Цей же чоловік розповів, що жителі Келдбю сильно подивовані тим, що ось уже два дні зовсім не видно диму із комину дому на присілку.

Він ще багато про що хотів розповісти, та присілчани сказали, що їм треба додому, їм було складно виносити його погляд і вони не наважувалися підводити на нього очі, вони похапливо попрощалися та поспішили до своєї хати, сильно засмучені. Зрозуміло, що хто завгодно втратив би голову, якби дізнався, що час, в якому він живе, думаючи про нього як про теперішній, для всіх інших давно минув. Сім'ї з присілку тепер вже було не до сміху. Їм здавалося невивічним, що чоловік зареготав, як тільки вони обернулися до нього спиною. Повернувшись додому, вони оглянули вікна, але не знайшли на них нічого особливого, крім ледь помітних залишків дріжджів та паперу. Вже вранці вікна були чистими. Хлопці з Келдбю познімали папір у ніч на третій день нового року. Вони мало не почали хвилюватися, коли впродовж всього другого дня нового року мешканці садиби не подавали ознак життя. Ще поспнуть там навіки! Ввечері вони прокрався туди, аби оцінити обстановку. Та почувши, як сімейство празникує, галасуючи в темряві, ніби під час великого бенкету, вони скориставшись цим оглушливим святковим гвалтом, розмочили папір і повідклеювали його з вікон.

До кінця свят мешканці присілка очей на вулицю не показували. Тихими морозними вечорами вони сиділи вдома і слухали вибухи сміху, що долинали з Келдбю.

¹ Верховні боги у скандинавській міфології.

² Легендарний данський король, який спить у підземеллі замку Кронборг, і спатиме до того часу, поки Данії не загрожуватиме небезпека.

Наталена Королева

1888–1966

СХІДНЯ КАЗКА

З пам'ятної книжки

«Східня казка». Уперше за підписом Наталя Королева та з авторською поміткою про те, що це розділ «Золотого серця» друкувалося в: Наш світ: Альманах «Жіночої долі». — Коломия. — 1927. — С. 24–32. Пізніше перевидання у часописі «Овид» (1963. — № 2. — С. 19–22). Авторська мова збережена. Дослідила Тетяна Попова-Бонналь.

*«... Смерть знайти — я, де, не знаю, —
Від людей куди втекти?!»
Гр. Квітка-Основ'яненко*

Часами в життя входить казка. Можливо, навіть, що далеко частіш, як про це гадають...

Після довгого перебування в теплих країнах я опинилась у вогкому Петербурзі. Тамошнє підсоння отруйно впливало і на мою душу, і на моє здоров'я. Лікарі почали вже без професійної делікатності та обережності одверто загрожувати мені, що я не витреваю до літа, коли негайно не виїду до Єгипту чи Південної Італії.

Але мені кортіло закінчити студії в Мистецькій Академії, — і я тиждень за тижнем відсувала свій від'їзд.

Так і дочекалась, ще одної весни.

Петербургська весна!.. Може, найогидливіше зо всіх явищ, котрі мені довелося

спостерігати в природі!.. Вийдеш увечері з Академії — так і засмокче тебе липкий молодший кісінь. В ньому розпливаються короткі, як витерті деркачі, каламутні проміння ліхтарень, навіть не відбиваючись в замерзлій або вкритій «салом» суворій Неві. Лапатий мокрий сніг налипає на очі й забиває дух. Довкола — мовчазні постаті в чорних одягах з настовбурченими хутряними комірами, поквапливо чавкають високими галошами. А відкілясь з глибини тієї холодної мертвої нудоти, що охоплює тебе зо всіх боків, один по одному падають сумні удари дзвонів, ніби над цим виклятим містом хтось скиглить безнадійно і одноманітно:

— Гину... Гину... Гину...

В яких церквах і чого саме дзвонили в цей пізній час, — не знаю. Але ж здавалось, що кожного вечора якісь фанатичні поклонники «древлего благочестія» правлять тут похорон всьому живому. Немов само життя закопують в слизьке болото, а воно розпачливо кричить захриплим з постійної вохкості голосом. А може, то стогнуть праведні душі нещасливих козаків запорізьких, що тут їхніми трупами «цареві болота гатили?»...

Така змора ввижається лише в гарячці, коли людина змагається зі смертю... Не мала я втіхи і в своєму затишному ательє. Саме того часу, не знаю чому, прив'язались до мене двоє товаришів-малярів. Були це шведи, брат і сестра, духово цілком мені люде чужі й мені нецікаві. Вони вчашали до мене, де все було для них екзотикою, все викликало або здивовання, або критику.

Я знала, що вони мають найліпші наміри й бажають розважити мене, хвору, однак я воліла блукати в липкім клейстері петербурзьких вулиць, аби тільки здихатись набридлих опікувань. Брат, рожевий, як піон, аж надто здоровий, молодий атлет, звичайно сідав за мій рояль, а його золотокоса сестра починала співати під братів супровід «Пісню Сольвейг». З того часу навіть музика й спів надовго стратили для мене свою привабливість, а не тільки «Сольвейгову пісню», але ж і взагалі Іріга я не можу чути й поднесь. Так само спротивив мені й Ібсен чи взагалі північна література. Нарешті й само малярство почало ставати мені огидним...

І коли я виходила з Академії, то з мідяним голосом козацьких душ стогнала так само:

— Гину... гину... гину...

І ось, одного ранку, глянувши у «каламутні вікна, як більма» — я раптом вирішила, що коли вже доля хоче моєї загибелі, то принаймні це станеться не тут. Ні, досить мені цього болота!..

Менш як за годину я вже була на двірці з маленькою валізкою в руках: я «рушала до сонця». Нехай хоч на останку воно пригріє мене на самоті, без людей або принаймні без таких рожевих, як колега-швед та без таки горохово-зелених, як всі інші правдиві петербуржці! Бо ж і ті кощаві, і ці — кремезні однаково були мені незносимі. Отож, коли мені вже все одно треба вмірати, то ліпше відбути цю неодмінну процедуру як звір чи примітивна істота, десь наодинці, без спочувливих свідків, де у повній тиші бачитиме мое конання лише саме сонце.

Я подалась на Схід, бо знала й полюбила його ще раніш. Там навчилась я кількох місцевих мов, що дуже легко вщеплялись в мою пам'ять, там мала щирих друзів і повну волю жити на власний смак.

Але в дорозі мені гіршало з кожною годиною. До Баку я прибула цілковито знесилена довгим трусінням в тісному купе і з покривавленими кашлем всіма хустками. В Баку мій попутник жартовливо сказав:

— Здес станем насавсем.

Справді, тут треба було довго чекати на новий потяг. Може, я ще й дочекаюсь його, але ж напевне живою він мене

не доведе. Я поглянула на смарагдовий Каспій й безкраю пустиню, що від контрасту з зеленим морем видавалась рожево-жовтою шовковою тканиною, й мені зовсім не видалась химерною думка, що заворушилась мені в голові. Я взяла свою валізку й незмінний петербурзький аксесуар — теплу шаль — й повільною ходою пішла від міста. Куди? В напрямі до сонця.

Воно вже заходило. Ось швидко воно торкнеться обрію й за хвилину стане золотою Брамою Вічності. Най же та брама відчиниться для мене!..

Я йшла блискучими пісками, що починаються враз за містом. Спочатку по дорозі траплялись ниці квіточки, що нагадували дрібноквітні чорні іриси-півники, а потім зникли й вони. Перед моїм зором далеко-широко блищала безмежна смуга сліпучих солонців пустині.

Ось і сонце стало брамою.

Я спинилась в задумі. Але швидко вчула, що все тіло стерпло мені від втоми і спраги. Згадала, що в валізці є вино, сир, чоколада — й схотіла вечеряти. Думка про їжу несподівано викликала почуття великого апетиту, про який я вже давно забула. Дивно!.. Дивно й те, що хоча я пішла сюди вмірати, а все ж таки чи то тваринний інстинкт, чи, може, при звичаєння до певного порядку — примусили мене спочатку оглянути піски: може, десь тут є сліди шакалів або інших звірів? Та пісок був збитий на камінь: не шакал, а мабуть, і бронтозавр не залишив би на ньому жадного відтиску!

І я голосно засміялась. Хіба ж, зрештою, не однаково, чи вмерти зараз, чи за тиждень, чи від виснаження хворобою, чи від дикого хижака?

Проста думка остаточно вигнала з моєї душі неспокій, часточку якого завезла я аж сюди з гнилого Петербургу. «Алах акбар!» — сказала я сама до себе популярне на Сході речення, вибрала поміж більших камінів зручне місце, де можна було спертись, як на поручні фотеля, постелила шаль і почала свою вечерю в пустині.

В повній тиші, такий глибокій, що було чути шамотіння власних жувальних м'язів, щось легенько зашаруділо біля мого ліктя: з-під каменя виповз рудий скорпіон.

— Це вже ти прийшов по мою душу?

Потвора неначе й не чула мого запитання. Вона сиділа на однім місці й легенько ворушила лапами, як клішні у рака.

— А!.. Ну, починаймо гру!.. Я ставлю ва-банк! — сміялась я і, як школяр, що пробує небезпечної забавки, я швидко ззула черевик і простягла скорпіонові ногу.

— Кусай!.. Хоч ти й неоспіваний, як Клеопатрин аспид, так і я ж не претендую на Клеопатру. Ну, куси! Куси, чога ж марнуєш час? — глузувала я, п'ючи вино.

Скорпій ще посидів хвильку, а потім одвернувся й потяг своє сухе кільчасте тіло від мене.

Виходить, що мені ще «не написано», — як вірять тут. Чудово!.. Добре ж я зробила, що опинилась тут!..

Згодом я довідалась, що мене врятувала моя шаль: ці делікатні тваринки

мають непобориму огиду до невловимо-го для людей паху овечої вовни. Але ж тоді я виграла гру...

Сонце пірнуло за обрій, як золотий дукат у касету. Та ж я почуваю себе так бадьоро, що — коли ніхто не ззість мене цієї ночі, — то ми напевне зустрінемось завтра!..

І я спокійно заснула, загубившись у широкому степу.

Було по півночі, коли я прокинулась. Замість сонця на небі вартував повний місяць. Його світло, що тут відмінне від світла північних чи західних країн, ледве-ледве блакитним, майже білим, як соняшне, сяйвом заливало вщерть всю країну. Мабуть, воно й розбудило мене.

Солонці виблискували, як казкова оаза в срібних берегах. Тепла ніч огортала мене, як рідна мати. Я вслухалася в тишу й невільно згадала початок казки, що колись чула на базарі в Персії.

«... Нур-Един мандрував подорожньою пустинню. І була там така тиша, що вона аж співала. Тоді він впав навколушки:

— Всемогутній Алаху!.. Дай мені пережити казку. Най вона буде повна красних чар або нехай буде лише з самого жаху, — то мені однаково. Най тільки станеться зі мною справжня казка!»

Без сумніву, той Нур-Един мав підстави висловити таке прохання, бо ж під цим небом, в ці оточенні казка — така ж природня річ, як в європейському місті — потяг у зазначену на розписі хвилину. І чому б же тут не могла пізнати казки і я?

— Всемогутній Алаху!.. Дай мені пережити казку!..

І поки я так думала — казка почалась.

Зненацька хтось глибоко зітхнув біля мене. Ось — ще й ще. Міцно, спокійно й рівно, як дихає людина вісні. Але ж з людських грудей не може вилетіти такий могутній згук. Десь дихають незримі велитні. Але ж — де вони? Праворуч? Ліворуч? Спереду чи — за мною? Ніде нема нікого, а дише все довкола.

Я припадаю до землі. Притулюю до піску вухо. Так, справді: це дихає сама земля. Дише, відпочиваючи ві сні. Але ж ось до її рівного дихання приєднується ще якийсь сторонній згук. Неначе в неї теж не все справно в легенях, бо ж там щось бурчить, немов би кипить, голосно булькаючи. Прислухаюся пильно й на решті вловлюю напрям. Це — десь близько. Мушу знайти!

Я підвелась, щоб йти в напрямі, відкіль чулося те булькання, й чомусь згадала з Св. Письма: «Скинь взуття з ніг своїх, бо ж земля, на яку ступаєш, — свята».

А хто знає, може, й так?!

Роззулась і пішла босоніж. Пройшла з сотку кроків і побачила, як на рівному місці, мов на гладенькому кам'яному столі, раз-за-разом перевертаються, ворущаються грудки землі, немов зі споду рие кертиця. Те кротовиння хропе й незадоволено булькає. Торкнулась босою ногою — й відскочила: було гаряче й мокре. Удливий пах дратував горлянку й викликав кашель. Ні, ця забавка пустині — не про мене. Вернулась до свого ложа. Але, коли почала дрімати, зачула далекий стогін з срібно-блакитної імлі. Хтось гукнув тоскно й тягло. Той покрик то дужчав, то стихав:

— Га-а-а-а-ах!..

Не був то людський чи якийсь знайомий звірячий голос. І тому, що розум не міг впізнати явища, — з душі зникав спокій. Помалу відживала тривога, сполох, острах, жах, що ховається у кожному в глибинах його ества. Немов хтось холодним пальцем протяг по спині — я здригнулась і почала труситись.

— Га-а-а-а-ах!..

І раптом я вхопила свої річі й побігла. А покрик лунав за мною. Вже не думала: чий він, відкіль лунає? Бігла з останніх сил, аж поки палаючий біль не повернув мене до тям. Смикнула опечену ногу з «кровотиння» й упала на його покраї. Наді мною клубиться прозора пара, солодкавий пах туманить голову. Крізь пару місяшне світло падає дощем тонких голок. Вони деруть в горлянці, в носі, колють очі. Я повернулась ниць до землі й втратила притомність...

Старий чоловік з орлім профілем і червонавою бородою тримав мене на руках. Сонце грало на сході. Кілька наших людей було довкола. Хтось підносив до моїх уст глиняну мисочку з напоєм, якого торкались тонкі пальці з побарвленими теж начервоно нігтями. Обіч стояло кілька ослів.

— Звідкіль ти тут? Куди ідеш? — питає мене старий мовою, якою порозуміваються мусульмани на Кавказі: мішанина арабської та перської, так звана «мусульманська».

Я розуміла її й тому враз відповіла:

— Я йду до святого світла... до сонця.

Люде подивились одно на одного. Хвилинку тривала мовчанка, а потім старий привітав мене:

— Вітаємо тебе, сестро. Ми теж ідем туди. Втома звалила тебе чи недуга?

— Недуга, жах і втома. Я — тяжко хвора.

Старий зняв з осла клунок й добув звідтіль якісь амулети. Один — немов шматочок коралу, другий — прозорий «місяшний камінь» в срібному ланцюжку. Потім зняв з пальця широкий срібний перстень з великою бирюзною. Я зрозуміла: подорожній хтів своїми амулетами пізнати мою хворобу.

— Ти — хаким, отче? — спиталася я. — Не намагайся, я й так скажу тобі свою хворість: слабую я на груди, — і показала купу своїх хусток.

Але хаким мовчки розтулив мою долоню, понюхав її й поклав мені на руку прозорий, яскраво-рожевий, немов рубін, камінчик. За хвилику камінець ніби згас у мене в руці й набрав синюватої, каламутної барви, як крохмаль, що до нього підлили йоду.

Хаким похитав головою.

— Ти не можеш іти, дочко, — вирішив він. — Дивно й те, що ти зайшла так далеко сама, без людей.

— Люде не допоможуть мені, — відповіла я байдужо.

— Кажеш правду. Але ж для того, хто об'являється в святому вогні, нема неможливого. Май надію.

Він поскладав свої талісмани в шкурятяний, гаптований кесет, з подібного другого насипав у мисочку з водою темного порошку й, розмішавши, подав мені напитись. Потім мене посадовили на ослика — й маленький караван рушив далі.

Рівна хода ослика заколисувала мене, сонце прями ло міцно. Я напів-дрімала

й не знаю, як довго ми йшли. Так і не помітила, як наш караван спинивсь перед чимсь, що в першу хвилину видалось мені якоюсь фата-морґаною.

Серед мертвого степу стояв чотирьохкутник масивних стін. Здавалось, ці мури не були працею людської кволої руки, бо виглядали суцільним монолітом. Над

брамої тієї дивної фортеці підносилась вежа з цимбурами, з чотирьох рогів якої до ясного неба тяглись — бліді при сонці — вогненні язики.

Мені помогли злізти з осла і усі подорожні з натхненними обличчами впали навколюшки й схились чолом до землі, розтягнувши на ній руки. Я зробила, як всі. Потім тихою ходою ми рушили до брами, де вже чекало кілька інших людей. Ми мовчки привітались і стали чекати.

Тепер я вже знала, де я опинилась. Це ж — славнозвісна Сураханська святиня «Святого Вогню», котрий горить невгасимо, вириваючись з землі.

Невідомо, в яких саме далеких добах виставили цю святиню визнавачі Заратуштри. І доси йдуть сюди на побожну прощу вогнепоклонники Гебри, або, як самі звуть вони себе — парси — й з далекої Індії, і з близької Персії. Бо ж і в офіційно мусульманській Персії ще й доси є в багатьох одвертих і палких визнавців Заратуштрової віри, а ще більше — потамних її приклонників.

Ось куди допровадило мене сказане в напів-притомности слово:

— Йду до святого світла!..

Прочане здобули з саков торбинки з пшеницею, рижом, родзинками, міддалами та ріжними пахощами. Більшість огорнула обличча шматочком білого полотна — аби затулити уста й ніс, щоб нечисте людське дихання не торкнулося святого вогню. Дістала і я з валізки білого шарфа, що ним зав'язувала на ніч голову у вагоні, й загорнула собі нижню частину обличча.

Ніхто з прочан не дивувався, що я — в європейській туристичній одежі: парські жінки, що живуть в Індії, часто ходять в англійському одягу, а обличча, на розділ від мусульманок, ніколи не заклонюють.

Що більш ми чекали, тим дужче розпалювалась моя цікавість. Не думка про зцілення, що її сугестував мені старий хаким, а більш інтерес до сивої старовини храма притягав мене. Я відчувала, як мене все дужче розхвилює ця жива минувшина, в якій я починала відчувати щось рідне. Чи ж у мені прокидалась віками приспана арійська душа?.. Може, вона виборсується тут із штучних пут «європейської» сучасної культури й прагне «свого», «питомого», «природнього»? Я хвилювалася все дужче й почала тремтіти, аж зуби дрібно цокотіли, мов у пропасниці.

Старий хаким зауважив це. Він поклав мені руку на рамено й тихо промовив:

— Надійся, доню. Це — добре, що байдужість виходить з тебе. Кажу тобі: тут ти знайдеш втіху, а може, й вернеш страчене здоров'я.

Нарешті розчинилась брама. Знову всі впали на пісок. Бронзовий, увесь голий, лише з білим завоєм на стегнах, чернець храму подав мені знак вступити. Ми побачили серед великого двору кам'яний вівтар-жертвник, прикритий дашком, упевненим на чотирьох примітивних колюмнах. Пів-круглу баню намета прикрашали два, зложені навхрест, тризуби. До вівтаря вели чотири сходинки. А на самому жертвнику палав знов такий же вічний вогонь, що виривався з землі.

З одного боку вівтаря стояли кам'яні жорна. Мабуть, було їх зроблено ще на світанку людської цивілізації. По другий бік — незграбна кабиця, де, видимо, тутешні чеченці пекли собі хліб. Повз мурів, що оточували двір, в самій їхній товщі було прорубано келії. Були вони без дверей, як печері чи входи в льохи. Над входами — кам'яні дошки, прикрашені написами. Письмо було різне:

на деяких я пізнала куфічне, на інших — звичайні арабські знаки. В отворах видно було всю середину келії: при стіні — кам'яне ложе, без подушки і без прикривки. Ні скульптури, ні барв, ні образів.

А загалом цей суворий камінний масив робив вражіння справжнього храму. Думки принишкли. Стихійно уневажнювались життєві турботи, все, що там, десь за цими мурами, видавалось дрібненьким, утертим, вседенним. Одно лише чуття наповнювало людину: вічно існувати в Тому, Хто існує вічно. Бо ж хоч яка квота людина, а все ж таки в ній живе часточка цього святого вічного вогню.

І тут та іскорка розжеврювалась і стреміла до свого Джерела.

Прочане підходили до вівтаря й по-святно складали принесені офіри. Наприкінці довгими ложками брали з кам'яної миски, що стояла у підніжжя жертвника, пахощі й сипали їх у вогонь. Вмотаний у білу тканину бронзовий муж стояв побіч. З-під легкого, білого тюрбану блищали живі чорні очі. Іноді вони спинялись на якомусь з прочан й чернець робив рухом руки благословляючий жест. Часами ж ті очі ховались за темними віями. Чернець немов упадав у пів-сон, не бачучи перед собою нічого. Потім знов опритомнював і обдаровував кількох короткими словами привітання.

Як робили інші, чинила і я. Схилилась перед вівтарем, насипала на вогонь пахощів, схрестивши руки на грудях, вклонилась вартовому ченцеві. Він глянув пронизливо мені у вічі, аж я затремтіла. Невже ж пізнав невірну — чужинку?! Але насуплені брови розправились і жрець благословив мене.

Увечері мої знайомі прочане, що довели мене до храму, приправились до відходу.

— Підеш з нами? — запитав мене хаким.

Я похитала головою:

— Залишусь тут.

Це його не здивувало: багато з побожних прочан лишались табором за стінами храму й жили тут по кілька діб.

— Най же Владика Світла пошле тобі, чого шукаєш, — побажали мої попутники на відході.

Я залишилась самітня під мурами. Східні люде делікатні й мовчазні. Тому ніхто з тих, що лишилися тут, не зачіпав незнайомої, коли вона не жадає у них помочі сама.

Я переспала на піску, а ранком, як знов відчинялась храмова брама, я приступила до вітваря останньою. Після офіри промовила до ченця:

- Дозвольте сказати, отче.
- Хай Отець Світла вислухає тебе.

Я сказала, що не можу жити між людей, що неміч мучить мене, бо не дає ні жити, ні вмерти.

Чернець вислухав спокійно й просто промовив:

- Іди за мною.

Ми перейшли двором до найдалшої келії в кутку. Там, мов статуя з темного воску, сиділа на кам'яній долівці постава людини. Було їй п'ятдесят, чи сто, чи може, лише тридцять років? — не можна було вгадати, такий висхлий був цей чоловік. Власне, тіла вже він не мав, а тому й на перший погляд видався мені за посвятну мумію. Але ж потім я помітила, що її ребра підводяться. Очі були розтулені, тільки втуплені в землю. З-під тюрбану було видко намальований на чолі білий знак. Крім оперезки, на цім живім кістяку, зачепившись за гостре плече, висів білий, широкий плащ.

Жрець, що привів мене сюди, мовчки показав мені рухом — сісти на підлогу проти факира, а сам пішов. Я сіла й чекала. Помалу в душі ставало тихо, як в цім порожнім храмі, як в цій

мертвій пустині. От би — залишитись так назавжди!..

Кістяк нарешті підніс повіки. І на мене глянули цілком молоді, повні життя та якоїсь надзвичайної сили очі. З хвилину вони пронизували мене. Потім тихий

голос промовив справною англійською мовою:

- Шукаєш зцілення?
- Так, — відповіла я.
- Воно — в тобі самій. Навчись хотіти!

Так химерно було чути цю мову в такім оточенні.

І мимохоть я відповідала вже по-перському:

— Я нічого не хочу. Я хотіла б тільки не жити. Не можна було назвати усміхом легку зміну виразу, що пробіг по темному обличчю.

— Твоє друге слово нищить перше. В котрому ж з них правда?

Я несподівано цілком розгубилась і мовчки спустила голову. А він лагідно говорив:

— Треба вміти бажати. А це — зовсім нелегко, — факир кинув мені кінець свого плаща. — Візьмись і тримай міцно. Так міцно, як тільки зможеш. Тепер побажай цілою силою свого ества, побажай, як найдужче побачити, де знайдеш свою радість. Пам'ятай: як твоє бажання урветься, то відірвешся й ти вкупі з шматком цієї тканини.

Я міцно стисла полу плаща, заплющила очі й силкувалась найповніше й найкоротче сформулювати своє бажання. Помалу я опанувала своєю думкою й забула про все довкола. І ось, помічаю,

як мене підхоплює повітря. Лину... Швидче, швидче... Шалений лет, аж вітер гучить у вухах...

Я розплющила очі.

Піді мною пролітали безкраї кам'янисті степи. Група гірських верховин. Між ними — стежка, що по ній хробачком повзе караван... Ось оживає поверхня землі. Золотисте збіжжа хвилюється під вітром, мов жовтеє море. Килимами — луки розквітлих анемонів. Величезні розарії — цілі поля троянд, як на Україні пшенишні лани. Між квітками — гуртки людей з кошами збирають, як овочі, ніжні квітки. Інші вкладають їх у торби. І сюди, вгору, чути п'яніючий тонкий трояндовий аромат. Але вже замість розаріїв — великий цвинтарь. Як темні веретена чатують над камінними плитами чорні, в один бік пригнуті, кипариси. На деяких плитах — висічені з каменю тюрбани. Сила східних, дрібно-квітчастих ясмінів, хрещатих і таких крихких, мов з воску зліплених, перекидаються мостиками-перголями поміж кипарисів. Запах їхній такий дужий, що аж точиться голова... Ось я уже над містом. Вузькі вулички. Будови з блакитними, порцеляновими чи майоліковими банями. Орнаментована, немов мережана з каміню, висока брама. В казкових садах — казковий палац.

Водограї, ставки, храми...

На вулицях рушно. Заслонені черчефами та чадрами таємничі жінки, чоловіки — в святочних блакитних, таких характеристичних для Персії, одягах. Де-не-де і європейські постаті в білих

костюмах та незграбних шоломах солом'яних.

Я пізнаю: це ж — Шираз!.. Той принагідний Шираз, що я часто мріяла про нього.

Як тут красно!.. Але... але... Чи не запізно сюди прибилась? — майнула скептична думка.

В ту ж мить я вчула, як кінець плаща вислизнув мені з рук...

Я сиділа, ніби й не поворухнувшись за весь той час. Сиділа на кам'яних плитах, на підлозі в келії живого кістка. А він лагідно дивився на мене.

— Не розповідай. Це — твоя особиста річ. Іди туди — там знайдеш, чого тобі нині бракує. Але ж затям: *треба вміти хотіти!*.. Як урветься бажання або хоч

тільки трохи ослабне — урветься чи вислизне з твоїх рук і те, в чім ти вбачатимеш своє щастя...

* * *

Бадьоро я повернула до Баку й другого ж дня подалась до Ширазу.

Сураханський жрець не одурич мене. Там, в Персії, повернулось мені здоров'я. Там вчула я новий смак до життя. Там знайшла собі нову родину. Фактичним членом якої мала незабаром стати...

Та — не сталось.

В душі, що зросла у невластивій культурі, почались рефлексії, сумніви, скепсис. Всемогутня сила бажання ослабла — і «кінець чарівного плаща урвався».

Але ж я пережила казку. А в казці завжди є наука.

Борис Фінкельштейн

Іспанія

ЧОГО ТІЛЬКИ НЕ БУВАЄ?

Оповідання

Іноді мені здається, що в житті я пережив цілковито все. Гаразд, мені вже 80-й рік. Проте, придивившись і прислухавшись, щоразу переконуюся, що це не так.

Я завжди переконував себе й людей навколо, що не визнаю віку: не змінював звичок і не відмовлявся від захоплень, не давав собі жодних індульгенцій чи знижок на прожитий час, навіть посилював фізичні та інтелектуальні вимоги до себе. А проте, мій шлях не двосторонній, і з цим доводиться рахуватися. Власне, іншого виходу в людини немає й ніколи не було.

Пам'ять мене ніколи не підводила, я пам'ятаю багато, пережив різні епохи, зазнав часів без антибіотиків, холодильників, телевізорів, комп'ютерів, мобільних телефонів. Усі ці досягнення цивілізації з'являлися за мого життя, розвивалися, ставали частиною довкілля, до всього цього потрібно було пристосовуватися, змінювати себе відповідно до змін середовища.

Я пам'ятаю всі труднощі спілкування з першими громіздкими та енергоємними комп'ютерами, а тепер я розмовляю

зі штучним інтелектом, і він мене розуміє та відповідає мені. За час мого життя світ змінився до невпізнаності: розпадалися великі імперії, було створено нові держави. Багато видів людської діяльності зникли або радикально змінилися, з'явилися нові спеціальності та професії.

Але чи змінилася сама людина, чи це все проминальне, тимчасове? Мені доводилося бачити, як поводяться люди в критичних ситуаціях, у побуті, в спілкуванні з іншими людьми, в любові, в ненависті — у різні часи. Знаєте, я не помітив особливої різниці. Та й фізично людина небагато змінилася, хіба що стала жити довше через покращене медичне обслуговування або підросла завдяки більш калорійному харчуванню.

Можливо, вам смішно, але мені доводилося жити і в голодні часи, а перші антибіотики колись врятували мені життя. Тому висловлю гіпотезу: людина мало змінилася, особливо внутрішньо.

Ба більше, розумово й морально людина навіть у дечому деградувала; частка інтелектуальної еліти стала меншою в загальній чисельності населення. Тому, згадуючи

та описуючи різні випадки й спостереження з минулого життя, я водночас говорю і про сучасну людину. Упевнений, що якби їх поміняли місцями, то їхня поведінка відрізнялася б несуттєво.

Ось вам одна історія, яку я згадав позавчора, а пропоную вашій увазі сьогодні. Як і всі життєві ситуації, за тривалого розгляду, вона практично завершена. Проте, хто його знає? Чого в житті тільки не буває?

Отже, друга половина 70-х — період мого максимального захоплення горами, альпінізмом, пригодами. З часом це переросло в більш цивільне заняття — катання на гірських лижах. Це я роблю й зараз, правда, вже як відпочинок. А тоді це була важка робота. Правду кажучи, грошей за неї не платили. Навпаки, іноді потрібно було витратитися самому з досить незначної, за моїми теперішніми уявленнями, заробітної плати. Все трималося на ентузіазмі.

Раз на рік, зазвичай взимку, компанія моторних парубків із різних міст (ми знали одне одного за попередніми зустрічами в горах), списувалася, організовувала собі відпустки й збиралася на Кавказі в Баксанській ущелині на одній з альпіністських баз. Це була чергова зміна гірничо-рятувальної служби. Складалася вона, зазвичай, із людей з прекрасною освітою, і навіть не завжди молодих. У мирному житті це були інженери, наукові працівники, викладачі.

Ця робота була небезпечною, держава підтримувала здебільшого морально, а матеріально — геть ніяк: слабке харчування, неопалювані приміщення, застаріле обладнання та оснащення, іноді збереглися ще з довоєнних і воєнних

часів. Через місяць вони поверталися до звичайного життя, іноді не всі, іноді з втратами й травмами, але з усвідомленням того, що місяць були ближче до неба, ніж інші.

У них була особлива риса: це були доволі худорляві хлопці, міцні, але худі. Товстих я серед них ніколи не зустрічав, навіть у майбутньому. Так от, приїхали ми в черговий вояж, зустрілися, скоординувалися, оселилися й катаємося поки на лижах, як би зараз сказали, на непідготовлених схилах. Тривожно чекаємо, коли потрібно буде кудись бігти, когось рятувати, чимось ризикувати, одне слово, робили справу, заради якої ми сюди й приїхали. А погода гарна, нічого особливого не відбувається — таке рідко трапляється.

Жили того разу на турбазі Чегет Міні оборони. Керівництво там не звикло, щоб підлеглі простоювали. Почали нас долучати до місцевих інструкторів для практичних занять і вступних пояснень із приїжджими туристами.

Тут саме моя черга: вступна лекція на вулиці. Повний автобус звичайних цивільних туристів: робітників і службовців, багато з яких вперше в житті побачили гори, лижі.. Я розповідаю їм про техніку безпеки, про потребу підготовки та обов'язкову фізичну розминку, щоб не було травм.

Провожу практичний інструктаж: руки вгору, в боки, присядьте, встаньте... Тут раптом лунає крик: одна дівчина, присівши, потрапила ногою в щілину між бетонними плитами, якими була покрита територія, і, вставши, пошкодила собі сухожилля на голеностопі. Зойк,

гамір, тупотнява, лікар, швидка допомога. До вечора вона знову була серед нас, але вже в гіпсі і на милицях. Ну треба ж, навіть не почавши...

На мене трохи нагримали, але я хіба в тому була моя провина? Не на руках же їх носити. Наступного дня усі вже робили свої справи — ми свої, туристи свої. Тільки ця дівчина не мала справи. Вона всюди стрибала на своїх милицях, але було помітно, що вона нудилася. Зовні мала досить непоганий вигляд і, судячи з усього, була неодруженою.

Вона, як би це сказати, почала «підбивати клинці» до тамтешніх чоловіків. Чоловіків там було багато, а жінок мало, тож обстановка дуже схиляла до того. Спочатку ми мали зустріч з одним із місцевих «джигітів», але це тривало недовго. Ми туди їхали, щоб відпочивати, а місцеві були байдужі до такої дурниці. Вони на нас заробляли: торгівля, харчування, спортивний інвентар.

Тоді вона повернулася в туристське середовище і з часом «запала» навіть на одного з гірських рятувальників. В очах навколишніх «чайники» ми були напівбогами й були бажаною здобиччю. Один із наших, від неробства й чоловічого мачизму, піддався сокусі. Це був хлопець із моєї роботи. В роботі я його знав мало, тільки в горах.

Він працював в одному з інженерних відділів нашого проектного інституту. Дамо йому ім'я Олекса. Як ви розумієте, насправді його звали інакше, але з певних причин мені не хочеться називати його справжнє імені.

Так от, Олекса свого часу закінчив морехідне училище десь на Далекому

Сході, захоплювався тематикою, пов'язаною з морем, і оскільки ввечері робити було нічого, іноді, особливо під чарочку, розважав нас карколомними морськими бувальщинами: хвалився, що ходив на риболовецькому судні помічником шкіпера, переповідав історії про чайні перегони, чайних кліперів «Гончаки океану», як їх називали на Британських островах, які в 19 столітті перевозили опіум з Англії до Китаю й чай із Китаю до Англії.

Пізніше, коли я почав спеціалізуватися на освоєнні морських родовищ нафти й газу, я сам захопився морською романтикою. Якось у відрядженні в Англії навіть побував на єдиному, що зберігся з тих часів, чайному кліпері «Катті Сарк», який зараз стоїть у сухому доку просто біля причалу в Грінвічі; щоб його побачити, треба лише купити квиток. Відповідно, і кличка в Олекси була Шкіпер, а як інакше?

Так от, все було б нічого, але роман Олексика з «Костяною ногою» (це вже була місцева назва нашої «героїні») мав наслідки. Наступного дня вони з'явилися на «причинному» місці, а через два дні все стало зрозуміло, скажімо так, — до сліз. Сховати таке було неможливо, Олекса повністю вилетів з «обойми».

Ми зібралися обговорити проблему — нас було вісім «балагурів», але медиків серед нас не було. Тут якось нізвідки народився віршик: «Пливе кліпер, на палубі Шкіпер, у Шкіпера триппер».

Я досі маю тверде переконання, що ми його вперше й придумали. Моє переконання ґрунтується на тому, що до того я його ніколи не чув, а після чув

багаторазово від найрізноманітніших людей у будь-яких компаніях. Найімовірніше, так і було, але якщо хтось із вас чув його раніше, прошу повідомити.

«Іди до лікаря, здавайся,» — сказав один із нас, філософ за фахом. Ми його так і називали: «Філософ». Через багато років якось зустрів його в Ізраїлі. Правда, там він вже не був філософом. «Що ви, хлопці?» — вигукнув Олекса: «У мене дружина й маленька дитина. Їх усіх перевірять, усіх обстежать. Я краще покінчу з собою». Це було серйозно, до його слів варто було прислухатися. Адже дія відбувалася ще в Радянському Союзі, де до лікування венеричних захворювань ставилися як до військової операції з обстеженням усіх домашніх, повідомленням на роботу, ледь не арештом для примусового лікування.

А наша група була розрахована саме на вісім осіб для проведення більш-менш ефективних рятувальних операцій. Ми спробували залучити й «Костяну ногу», але вона швидко від нас відкололася, сказавши, що в неї нічого такого немає, і у всьому винен Олекса.

Тоді я вдався до авантюри. Мобільних телефонів іще не було, і я зателефонував через готельний телефон одному своєму далекому родичеві, який навчався в медінституті, а підробляв у вендиспансері. Він опирався, говорив, що потрібно йти лікуватися офіційно, що так хвороби і поширюються, коли їх приховують, що може бути не тільки ця видима хвороба, а й пов'язані з нею більш небезпечні хвороби. Та я його вмовив, і він повідомив мені, які радян-

ські антибіотики і в яких дозах потрібно приймати. Правда, він взяв із мене обіцянку, що я особисто проконтролюю повне обстеження Олекси, коли ми повернемося.

Олексик був готовий на все, і наступного дня з'їздив до тамтешньої місцевої аптеки, скупився й негайно почав приймати лікування. Через день погода погіршилася, нас підняли за тривогами на рятувальну операцію. На табір альпіністів зійшла лавина — багато загиблих, потрібно рятувати тих, хто вижили. І почалося... Ми залишили Олексу на радіостанції й дві доби не виходили із засніжених гір. Довелося й викопувати загиблих, і ескортувати поранених, і здавати кров, що в нас було майже постійним заняттям. Особливо в мене — «універсального донора», який мав кров першої групи з позитивним резусом.

Я ще не підозрював тоді, що ця загалом пересічна рятувальна операція матиме для мене вирішальне значення й визначить долю на тривалий період. Але це буде через рік, а майбутнє, як відомо, оповите туманом. «Не знаю я, що буде після нас, в які природа убереться шати» (Ліна Костенко).

На третій день, коли ми повернулися на базу, Олекса порадував нас тим, що в нього все загоюється. Усім теж полегшало, але в душі, а коли через десять днів ми поверталися додому, він уже й думати забув про хворобу, але за моїм наполяганням все ж таки імітував вірусне захворювання й не спілкувався з дружиною до результатів обстеження.

Усе закінчилося добре, принаймні для Олекси, й тільки тоді. До цього ми з ним не були близькі, але після він, напевно, вважав себе боржником і шукав привід подякувати. Тому на черговій інститутській вечірці, вже й не пам'ятаю, з якого приводу, коли до мене почав «чіплятися» чийсь нетверезий родич, Олекса публічно надавав йому ляпасів, і, напевно, йому самому нарешті полегло, мовляв, розраховувався.

На цьому можна було б і завершити, але є нюанс. Пройшло багато років, я вже працював у банку. І ось, одного разу, до мене за рекомендацією зайшов непомітний чоловік і запропонував купити копії деяких документів, які стосувалися мене, зі справ, підготовленими компетентними органами до знищення за давністю терміну. Спочатку я відмовився, але потім цікавість замучила, і я попросив, щоб мені надали зразки того, що, на їхню думку, мене могло б за-

цікавити. Їх надали, і я відразу викупив весь комплект.

Серед інших там були доповідні від Олекси, які відображали, на його думку, мій моральний і політичний портрет за досить тривалий період. Судячи з усього, він практикував подібне ще з Морехідки. Але що цікаво, до цього випадку він відгукувався про мене, радше, негативно, ніж позитивно, а після — радше, позитивно, ніж негативно, натякаючи на свій позитивний на мене вплив: хто б міг подумати? Уявіть собі — через трипер так змінилися стосунки.

Утім, яке це має значення зараз, коли минуло більш ніж п'ятдесят років. Кілька років тому випадково, через спільних знайомих, дізнався, що його вже немає з нами. Дружина пішла ще раніше, дочка живе за кордоном. Мир їм усім і вічний спочинок! Про покійних нічого, крім правди...

МІЖ ПУНКТАМИ А І Б

Оповідання

Пройти між пунктами А і Б в найкоротший час з максимальною швидкістю і при цьому залишитися в живих — так можна сказати про сенс усіх гірських видів спорту: гірського туризму, альпінізму, скелелазіння, гірських лиж.

Подумайте, ну чим не філософія життя? На мій погляд — цілком відповідна філософія. Проте на практиці все іноді виходить не зовсім так, а точніше, зовсім не так. Не часто виграють ті, хто йде прямими шляхами, та й де взяти ці шляхи? Крім того, з ким ви йдете, хто в команді, хто проти, хто за?

Років тридцять тому, взяв я якось брав участь у складі групи альпіністів в тренувальному поході по перевалах Головного Кавказького Хребта. Нас було п'ятеро, похід був розрахований на чотири-п'ять днів, і ми вже поверталися. Залишилося кілометрів сорок по засніжених горах — на два дні шляху. Йшли з вантажем, повільно, втомилися — вже три дні в дорозі. Питається, хто нас гнав, що примушувало нас шукати пригод на свою голову? А ніхто — енергію нікуди було дівати, себе хотілося перевірити.

Рухалися впоперек кількох паралельних ущелин. Дуже довго вгору, потім тривалий час униз — і так багато разів.

Майте на увазі, вниз навіть гірше. Це знають усі, хто походив горами свого часу.

Так от, на черговому перевалі один з нас озирнувся і побачив, що увесь протилежний схил ущелини прийшов у рух. Грандіозні маси снігу мчали в наш бік. «Лавина!» — закричав він, і ми кинулися бігти, бігти вгору з важкими рюкзаками, зняти їх не було часу. Ось і край ущелини, ми, не змовляючись, кинулися до неглибокого грота вже з боку наступної ущелини — він задньою стінкою затуляв нас від лавини. Команда збилася в тісну купу; у цей момент над нами загуркотіло, і велетенський водоспад снігу, що перемахнув через гребінь гори, за кілька секунд законпатив наш притулок, перетворивши його на тісне, абсолютно темне підземелля.

Ми почекали кілька хвилин, дістали лопатки й почали обережно відкопувати себе — благо сніг, рухаючись уже вниз, не втрамбувався.

За години півтори ми зробили вузький лаз через приблизно семиметрову товщу снігу і вибралися назовні.

Те, що ми побачили, нас вразило. Рельєф місцевості радикально змінився. Усе було вкрите товстим шаром снігу, ущелина стала не такою глибокою. Але, головне, він зійшов не увесь — висіли величезні снігові козирки. Усе могло повторитися у будь-яку секунду. Тоді ми прийняли рішення:

залишити рюкзаки, взяти по кишенях невеликої НЗ¹, стати на лижі й постаратися дістатися до бази за один світловий день. Шанси були — тільки нещодавно розвиднілося. Так і вчинили.

Як ми мчали, потім боком, переступанням — угору і знову вниз. Годин через шість видихалися остаточно. Було зрозуміло, що пережити «холодну» ночівлю шансів мало.

Тоді ми порушили основне правило — з'їли НЗ і знову вперед. На останньому підйомі (база стояла на горі) ми кинули і лижі, але дійшли, дійшли з останніми хвилинами короткого світлового дня.

Як ви думаєте, що було найважче в цій ситуації? Ні, не ця гонка, не та максимальна напруга фізичних і духовних сил. Не це.

Найважче було відзвітуватися за казенне майно, поховане десь у горах. Нас тягали, як могли, примушували писати численні пояснення, влаштовували очні ставки, намагалися подати на нас до суду і заспокоїлися тільки тоді, коли ми взяли на себе зобов'язання — все це виплатити з наших мізерних інженерських зарплат. Нагадую, тоді я був керівником групи у проектному інституті, отримував 170 рублів у місяць і працював по 12 годин на добу.

Так і довелося платити помалу до наступного сезону, а сім'ю ж теж треба було годувати.

Порадилися ми якось між собою, і один з нас сказав: «Добре, що по нас вертоліт не прислали, а то б за все життя не розрахувалися».

¹ НЗ — недоторканий запас: ковбаса, шоколад, сірники тощо.

Але ентузіазму це не позбавило нас. Наступного року знову в гори. Скільки горілки можна було б випити замість цього, скільки бляклих соцреалістичних фільмів подивитися по телевізору, лежачи догори черевом на дивані.

Нецікаво нам було це, тільки про гори й говорили, збираючись разом. Очевидно, не зовсім нормальними вважали нас випадкові учасники бесід.

В одній з моїх характеристик для роботи за кордоном прочитав я років через двадцять таку фразу в графі недоліків: «Схильний до організації неформальних груп для спільних занять зимовими видами спорту».

Але ж правду написало стерво, дійсно «схильний». Інша річ, що в ті часи з такою характеристикою і «у в'язницю не взяли б».

Цей папір видали мені разом з обліковою картою і залишками особистої справи після припинення дії КІПС.

А втім, за кордон пускали. Вже такі погибельні місця були, що і з цією характеристикою можна було легко голову скласти від малярії або жовтої лихоманки.

Проте подивимося на речі ширше. Адже у житті багато пунктів А і Б. Кожен з нас знає свій перший пункт А і, на щастя, не знає останній пункт Б. Але посередині їх безліч. Кожна мета — це А і Б; кожен шлях — це А і Б; і кожна зустріч теж.

Ми всі ті самі пішоходи із шкільного підручника, які вийшли з пункту А і йдемо, йдемо...

Так, «дорога — це життя». Я не вперше так кажу, я справді так думаю. Але декотрі не йдуть. Вони сидять, вони лежать і вважають, що цим відсунуть

пункт Б. Помилка це: якщо ти не йдеш до пункту Б, то він сам рухається до тебе, іноді значно швидше, ніж належало б.

Тому вперед і вгору, хоча іноді складаються різні життєві ситуації.

Цілий рік після описуваних подій ми мріяли про наступний сезон — у січні 1980 року. І ось уже грудень, квитки куплені, компанія зібрана, домашні до цієї думки підготовлені, а ми регулярно бачимо сни про майбутні пригоди.

Стоп, термінова телеграма з міністерства: з'явитися на засідання колегії з питання нещасного випадку на виробництві із загибеллю двох чоловік.

А там така історія сталася: я вів об'єкт, у складі якого були виробничі приміщення із вбудованим гаражем. Об'єкт побудували, він запрацював, і ось одного не такого вже прекрасного дня водій легкової автомашини запросив в гараж на побачення вподобану ним жінку — колегу по роботі. Правда, як відомо, в радянській країні «сексу не було», але те, чим вони займалися, можна ж назвати й по-іншому. У гаражі було холодно, і, щоб зігрітися, він увімкнув двигун. Так і загинули вони обоє від вихлопних газів, не встигнувши ні вимкнути двигун, ні провітрити приміщення.

Я про цей випадок знав, але думав, що він мене не торкнеться, справа ж приватна.

Торкнувся, ще й як! Нещасний випадок стався в робочий час, хтось повинен був дістати кару за загибель двох будівельників комунізму. Викликали директора та ГПа¹, тобто мене.

¹ ГП — головний інженер проекту.

«Посадять, неодмінно посадять», — шепотілися доморослі знавці в курилках.

Директор негайно взяв бюлетень, мені відрядження виписали за десять хвилин. Наступного дня я був у міністерстві. На порядку денному колегії це було останнє питання, і я години дві прочекав під дверима. Та ось мене викликають. «Ти хто?» — запитав міністр (дуже він був грізний). «ГП», — відповідаю. «А де директор?» — «Хворіє». — «А чому не приїхав?» І тут я бовкнув зайве. Видно, напруга позначилася. Замість того, щоб скромно відповісти: «Не знаю», — я промимрив: «Не сторож я директорові своєму».

Наш міністр славився сільською доптепністю, але тут він глянув на мене з неприхованою цікавістю. «Так ти замість нього?» — запитав він. У цей момент я остаточно втратив дар мови і тільки закивав головою. «Ну що ж, розпочнемо», — заgrimів начальницький голос, і вони розпочали.

Після доповіді представників департаменту охорони праці я нарешті зрозумів, у чому мене звинувачують. Була зачитана норма БНіП² про те, що у приміщенні виробничого гаража при підвищенні концентрації небезпечних для здоров'я газів повинні були спрацьовувати датчики і автоматична система вентиляції, яка здійснює дегазацію приміщення. Хух, довго, але саме так.

А у нас у проекті вентиляція була, але вмикалася вона вручну. Значить, порушення будівельних норм і правил з тяжкими наслідками. Так, за це відповідав і ГП теж. Але щось не видно

² БНіП — будівельні норми і правила.

решти претендентів у винуватці. «На що це тягне?» — тихо запитав я юриста нашого главку, що сидів поруч. «Років на п'ять, якщо пощастить», — байдуже відповів той. Юрист був професіонал, йому мене було не шкода. Обстановка розпалювалась. Я тихо попросив, щоб мені передали БНіП, і тут переді мною блиснув промінь надії. Ця норма була не з основної збірки, це було доповнення, випущене пізніше. Я подивився на дату доповнення, потім з тремтінням у серці відкрив матеріали проекту.

Проект був затверджений на три дні раніше. Думки замиготіли швидше: «Угода на авторський нагляд не укладалася, завдання на коригування проекту від замовника не надходило, функції замовника наш інститут не виконував. Ось воно, снаряд знову пролетів мимо. Але як же близько він вибухнув».

Я заспокоївся, дослухав усі виступи до кінця, попросив слова і заговорив спочатку не по суті. Мене здивувало, що ніхто не висловився на мій захист, що люди, яких я давно і добре знав, одноставно вимагали передачі матеріалів на мене в прокуратуру і відкриття кримінальної справи.

Ось усе це я досить спокійно і виклав. «Цікаво, — відгукнувся міністр, — дуже цікаво. Ну, а по суті?»

«А по суті», — і тут я видав усі свої аргументи. «То, виходить, не ти винен? — сказав міністр. — А хто?» «Не судіть, щоб і вас не судили, — бадьоро відповів я. — Об'єкт складний, в експлуатації різне трапляється». І знову бовкнув зайве: «Та і не найгірша ця смерть, в обіймах коханої жінки». Почулися стримані

смішки і тут же замовкли під грізним поглядом начальства.

«Ну гаразд, — змилювався міністр, — живи. Тим більше що Новий рік за тиждень. Вважай це новорічним подарунком. А ви теж гарні, — він подивився на доповідачів з питання. — Йолопи».

І далі вже по-діловому: «За два тижні після Нового року зробіть коригування проекту і простежте за виконанням на місці».

«А можна через три?» — боязко запитав я. «А що, не встигнете?» «Та я... у мене поїздка на Кавказ відразу після свят. Всього десять днів. Гори, лижі і таке інше. Отож, якщо повернуся, то відразу ж».

«Як це якщо повернуся?». — заgrimів міністр, та раптом різко зупинився і твердо сказав: — Добре — три, але дивися мені». І відвернувся. Здається, він боявся засміятися і зруйнувати грізний образ, створений багаторічною практикою.

Ми висипали в коридор, усі знову були друзями, мене плескали по плечу, пропонували обмити це сьогодні ввечері, а один навіть сказав: «Може, взяти відпустку і махнути з вами». «Не треба, — відповів я. — Там такі не виживають». І швидко попрощавшись у тиші, що несподівано настала, поїхав на Курський вокзал, а звідти — додому.

Ніхто жодного разу не згадав при мені про цей епізод. У мене навіть не попросили звіту. Якесь змова мовчання оточила цю тему. Через тиждень я був на Кавказі, ще через десять днів почав виконувати доручення міністра, ще за два тижні закінчив. І все, назавжди.

Не настав пункт Б, точніше, настала, але була прохідною, поточною, не остаточною. І слава Богу.

А ось тепер про те, що було на Кавказі. Усе як завжди: похід, лижі, одна рятувальна операція. Під час цієї операції несли ми по черзі ноші з постраждалим альпіністом. Він лежав у спальному мішку, пристебнутий, і ми боялися, що він замерзне, тому дуже квапилися. Коли нарешті доставили його в районну лікарню в Тирнаузі, виявилось, що йому терміново потрібно кров І-ї групи, резус позитивний. У мене якраз така, і я пожертвував йому майже дві склянки.

Ми повернулися цілі й неушкоджені і забули про цей епізод. Але виявилось — це теж був пункт А. Пункт Б настав через рік за дуже знаменних обставин.

Річ у тому, що в цьому 1980 році змінився профіль моєї діяльності. Мене призначили керівником економічного відділу, де чомусь жоден начальник не тримався довше ніж два місяці. До цього я економікою не займався, в інституті на ці дисципліни не ходив і серйозною справою, тим більше наукою, їх не вважав.

Досі не збагну, до чого б таке призначення. Втім є один варіант: можливо, це були віддалені наслідки тієї самої колегії. Знаєте, деяким людям дуже не подобається, коли їм кажуть правду. Інші не люблять бути зобов'язаними. Ну, як у прислів'ї про те, що «жодна добра справа не повинна залишитися безкарною». Можливо, деякі мої давні знайомі просто розраховували, що я звідти скоро піду, як і всі попередні, і перестану бути «живим докором».

Я однак досить швидко розібрався з новою справою, мої колишні інженерні проблеми були як мінімум не слабші.

Та ось біда, не мав я ніякої економічної освіти. І коли справа пішла, мені кілька разів на це натякнули.

Став я думати, як би й де його здобути, бажано швидше. За вдачею я максималіст, хоча й старанно це приховую. Тому погляд мій став звертатися до центрів економічної думки, з яких найголовнішим, безумовно, був Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова.

Туди я і зайшов, перебуваючи влітку 1981 року в черговому відрядженні в Міннафтогазпромі. Охорони не було. Я довго гуляв нескінченними коридорами економічного факультету, вдивляючись у назви кафедр і лабораторій. Одна табличка мене зацікавила. «Кафедра організації і управління громадським виробництвом», — було написано на ній. Я відчув щось близьке. Управління виробництвом — це якраз те, що я знав і вмів. Я обережно прочинив двері і зазирнув усередину. У великому приміщенні був тільки один чоловік — середнього віку, кремезний, з коротко обстриженою сивою головою і в замшевому піджаку. Він сидів за столом у кутку кімнати і щось писав. «Ви до кого?» — привітно запитав він. «Та ще й не знаю точно», — відповів я і коротко виклав свою проблему. «Ну навіть ж увесь шлях спочатку проходити, — відповів він. — Вступайте відразу в аспірантуру. До нас на кафедру інженерів приймають. Через три місяці і вступайте». Він покликав секретаря, який швидко видав

мені потрібний для цього комплект документів.

Дещо приголомшений швидкістю вирішення проблеми, я цього ж дня поїхав додому і став терміново готувати папери.

Слід сказати, що у мене вже був один невдалий досвід вступу в аспірантуру. Відразу після армії в 1971 році я подав документи у свій рідний Одеський електротехнічний інститут і на «відмінно» склав іспит за фахом. Кандидатські ж мінімуми з філософії і англійської мови мною були здані ще в армії і теж на «відмінно». Я написав дуже непоганий реферат і був цілком упевнений в успіху, але наступного дня мене попросив зайти завідувач кафедри, давній знайомий мого покійного батька.

«Борисе, — сказав він, — їдь додому, ти не вступиш сюди». «Чому? — обурився я. — У мене ж усе відмінно». «Ти не вступиш, — повторив він. — Це місце у мене вже зняли. Знайди що-небудь інше, де-небудь...». — і він відвернувся, ховаючи очі.

«Процентна норма, — здогадався я. — Он воно що!..». Всередині у мені кипіло обурення, але я стримався. І це моя країна? Країна, заради якої я неодноразово ризикував здоров'ям і життям, країна, яка тримає тебе на короткому повідку, дає з одного боку, забирає з іншого.

«Що ж, — сказав я, — світ клином не зійшовся на цьому інституті». Насилу посміхнувся і поїхав. Удома мене ні про що не запитували, я ні про що не розповідав. Правда, в результаті у мене виробилася чітка відраза до спеціальності, отриманої в інституті, і я змінив її відразу ж, як випала нагода.

Я жив, працював, успішно робив інженерну кар'єру, але жодного разу за весь цей час не забув про перший невдалий досвід. А зараз у мене була можливість реабілітуватися. Зараз, через десять років довести собі, що ти зможеш, і нарешті забути про це.

Документи були подані вчасно, і через три місяці я приїхав складати іспити. Для посилення своєї позиції я був у формі Головморнафтогазу, синій з якорями, блискучими гудзиками, погонами і петлицями, зірками і личками. У перекладі на звичайне морське звання я був капітаном першого рангу з трьома великими зірками. Це справляло враження на дівчат і міліціонерів. Як до цього поставляться в цитаделі науки, я ще не знав, але чому не спробувати.

«А, це ви!» — сказав при зустрічі завкафедри, але, прочитавши в анкеті моє прізвище, помітно спохмурнів. «А що це за форма така?» — раптом запитав він. Таке запитання мені після цього ставив в університеті кожен, хто зустрічався вперше. Тож у мене залишалось трохи часу, щоб відповісти вже на друге запитання. Друге запитання теж було традиційне. Його якраз, не чекаючи відповіді на перше, поставив завкафедри. «Скажіть, — запитав він, — а чом би вам не вступати в МІПТ¹?»

Наразі чутки ходили по Москві про цей інститут. Начебто там вступ залезав тільки від рівня знань, і більше ні від чого. Ця слава привела до кількох блискучих випусків МІПТу в найрізноманітніших галузях знань від математики

¹ МІПТ — Московський інститут інженерів транспорту.

до економіки. До чого тут транспорт? Загадка. Втім відповіді я не знаю. А чого не знаю, про те не пишу.

«Ні, — твердо відповів я. — Вступати до вас, а коли щось не так, виходить, така доля». «Ну що ж, — сказав з певною приреченістю майбутній мер Москви. — Дерзайте», — і похитав головою.

Усе виявилось набагато складніше, ніж я думав. На п'ять місць було п'ятдесят п'ять заяв. Я був єдиним інженером, інші, як правило, головні економісти підприємств. Мої, раніше здані кандидатські мінімуми нікого не цікавили. Предмети були абсолютно незнайомі, іспити чисельно не лімітувалися, і здавати їх треба було до тих пір, поки нас не залишиться рівно стільки, скільки було місць, тобто п'ять чоловік. Я пішов в університетську бібліотеку і попросив літературу з першого іспиту — політекономії. Кількість книжок, які мені видали, мене вразила. Проте, коли я став їх у прискореному темпі читати, справа пішла легше. Я якось дуже легко засвоював інформацію. Очевидно, ділянки мозку, відповідальні за економічні знання, були у мене цнотливо чисті й незаповнені, як у немовляти. Та й проектна звичка працювати з великою кількістю інформації на паперових носіях допомагала.

Ось і день іспиту. Обстановка, наближена до бойової. Іспит приймають корифеї економічної науки, творці економіки соціалізму. Перші п'ять претендентів отримали «незадовільно». Потім шостий і сьомий — «задов.». Я пішов восьмим. «Тягніть білет». Я взяв білет, але перевертати його не став, тому що один екзаменатор сказав іншому: «Щось ми

повільно рухаємося». І потім уже до тих, що з'юрмилися в коридорі: «Можливо, хто-небудь хоче здавати відразу без білета шляхом співбесіди?» «Я хочу, — зрадів я. — Я білет ще не дивився». «Добре, юначе». І ми стали бесідувати.

Перше запитання, як завжди: «А що це за форма така». «Я знаю друге запитання», — відповів я. «І яке?» — зацікавився екзаменатор. «А чому ви не вступаєте в МІТ?» — відповів я. «Юначе, — екзаменатор був років на двадцять від мене старший, — таке запитання ще треба заслужити». І він поставив запитання за фахом. Потім ще й ще. Ми говорили вже хвилин п'ятнадцять. Він слухав відповіді, трохи хмурився, коли я намагався сперечатися, і я не міг зрозуміти, як він оцінює мої знання.

Слід сказати, що оскільки я був у формі, то коли сів, кашкет із золотим позументом — якорем і буровою вишкою — поклав на стіл праворуч від себе. Яскравий предмет, до речі, єдине, що у мене від цієї форми збереглося.

Екзаменатор подивився на блискучий галун кашкета, потім на мене. Раптом погляд його напружився, неначе він намагався щось згадати. «Скажіть, — запитав він у мене, — вам доводилося бувати в Приельбруссі?» «Як же, — відповів я, — щороку там буваю вже дев'ять років». — «А минулого року в січні?» — «Та був і в минулому, відразу після Нового року». «Я пам'ятаю, — швидко відповів екзаменатор, — ви несли ноші за передню праву ручку, і я бачив вас невиразно, як уві сні. А потім так само невиразно в лікарні, коли ви здавали кров. Ось іще ходжу важко», — і він подивився на палицю

з ручкою і гумовим наконечником знизу, притулену до столу, за яким сидів. Ми обидва замовкли. Я відчув певну незручність. «Може, мені пересісти до іншого екзаменатора?» — тихо поцікавився я. «Ви достатньо відповіли, — заперечив він. — Давайте заліковий лист». Він швидко поставив оцінку і відвернувся. Я не дивився в залікову книжку, поки не вийшов. «Скільки?» — накинулися на мене в коридорі. «Зараз подивлюся», — відповів я і повільно перевернув аркуш. «Добре», — дружно видихнув натовп претендентів. — Ну, старий, з тебе півлітра». «Так, можливо», — механічно відповів я і пішов готуватися до наступного іспиту.

Їх було ще багато, кожні три дні по іспиту. Нарешті нас залишилося п'ятеро, і на останньому іспиті не зрізали жодного. Після нього ми всі зібралися на кафедрі. Завідувач мав похмурий вигляд. «Хлопці, — сказав він, — зателефонували з парткому. Завтра мандатна комісія». Тут він промовисто подивився на мене. «Яка ще мандатна комісія? — загаласували усі. — І слово-то якесь непристойне».

Проте робити було нічого, і наступного дня ми стояли в парткомі економічного факультету.

«Хай буде, що буде, — подумав я. — Піду першим». Заходжу. «Сідайте». Сідаю.

«А що це за форма така?» — поцікавився голова комісії — майбутній член ГКЧП¹. Щось утримало мене від

баламутства з приводу другого питання, і я відповів серйозно. «Так, — він уголос прочитав моє прізвище. А потім, уже не дивлячись в анкету: — Не член КПРС?» «Чому ж, — відповідаю. — Член». «В армії не служили?» — «Служив». — «Нагороди не маєте?» — «Маю». — «А громадське навантаження у вас яке?» І тут я видав свій головний козир. «Я секретар первинної партійної організації», — голосно сказав я. Це була суцзя правда, з одним маленьким уточненням. Місяця за три до цього партійну організацію нашого інституту розділили на дев'ять маленьких, напевно, для поліпшення звітності райкому партії. В результаті мене обрали, а фактично призначили секретарем парторганізації АУПу як наймолодшого.

Це був удар. «Борисе Григоровичу, — сказав голова, — вийдіть на кілька хвилин, ми вас покличемо». Я повернувся і вийшов, краєм ока побачивши знайоме обличчя збоку за столом. «Ну що?» — запитали мене в коридорі. «Не знаю, сказали ще покличуть». Уздовж коридору сюди-туди повільно походжав завідувач кафедри, з докором поглядаючи на нас.

«Заходьте, сідайте», — знову покликали мене. Голова встав, прокашлявся і з пафосом вимовив: «Ми вас рекомендуватимемо». І трохи тихіш в бік колег: «Тут цього року якраз Фельдман закінчує, так ми його й візьмемо».

«Дякую», — тільки й сказав я і вийшов.

«Ну що?» — це вже завідувач кафедри. «Рекомендуватимуть, замість Фельдмана», — відповів я. «Так Фельдман —

¹ ГКЧП — (Державний комітет з надзвичайного стану в СРСР) — самопроголошений орган, що складався з ряду представників керівництва ЦК КПРС і уряду СРСР, що здійснив 18–21 серпня 1991 року «серпневий путч».

це ж не у нас, — сторопіло відповів завідувач. — Утім тепер уже яка різниця».

Різниці справді вже не було жодної. Настав проміжний пункт Б, він же пункт А в аспірантурі. Слушно казали древні: «І в кінці перебуває початок».

Я вступив до заочної аспірантури, закінчив її через чотири роки і першим у нашому наборі захистив дисертацію в січні 1986 року на засіданні Вченої ради МДУ.

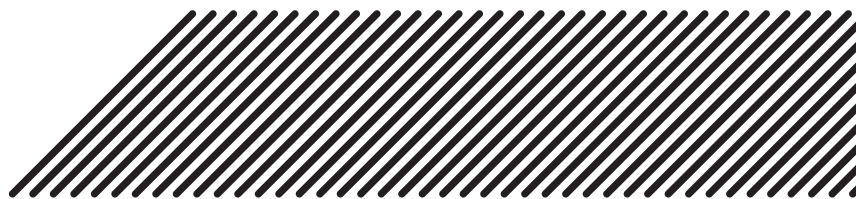
Настав новий пункт Б, він же пункт А наступного етапу життя.

У цей момент я серйозно замислився про зміст принципу причинно-

сті в нашій долі. Де початок процесів, де їхнє завершення і наскільки вони пов'язані між собою. Ось у реальному житті пункт А завжди передуює пункту Б, а наприклад, у стосунках між чоловіком і жінкою пункт Б може настати ще до виникнення пункту А. Поміркуйте, і тут, у тонкому світі людських почуттів, так само як і в квантовій механіці мікросвіту, можливе порушення принципу причинності: наслідок може передувати причині.

І в зв'язку з цим ми всі приховано відчуваємо, що пункт А — це вже Так, а пункт Б — це вже Ні.

Приміряйте до себе, може, придасться.

“

– Цей рядовий Маклінток гарно стріляє, – доповів сержант лейтенанту.

– Атож. Цікаво лишень, де він до армії так навчився.

– Це чому?

– Після кожного пострілу він витирає зі зброї хусточкою сліди від пальців.

**Читайте «Шотландські анекдоти»
в переказах Віталія Радчука**

Віталій Радчук

ПОСМІЄМОСЯ РАЗОМ ІЗ ШОТЛАНЦЯМИ?

Мандрував якось один чоловік по Валії, Шотландії та Англії. Скрізь його пригощали чаєм. Чай був щоразу несолодкий і чоловік казав про те господині. Валійка похоплювалася: *Could you pass me your cup and I'll sweeten it for you?* — Чи не могли б ви передати мені чашку, щоб я вам підсолодила? Шотландка цікавилася: *Are you sure you've stirred your tea properly?* — Ви певні, що добре розмішали? Англійка мовила: *Help yourself!* — Цукор на столі.

Британія вельми розмаїта країна і часто будує свої жарти на тому, що її землі по-різному сприймають події і факти, людські якості та вчинки. Звичайно, це жарти для себе, або, як кажуть, для внутрішнього користування. Переходячи на континент через Ла Манш — ой ні, заперечать нам з Острова, через Англійський канал, — хай навіть у найвужчому місці Па-де-Кале, чи то пак через Дуврську протоку, — гострота сприйняття психоемоційного розмаїття Британії різко притуплюється. А з нею згасають і тонкощі гумору, побудованого на тамтешніх реаліях та взаєминах. Мало того, блідне чи перекривлюється навіть те загальне для всієї країни, що його утримують місцеві жарти. Певна річ, неважко здогадатися, що на Острові, обмеженому в природних ресурсах, панує культ економії, адже від неї залежить економічна потуга країни, котра довго панувала на морях і підкорила було ледь не пів світу. Можна ще зрозуміти, що британці не пересолоджують чай, щоб краще відчути його властивий смак, і чому додають до чаю молоко, котре в нашому прикладі зовсім не згадане. Ясне діло, його дозу, як і мірку чи повну відсутність цукру кожен визначає собі сам, а в когось іншого вгадує по ситуації. З цього аж ніяк не випливає, що молока в чаї

не було, хоча замість нього хтось із нас, українців, можливо, подумки додав би кислотку лимону, імбиру, калини чи ще якоїсь ягоди. Але як, залишаючись собою, збагнути самотній, незвичний для нас звичай чаювання, майже ритуальний о 5-тій годині пополудні? Як при своїх поняттях, уподобаннях і звичках осягти — ще й у питомих нам словах, тобто способах порозуміння — чужомовну культуру стосунків з усіма її поведінковими тонкощами, місцевим шармом ненав'язливості, поваги до індивідуального смаку та вибору тощо?..

Шотландія — як і Британія в цілому, а з Ірландією, від 1922 р. лише Північною, Об'єднане Королівство — здавна славилася своїм тонким гумором. Певно ж, слава ця завдячує тому, що британці упродовж століть, а надто в добу колоніальних імперій, добряче подбали про те, щоб ознайомити народи планети зі своїм особливим характером, відчутно острівним, де для решти світу повно чудасій та парадоксів, адже в нім уживається чимало, здавалося б, несумісних якостей. Стриманість, відчуженість, горда відособленість, замкненість, демонстративна негостинність — з підкресленою співчутливістю, відвертою прямою, доброзичливістю, вишуканою чемністю. Розважливість, здоровий глузд, незворушність, заземленість, заякореність, консерватизм — з байронічною мрійливістю, настирливою невгамовністю, пасіонарною непосидючістю. Господарська бережливість — з найщирішою щедрістю (свіжий доказ — передані Україні *джевеліни* й *челенджери*, що їх вже не перейменовуємо так, як станцію «Фарадей» в Антарктиді іменем свого академіка). Зговірливість, толерантність, дипломатична гнучкість — з упертістю, зухвальством, войовничістю тощо.

Звідки усе це? Насправді з цієї на позір випадкової мішанки рис проглядає напрочуд строга система історичного досвіду.

Як і деінде, у Шотландії дуже популярні анекдоти про сусідів — валійців, ірландців, а надто англійців, з якими стосунки були не завжди безхмарними. Варто згадати добу Вільяма Волеса та Роберта Брюса з її кривавими битвами — показні тут фільм Мела Гібсона «Хоробре серце» (1995), що став агіткою за незалежність Шотландії на референдумі 2014 р., і, по суті, цитована в кінці цієї стрічки пісня-заклик Р. Бернза «Банокберн» («Scots Wha Hae»). Під Банокберном Брюс 1314 р. розгромив англійське військо, чим забезпечив відносний спокій своєму краю майже на три століття. Згадаймо також драму ув'язненої Єлизаветою в Тауері і замордованої Мері Стюарт та її сина Джеймза Шостого, в Англії Першого з 1603 р. Свідком тієї драми був В. Шекспір, який при всіх його хроніках про неї змовчав. А далі, поза-як дві корони, а з ними ще й ірландська не вміщалися на одній голові, — Джеймзову «об'єднавчу» англізацію Шотландії новою Біблією, куплену злуку парламентів 1707 р. — по суті втрату незалежності держави, ганебну за оцінкою, що її дав Р. Бернз у вірші «Така зграя шахраїв у народі». Згадаймо Роб Роя В. Скота, джакобітів, повстання під проводом принца-красеня Чарльза Стюарта («Юного Шевальє») і калоденську різню 1746 р., відтак заборону носити кілт, грати на волінці, говорити гельською мовою... Зрештою, доля елітних шотландських полків Британської імперії чимось нагадує долю нашого Кубанського козацтва, недарма ж будяк — символ водночас Шотландії і козацької слави. А втім, ще давніше скоти, припливши з Ірландії, вирізали піктів (і ті, й ті — кельти), про що нині в українській школі довідуються з «Вересового трунку» Р. Стівенсона. Пам'ятала це й імперія, яка у нові часи сприяла переселенню шотландців-протестантів на північ католицької Ірландії, свідомо провокуючи релігійний конфлікт. Різалися між собою на Альбійні англійці, сакси, юти і фрізи, данці й норвежці (усі — германці). Та на попелі згарищ усе одно виростили міста й села, нові ідеї і люди,

торгівля, наука, освіта. Певно ж, з якомога давніших часів слід починати історію становлення понять і лексику Острова (островів), а з тим і генезу кодексів поведінки та почуття гумору. Британську вдачу в усіх її кольорах плекали ібері, кельти, римляни, англійці, сакси, вікінги, нормани тощо (процес іде далі: у постколоніальних Лондоні, Единбурзі, Кардіфі нині розмовляють десятками мов). Її відтінки леліяли королівські династії, землероби й пастухи, ремісники й купці, мореплавці й вояки, поети й учені, митці й аристократи, відкривачі нових земель і технарі-винахідники, клерки й підприємці. Ось чому британський гумор дуже розмаїтий за тематикою, соціально-етично й етнічно.

Анекдоти про англійців зазвичай зачіпають їхнє горде почуття самоповаги, вищості, яке передбачає незворушність, стриманість, уміння за найскладніших обставин тримати себе в руках, а з тим і відповідний кодекс дружби, честі, здорового глузду, безпеки, опірності до зваб, протидії викликам життя. Англійці, як вони самі кажуть, *keep a stiff upper lip* — зберігають стійкість, поводитимуться мужньо, не показують емоцій, не впадають у відчай. Маніфест цього кредо проголосив Р. Кіплінг у вірші «If» («Якщо»). Насамкінець до зводу англійських цінностей та приписів належать узвичаєні форми спілкування, як-от строга культура знайомства, листування, співпраці тощо, яка комусь збоку, непосвяченому в її джерела й тонкощі, може видатися за манірність, бундючність, церемонійність чи й пиху, зарозумілість. Типовий жарт. Англійця разом з красунею-блондинкою викинуло хвилею із затонулого корабля на безлюдний острів. Через рік їх підібрали моряки й відправили в Англію. Зібралися вдома родичі, друзі англійця та й питають: «Ну як ви там жили-поживали, хлопче? Розкажи. — А що розказувати? — Відрикає той. — Я з нею не розмовляв. — Чому? Ви ж були там разом цілий рік! Лише двоє, довкола ні душі! — Саме так. Нікому було представити нас одне одному».

Валійці, якщо вірити анекдотам про них, тяжіють до гуртових веселощів, запаморочливої закоханості в музику і природу, а з тим

і до метушні, балакучості, гамірливості, безтурботності, надмірного оптимізму, простакуватої наївності. «Чому валійці збираються в барі дивитися футбол кожен з двома м'ячами? Бо гадають, що так вони виграють матч». Звичайно, це міф, що давній народ, чия самоіронія сповнена тепла й затишку, ніби застряг у дитинстві і не париться ні про що, а надто вселенськими драмами. Насправді про вдачу Валії промовляє вже той факт, що на відміну від інших кельтських «окраїн», а надто від сусідніх півострова Корнвел та незалежної Ірландії, ця земля зуміла зберегти свій питомий голос під тиском імперської, а тепер вже глобальної мови: валійською нині розмовляє понад пів мільйона мовців, англійці радо віддають своїх дітей до елітних валійських шкіл.

З ірландців, оминаючи їхню предковичну високу поетичну, музичну, танцювальну, релігійну, емоційну культуру (про неї розпитаємо у нашої віртуозної перекладачки Олени О. Лір, не забуваючи і про наслідки «ірландизації», зокрема месницькі теракти Ірландської революційної армії), в анекдотах зазвичай ліплять простаків, п'яниць і забіяк. Допит у поліцейській дільниці. «Ну, розкажуй, Шоне, що ти учварив. — Та йду я з пляшкою. А назустріч чувак. Пика у нього гидка. То я його бац по макітрі і все тут».

Шотландці ті самі риси нерідко приписують собі, втішаючись переконанням, яке має під собою ґрунт лише почасти, що саме вони навчили «тонкожилих» англійців битися, воювати і випивати. Звичайно, у повсякденному житті забіяцтво поступається культу відчуття суперництва і пристрасті до спортивних змагань. А проте шотландські волинкарі полюбують військові однострої з тартанових кілтів і маршпаради бойовими колонами, а шотландське віскі чи не найвідоміша у світі марка міцного напою. Вислів «щирий шотландець» (True Scotsman), між іншим, означає солдата, який під кілтотом не носить нічого спіднього, або ж просто зухвалого забіяку. У фільмі «Хоробре серце» вояки Воlesa перед битвою з англійцями задирають кілти й оголюють хто зад, а хто перед

на знак зневаги й виклику. Сержантський ритуал «перевірки кілтів» (kilt inspection) з усією його делікатністю та винахідливістю, як-от через дзеркальце на кінці ключки для гольфу, породив вельми специфічний пласт національної сміховинної культури, зокрема й моду на футболки з написом «kilt inspector» або «official (royal) kilt inspector». Але навіть у найгрубіших анекдотах шотландців, надто коли порівняти їх з московитськими, можна відчутти стриманість, міру умовчання, небалакучість, підтекст. Мабуть, даються взнаки нордичність етносу, вплив субстрату не зовсім асимільованих англів та вікінгів, а пізніше англосаксів, надто у той період, коли ті, програвши норманам битву при Гастінгсі 1066 р., масово втікали до Шотландії, утверджуючи там свої поняття і ранньоанглійську мову, що поступилася тоді в Лондоні та інших адмінцентрах Англії старофранцузькій (якою після Вільяма Завойовника говорив і Річард Левине Серце, на гербі англійського короля досі написано по-французькому «Dieu et mon droit» — «Бог і моє право»). Завдяки особності та змішанню з місцевими говірками мова англосаксів почала називатися шотландською, мовою Scots, якою чи радше діалектом якої писав Р. Бернз і яка цілком відмінна від майже зовсім витісненої (загнаної в гори і на західні острови) гельської, що нею говорить тепер тисяч 90 з 5,5 мільйонів краян, — основною ж її визнає в рази менше. З культури і мови Франції в періоди її розквіту, чвар з Англією і бунтів менталітет шотландців теж устотав чимало, зокрема ідеї свободи, рівності та братерства. Р. Бернз у «Банокберні» поєднував шотландизми з лексиконом Французької революції (*гноблення, узурпатори, тирані, рабство, кайдани, свобода, воля*). Вигук Воlesa з ешафоту «Freedom!» пронизує увесь згаданий фільм. Власне, він лунає в найтонших проявах місцевого духовного побуту. Англійська перекладачка Віра Річ якось зауважила в одній з наших бесід, що шотландці перевіряють квитки в потягах саме на в'їзді до Шотландії. Тутешній дух непокори засвідчили ще давні римляни, відгороджуючись

від Каледонії (так називали вони цей край) валами Адріана й Антоніна. Зрештою, хоч би як позначалися хвилі міграцій на вдачі народу, місцева природа з її неймовірною красою, клімат, доступні способи господарювання даються знаки і беруть своє.

У межах Шотландії жартома грають на відмінностях у психології долинян (*lowlanders*, що розмовляють наріччям *лаланд*), горян (*highlanders*, *верховинців* за М. Лукашем), бережан, мешканців малих островів та віддалених північних поселень. Можливо, деякі такі жарти були би близькі нашим бойкам, лемкам і гуцулам, та в цілому вони становлять для нас скорше етнографічний інтерес. Утім, второпати чужий сміх і дослідникові буває непросто. Приміром, у Глазго хамовитим зайдам не прийнято казати «Понаїжджали тут!» Така манера означала б зрівнялівку: мовляв, ми так само грубі, як і ви. А з тим і протилежну крайність — посягання на рівноправ'я, претензію на привілеї: вам не можна те саме, що й нам. Зайшлих селяків-неотес тут зображають голубами з акцентом, які хизуються здатністю поцілити послідом у городян і для розваги змагаються в людних місцях у цьому виді «спорту». Звичайно, локалізми на взір «D'ye ken noo whit zat wiz ootdooz?» («Знаєш тепер, що то було надворі?») утримують монополію на тонкощі вимови. Наслідкування і передражнявання місцевих наріч та говірок, на відміну від терміносистем, стильових реєстрів і соціолектів, годі й перекласти. В українській мові марно шукати такої екзотики саме тому, що є своя, за якою ми вгадуємо, хто є хто і звідки. З іншого боку, набравшись англіцизмів, чи відчуваємо ми і чи цікавлять нас, скажімо, відмінності між *пабом* і *баром*, надто культурно-історичні, коли не всяк у нас відрізнити *шинок* від *корчми*?.. Мистецтво анекдоту процвітає скрізь, де п'ють у гурті (таверна, кафе, ресторан, навіть їдальня, де росмова акцентує лише столи, для цього теж підходять), проте годі увявити собі *бармена у корчмі* або *шинкаря у пабі*, бо така штучна травестія сама по собі вже тільки жарт, гідний сміху.

Усередині Британії, менше поза нею шотландський анекдот упізнають за збігом певних ознак, зокрема за вибором об'єкта уваги, ставленням оповідача до зображуваної події, до її учасників та їхніх реакцій на (по)дії, тобто до рис людської вдачі, втім числі етнонаціональних. При цьому в багатьох анекдотах чітко проглядає ще й місцевий колорит різного ступеня насиченості. Скажімо, згадану вже ощадливість на Острові вважають спільною рисою мешканців Шотландії і півночі Англії, зокрема йоркширців, де умови життя суворіші від півдня, від «саду Англії» графства Кент і поготів. У сприйнятті ж самих шотландців ця барва душі густішає на **їхній** півночі, як-от у Морейширі і поблизу. Цікаво, що далеко від столиць скелясте місто Абердин на північному сході краю здобуло разом з округою репутацію крайньої скупості, схожу до міста Габрово в Болгарії, і то стійку попри те, що завдяки розробкам родовищ Північного моря його називають нафтогазовою столицею Європи. Водить печерами гід туристів і пояснює: «Ці печери абердинці викопали, коли хтось із них зронив монетку в нірку кролика». Крайнощі бережливості — вельми популярна тема анекдотів, що їх шотландці розповідають самі про себе. А вони люблять жартувати про себе. У цьому їм стає снаги бути немилосердно самокритичними, часом настільки, що доходить до жорсткого чорного гумору чи уїдливої сатири. Знайшов абердинець гарненьку милицю на узбіччі дороги. Підібрав її, поспішив додому, а там поламав своїй жінці ногу... Свідомо не кажу «дружині», бо ж сміятися в Україні над тим було б дико. Однак шотландці тут переступають звичні для сторонніх межі без жодних комплексів і тим твердо тримаються своїх засад гідності. Чим не ознака духовного здоров'я нації?

Вибірку саме анекдотів шотландців про себе і подано далі. Перекладач вибрав спосіб тлумачення, що його диктують вимоги жанру, а саме фіксацію на письмі свого усного переказу (по можливості вивіреного на слухачах) тих анекдотів, які чув у різних варіантах здебільшого (але не тільки) від самих шотландців і які знайшов олітературеними, подеколи занадто деталізованими й розлогими у книжці

«Scottish Jokes. Edited by Chris Findlater. Glasgow: Waverley Books, 2010». Деякі з них годилося би переказати по пам'яті і не спіраючись на текст видання, а проте саме воно засвідчує, що край визнає ці анекдоти своїми.

До речі, та книжка повідомляє у вихідних даних, що її укладено «by RLS Ltd». Треба знати місцеві розваги, щоб утледіти в абрєвіатурі вигадку, грайливий уклін шанувальників у бік свого земляка Р. Л. Стівенсона — зі шипком та підморгуванням у цілком шотландському дусі (мовляв, навіть у найсерйознішій класиці є простір для веселощів). А ще й насміх дотепних пересмішників, кивок на Royal Literary Society з можливим натяком на обмежене й вузьке (limited) бачення деkim літератури, у якій шотландський гумор, на переконання його цінителів-пропагандистів, мав би заслуговувати пильнішої уваги і посідати значніше місце.

Звичайно, тлумач, який розкажує чужі анекдоти, зв'язуючись зором і слухом з живою реакцією слухача і переконуючись, що викликає регіт, що легку усмішку, а що лише дивує як етнографічний казус, мусить відмовитися хоч би на якийсь час від читання, письма і порівняння текстів — процедур звичних для перекладу інших жанрів, особливо нехудожніх. Йому доводиться враховувати налаштованість слухача саме на анекдот, на відповідні стиль і регістр. А для цього, щоб добитися сприйняття гумору без розжовування його суті, без пояснення того, чому він смішний, — вдаватися до жанрово-стильової адаптації, щось опускає, додавати чи й переінакшувати. У кінець вибірки винесено кілька зразків піджанру коротких жартів, так званих wee jokes. Однак ті «жарти» (jokes), що за українськими мірками наближаються до гуморески або занадто довго зволікають з розв'язкою, самі напрошуються на лаконізацію до розміру анекдота, щоб бути смішними, бо ж у нашого слухача, вочевидь, щодо оповідача-гумориста інші й норми очікувань, коли не терпіння.

Серед сюжетів є й мандрівні, що їх різні країни приписують собі, хоч би й без вказівок на себе чи будь-якої локалізації. В Англії нам розкажуть, що перша жінка в Палаті громад

Леді Астор так сварила В. Черчіля: «Якби Ви були моїм чоловіком, я би підсипала Вам отруту в чай!» — а той відрік: «Якби Ви були моєю дружиною, я б його випив!» В Ірландії той самий дотеп, замінивши чай на каву, вкладають радше у уста Б. Шоу, хоч він ще замолоду переїхав з Дубліна в Лондон. У США, де лише німці переважають числом ірландців, це вже анекдот просто про ірландця, якому нечемна незнайомка тим же «якби» погрожує дати отруту — не згадуючи чай чи каву. По решті країн це зає й ірландець. Чим не підказка це для тлумача-оповідача? В тім сенсі, що будь-яка метаморфоза передбачає міру. Чи варто знімати зі старих жартів павутину часу, тобто підстригати їм бороди? Не завжди, принаймні не всім однаково, бо коли вгадується шарм доби (по цінах, змогу, реаліях побуту), то нащо?..

Відійти, щоб наблизитися, — закон перекладу. Але від чого й куди саме відходити? Якщо казку кажуть, а оповідання оповідають, хіба не має бути письмовий переклад цих жанрів лише фіксацією усного? І хіба переклад не є усним у будь-якому разі і в принципі — як творчий акт думання? А вже доведено дослідями, що читає й чує людина не тільки очима й вухами, а й неодмінним рухом голосових зв'язок, усього артикуляційного апарату, а розуміє завдяки так званому внутрішньому (згорненому) проговорюванню чутого, хоч би й зі знаків абетки. Ми розмовляємо «з собою» навіть тоді, коли подумки пишемо, і то не лише для когось, а, втаємничуючись, самі для себе. Тлумачі-синхроністи добре знають, що назва їхньої праці умовна, бо не можна промовляти одночасно за двох обома мовами — виходить лише по черзі.

Оповідачеві ж анекдотів, хоч би й заморських, завжди цікаво, чи сміятиметься його слухач (читач) і як саме, гикатиме він чи заливатиметься реготом, наскільки голосно, довго й щиро, з якою затримкою, «наперед» (щоб показати, що він у доброму гуморі й налаштований на сміх) чи «в унісон»... Слід сподіватися, що свою міру слову й сміху встановить і кожен, кому захочеться переказати почуте (прочитане) тут комусь зі своїх друзів і тим у наш нелегкий час випробувань прикрасити своє і його життя.

ШОТЛАНДСЬКІ АНЕКДОТИ

Переказав Віталій Радчук

1.

Після кораблетрощі на безлюдний острів висадилося п'ятнадцятеро шотландців і по стільки ж ірландців, валійців та англійців. Усі скоро зрозуміли, що, крім них, на острові нікого нема. Ірландці, збившись до купи, повиймали пляшки горілки і за-тіяли веселощі та жарти. Валійці дістали м'яча і влаштували галасливу гру в футбол. Англійці розбрелися по острову, похмурі від того, що їх ніхто нікому не представляє. А шотландці організували дванадцять різних каледонських товариств.

2.

У тропіках розбився корабель, і на берег острова викинуло хвилюю шотландсько-го моряка. Щойно він розплющив очі, як побачив поруч вродливу дівчину, на якій була тільки коротка трав'яна спідничка.

— Ти голодний? — зашебетала вона.

— Страшенно, — простогнав моряк.

Краля дістала ще теплі печеню та пиріг із сумочки, плетеної з листя пальми. Моряк смачно ум'яв те.

— Випити хочеш? — усміхнулася.

— Хочу.

Ніжні руки вийняли з торбинки пляшку віски найвищої про-бі, і моряк із задоволенням зробив пару ковтків.

Дівчина впритул сіла поруч і лагідно промурмотіла:

— А тепер якою грою ти хотів би розважитися?

Шотландець аж підскочив від подиву:

— Невже в тебе є ключки для гольфу?

3.

— Я цілував жінок з усіх помешкань у нашому будинку, крім однієї, — хва-лився волокита приятелеві, озираючи ряди вікон.

Повз них якраз проходив сусід, який почув те і розповів своїй дружині.

— Що ж то за дама, котру не цілував цей шалапут? — поцікавився він у неї.

— Та то, мабуть, ота пихата нечупара Мері Макінтош з четвертого поверху, — відповіла дружина.

4.

В Единбурзі йде матч з футболістами Англії. Стадіон Мюрейфілд заповнений вщерть — пустує лише одне-єдине місце, через яке під загальний рев рядів перемовляються два уболівальники з картатими шарфами:

— Хто це не прийшов?

— Моя жінка.

— Але чому?

— Померла.

— То дав би квитка котромусь із друзів!

— А вони всі на похороні.

5.

Якось увечері, прогулюючись вулицями міста Данді, співак та актор Гарі Лодер наткнувся на чолов'ягу, який повзав на карачках.

— Що шукаєш потемки? — поцікавився митець.

— Свое вухо, — відказав чолов'яга. — Ми тут щойно трохи посварилися.

— Яким же лихим мав бути твій суперник по суперечці! — вигукнув Лодер. — А впізнаєш його, як знову зустрінеш?

— Жодних сумнівів! Я поклав собі в кишеню його носа.

6.

Англієць побував на озері Лох-Нес, зайшов у місцевий паб і по якійсь хвилі зауважує бармену:

— Слухай, місця тут у вас у Шотландії, може, й гарні, але якщо прибрати звідси оці озера й гори, то що залишиться?

Бармен, витираючи насухо склянку, спроквола обертається й мовить:

— Англія!

7.

На вулиці після дощу двоє дівчаток, граючись, ліплять з багна церкву. Аж тут з'являється священник:

— Воздвигаете святилище?

Дівчатка презирнулися і одна кивнула.

— Благе діло. А правити службу там хтось буде?

— Нам на попа не вистачить грязюки, — відказала друга.

8.

Один завсідник пабу завжди замовляв три віскі. Він високо піднімав кожную чарку перед тим, як випити. Якось бармен поцікавився, чому він так робить.

— Все просто, — пояснив той, — у мене двійко братів в Америці. Живуть вони в різних штатах. Ми не бачимся, але всі троє маємо цю звичку пити чарку за себе і по чарці за кожного з братів. Так ми почуваємося разом.

Одного разу клієнт замовив лише дві порції. Він випив їх так само церемонійно, а коли зібрався йти, почув від бармена:

— Сподіваюся, нічого не сталося з кимось із братів.

— Та ні, з обома все гаразд.

— Чому ж тоді лише дві чарки?

— Я кинув пити.

9.

Единбурзький лікар Вотсон славився своїми вишуканими манерами і талантом заспокоювати пацієнтів. Одному лежачому він повідомив:

— У мене для вас дві новини: погана і дуже погана.

— Кажіть спершу погану.

— Вам залишилося жити лише один день.

— Коли це погана, то яка ж тоді дуже погана?

— Я мав сказати вам так ще вчора.

10.

На суді водій палко доводив, що його порш — не крадене авто. Завдяки адвокату водія виправдали і відпустили. Наступного дня щасливець прибіг у поліцію і заволав:

- Схопіть мого адвоката!
- Та як це? — здивувався поліцейський. — Він же виграв вам справу.
- Атож, але я йому не заплатив і він забрав машину, яку я вкрав.

11.

Помер єдиний сантехнік в Единбурзі, який брав за послуги небагато, і його помилково відправили в пекло. Про це дізналися в раю. Святий Петро зателефонував Сатані й каже:

- До вас поступив благочестивий сантехнік, чи не так?
- Авжеж, маємо такого.
- Він наш, відправте його нам нагору.
- Ми не можемо цього зробити.
- Чому?
- Він єдиний, хто тямить у кондиціонерах. Тепер у нас хоч дихати можна.
- Відсилайте, бо подамо на вас у суд.
- У суд? А де ви там у себе знайдете юриста?

12.

Гектор та Геміш взяли напрокат човен, щоб порибалити на озері. На свій подив, вони наловили по кілька чималих форелей.

— Треба буде сюди повернутися, щоб порибалити ще раз, — зметикував Геміш. — Зроби-но маленьку позначку, щоб ми знайшли це місце.

Гектор нахилився і видряпав на борту хрестик.

— Так не годиться! — закричав Геміш. — А що як наступного разу нам дадуть напрокат іншого човна?

13.

Двоє друзяк у пабі поглядають на екран, де йде картина з епізодом про кінські перегони.

— Б'юся об заклад, переможе отой кінь темної масті.

— Ні-ні-ні! Б'юся об заклад, він першим не добіжить.

Кінь переміг.

— Я знав, який кінь швидший за всіх, бо дивлюся цей фільм удруге.

— Я теж бачив це кіно, але й гадки не мав, що та сама темна конячка може виграти два рази підряд.

14.

Дід розповідає внучатам, як він під час Другої світової війни служив у шотландському полку:

— Я бився в Африці, в Італії і в Німеччині. Бився з Бернардом Монтгомері, бився з Арчибальдом Вейвелом, бився з Гарольдом Александером¹.

Онучка цікавиться:

— Чому ти не міг ні з ким ладити, дідусю?

¹ Відомі британські воєначальники.

15.

Мандруючи джунглями, шотланець і англієць влаштували привал. Раптом пролунав дикий рев, і вони утледіли, що до них наближається лев. Шотланець вмиє скинув із себе важкі чоботи і натягнув кросівки.

— Який сенс? — розважив англієць. — Хіба ти бігаєш хутчіше за лева!

— Але тебе пережену! — відказав шотланець.

16.

До бару в Глазго заходить п'яний з місцевих. Він ледве волочить ноги до стійки. Хазяїн бару відмовляється обслуговувати його і проводить до дверей. За хвилину п'яний повертається в бар. Його знову випроваджують. Упертю заходить у бар утретє. Господар вже готовий викинути п'яничку на вулицю, як той глипає на нього баньками й мимрить:

— Бувай, Джімі. — До речі, скільки в тебе барів по цей бік вулиці? Як ти встигаєш наливати всім у кожному?

17.

У фермера здох вірний пес, який пас йому овець. Геть засмучений, фермер пішов до церкви і попросив священника:

— Отче, прошу, відспівайте душу мого собаки.

— Собаки? Та знайди для такого діла якогось ченця.

— Добре, так і зроблю, — погодився фермер. — Як гадаєте, тисячі фунтів стерлінгів на знак вдячності буде доста монастиреві?

— Зачекай, — спохватився священник. — Чом же ти зразу не сказав, що твій пес був католик?

18.

Пивна в Глазго. Біля шинквасу двоє. Після сьомої горілки один повертається до другого й питає:

— Ти звідки?

— З острова Мал.

— Невже? Я так само. За це варто випити.

Замовили. Випили.

— Де саме ти там жив?

— У Тоберморі.

— У Тоберморі? Ти ба! І я теж.

— За це по великій.

Замовили. Випили.

— А на якій вулиці?

— На тій, що біля гавані.

— Оце диво! Я виріс на ній!

— Це ж треба нам отак здібатися в самісінькому центрі Глазго!

До пивної зайшов завсідник і питає у бармена:

— Як воно сьогодні, Джеку?

— Та все те саме. Жінка бурчить. Арендатор тисне. Ага, ось ще глянь: близнюки Макліни знову надерлися.

19.

З глибинки острова Льюїс телефонують в авіалінії:

— Як довго летіти зі Сторновея в Глазго?

— Одну секундочку...

— Дякую! — повісили трубку.

20.

Подружжя Том і Тіллі часто сварилося. Та так, що аж кипіло і мусило розбігатися хто куди: Том — у пивну до друзяк, а Тіллі — замикатися у спальні. Якось приятель нараяв Томові піти до сімейного психолога. Той сказав:

— Треба, щоб ви обоє прийшли сюди разом. А поки що зауважу, що жінкам приємно, коли їх люблять і шанують. Скажіть своїй половині, що кохаєте її. Вам і самому стане краще.

Том у те не надто повірив, але вирішив спробувати. Після роботи зразу поспішив додому і з порога лагідно поцікавився:

— Як воно тут удома, Тіллі?

— Ой, не питай. Електрики не було, діти розбили мою улюблену вазу, кішка тяжко захворіла.

Том обняв дружину:

— Не переймайся, Тіллі. Твій Том тебе любить.

Жінка відпихнула його і закричала:

— А на додачу ще й ти приходиш додому п'яним!

21.

Проповідник відслужив службу під відкритим небом і пустив капелюха по колу слухачів для збору пожертв. Капелюх повернувся зовсім порожнім. Пастир душ здивовано обвів очима зібрання і підняв руки до неба:

— Господи всемогутній, святий і праведний, дякую тобі, що благополучно повернув мені мого капелюха!

22.

У фермера згоріла клуня, і він подав заяву про страхову виплату. Агент, якого прислали, щоб оцінити збитки, почав з того, що треба ще щось застрахувати:

— Від крадіжки худоби добре було б. Від повені.

— Від повені? — перепитав фермер. — Цікаво. А як можна викликати повінь?

23.

Подружжя виграло запаморочливу суму в лотерею і обговорює своє майбутнє.

— Після того, як я двадцять років мила людям сходи, — каже дружина, — я зможу нарешті викинути геть свою стару швабру.

— Звичайно, любя, — підтримав чоловік. — Тепер ми в стані купити тобі нову.

24.

Парочка молодят з острова Мал надумала зареєструвати свій шлюб в Единбурзі. В управі запитали:

— Як вас звати?
— Дональд Маклін.
— А вас?
— Шона Маклін.
— Чи є якийсь зв'язок?
— Був лишень одного разу, — зашарілася молода. — Але тоді ми вже були заручені.

25.

Односельці обступили шотландця, який повернувся зі своєї першої поїздки в Лондон.

— Як тобі там було?
— Та непогано.
— Невже аж так добре?
— Ну тільки одне мені там не сподобалось. Люди в моєму готелі не спали, а кричали в коридорі і стукали мені в двері аж до третьої ранку.
— І що ти зробив?
— А нічого. Продовжував собі й далі грати на волинці.

26.

У Блер Атол на турнір Нагір'я з'явився 81-літній дід, щоб позмагатися в киданні стовпа. Розпорядник змагань засумнівався:

— А вам трішки не запізно кидати сторч таку важку колоду?
— Та що ви! Анітрохи! Мій тато збирався взяти участь у турнірі, але пішов дружкою до мого діда на весілля.
— А скільки ж літ вашому діду?
— Сто двадцять чотири.
— І він хоче женитися?
— Ні, не хоче. Але доведеться.

27.

Джим просидів над річкою пів дня з вудкою, але так нічого й не піймав. По дорозі додому зайшов у рибний магазин і попросив:

— Киньте мені невеличкого лосося.
— Чому киньте? — здивувався продавець.
— А щоб я міг сказати дружині, що я його зловив.
— То чи не хотіли б ви так упіймати морську форель?
— Чому форель?
— Бачите, перед вами тут була ваша дружина. І вона сказала, яку саме рибину вона хотіла б щоб ви зловили, коли сюди зайдете.

28.

Старого шотландця привезли в лікарню з осколками скла в язиці.

— Як це сталося? — поцікавилася медсестра.
Битого скла в язику діда було стільки, що він не міг говорити. Медсестра дала йому олівця й аркуш паперу. Старий написав:
— Я впустив пляшку віскі на підлогу в кухні.

29.

Шотландець відвідував Нью Йорк і надумав підстригтися. Зайшов у перукарню й запитав:

- Почім у вас стрижка?
- Найдешевша двадцять доларів.

Шотландець потер підборіддя:

- А гоління у вас за скільки?
- Гоління? За десять доларів.
- Тоді поголіть мені голову.

30.

У супермаркеті в Глазго ридма реве дитина на візку з продуктами, що його штовхає між рядами товарів невеличкий чоловічок.

— Все гаразд, мацюпко Джимі, поведься тихенько, — приказує чоловічок. — Все буде добре. Не хвилюйся. Заспокойся, мацюпко Джимі, заспокойся...

Співчутлива жінка-покупець зауважує:

- Шкода, що мацюпка Джимі не вгамовується, коли ви так лагідно ставитеся до крихітки.
- Що ви кажете! — кидає обурливий погляд чоловічок. — Дитину звати Дональд. Це я мацюпка Джимі.

31.

Гектор та Геміш відзначають у пивній неабияку подію.

— Ми щойно закінчили складати головоломку і встановили рекорд, — похвалився Гектор бармену. — У головоломці було сто вирізок, а ми їх склали за якихось пів року.

- За пів року? — здивувався бармен. — Та це ж як довго ви складали!
- Аж ніяк не довго, — заперечив Геміш. — На коробці було написано «від трьох до п'яти років».

32.

На острів Люїс у місто Сторновой за місячним контрактом прислали технічного спеціаліста. Коли він прибув, день був сірим, хмарним і мрячним. Вранці, коли він прокинувся, погода була сіра, хмарна і мрячна. Наступного дня чоловік вийшов надвір і побачив ту саму сіру, хмарну і мрячну картину.

- Чи погода тут коли-небудь міняється? — невдоволено поцікавився прибулець у хлопчика-перехожого.
- Не знаю, — відказав той. — Мені тільки шість років.

33.

Подорож залізницею з Единбурга до Лондона триває довго, і, як завжди, поїзд запізнювався. Перед димним містом контролер перевіряв квитки. Він зауважив жінці з Единбурга, яка була з сином:

- Ваш хлопець виглядає великим і вже не може їздити за пів ціни.
- Коли ми сідали в поїзд, — відрекла мати, — він був ще достатньо малим.

34.

Священник приїхав у чуже місто, зупинив на вулиця хлопчак і запитав, як пройти до церкви. Той показав дорогу. А замість похвали почув:

— Не забувай молитися, сину мій, і ти знайдеш шлях до небес.

— Що ви знаєте про шлях до небес, — відказав хлопчак, — коли не знаєте навіть дороги до церкви?

35.

Невдоволений клієнт ресторану вже всьоме викликає офіціантку:

— По-вашому, на виделці у мене шмат свині?

— З котрого кінця?

36.

Коли Робу стукнуло 85, він оженився на 26-річній жінці. Лікар попередив його:

— Будьте обережні. У вашому віці інтим іноді закінчується фатально.

— Якщо станеться найгірше, — розважив Роб, — я завжди зможу знайти собі іншу дружину.

37.

Два адвокати в суді досперечалися до того, що один обізвав іншого найбільшим придурком, якого тільки бачив світ.

— Від такого чую! — заволав опонент.

— Вгамуйтеся, панове, і дотримуйте порядку, — втрутився суддя. — Ви зовсім забули про мене.

38.

В особнячку одного старого в Гелензбурзі водилося стільки мишви, що підлога виглядала решетом від прогризених дірок. Та старий на те не зважав, а одна миша була його улюбленою. Він викликав її свистом і давав їй краплю віскі.

Якось до господи завітав гість. Миша була вже п'яна. Вона підняла лапку й різко та пронизливо запищала:

— Приведіть сюди кота, я з ним битимусь!

— Оце так дивина! — вирвалося у гостя.

— Справді, дивина. — погодився старий, — бо зазвичай ця миша хоче битися із собакою.

39.

На ринку Барас у Глазго водій, ставлячи машину, наткнувся на пересувну фруктову ятку. На скрегіт і тріск з'явився поліцейський.

— Що тут сталося? — запитав він у водія. — Ваше ім'я?

— Дональд Кемпел.

— Ти ба! — зрадів страж порядку. — Я теж Кемпел. А ви звідки?

— З Кілмарнока.

— Невже? Там живе мій батько. Слухай, ми потеревенимо про Кілмарнок за якусь хвилю. Але спершу мені треба розібратися з цим нікчемою, який стукнув яткою твою машину.

40.

Мердок був хорошим чолов'ягою і ніколи не втрачав свого шансу. Але зрештою він помер і постав біля воріт раю перед Святим Петром.

— Довго ж ти тут трудишся, — зауважив він ключникові.

— Та тут мільйон років минає як одна хвилина, — відповів Святий Петро. — А мільйон фунтів стерлінгів сходить за один пенс.

— Справді? Тоді позич мені один пенс, будь ласка, бо я прибув сюди з вітром у кишенях.

— Добре, — погодився Святий Петро. — Лиш зачекай одну хвилину.

41.

До перукарні зайшов чоловік з хлопчаком. Посадивши малого на стілець для очікування, клієнт уместився в кріслі перед дзеркалом і попросив, щоб його підстригли, поголили і зробили йому масаж голови. Через дзеркало він слідкував за хлопчаком і строго наказував йому сидіти, коли той зривався.

Нарешті чоловіка обслужили. Він посадив на своє місце хлопчака, а перукареві сказав:

— Я зайду тут поруч у магазин.

Хлопця підстригли, але чоловік не з'являвся, і перукар пожартував:

— Довго ж вибирає іграшки тобі тато.

— Та ніякий він мені не тато.

— А хто ж?

— Я його не знаю. Він підійшов до мене на вулиці і запитав: «Хочеш безплатно підстригтися?»

42.

У м'ясній лавці жінка питає продавця:

— Яке у вас найдешевше м'ясо?

— Китове.

— По чім?

— По двадцять пенсів за фунт ваги.

— Мені чверть фунта. І, будьте ласкаві, вкиньте голову для моєї киці.

43.

Чоловіка, що сидів у тюрмі за крадіжку, відвідувала дружина.

— У цю пору я садив би на городі картоплю, — мрійливо мовив він.

— У мене нема часу копати город, — зауважила вона.

— Та ти про це й не думай. Тобі треба тільки посадити. От побачиш.

Коли вона пішла, він написав їй такого листа: «Дорога Мері! На городі закопані деякі речі, які слід передати моїм хлопцям. Будь ласка, зроби це для мене. Цілую. Майкл».

Вранці на город прибув загін поліцейських з лопатами. Вони все перекопали, нічого не знайшли і поїхали геть.

Під вечір Мері посадила картоплю.

44.

У лондонській кав'ярні сидів чоловік і писав листа. Зайшов шотландець і з цікавості зазирнув через плече. Краєм ока чоловік те помітив і хутко написав: «Мушу закінчувати. Приперся якийсь шкот і сунє в лист свого клятого носа».

— Як ви смієте! — закричав шотландець — Я зовсім не дивився!

45.

Молодого репортера послали від газети на виступ відомого політика. Промова була застільна, політик випив забагато і ледве в'язав лико. Писати не було про що, тому наступного дня репортер знайшов політика в готелі, де той зупинився, і попросив дати текст виступу.

— Що — перебрали вчора чарочку-другу? — підморгнув політик і по-батьківському поклав руку на плече. — Текст у вас буде. Дам вам ще й пораду. Не дозволяйте, щоб випивка заважала роботі, якщо хочете мати успіх.

46.

Хазяїн пивної щойно налив клієнту кухоль пива. Той спостерігає, як осідає піна, а далі запитують:

— Скільки бочок у вас тут випивають за тиждень?

— Десь близько десяти.

— Можу порадити вам, як продати одинадцять.

— Цікаво, як?

— Наливайте по вінця.

47.

Пізно ввечері у сильний вітровий сільський поліцейський робив обхід ділянки. Закривалися пивні, і його здивувало, що один мешканець села в таку негоду, тримаючись за стіну, стовбичить біля дверей своєї оселі.

— Ви би зайшли в будинок, — зауважив страж порядку, — Надворі буря.

— Це ще не буря! Справжня буря почнеться вдома, коли я туди зайду.

48.

До веселої компанії у пабі звертається чоловік:

— Прошу допомогти бідній родині, якій загрожує виселення. Будь ласка, будьте щедрі. Вони мають заплатити 150 фунтів за оренду, щоб їх не викинули на вулицю. У них п'ятеро малих діточок, на підході й шосте. А скоро ж Різдво.

Присутні розщедрюються, а один питає:

— Ви опікуєте їх як працівник соціальної служби?

— Та ні. Я здаю їм житло.

49.

Двоє підприємців роками вели спільну справу, як раптом один тяжко занедужав. Стало ясно, що він не протягне й кількох днів. На смертному ложі його відвідав компаньйон, якому він прошепотів:

— Хочу покаятися перед тобою. Пам'ятаєш той рік, коли компанія втратила пів мільйона і ти мусив продати свій будинок? То я розтратив гроші.

— Все гаразд. Я прощаю тобі те.

— Я постійно крутив шури-мури з твоєю дружиною.

— І це тобі прощаю.

— Хтось накапав податковому інспектору про твої доходи...

— Нічого. Мені відомо, що це був ти. Але я тобі прощаю.

— Ти все так великодушно прощаєш, — хворий схлипнув і на подушку впала сльоза. — Я цього не заслуговую.

— Та все гаразд. Знаєш, я теж мушу попросити у тебе прощення.

— За що?

— За те, що отруїв тебе.

50.

На кінських перегонах один глядач каже іншому:

— Рівно п'ять років тому на цьому самому місці в мене просто дивовижно збіглися числа. Це був п'ятий забіг п'ятого травня о п'ятій годині, я поставив п'ять до одного на п'ятий номер.

— І багато виграв?

— Анічогісінько. Кінь прийшов п'ятим.

51.

Студент поспішав на концерт у Зал Ашера, відомий в Единбурзі своєю відмінною акустикою, і в тумані заблукав. Та уздрів перехожого з футляром для віолончелі, підбіг, чомно вибачився і попросив:

— Чи не могли б ви сказати мені, як потрапити в Зал Ашера?

Той глипнув на нього, замислився на якусь хвилину і відповів:

— Працюйте над собою, юначе. Працюйте.

52.

У Банфширі чистили телятник. Коли навантажили гній на причеп, фермер сів на трактор і виїхав з двору. Перекривши шлях, він не встиг роззирнутися і повернути кермо, як раптом на високій швидкості перед трактором та причепом різко загальмував красень феррарі. Автівка звернула вбік, влетіла у двір ферми, візлася у стіну телятника і вибухнула полум'ям.

— Нівроку собі проворність! — загорлавив тракторист. — Вчасно ж ми впоралися з гноєм!

53.

— Я кинув курити, — хвалився пияк приятеліві.

— Хай буде так, але з чого б це? Що тебе примусило?

— Цигарки випадають з рук.

— А це чого?

— Пальці болять.

— Пальці?

— Еге ж! Цього тижня мені наступали на них на вулиці аж тричі.

54.

До бару в Глазго заходить шпінгалет років десяти і кидає барменші:

— Мені закуски і до закуски.

— Через тебе я влізу в халепу, юний друже.

— До халепи повернемося потім. Спершу випивка.

55.

У пивній Стерлінга розговорилися австралієць і шотландець.

— Ти звідки, хлоп'яче? — поцікавився місцевий.

— З найпрекраснішої країни у світі, — гордо мовив прибулець.
— Та невже? — усміхнувся тутешняк. — Як на шотландця у тебе навдивовижу цікавезний акцент.

56.

Не всі абердинці зраділи, коли в місті подешевшали квитки на автобус. Один дідок жалівся:

— Тепер, щоб зекономити хоч трохи грошень, я мушу пішки ходити в центр міста значно частіше.

57.

Англієцю, австралійцю й шотландцю в барі позалітали мухи в пиво. Англієць дістав з кишені складного ножика й витягнув муху кінчиком леза. Австралієць здмухнув муху разом з піною. Шотландець обережно схопив свою за крильця, підняв над кружкою і прохрипів:

— Ну ж бо випльовуй, бісеня!

58.

У Глазго двійко злодюг залізло до житла. Мешканці влаштували їм жахливу бійку. В синцях та крові небораки нарешті опинилися поза вікном.

— Ми ще й непогано попрацювали, — озвався один з крадіїв, витягуючи з-за пазухи банкноту. — Зробили двадцять фунтів.

Другий зиркнув з-під лоба і повідомив:

— Мені почистили кишеню на всі мої п'ятдесят.

59.

Єдина донька багатія, радість його очей і надій, закохалася в бідного спудея-святошу. Коли дівчина оголосила батькові, що хоче вийти заміж і привела юнака в дім на оглядини, батько влаштував хлопцеві справжній допит.

— Скільки ти заробляєш?

— Фактично нічого.

— І що буде з тобою далі?

— Це в руках Господа.

— Як ти думаєш забезпечувати мою доньку?

— Милостивий Бог усе дасть.

— А як з'являться діти — хто годуватиме і вдягатиме їх?

— Бог про все подбає.

Коли спудей пішов, багатій оголосив дружині своє враження:

— Бачиш, у хлопця немає ні грошей, ні роботи, ні перспектив. Це дуже погано.

Але з іншого боку, він вірить, що я Бог.

60.

Малюка попросили, щоб не казав нічого про величезний червоний ніс священника, коли той прийде в гості на чай. Усе йшло добре аж доти, доки мати не помітила, що її чадо пильно розглядає преподобного. Вона несхвально скривилася в бік свого вихованця, а той почав голосно виправдовуватися:

— Я нічого не кажу про носяру. Я лише дивлюся.

61.

У XIII-му столітті рицар збирався на війну. Він надягнув на дружину пояс вірності, ключа від пояса довірив своєму найкращому другові з числа благородних мечоносців, сів на коня і спокійно відбув у гавань, де його чекав вітрильник. Рицар вже бачив море і щогли корабля, як раптом помітив, що навздогін йому шаленим галопом летить на коні вершник. На свій подив рицар упізнав свого друга. Той порівнявся з ним і випалив:

— Ви залишили мені не того ключа!

62.

Сільський лікар-долянинин з-під Дамфріза подався полювати в Нагір'я, через тиждень він повернувся додому і зайшов до крамниці. Знайомий продавець привітав його запитанням:

— Щось там у горах убили, лікарю?

— Та нічого. З цим зовсім не поталанило.

— Краще було б, якби ви залишилися тут і не покидали роботу.

63.

— Я не говорю зі своєю вже 25 років.

— Господи! Чому?

— Вона не любить, коли її перебивають.

64.

Здоровило Джим зайшов у бар до друзяк увечері з рукою в гіпсі.

— Що сталося, Джиме?

— Поламав руку.

— Отакої! Це як?

— Бився за жіночу честь.

— Молодця, Джиме!

— Куди там! Вона залишила її собі.

65.

До жінки у новій хутряній шубі причепилася любителька тварин:

— Що ж то за бідолашна істота мала померти, щоб ти носила оце хутро?

— Якщо вам справді цікаво, то була моя свекруха.

66.

Краля з Глазго пані Кельвінсайд показує у вбиральні гарненькій подрузі з Единбурга пані Морнінгсайд¹ свої прикраси: діамантове намисто, рубіновий браслет і смарагдову брошку.

— Як ти їх чистиш? — цікавиться леді з Единбурга. — Я от мию свої діаманти найкращим коньяком. А для сапфірів, я помітила, підходить шампанське.

— Коли мої прикраси забруднюються, — відповідає подруга, — я їх просто викидаю геть.

¹ Морнінгсайд і Кельвінсайд — райони найбільших міст Шотландії, суперники в заможності.

67.

Приходить хлопчак зі школи весь у сльозах.

— Що трапилося? — питає мати. — Тебе ніхто не бив?

— Ні.

— Може, вчителька насварила?

— Ні.

— Що ж тоді?

— Кевін Касвел переїжджає в Абердин.

— То це біда? У школі ж повно хлопців, з якими можна гратися.

— Але Кевін єдиний, кого я можу подужати в бійці.

68.

Після урагану фермера Купленда перевідав приятель. Він зразу запитав:

— Чи багато шкоди наробив вітрюган?

— Це якийсь жах, — пожалівся фермер. — У свинарнику зірвало дах, стіни попадали й почавили свиней, а вцілілі розбіглися.

— Нічого собі! — вигукнув приятель. — Чув я, що в Макферсонів рознесло стодолу, силосна вежа впала на оселю, розтрощила дах і все всередині. Будинок загорівся і згорів дотла. А в Джонстонів половину корів знесло в річку, залило доїльний зал і вся техніка вийшла з ладу. Річка розлилася і геть уся ферма опинилася під водою.

— Ну що ж! — Купленд посвітлішав. — Зрештою, в цих новинах є хоч якась розрада.

69.

На швидкісній магістралі Единбург-Глазго водій вантажівки помітив збоку у вікні обличчя мотоцикліста. Відчайдух летів по трасі, стоячи на сідлі, і просив прикурити.

— Ти вб'єш себе, — застеріг водій, подаючи запальничку.

— Та ні, я курю лише три цигарки в день.

70.

Англієць приїхав у Глазго, зайшов у паб поодаль від центру міста і випив аж стільки, що звернувся до незнайомого сусіда:

— Який у бармена жадливий косоокий погляд!

— Що кажеш про мого дядька Чарлі?

— Ка-ка-кажу, косоокість симпатязі бармену дуже до лица.

71.

— Чи наступив я вам на ногу, коли виходив в антракт?

— Атож, саме так і було.

— Бачиш, Меґі, я ж казав тобі, що це наш ряд.

72.

Біля могили, ставши коліном на камінну плиту, гірко голосив чоловік:

— Чому ти мусив померти? Чому, питаю тебе! Чому, скажи! Ну чому?!

Неборака заламував руки, хапався за голову і все ридав та ридав.

Розчулений таким розпачем, інший відвідувач кладовища підійшов до могили, співчутливо поклав руку на плече бідоласі й тихо мовив:

— Певне ж, це був хтось, кого ви дуже любили, правда?

Нещасний підвів сумні очі:

— Я ніколи не бачив його. Він був першим чоловіком моєї дружини.

73.

Дві сусідки пліткують про третю. Одна допитується:

— А що далі було?

— Не скажу. Я вже й так розповіла тобі більше, ніж сама чула.

74.

Парочка тертих пияків їхала пізно увечері додому. Аж тут обабіч дороги засвітилися вогні величезної броварні.

— Скільки б ми не пили, броварі нас випереджають, — порушив мовчанку один з любителів спиртного. — Вони варять пиво швидше, ніж ми п'ємо.

— Можливо, — озвався другий. — Але втішаймося тим, що ми примушуємо їх працювати ще й уночі.

75.

Власник прибуткового салону меблів, холостяк, вирішив відсвяткувати свій успіх у Парижі, а коли повернувся з мандрівки, його друг поцікавився:

— Чи не було тобі там самотньо без знання французької мови?

— Анітрохи. Сів я у парку біля гарної дівчини, дістав записника, с'як-так нарисував автівку, красуня викликала таксі і ми проїхалися по місту. Зобразив два келихи і ми сходили в кафе. Там я намалював дві тарілки і вона повела мене в шикарний ресторан, де ми смачно пообідали. Після обіду дівчина взяла у мене ручку і на серветці намалювала широке ліжко...

— Це просто дивовижно, — перебив його друг. — Вона здогадалася навіть про те, що ти продаєш меблі!»

76.

Турист упродовж двох тижнів рибалив на озері Лох-Ломонд. Жодна рибина навіть не клюнула, та в останній день невдаха нарешті спіймав лосося.

— Знаєш, Томе, — звернувся рибалка до місцевого помічника, — ця рибина обійшлася мені в шістсот доларів.

Той поспівчував:

— Добре, що ви вловили тільки одну.

77.

На полюванні юрист із Глазго за весь день нічого не підстрелив і вже повертався до табору мисливців. Як раптом побачив, що летить куріпка. Він вмить здійняв рушницю — бах! — і куріпка впала за чийсь паркан. Стрілець перехилився через паркан, щоб її дістати, але тут підбіг фермер і крикнув:

— Гей, ти! Це моя земля!

— А то моя куріпка.

— Не твоя. Ти стріляв через огорожу.

— Слухай, друже, я юрист і спеціалізуюся на правах власності. Ти ж не хочеш тягатися зі мною по судах, де тобі виставлять такі рахунки, які ти не платив за все своє життя. Утямив?

— Таки второпав. А чому б нам не розв'язати спір так, як тут у нас водиться, по-чоловічому?

— Це як?

— Змаганням. Ми по черзі нагинатимемося, щоб інший геннув шість разів у зад. Хто перший крикне чи застогне від болю, той і програв.

— Гаразд, — погодився юрист і нахилився. О Боже, подумав він далі, як боляче гамселить цей селюк. І зціпив зуби, щоб не заволати. Після шостого удару випростався. Очі йому блищали помстою. Він побачив перед носом куріпку, що її тримав усміхнений фермер. Той люб'язно мовив:

— Я так вирішив, що куріпка твоя. Оскаржень нема? Можеш забрати.

78.

Поблизу нагірного села дівча тягло стежкою норовливу корову. Зустрівся перехожий, корова запручалася і дівча пояснило:

— Мушу вести її до бика.

— Хіба тато не справиться з цим?

— Ні, тато сказав, що має справитися бик.

79.

— Ви ж не збираєтеся сідати за кермо, — звернувся поліцейський до п'яного, який вивалився з бару.

— А як же інакше? Гадаєте, я годний рухатися на ногах?

80.

Власник магазину в Абердині замовив оптовикам нову партію одягу на сезон. Йому повідомили: «Надішлемо, коли оплатите попередню поставку». Відповідь на те абердинця не забарилася: «Будь ласка, скасуйте наше замовлення. Ми не можемо чекати товарів так довго».

81.

Біля вхідних дверей задзвенів дзвінок.

— Доброго ранку! Я збираю пожертви на шкільний басейн. Ви б не хотіли зробити внесок?

— Хотів би. Зачекайте, хвилинку.

Господар пішов углиб оселі і повернувся з глечиком води.

82.

Ощадливий пан Бегбі засмутився, коли у громадській вбиральні впустив 50 пенсів в унітаз.

— Що робити? — мучився він. — Чи варто лізти туди, щоб дістати пів фунта?

Аж раптом його осяяло. Він вийняв з кишені таку саму монету і вкинув в унітаз.

— Зовсім інша справа — фунт стерлінгів, — міркував він, закачуючи рукав.

83.

- Цей рядовий Маклінток гарно стріляє, — доповів сержант лейтенанту.
- Атож. Цікаво лишень, де він до армії так навчився.
- Це чому?
- Після кожного пострілу він витирає зі зброї хусточкою сліди від пальців.

84.

Якось обіч торф'яного болота йшов здоровань, місцевий силач, як раптом хтось закричав: «Допоможіть!» Здоровань угледів чоловіка, який тонув у трясовині, і зразу ж побіг йому на поміч.

— Не хвилюйся, приятелю, — заспокоїв він бідолаху, — я витягну тебе вмить.

Упершись у ґрунт, він міцно схопив ув'язлого чоловіка за руки і потягнув угору. Але марно. Спробував ще раз — знову нічого не вийшло. Лиш від натуги й сам трохи вгруз.

Аж тут нагодився його односелець, справжній вернидуб.

— Слухай, тобі пощастило, — мовив рятівник, — бо нам з М'язом, як ми його тут прозвали, рівних по силі в усій окрузі нема.

Здоров'яки вхопили горопаху під пахви і щодуху потягли. Та не зрушили з місця анітрохи. Вони зробили ще кілька спроб, але трясовина лиш засмоктала тіло по самісіньке горло.

— Схоже, йому каюк, — прошепотів один рятівник іншому. Те почув чоловік з болота й запитав:

— Чи було б вам легше тягти, якби я звільнив ноги від стремен?

85.

Священник з гірської глухомані приїхав у велике місто до свого сина-студента, щоб порадіти разом за успіхи в навчанні, про які син писав батькові в листах. Було вже темно, коли святий отець постукав у двері будинку, де знімав житло юний горянин.

— Хто там? — запитала домовласниця.

— Джон Макензі тут живе?

— Заносьте!

86.

На півночі у Морейширі вічно голодний сільський волоцюга знайшов спосіб прогодуватися. Він стукав у двері домівок і, тримаючи сухого коров'ячого кізяка, благав господинь посипати корж для смаку кількома крихтами хліба. Перелякани й розчулені жінки просили мандрюху викинути кізяк, запрошували до столу і пригощали наїдками. Та одного разу двері відчинив сам господар. Почувши завчене прохання, він здивувався й відказав:

— Чоловіче, таке сухе не годиться їсти! Гайда зі мною до хліва, я там знайду тобі гарну купу ще свіженького й тепленького.

87.

У поїзді з Единбурга на північ контролер посварився з пасажиркою, яка їхала без квитка. Зайчиха зухвало доводила, що вона ще школярка і має пільги, хоча виглядала старшою. На колінах вона тримала чималу сумку. Коли поїзд переїжджав по мосту через річку, контролер не втерпів, схопив сумку і пригрозив, що в разі несплати за проїзд викине її у вікно.

— Усі ви чоловіки однакові, — закричала пасажирка. — Спочатку не вірите, що я школярка, а потім лякаєте тим, що втопите моє хлопчєня.

88.

В Абердинширі фермер показував гостю з міста своє господарство.

— Осьдєчки найрозумніша й найсміливіша роха з усіх на світі, — вказав хазяїн на пацю, яка мала дерев'яний протез на задній нозі.

— Що з нею?

— Та теє. Пожежа була.

— У свинарнику?

— Ні, в родинній оселі. Дім загорівся, коли ми всі міцно спали. Свиня вискочила з хліва і без страху увірвалася до нас через задні двері, щоб розбудити.

— То їй припало ногу?

— Ні, ні. Вона повернулася в хлів і зубами повиятувала звідти всіх поросят.

— Оце так дивина!

— Ще й яка! Ця тварина врятувала нам життя. Кращої на землі нема.

— А звідки ж у неї дерев'яна нога?

— Знаєте, коли у вас свинина такої якості, негоже споживати всю зразу.

89.

Хірург, архітектор і політик сперечалися, чия з їхніх професій найдавніша.

— Єву відділив від Адама хірург, — переконував перший.

— Людей ще не було, а порядок з хаосу вибудував архітектор, — наполягав другий.

— А хто ж, по-вашому, створив той хаос? — не вгамовувався третій.

90.

— Чому під волинку музики марширують?

— Бо в рухому ціль важче поцілити.

91.

— Скільки треба шотландців, щоб замінити перегорілу електролампочку?

— Та не так вже й темно, щоб міняти.

92.

Оголошення у місті Абердин:

«Приймаємо в ремонт м'ячі для гольфу».

93.

— Як після оранки морейширець робить собі піну для ванни?

— Наїдається бобів.

94.

Правило № 979, вивішене на стіні шотландського гольфклубу:

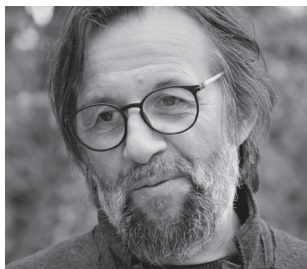
«М'яч не підбирають як загублений принаймні доти, доки він котиться».

95.

Чому всі шотландці мають почуття гумору?

Бо це Божий дар, а він безплатний.

Малюнки Джима Баркера (Jim Barker)

Кшиштоф Чижевський

Польща

ПРАКТИКУЮЧИ УТОПІЮ

Філософський есей

Переклад: **Ірина Пилипчак, Дем'яна Репко, Олена Спортесна, Анастасія Шабанова**, студенти Маріупольського державного університету

Переклад і літературне редагування: **Олена Педченко й Тетяна Шелест**, викладачі кафедри англійської філології та прикладних студій Маріупольського державного університету

Mariupol
University

TRANSFORM
4EUROPE

Віг редакції. Публікація філософського есею Кшиштофа Чижевського «Практикуючи Утопію» у ювілейному році журналу «Всесвіт» постає символічним жестом відкриття нової сторінки міжкультурної співпраці та інтелектуального діалогу. Це видання є також початком плідної взаємодії з Лабораторією прикладної філології Маріупольського державного університету, діяльність якої спрямована на формування у студентів практичних навичок перекладу, редагування та інтерпретації складних філософських текстів. Упродовж 2025 року учасники лабораторії підготували низку перекладів різножанрової літератури українською мовою, які невдовзі побачать світ на сторінках журналу.

Есей Чижевського був уперше представлений у 2024 році на стратегічних сесіях альянсу європейських університетів Transform4Europe Інетою Дебашінскіне, ректоркою Університету Вітовта Великого, як текст, що репрезентує ідеологічний вимір альянсу. Матеріал був наданий трьома мовами – польською (в оригіналі), англійською та литовською. У 2025 році до цього корпусу додається український переклад, що розширює можливості рецепції есею в академічному та культурному середовищах України.

Творча перекладацька лабораторія передбачала роботу з польським оригіналом та англійською версією тексту, що дало змогу провести ґрунтовне зіставлення, уточнення смислів і стилістичних рішень. Зрештою було підтверджено очевидне для професійної перекладознавчої практики: лише робота з оригіналом дозволяє зберегти унікальну авторську інтонацію, складну образність і філософську ритміку, притаманну манері письма Чижевського.

Про автора. **Krzysztof Czyżewski** (1958) – польський поет, есеїст, перекладач і культурний діяч, співзасновник Фонду «Пограниччя» в Сейнах та один із провідних теоретиків міжкультурного діалогу у Центрально-Східній Європі.

2024 рік, відчуваєш, як світло починає згасати. Левіафан кидає свою тінь на останні прихистки природи та людини. Тобі потрібна утопія. Не фата-моргана на зернині, що висихає й обертається на пустелю, а світла візія мозаїки, у якій усі уламки розбитої дійс-

ності складаються наново в цілість, де добро і зло постають на своїх місцях, а кожне існування має сенс і разом з іншими підтримує купол всесвіту. Не збережеш ти цю візію лише для себе. Не доведеш ти її реальність. Епіфанічна й безмірно далека від життєвих

обставин, які ти знаєш, вона здаватиметься тобі нереальною. Тебе обступить шепіт скептиків і глузвників. Не лякайся їх. Не дай відібрати візію, яку посяла в тобі моральна уява. Навіть якщо вона є швидкоплинною, недосяжною і перевершує тебе, вона залишає сяйво на твоєму шляху. Тримайся його, йди. Не можеш оволодіти утопією, то збудуй міст до неї. Мусиш тільки зберегти вірність візії й напружити увагу, щоб не втратити стежку, залишену тобі посланцем сміливих думок. Правда може сховатися від тебе, а ти можеш збудувати міст між добром і правдою, між дією і думкою. Принаймні так порадив би Леонідас Донскіс¹.

Практика не є зовнішньою щодо ідеї, не є інструментом, потрібним для її реалізації, який після виконання завдання відправляється на склад до непотребу. Практика — єдина з думкою. Тому утопія робить із тебе практика ідеї. Ким був би Алонсо Кіхано, занурений у лицарські романи? Бідним гідальго, що поринає у хмарах. Він став Дон Кіхотом, коли сховав книжку у дорожню торбину та вирушив у світ допомагати слабшим і скривдженим. Утопія — це візія в практиці. Позбав її дії, вона стане оманною.

На початку відкрився Зустрічі. Іди у невідоме. Мусиш звільнитися від самого себе. Твої міркування, уподобання, прив'язаності можуть стати пасткою. Уникнути їх тобі дозволить толерантність. З нею не народжуються. Це праця, яку потрібно виконати. Так починається практикування утопії.

Відмовляючись від утопії, твердо стоячи на землі, ти кажеш: толерантності замало. Розумієш потребу зробити більше, ніж просто терпіти іншу людину — вслухайся в її аргументи, намагайся увійти в її шкіру, забезпечити умови, щоб вона могла висловити свою думку і відстоювати її. «Я не погоджуюся з тим, що ти говориш, але віддаю життя за те, щоб ти

мав право це сказати». Цими словами Вольтер окреслив горизонт європейського розуміння толерантності. Це не так вже й мало. Та все ж ми тримаємося тверезого ratio: заради переконань у свободі слова та повазі до інакшості ми створюємо закони, вписуємо їх до конституцій і робимо підвалинами виховання.

Утопія очікує від тебе глибокої толерантності. Відчуваючи її, ти йдеш далі, ніж сягає закон, перетинаєш горизонт просвітницької раціональності. Говориш: толерантність — це щось більше, ніж я можу. Розумієш під цим зустріч з чимось, що перевищує тебе. Щоб іти далі до Іншого, мусиш стати навшпиньки. Саме так сходять зі второваної стежки. Не мусиш робити щось для іншого, не маєш жодної місії, перестаєш прагматично орієнтуватися на ціль. Найважливішим стає перехід на невідомий берег. Щось у тобі змінюється. Ти звільняєшся від диктату ratio, за які був готовий віддати життя. Сам для себе стаєш Іншим. Приймаєш ризик втрати ґрунту, утоптаного роками під ногами, і чуєш внутрішній голос, що йде всупереч твоїм дотеперішнім переконанням. Непомітно ти вступаєш на стежку практикування утопії.

Спостерігаючи, що Людина з тавром іншості зазнає дискримінації, можеш звернутися до закону. Отримана справедливість у суді без сумніву дасть тобі відчуття чогось важливого — безпеки й звичайного. Водночас усвідомиш, що травмована інакшістю людина потребує чогось більшого — емпатії, любові, солідарності. Подумаєш: будьте раціональні, не вимагайте забагато. Та вже запізно, бо твоя діяльність щодо Іншого, щойно розпочата, буде вимагати виконання, пробуджуючи в тобі тугу і вивільняючи справжню потребу, яка в ліричній мові називається милосердям. Не встигнеш озирнутися, твоє серце зворушене. Вітер у спину — перший, абсолютно реальний, але водночас ефемерний дотик Утопії.

«Приходень, що перебуває між вами, буде для вас як земляк посеред вас; любитимеш його, як себе самого ...»². Давні слова пошиті

¹ Леонідас Донскіс (1962–2016) – литовський філософ, етичний мислитель, публічний інтелектуал, европарламентар, гуманіст. Він наполягав на тому, що етичність важливіша за догматичну впевненість, а моральна дія допомагає будувати міст до правди, яку розум не завжди може осягнути повністю.

² Левіт 19:34 Біблія/пер. І. Хоменка URL: https://www.wordproject.org/bibles/uk_ik/03/19.htm#0

не за нашим розміром, і все ж ти знайдеш у них силу, яка виходить за межі твоїх можливостей. Ці слова походять із Книги Левіт і походять з середини другого тисячоліття до Христа; то є одними з найдавніших, якщо не найдавнішими у єврейсько-християнській традиції співіснування з Іншим. Вони ведуть нас до любові, що є подоланням, закладеним у самому «як себе самого» — так любити чужинця все рівно, що пережити трансгресію. Ця любов не є природною, як любов до себе, тому вона може відбутися лише як рух від індивіда до спільноти, що названий словом «співбуття». Вказує воно на «чужого», який є осердям співіснування. Так само гість є наріжний камінь твого дому. У такий спосіб ти виходиш на слід Ксенополіса, одного з імен Утопії, яку ти вирішив практикувати, не пам'ятаючи про те, що *polis*, як основа демократії, є не від'ємним від *xenos*, що одним словом поєднує чужість і гостинність.

Охоплення цілості має в собі щось від жесту гостинності, який ніколи не може бути наполовину. Моя бабуся казала, що прислів'я «гість у дім — Бог у дім» має сенс лише тоді, коли господар не ховає нічого «для себе» в холодильнику. «Якщо поділишся всім, тобі нічого не бракуватиме у житті; інакше залишишся вічним боржником».

Утопія є місцем реальним, навіть якщо за твого життя воно залишатиметься недосяжним. Тому її не можна визначити грецьким словом *metopia*, що означає «не-місце» або його ілюзію. Пам'ятай дефіс, який Пауль Целан вставив у слово *u-topia* — ти завжди у дорозі до неї. І це добре. Не очікуй задоволення у сенсі досягнення мети чи встановлення ідеалу. У цьому світі ти міг би цього досягти лише ціною боргів, узятих у інших, їхнього страждання й зречення, нерідко здобутих силою. За будь-якою здійсненою утопією стоїть її протилежність; так само, як свобода, виборена лише для себе, обертається на рабство.

Можеш піднятися на гору, але не зможеш оселитися на її вершині. Найскладнішим мистецтвом, яке тобі доведеться опанувати, є мистецтво спуску з гори. У ньому ти відкриєш для себе відповідний простір для практикування утопії.

Томас Мор, майстер каламбуру, створив назву острова, на якому мало б існувати держава з ідеальним ладом, спираючись на гру слів. Додаючи до грецького *topos* звук «u», він пам'ятав, що його можна записати двома різними способами — і таким чином надати йому відмінні, навіть протилежні значення. Запис *outopia* означає місце, якого не існує. Якби ти пішов цим шляхом, не зважаючи на реальність місця й закладену в нього ідею, задовольняючись лише його уявленням та можливостями, які відкриває розкута фантазія, то неминуче опинився б на бездоріжжі утопізму. Практикування утопії повинно бути укорінене в тому, що є реальним. Інакше воно нагадує самошахрайство, яке, хоч і може дати захист від оголеної правди про себе, з часом приведе до самознищення. Натомість запис *eutopia* означає «добре місце». Ідучи цим шляхом, мусиш пам'ятати: добро не чекає на тебе наприкінці дороги, воно є умовою цієї дороги. Так само і з толерантністю. Практикуючи утопію, не очікуй, що колись дістанешся місця, де добро і глибока толерантність є непорушними засадами життя; натомість став їх собі як виклик ще на початку дороги.

У дорозі до «доброго місця» тобі знадобиться місток між цінністю і фактом. Тому твоїм компасом буде моральна уява. Для Леонідаса Донскіса саме вона була тим сполученням тих ресурсів і компетенцій нашої свідомості, які модерність роз'єднала між собою. Він порівнював її з обличчям дволикого Яна, який дивиться одночасно у два різні, протилежні напрями: «Коли одне лице промовляє на користь традиції, морального авторитету, суспільного ладу, ієрархічної структури та символічних центрів влади, друге водночас підбурює до проектування змін, запровадження реформ, новацій, висловлення спротиву; воно пропагує творчий хаос і рішуче заперечує авторитети».

Аби практикувати утопію, ти мусиш навчитися бачити широко й охоплювати світ у всій його різноманітності. Протиріччя, дисонанси й чужість не є перешкодами на твоєму шляху, не намагайся їх уніфікувати, усунути чи піддати

асиміляції, а прагни знайти гармонійне звучання для кожного з них у цілості. Якщо вони не звучать одразу в унісон, це не означає, що їхній тон фальшивий. Навпаки, це сигнал тобі, що ціле, з яким, на твою думку, вони повинні бути в гармонії, залишається занадто вузьким, обмеженим твоєю власною необізнаністю або емоційним опором. Вибіркова або половинчаста «цілісність» то є царица апологетів своєї, різного штибу ірраціоналістів абсолютної істини чи виняткового народу, для яких реальним є лише те, що вміщується в обрії їх власного світу. Не бійся, прагнучи охопити цілість, прагнути неможливого. Саме в цьому прагненні ти й є реалістом.

Якщо глибше над цим замислишся, зрозумієш, чому саме Янус, який ніколи не дивився лише в один бік, є богом вічно молоді старості, початку й відкриття, якому храми будували у формі брами. Ти зустрінеш його на порозі, біля джерела, в першому місяці річного циклу, якому він дав латинське ім'я *januarius*. Він стояв на сторожі кордону, розуміючи його не як мур, а як перехід. Лише згодом люди, надто слабкі, щоб витримати відкритість до Іншого, навчилися використовувати кордон для замикання власної території. Так само сталося й із подвійним обличчям Януса: ті, хто колись бачили широко, як господар гостинного дому, замінили його погляд вузьким зором сторожа твердині — часто заслпленого ненавистю. Вони почали говорити про дволикість, знецінюючи все поліфонічне й діалогічне. Дволикість справді стала синонімом облуди, але сталося це ціною забуття про джерело, при якому реальність сприймали кризь поєднання різних точок зору.

Таємницю Януса знали й шанували стародавні римляни; але якби ти шукав його на території колишнього Великого князівства Литовського, то натрапив би на слід людини пограниччя. На запитання, хто він такий, відповів би, що його сутність найкраще відображається, коли двоє мешканців пограниччя співають пісню — і в їхньому співі чути три голоси. Утопія пограниччя полягає саме в цьому третьому голосі — не моему,

не твоєму, а голосі, що лунає з-поміж, не має власника і не належить жодній території. Однак третій голос — не самостійна сутність, може винирнути лише поміж окремих, цілком самостійних голосів, що мають свою власну ідентичність.

Аналогією до пісень людей з пограниччя буде міст. Осягнення арканів мистецтва його побудови — це найбільший виклик для практикуючого утопію. Як пам'ятаєш, утопія стала для тебе реальною тільки після усвідомлення, що потрібно перерости себе, аби неможливе стало можливим. Але внаслідок ризикованого виходу за власні межі та покидання притулку, де тобі було бодай трохи тепло й безпечно, може статися так, що ти загубишся, втрапиш себе, впадеш у прірву. Тобі знадобиться міст, ба більше знання про те, як його збудувати, адже готові, вже випробувані іншими конструкції ніколи не приведуть тебе до Утопії.

У мості нас захоплює саме ця жилка сполучення, що зависла над прірвою поміж віддаленими один від одного берегами. Вона прекрасна у своїй делікатності й майстерній формі, а це відчуття ще більше посилюється усвідомленням того, що вона найбільш вразлива до розриву. Ти, однак, мусиш пам'ятати, що тонка арка мосту не висить сама по собі, а спирається на опори, міцно вкорінені на двох берегах, а часом і на дні прірви. Їх будують як вежі — окремо, добре вивчаючи підґрунтя. Це знання, яким ти не можеш знехтувати, хоч би як тебе тягнуло звільнитися від берега, немов тіло, що тужить за польотом. Тебе спокушатиме перспектива позбутися сили тяжіння, що присутня у відмінностях і протилежностях, а отже, несе в собі потенціал конфлікту, ворожості та страху перед невідомим. Гомогенність світу — лише ілюзія, хоча держави і висилають часом армії та виконують ідеології, аби довести протилежне. Для того, хто практикує утопію, піддатися силі цього переконання означає ще одну можливість — заблукати в хащах утопічності, що нерідко у витончений спосіб живиться твоїм страхом або ж звичайними духовними лінощами.

Поміркуй хвилинку над висловом «духовні лінощі». Тобі він може здатися анахронізмом. Насправді він давно вже вийшов з ужитку, ніхто так не називає своїх проблем, а тим паче тих, що помічає в інших. Кажуть радше про перепрацювання, про виконання великої кількості справ водночас, про життєву гонитву, яка залишає обмаль місця для чогось безкорисного й шаленого. Проте надмір роботи в суспільстві не скасовує добробут, а призводить до дефіциту розвитку внутрішнього потенціалу людини. Цією загрозою не легковажив Чеслав Мілош, він аналізував перестороги еремітів, для яких реальним був тягар акедії. Мілош вважав, що сенс цього грецького слова найкраще передає не англійське *sloth*, а староцерковнослов'янське унініє. Для себе лінощі теж мають бути остереженням. Так само, як до пустельників, рішуче налаштованих практикувати життя в медитації та аскезі, акедія може навідатися з відчуттям безмісцевості, смутку й байдужості, так і твоє практикування утопії може закінчитися відмовою та поверненням до «нормального життя». Тоді легко констатувати, що нічого такого, як Утопія, не існує, і списати всю провину на оману твоїх внутрішніх прагнень. А насправді вся суть саме у твоїх духовних лінощах. Не легковаж цим: практикування утопії — це життя у напруженій праці над внутрішнім розвитком.

Повертаючись до мистецтва будування мосту, мусиш знати: після того, як ти вже станеш майстром зведення вежі, на тебе чекає ще одне, мабуть, найважче випробування — переоцінити все, чому ти навчився, відпустити стару впевненість і підготуватися до переходу на новий етап. Вежу ти залишиш позаду і знову станеш на порозі. Саме в цьому й полягає практикування утопії, замість досягнення мети, вічне повернення до початку.

Отже, щоб осягнути мистецтво широкого та всеосяжного бачення, яке охоплює ціле, тобі знадобиться майстерність будівельника мостів. Подумай про диригента оркестру чи хормейстера, чие завдання

полягає в тому, щоб злагоджувати різні інструменти й голоси, задля досягнення звучання, якого вимагає симфонія чи ораторія. Вони підбирають до своїх команд людей із відповідним досвідом і талантом. Подумай про них і забудь. Твій шлях пролягає іншим маршрутом. Не можна практикувати утопію, кажучи комусь, що він не підходить для цього — бо не має голосу, слуху чи іншого таланту. Утопія, яка мала б бути для обраних, є в основі своїй хибною і неминуче веде до дистопії.

Як ти пам'ятаєш, Дон Кіхот вирушив у світ не сам. Його супутником у подорожі був Інший. Власне, до цього часу він міг набратися сміливості бути повністю собою, доки був разом з Іншим. Санчо Панса не лише радикально відрізнявся від свого пана, але й змінювався, ставав дедалі більш відмінним від самого себе, спілкуючись із людиною, яка здавалась йому дивною і не з цього світу. І Дон Кіхот, і Санчо Панса довірилися тому, хто не був з їхньої казки. І, можливо, саме тому вони створили найчудовішу казку світу. У цьому є якась таємниця практикування Утопії — глибока довіра Іншому, який зазвичай викликає в нас страх, відчуття чужості та дискомфорту.

Постійно повертайся до думки, що, практикуючи Утопію, ти не тікаєш від світу, нікого не виключаєш, не ставиш себе вище людей, які ведуть «нормальне життя», і не робиш «добре місце», до якого ти прямуєш, недоступним для них. Навпаки, ти товаришуєш із ними, нічого не приховуючи, ділишся всім, що є для тебе найдорожчим. Принаймні, саме так чинила Ірена Вейсайте¹. Її життєвий шлях

¹ Ірена Вейсайте (1928–2020), литовська театрознавиця, літературна критикиня, інтелектуалка та правозахисниця, пережила Голокост і працювала над увічненням пам'яті представників єврейської громади в Литві. Проф. I. Veisaitė була засновницею та багаторічною головою Фонду Відкритої Литви (Atviro Lietuvos fondas), а також членкинею різних громадських організацій. Вона отримала численні нагороди, зокрема титул «Людина Пограниччя», присуджений Фондом Пограниччя.

був незвичайним, позначений стражданням, відвагою та мудрістю. Світ, щоправда, лише коли вона досягла поважного віку, не шкодував для неї слів захоплення. У відповідь на спрямовані до неї слова визнання вона наполегливо підкреслювала, що в ній немає нічого надзвичайного, що вона лише йде у тіні тих, у кого взяла борг за життя. Вона взяла його не лише як учителька чи громадська діячка, але й — а можливо, насамперед — як та, що вижила під час Голокосту. Коли ми зустрічали її, єдину таку від початку світу на цьому шляху, вона робила все, щоб показати, що вона тут разом з іншими, що важливі ті, хто пройшов тут раніше, що це не її особиста заслуга. А коли ми вже мали на язичку слова протесту, вона пропонувала нам свою улюблену колективну дію: ми ставали в коло, бралися за руки і мовчки передавали один одному найкраще, на що в цей момент були здатні: усмішку, енергію, сяючий погляд, добрі думки. Саме це ти повинен робити замість того, щоб збирати, накопичувати, забирати, купувати, захищати, закривати, охороняти... давати, відкривати, ділитися, надавати, передавати, об'єднувати, служити і співчувати. Будівельним матеріалом твоєї Утопії є сполучна тканина.

Ірену та Леонідаса поєднувало щось, що найкраще можна виразити як «буття-в-поміж». Поміж людьми та іншими істотами є цілий світ — цілий світ є в «поміж». Життя у світі, зміна світу, порятунок для них було тотожне входженню в «поміж» і виконанню саме тут своїх обов'язків. «Поміж» вони розуміли у душі Ханни Арендт¹ як публічну сферу, що має силу

освітлювати — найпервіснішу та найсуттєвішу для неї рису. Про це є есе Арендт «Кілька думок про Лессінга». Про людяність у похмурі часи: «...саме це “поміж”, у значно більшому ступені, ніж (як часто вважається) самі люди чи також людина як така, є сьогодні предметом особливої турботи...» Буття-в-поміж вело їх до свободи, зрозумілої більше як взаємозалежність, ніж автономія. Тому вони підписалися б під словами філософині з Кролевця: «Все більше людей у країнах Заходу, який від занепаду античного світу розумів свободу від політики як одну з основних свобод людини, користується цією свободою, відходячи від світу і від усіх зобов'язань перед ним. Таке відсторонення не обов'язково мусить шкодити людині, може навіть посилювати до геніальності її видатні здібності, тим самим, обхідним шляхом, приносячи користь світові. Проте кожне таке відходження означає майже відчутну втрату для світу; втрачається специфічний і здебільшого незамінний простір «поміж», який утворився б між саме цією людиною та іншими людьми».

Практикуючи Утопію, ти спілкуєшся з померлими. Хто знає, чи не приховується за цим найглибший сенс «доброго місця», встановленого світлою візією. «Смерть друга — подія, яка звільняє ув'язнену в думках книгу» — це один із зворушливих афоризмів Леонідаса. Не тільки для Дон Кіхота справжньою Утопією була книга. Його слова вказують на ставлення, що перетворює втрату на творення, ніби намагаючись сказати, що смерть наших найближчих — аби не засіяла в нас порожнечу абсурду — є своєрідною жертвою на користь нашого подальшого будування. «Помираючи, друг продовжив моє життя — розірвав карту думок і став подією для нової книги». Вірність дружбі — так, як я повинен думати у душі Леонідаса — це не вшанування пам'яті, а продовження практикування Утопії. ■

¹ Ханна Арендт (1906–1975) — німецько-американська політологиня, історикиня, викладачка та письменниця єврейського походження, чії праці про тоталітаризм та епістемологію справили значний вплив на політичну теорію у XX столітті. Її роботи охоплюють теми про природу влади та зла, суб'єктів політики, пряму демократію, авторитет, тоталітаризм, антисемітизм і Голокост.

Богдан Михайлишин

Канада

ЗНЕСЛАВЛЮВАННЯ СЛОВА ЕЛІТА

Мовно-етична діагональ

*О слави час, о слави лет, За нами воля мас,
І нащо нам авторитет, Як влада й гроші в нас?*

Цей чотирирядок сидить у моїй пам'яті вже декад зо три. Дуже хотів знати й автора, але тут всезнайко-google не допоміг. Щоби ймовірний читач, ледь побачивши назву цих кількох сторінок, не перегорнув їх одним рухом пальця, відразу з зазначу, що текст не буде навіть науково-популярний. Він задуманий як особистий примітивно-публіцистичний огляд з метою принаймні звернути увагу на масову рукотворну (читай навмисну) корозію поняття і, відповідно, слова *еліта* та його численних похідних.

Відколи з'явилася *теорія еліт* і розмаїті курси її історії, вона ставала об'єктом вивчення принаймні кількох не зовсім суміжних предметів, передусім політології, соціології, історії. Попри це, твердження, що суспільством мають керувати — а чи й керують — найкращі мені непереконливе. Бо ж читаємо, хто ним час від часу у певних місцях керував і хто це робить тепер, не зникаючи з телеканалів новин, маючи необмежену владу з твердим наміром її не втратити.

В історичні, економічні, філософські та інші серйозні тексти усіх попередніх століть латинізм *еліта*, як пам'ятаю з прочитаного, входив чи не відразу. Навіть якщо його з певних причин не вживали, то частина людей його завжди знала. Він мав і має величезну притягальну силу. Варто наголосити,

що таке жваве й цікаве історично-політично-філософсько-соціологічне перехрестя, на якому опинилося поняття еліти, є непростим для долання навіть досвідченим дослідникам таких міжгалузевих магістралей і перетинів. Це відчутно принаймні з е/джерел.

Не мало би бути нікому невідомим і слово *шляхта*, позаяк це термін шкільного курсу історії. Там же його поєднували із головно польськими вельможами. Звідти нам прийшла його помітно негативна історично конотація. Сумнівно, чи всі знають, однак, що цей все ж архаїзм, особливо у формі прикметника, асоціюється також із дуже відповідальними обов'язками шляхтичів, переважно тодішніми державними службовцями. У Речі Посполитій вони були членами сейму, готували й писали закони, обирали короля. Як і плебеї Римської імперії, не всі вони були народжені в багатстві. Багато хто з них до нього дороблявся, але й немало їх маєтками були відзначені королем за дієву державотворчість.

У історії України наша *шляхта* теж відіграла державобудівну роль. Згадуючи її участь у формуванні козаччини, історики підкреслюють, що це було досить складно у сусідстві та розмаїтих співдіях і протидіях із польською та литовською знаттю. А тому

ці два іменники ще й чи найдавніші та найближчі синоніми. Іншими словами, українці віддавна мають свою шановану еліту.

Іменник *elita* виводять від латинського інфінітива *eligere*, яке українською перекладають *вибирати*. Відразу ж зазначу, що у нашому контексті правильним було б *обирати*, але стиль цієї писанини не вимагає підтверджень. Слово цікаве своєю сполучувальною двовалентністю, позаяк і обирають когось, і обраним можна бути кимось. Не самому, певна річ, хоча багато політиків у світі саме так робили й продовжують.

Еліта у дуже загальному словниковому і, слід вважати, історичному значенні рідко де і коли в'їжджала в історію на білому коні. Навіть на миршавому осликові. *Vivere militare est* є тисячолітнім лейтмотив, вічно тим самим приспівом до таких мінливих, але безсумнівно неминучих викрутасів історії.

Опрацьовані довідкові джерела дають мені підстави вважати, що у довідковій е/літературі *еліта* функціонує головню з прикметником *політична*. Це зовсім не мовна сув'язь зразка *роз- / заплющувати очі*, де жоден інший іменник із цими дієсловами не поєднується. Маю гадку, що тут уже відчутний інший присмак. Це свого роду ретельно замаскована, якщо фігурально, кошара, у якій сірому тримали та продовжують тримати й далі. За проповідницькою формулою «Кожна влада від Бога». Інакше кажучи, нас чи то зомбують, чи то програмують еліті кланятись, а владу толерувати, що би вона не виробляла. *Wishful thinking*, як кажуть англомовні. Далеко не всі, хто не при владі, все ж цілковиті сліпці. Всезнайко-google безпорадно розвів руками на моє прохання знайти автора вислову *Une grande vision a toujours de grands ennemis*. Я б йому все одно не вірив на слово, але була б принаймні якась відправна точка для пошуків. Все ж думка заслуговує розгортання.

З певною долею умовності цей достоту притягальний милозвучний і м'який латинізм продовжує бути заложником потреб і примх сильних світу сього, які переважно не лише бавляться у самообрання, але й самі нахабно

вибирають, вказують, призначають, жорстоко карають за непослух і под. Політична еліта може когось і всадити на політичний трон, і тримати лялькою при дворі під чийось регентством, і підняти до висот популярності, і кинути на смітник історії. А дехто з дуже відомих завершує життєвий шлях достоту страшно. Як-от пара Чаушеску, криваво-всесильний Саддам Хусейн, екстравагантно-епатажний і впливовий в арабському світі Муаммар Каддафі. Кого з них нині згадують шанобливо? І жоднісіньким боком не ліплять до еліти. Раз *рукоположили* у останню ніч грудня 1999 року і *рулит* донині. *Стабільність!* А що натворив і продовжує! Ми з вами небагато можемо змінити у цьому жорстоко-балаганному світі, але повернути його обличчям до тих, хто бути зарахованим до еліти заслуговує, гадаю, варте зусиль.

Первіснообщинний лад ставив вимогу до поводитирів бути сильними, витривалими і достатньо кмітливими, щоби влаштувати вдале полювання навіть на мамонта. Було сите ціле плем'я. Мисливців, а зверхника з його найближчими й поготів, одноплемінники мали за що поважати, бо вони рятували їх від голоду та холоду. Саме з таких, яким довіряли і яких поважали, попервах і формувалися вожді. З плином часу суспільні верстви та, відповідно, їхні зверхники видозмінювалися та реформувалися. І це було та є скрізь і завжди.

З початком Республіки (509 р. до н.е.) у Римському суспільстві виокремилися дві основні групи, відомі нам ще зі школи: патриції та плебеї. Маючі успадковані статки та вплив, патриції (від *patres* — батьки) утримували владу, оскільки були із давніх римських родів. Плебеї ж (від *plebs* — простолюд) на початках не мали змоги наблизитися до влади. Були ремісниками, купцями, рільниками і, що головне, становили кістяк римського війська. Ті, хто після воєнних походів залишалися живими, багатіли швидко.

Вирізьблюється римська аристократія (вона ж *еліта*), сформована не лише з патриціїв, але й зі збагатілих плебейських родів. Ці два її крила більше об'єднувала ідея державотворення та заможність ніж роз'єднувало

походження. 20–30 впливових родів, як читав, було достатньо, щоби мати політичну вагу для утримання влади навіть у Римі, не лише у менших містах. Вони вже *de iure* ставали *pobile* (шляхтою), і у їхнє гроно пробитися збоку було важко. Давньоримська еліта це проводирі і водночас зверхники свого народу. У джерелах рясніють зауваги, що верхівкою були римські сенатори. Їх вплив на курс Рима був не лише великий, але майже незаперечний на всіх вертикалях влади, передусім у законодавстві.

З часом до брязчання мечів й гуркоту колісниць, які повсякчас міцнили й розширювали імперію, долучається освіта. Її фахівці античної історії описують неоднозначно. У згадуваній Аристотелевій академії молоді адепти та спудеї вбирали знання своїх менторів, походжаючи з ними на відлюдді. Цей спосіб студювання підтверджує ненавмисна згадка у дотепно-повчальному вірші Івана Франка «Притча про красу»¹.

Епоха Середньовіччя, яку історики уміщують між V та XV століття, напочатку була дуже близька, а відтак інерційно зберігала чимало спільного з античністю. Це стосувалося передусім адміністративно-господарської та воєнної архітеконики життя. Все ж поступ дедалі очевиднішав. З'являлися перші університети, письменні захоплювалися поезію Данте, подорожників вабили нові архітектурні перлини, торговці тішили вуха зацікавлених оповідями і про подорожі Марко Поло, і про власні.

Формально кінець епохи Середньовіччя збігся з раннім Ренесансом. Структура державності ще довго залишалася майже тою самою, але політ наукової, гуманістичної та культурної думки й вправності був суттєво вищий. Відомостей про цей період предостатньо, та все ж зверну увагу зацікавлених на лаконічну, точну та повну *e/statutu*². Дослідники втискають цей період у XIV–XVII століття і на загал пов'язують його із відродженням

античності. Це винятково багата та різнопланова епоха, основою якої був гуманізм. Він виходив на авансцену у різних видах і формах.

Еразм Роттердамський, Томас Мур і інші заклали підвалини гуманізму, що став поняттям позачасовим. Вони та подібні формували європейську культуру й науку, спонукаючи інакше, передусім відкритіше сприймати світ. Христофор Колумб, Фердинанд Магеллан, Васко да Гама збагачували географію, загальну історію й прокладали шлях торгівлі. Книгодрукування ж просто революціонізувало науку та літературу. Свою дециму у тогочасний поступ Європи докидали й інші, достоту розумні, винахідливі та допитливі сміливці. Їх та сотні інших слід вважати елітою дотепер, бо вони давно пройшли випробування часом, є й залишаться гідними подиву та вивчення.

Відтоді, припускаю, є підстави вживати слово еліти у множині. Будівничі, освітяни, військовики, письменники, митці, знахарі-лікарі залишаються такими ж впізнавальними, як і наділені владою тогочасні вершители доль посполитих. Другі ж ні шанованими, ні гідними приємного подиву, а інколи й улюбленими за їхні війни, вогнища інквізиції, численні лихочини, черевоутдицтво такими були далеко не завжди. А от локомотиви людського поступу, не заплямлені ні кров'ю, ні надмірними вітхами, входили в аннали історії з вінком визнання та зацікавленням.

Роздвоєння поняття еліти з часом все помітнішає. Зародження та формування Французького просвітництва відбувалося на тлі помітного протистояння багаті знаті, з одного боку, та бідних, з другого. Незадоволення таким розходженням все більшало, і представники Просвітництва його ретельно аналізували й записували. Їхні спостереження й висновки лягли в основу теорії держави та права й формування подальшої критичної європейської думки на розвиток суспільства. Елітою вони й подібні ставали не відразу. Погляди й висновки шляхетних просвітників мусили пройти тест на зрілість.

Породжувані нерівністю тертя, розходження, протистояння, стихійні бунти багатих

¹ <https://ua-poetry.com/ivan-franko/prytcha-pro-krasu>

² <https://www.medievalchronicles.com/medieval-people/medieval-nobility/>

і бідних починали набирати форм організованого спротиву, який щораз сильнішав і суттєво впливав на подальший розвиток суспільства. З'являється класовість, яка від початку була зорієнтована на конфронтацію з метою рішуче відстоювати своє право на життя. Її задекларував Ежен Потье рядками *Le monde va changer de base Nous ne sommes rien soyons tout*, написаними під враженням розгрому Паризької комуни. Інтернаціонал своє зробив. Земна кора затріщала. Тисячолітню ситу еліту силою зсувала з теплого трону нова, до агресивності нетерпляча й доволі організована сила, яка нахабно норвила всістися на ньому своїми брудними діржавими штанами.

Європою почав бродити привид комунізму. Він скидався на чиряк, який неминуче мав тріснути. Це трапилося 1917 року з відлунням спочатку у кількох сусідніх, а відтак у багатьох країнах Європи і врешті світу. Голодна босота голосно й цинічно декларувала себе новою елітою. Це започаткувало просто тектонічні зрушення у земній корі. Відтак міняти лекала суспільства й гнудати історію почали під музику *Коммунизм шагает по планете (Communism Marches Through the Planet)*, слова якої охоче перекладали й спонукали виспівувати по всьому світу. Червонопуза еліта не церемонилася з ніким і з нічим. Українці це відчували й відчують найболючіше. На щастя, покоління тієї ненависної еліти *самозванцев* и *самоназначенцев* самі себе зжирали. Про це можна довго, але воно добре відоме чи не всім. Їхні нинішні нащадки продовжують трактувати себе *избавителями мира*. Від миру передусім, бо де вони — там димить і кровоточить.

Чи не влада, гроші, всесильність, некаранність і под. є ознакою того, що всі хочуть вважатися елітою? *Мы все глядим в Наполеоны* сидить у моїй сивій голові десь із кляси¹

¹ Латинізм першої відміни зразка лямпа і кляса є жіночого роду і в польській, і у французькій мовах. Саме вони були посередниками у потрапляння цих і подібних слів у нашу. Письмак вважає, що певним чином зберігати і написання, і вимовляння запозичень мало б бути питанням і культури мови, і мовної

сьомої, гадаю. Готуючи цей текст, дійшов висновку, що подібна діяхронна модель розвитку і навіть різночасові особливості еліт чи не на всіх вертикалях шукала й знаходила обґрунтування в теорії еліт, що цілком зрозуміло. Модель була та залишається та сама й легкоупізнавана: *divide et impera*. Якщо загалом, то жорстокість з ниццюю того вічного постулату старого писака не здивували. Люди, як і планети, завжди мали й мають свої темні боки.

Багато нинішніх пострадянських політичних і інших важковаговиків ще пам'ятає загальну сірість і вбогість продуктових крамниць, дефіцит одягу, взуття, меблів на одній восьмій частині суші. В ефір просочувалися скупі вісточкі про афери, до прикладу, рівня директора ГУМа. Кричущі ж факти захоплення нових територій і вже держав *сдабривали пояснительным соусом как-то Где ступила нога русского солдата — это русская земля. Захватнический элитомаризм*.

Від таких не відставала дрібніша, назву її неафішована еліта, готова заплатити за італійсько-радянські «Жигулі» подвійну ціну, щоби не стояти у кількарічній черзі чи не світити свого прізвища третій-четвертий раз. А дехто з нинішніх важняків, певен, пригадує і себе у чергах по докторську ковбасу чи й по молоко. В Абсурдистані, за влучним висловом Юрія Андруховича, ще були мішки з майже усім їстівним із Москви у т. зв. *колбасных электричках*. Бо такого *разнообразия в глубинке не было. У местной элиты было. O tempora, o mores*.

У країнах так званого Варшавського Блоку казарми після радянських військ ще добрих надцять літ використовували для різних господарських потреб. Частина цих країн є нашими нинішніми союзниками, частина навпаки. Дехто з них чи не зловтішається тим, як Росія нищить Україну. Попри те, що кожен «постваршавський» політик усвідомлює,

етими. У Галичині вони так і звучать, а от зміною написання НКВДистські темники таки свого доп'яли.

що війна триває майже за власним порогом, вона все ж виглядає чужою. На щастя, очільники держав повільно-лінькувато, із затяжним аж до заплещення очей позіханням прокидаються зі сну.

У кінці вересня канцлер Німеччини Фрідріх Мерц на самміті¹ підприємців у Берліні проронив майже покальну фразу: «Ми не живемо у стані війни, але й не живемо у мирі». Політики його рівня не можуть не знати про російські систематичні тотальні кібератаки, втручання у вибори, паралізування на день-два міжнародних летовищ Європи, все нахабніше порушення повітряного простору над певними країнами НАТО, падіння дронів і їх уламків, поставлені на конвеєр диверсії, шпигування, погрози, залякування. Врешті про відвертий випад рапірою Д. Пескова словами, що рішення Польщі збивати всі неопізнані, а тому ворожі літальні апарати над територію країни *без ответа не остануться*. Цим, слід вважати, він погрожує, що чорт буде страшніший ніж його малюють.

Усі грона неполітичних важняків теж мали та мають свої табелі про ранги. Правоохоронна, військова, медична, наукова й навчальна та десяток інших еліт, і кожна теж кількоповерхова. Трапляється читати про інженерно-винахідницький авангард, але відразу ж додаю, що тепер його вершина головню на службі богів війни та лиходійства. Ще навесні 2022 року не було стільки несусвітінно розумної зброї як тепер. І її буде більшати. Без жодного сумніву додаю, що не лише гуманітарних сфер, але навіть охорони здоров'я

кр'ези так щедро не фінансують як бога війни. А він їм віддячує сторицею.

Про різнокаліберну військову еліту України пишуть чи не щодня. Щоправда, більше різного ніж хорошого. Пробиває дно еліта, сказав би, середньої командної ланки, яка за це та подібне карана не є і, виглядає, не буде². А на фасад нинішньої, в усій красі військової еліти раджу принаймні глянути³. Коментарі під статтями свідчать про необхідність змін, гніву й обурення від страшних зловживань і злочинності та доконечність змиття цього бруду. Подібних і гірших прикладів — шокрок від початку війни. Поки що цей милозвучний латинізм компрометують, як мовиться, вздовж і впоперек — без покарання, без докорів сумління, без висновків.

Хто чесно працює в поті чола, той елітою себе не вважає. Таких є досить, але вони не головні у творенні архітекtonіки суспільства. Як, до прикладу, ніде не згадувані конструктори різних оборонних підприємств чи кмітливі, без активності у соціальних мережах оператори дронів. Ось лише скромна добірка незасекречених воєнних термінів наших днів: *дрони-ретранслятори, дрони-бомбери, передові дрони-перехоплювачі, дрони літакового типу, дрони-розмінювачі, дрони з елементами штучного інтелекту для наведення на ціль* і ін. Про нове наповнення поняття *військова еліта* відверто й перспективно висловився військовик Сергій Собержанський⁴.

Центром ваги відносно молодого політичного терміна *вісь зла* при всіх перипетіях і зміщеннях акцентів політичного життя світу безсумнівно була та є Росія. Веду до того, що там поняття еліти спотворюване давно, глибоко та брутално. Протягом останньої чверті століття ще й просто потворно.

¹ Це запитання свіжим не буде... Запозичення зразка саміт і піца правописці рекомендують писати без подовження, яке у мовах походження, однак, є. Ніколо Макіавеллі українською не збігається з написанням італійською, де звук л подовжений у двох словах. Чи життя, збіжжя, насіння, роззброєння — безвідносно до природи та місця збігу двох однакових приголосних — варто латинкою в іноземних мовах писати з однією літерою? Це просто цікавість, позаяк старий письменник давно за бортом мовознавчих розправ і герців.

² <https://wz.lviv.ua/blogs/541320-moho-naikrashchoho-biitsia-ne-vidpustyly-z-frontu-na-pokhoron-brata>.

³ <https://www.pravda.com.ua/news/2025/10/13/8002543/>

⁴ Мистецтво під час війни: чому ветерани потребують голосу. — pravda.com.ua, 26 вересня 2025

Це не могло не вплинути на де більше, де менше викривлювання й вульгаризування цього поняття скрізь. А в Україні, яка ім віками муляє око, чи не найбільше. Цінність цього відомого, плеканого й дуже симпатичного терміна спотворювали на пні. Політики ж дотримуються свого перевірюваного віками принципу. Процес триває:

Искусства миром управляют искать не надо: Как прежде — пряник пастуху и кнут для стада (Валентин Рычков)

Заслугує цитування слухна і свіжа думка Владислава Смірнова про цю країну: «Росія сьогодні — не держава, а технологія виживання біомаси без майбутнього. Її головна цінність — безкарність»¹. Повторюючи вслід за біснுவатим Жиріновским *Русский солдат о мёртве сапоги в Индийском океане*, там ніхто й в гадці не має вкладати у це щось високе, благородне чи принаймні людське.

Польська щоденна газета все ж зауважує можливі зміни і там: *Rosyjskie elity zaczynają buntować się przeciwko polityce Putina. Przejmowanie prywatnych majątków na potrzeby wojny zostało po raz pierwszy publicznie skrytykowane przez bank centralny Rosji — informuje Reuters*². Якщо незадоволення й з'являються, то причиною є хіба труднощі ховати крадене та привласнюване, але не бажання змінювати диктатуру. Маю відчуття, що потужні одночасні спротиви населення Росії могли б бути виходом із ситуації, читай війни. Не виглядає, що пропутінська й водночас люто антиукраїнська людська маса Абсурдистану наближається до точки кипіння. Дуже сумнівно, чи там таке можливе взагалі, принаймні найближчим часом.

У десяткові пострадянських держав Україна завжди найбільше й найпомітніше перебувала у силовому полі російських впливів. У результаті і поняття еліти і, відповідно, це слова були та залишаються zdeформованим чи не цілковито. І цей тиск не слабшав

ніколи, а перед повномасштабним вторгненням нахабно сильнішав. Тут важливо брати до уваги ще й підступність *откровенний современной антипутинской элиты à la Навальный*: «Крым — это бутерброд с колбасой, что ли, чтобы его туда-сюда возвращать?» І впливу його дружини з дочкою, як і дочки Немцова, на спотворення образу *России без Путина* за кордонами імперії. Вони не зміняться, бо це виборці Путіна! Агенти й диверсанти навіть в рясах!³

У нас же, виглядає, різниця між частиною держслужбовців і, якщо м'яко, порушниками закону стирається просто на очах. Люди це відчують, а не лише бачать. Важелі влади, впливовість, гроші, коло подібних осіб дають можливість обростання т. зв. статусними речами, як-от предмети мистецтва, злитки золота, діаманти, дорогі годинники, машини і навіть т. зв. елітним алкоголем і сигарами, які, буцім, куриє Фідель Кастро. Різні правоохоронні й спеціальні антикорупційні відділи, департаменти, служби ситуації не рятує. Яку ж рацію дотепер має дідусь Ювенал: *Quis custodiet ipsos custodes?*

Про якогось елітного у своїй тусовці блогера-мільйонника пишуть стільки і майже так пафосно, як про колишнього, скажімо, гендиректора оборонного підприємства та ще й героя соціалістичної праці. У соцмережах такого інколи подають майже під соусом захоплення. Ще більше суперлативів, інтриги та таємничості породжує життя блогерів-криптовалютників. А якщо смерть, то тут як тут немінуча версія вбивства чи самогубства, вгадування, чіими грішми міг розпоряджатися, кому лише не вгодив, а кому цілковито жнива зіпсував і под. Природа псевдоелітності та сама, лише зміна хоромів, курортів, розваг, яхт, машин та свити бізнес-партнерів і підлабузників.

Суспільство просто відчуває ацидоз цієї т. зв. елітності; він вже спричиняє блювотний рефлекс. Четверть країни — еліта. Якщо

¹ Америка у дзеркалі Росії. — *espreso.tv*, 22. X. 2025.

² Katarzyna Kulus. *Rosyjskie elity mają dość? Pierwsza taka krytyka decyzji Putina.* — *wp.pl*, 09. X. 2025

³ <https://www.pravda.com.ua/news/2025/10/30/8005128/>; <https://www.pravda.com.ua/news/2025/09/11/7530320/>

сільський чи містечковий голова несподівано-підозріло збагатився, його пора називати елітою. Це вже етикетка усіх можливих видів руйнування законності, вірності присязі, елементарної порядності. І від цього відмахнутися неможливо, воно чинить вплив на всіх і на кожного скрізь.

Навіть не шукатиму автора вислову, який у пам'яті десятиліття: *Якщо ти не цікавишся політикою, то політика зацікавиться тобою*. І додаю, що кожен політик робить усе можливе, щоби виборці голосували саме за нього, а не опонентів. І ще один перл, який недавно кинув у розмові мій сусід, розмовляти з яким дуже приємно: *Every politician has his level of corruption. В десятку. My hat is off to you, sir!*

Признаюся, що новини з України переглядаю не щодня. Вони рідко, однак, обходяться без згадок про мегасупереліту України — доблесні прокурорський і суддівський корпуси. Принаймні четвертину статті Олексія Голобуцького про цих «бідолох» можна брати на цитати¹. А тут достатньо проглянути лише коментарі читачів². Маю певність, що це лише найпоблажливіша їх частинка. Додаю, що події в Україні тутешні канали новин згадують чи не щодня.

Добре усвідомлюю що еліта не матиме часу на гортання цього тексту, та все ж «рекомендну» їй глянути на невелику газетну статтю; можливо, комусь у голові щось клацне³. Недавно трапилося прочитати, що позашляховик BMW серії 5X з автосалонів продавали із вже прикріпленням написом Elite. Якщо мова іде про т. зв. бренд автомобіля, то це слово на місці. Якщо ж про фактичного власника, а не підставну особу, то це беззачесення

цього слова. До речі, вже є новіші та дорожчі (читай елітніші) його серії.

Після того, як допіру ще один просто мегасуперелітний президент назвав застереження про global warming фальшивим, цю очевидну загрозу Всесвіту вже витісняють у непам'ять, хоча Червона Книга дедалі повнішає. І червонішає від сорому за і дії, і бездіяльність homo sapiens. Він, однак, вперто не хоче чути, як у кожні двері все набридливіше продовжує стукати global injustice. Це грандіозний спрут не лише нерозв'язаних, але й, смію припустити, нерозв'язуваних клопотів, який останнього чверть століття стає все загрозовішим. Принаймні доти, поки ці два альфа-самці *рулять и задають тон*, так воно й буде. А скільки чванливців і популістів у світі мріє про президентство чи принаймні якусь владу! Вони більш ніж готові — якщо м'яко — лукавити, обманювати та діяти ще нахабніше, буцім виправдовуючись у стилі Quentin Crisp: *But I lie altruistically — for our mutual good*.

Упізнаваний і, як це вже звично в гроні відомих, неоднозначно оцінюваний український політик і блогер Віталій Чепинога напрочуд точно, на мою думку, назвав правофлангових нашої і військової, і слід вважати, воєнної еліти: «Еліта — це ті, хто встав у чергу до військкоматів зранку 24 лютого 2022 року. Еліта це ті, хто здатен покласти будь-які свої інтереси на вівтар спільної справи. Еліта — це ті, хто бачить виклики здалеку⁴.

Елітою світового рівня смію назвати членів Нобелівського комітету, які 10 жовтня ц.р. обирали кандидата на однойменну премію миру. Цього разу вона стала таким собі teddy bear, без якого один винятково екранний, капризний і некерований збитошник просто не засинає. З неї ще *царь Владимир* робив собі брудні, цинічні кпини, наказавши своїм опричникам влаштувати *нешуточную движуху* у світі, щоби він таки свого доп'яв.

¹ Нова мода еліт: накрасти і привселюдно похвалитися краденим. — Олексій Голобуцький. — gazeta.ua, 16.07.2025.

² <https://www.pravda.com.ua/news/2025/11/02/8005454/>

³ <https://gazeta.ua/articles/world-life/-v-kalyuzhi-sechita-rozstril-bilya-tualetu-yak-pomirali-diktatori-hh-stolittya/1077845>.

⁴ wz.lviv.ua 24.II.2025.

Допускаю, що тоді міг бути тиск на керівництво Комітету чи спроба його підкупу. І ось за кілька літ інший ма́чо її вже просто вимагає, ображено-жалюгідно бідкаючись перед американським генералітетом, що неотримання її було б образою США. Градус ницості впав нижче плінтуса. День по тому можна було очікувати бомбардування Норвегії та Швеції. Додай, Боже, розуму, або ще цей забори, як кажуть у моєму селі.

Принаймні одну із першопричин такого обсягу деформації цінностей у світі — а підтверджувана часом справжня еліта це відчуває чи не найбільше — американський письменник Ісаак Азімов вивів, як подає павутина, такими словами: *The saddest aspect of life right now is that science gathers knowledge faster than society gathers wisdom (Isaak Asimov)*. Ось тільки його *right now* розтягаться до безмежності, вже чи не на століття. А оскільки він був ще й науковцем, то, можливо, це його власне сприйняття часу.

Готуючи цей текст, на ніщо докладніше та прямолінійніше в оцінці сучасної еліти ніж узагальнення Andrzej Nowaka старий письменник не натрапив. Науковець підкреслив, що «istotą dzisiejszych elit jest to, że chcą ustanowić różne prawa, dla siebie inne, a dla słabszych, uznawanych za gorszych — inne. Prawa pisze się dla słabszych, a silni nie potrzebują żadnych praw, mogą być bezkarni — to jest filozofia polityczna dzisiejszych elit»¹. І це про стан речей не лише у Польщі, певна річ.

А узагальненням польського письменника Rafała Ziemkiewicza можна, допускаю, покривати десяток інших країн, хоча він писав про свою: *Oto nasza elita w całej okazałości: przyszywany hrabia, profesor bez matury, prezydent udający magistra, i jeszcze biskup, który gdzieś na szczyblach kariery zagubił wiarę w Boga i zostały mu tylko «uniwersalne wartości humanistyczne»*. *A to Polska (PO-Iska?) właśnie*². Є про

що думати всім, хто хоче залишити це світ дітям і внукам.

Міняти так довго утверджуваний стереотип винятково важко, але необхідно. Адже Льоха Арестович теж належав до *еліти*, чи не так? Можливо, хтось його за щось має ще й тепер. А от Портнову такий собі статус *суперкриптоелітності* вже аж елітарні важковаговики одногосно залишили, гадаю. Ненав'язливо рекомендую глянути³. Цілі сотні дуже багатих не лише в Україні мають йому чим завдячувати. Впевнений, що й *криптоотпєвания* були. Допускаю, що й віртуальні *криптопаломництва* у Мадрид триватимуть чи не щороку.⁴

Даруй снобістське порівняння, читачу, але правдива еліта потребує часу на вістоювання у різні часи і в неоднакових умовах. Необхідно витримувати тести на опірність, скручування, згинання, ламання, пройти випробування часом, довести, що ти гідний цього милозвучного слова. Тільки тоді елітність непідробна чи то пак самозванча. У цей, якщо фігурально, Міжнародний ПЕН-клуб, політичних каліфів на годину, авантюристів з аферистами, що вискакують то тут, то там мов гриби після дощу, не впускають. На якийсь золотий виріб мода може минути, але висока проба золота не маліє навіть у понівечених з цього металу речах.

В унісон завершальним акордам цього тексту звучатиме бачення ситуації письменницею Оксаною Забужко. Два її висновки зроблені ще до оскомної та винятково

³ <https://espresso.tv/poglyad-chomu-u-pecherskomuta-inshikh-sudakh-dosi-kupa-portnovskoi-potorochi>

⁴ Старий писака навмисно цей давньогрецизм, *крипта*, ввів як препозит у кілька неоднакових і все ж частково подібних складних іменників. Без жодніського натяку на недооцінювання ерудиції мого читача смію зауважити, що напочатку це слово було архітектурним терміном, а відтак ще й цвинтарно-поховальним. Саме сема утаємничення вдало лягла, якщо загалом, у цифровалютне значення. У повсякденні, як трапляється читати, словом *крипта* користуються як варіантом криптовалюти. Принаймні одним із них.

¹ Prof. Andrzej Nowak o elitach dawnych i współczesnych. — <https://wpolityce.pl/historia/453723-prof-nowak-o-elitach-dawnych-i-wspolczesnych-relacja>

² <https://lubimyczytac.pl/cytat/148345>

фальшивої зустрічі на Алясці, падіння ракет чи дронів на територію Польщі та найсвіжіших зашкварів у великій політиці. Події навіть відтоді лише підтверджують, що письменниця має цілковиту рацію: все у цьому світі летить шкереберть. Плекана, майже месійна демократія впевнено стає какістократією¹. І майже в унісон їй набат ще однієї відомої у нас особи: «Україна потребує якісної зміни еліт, вона нею вагітна. Бо брехуни й боягузи — це точно ніяка не еліта, а баласт, що тягне всіх у могилу»².

І врешті вишенька на тістечку, яке століття назад спік француз із багатим і різнобічним поєднанням зацікавлень. І це *gâteau* дотепер свіже, але ледь терпке від дуже гіркої правди: *La véritable progrès démocratique n'est pas d'abaisser l'élite au niveau de la foule, mais d'élever la foule vers l'élite* (Gustave Le Bon).

Мій далекий, але уважний і вболівальний погляд на те, що відбувається в країні моїх предків та й у світі взагалі, не дає підстав написати, що держава — **це ми**. Від самого здобуття незалежності на цій багатостраждальній землі держава — **це нас**. Тепер же — а під час війни особливо — ще й винятково зухвало. Всі масті еліти рвуть допомогу демократичного світу як можуть. А особи під високими еполемами просто нестерпно. Це еліта!? А *судьби хто пам'ятаю* чи не з кляси шостої³. А найвищій, теж так званій еліті нагадаю вислів Френсіса Бекона, що нема більшої шкоди державі вважати хитрість мудрістю. Це з пам'яті, позаяк цитуванням зі світової павутини можна *спубліцитися*, як кажуть у моєму селі.

Ще років 15–20 назад змагання за найвищі посади віддзеркалювала відома політична формула *mediocrity prevails*. Добрий десяток

саме таких політичних посередностей поволі плентаються імпровізованим подіумом перед моїми очима. Останні кілька років центр ваги змістився догори. На авансцені панують нахабство, цинізм, відвертий і прихований обман і пістрявий, занюханий букет популізму. Ні місцевої, ні світової нинішньої еліти, переконаний, у якомусь відчувальному майбутньому очистити на вдасться. А от гидливо витискати з *псевдоеліти* бруд і сморід, поволі наповнюючи це слово новим змістом, вважаю, можливо.

Якщо б ми були з тобою в одному приміщенні, мій шановний читальнику, то після шестирядка ледь нижче ти б уже знімав з ноги черевик, щоби поцілити старому в пику. Не квапся закипати, бо у цих словах все ж правда є. Моє покоління його автора продовжує щонайменше глибоко зневажати, притомні угорці його люто ненавидять, а от серійний вбивця, просто маніяк, тримає його портрет чи не в усіх своїх численних кабінетах. Репродукція, щоправда, не мусить потрапляти у камери операторів, яким дозволено бувати у кремлівському лігві зміялюдожера. Якщо комусь менше ніж шість декад, шансів вгадати автора майже нема. Але чим молодший мій читач, тим потужніший всезнайко-google у його кишені, упевнений. Ось, спробуй:

*Сбрехнул какой-то лиходей,
Как будто портит власть людей.
О том все умники твердят
С тех пор уж много лет подряд,
Не замечая (вот напасть!),
Что чаще люди портят власть.*

А тим, хто у цю мить без зв'язку із всесвітньою павутиною, підказую: Андропов Ю. В.

Ну ось ти й додубав із сивоголовим базграчем до кінця, шановний читачу. Завершу не дуже мило-прощально, але гранично чесно. Люди мають право думати про писанину старого графомана що хочуть. Він же має право не збігатися з їхніми думками та на все мати власний погляд. ■

¹ Зі старогре цької «влада найгірших» стосовно zdeградованої демократії. — див. Учимося жити й перемогати у звихнутому часі. — *espresso.tv*, 25.1.2025

² Україна потребує якісної зміни еліт. Брехуни ведуть нас у могилу. — Айдер Муждабаєв. Журналіст, заступник гендиректора телеканалу ATR, *gazeta.ua* 04.09.2025

³ У часи мого школярства той монолог із Грибоєдової комедії «Горе от ума» учні мали вивчати напам'ять.

Анна Беднарчик,
професорка Лодзького університету (Польща)

МУЛЬТИКУЛЬТУРНА МЕНТАЛЬНІСТЬ І ПЕРЕКЛАД

(на прикладі оповідання В'ячеслава Медведя
«Аделька й Адам»)

З польської переклала Карина Коршун, студентка-полоністка
Київського національного лінгвістичного університету

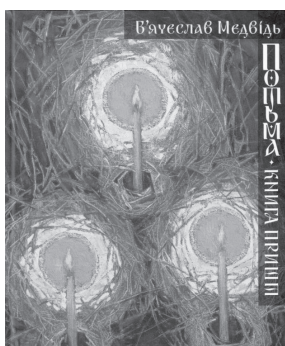
Деякий час тому мене попросили перекласти польською мовою оповідання В'ячеслава Медведя *Аделька й Адам*, яке входить до збірки *Потьма* [Медвідь 2020, с. 79–92]. Якщо сам заголовок оповідання не створює перекладачеві жодних труднощів (*Аделька й Адам*), то вже назву збірки можна передати по-різному: як *Ciemność* або *Mrok*. Хоча я не перекладала всю збірку, сама усвідомленість проблеми змусила мене замислитися над питаннями перекладу. Адже назва збірки завжди надає певної характеристики і настрою усій книжці, які передаються кожному з оповідань, що до неї входять. Можна навіть сказати, що вона в певному сенсі «окреслює» увесь цикл менших текстів, які при перекладі слід розглядати як єдине ціле.

Збірка оповідань Медведя саме такою цілісною і є. Усі тексти, що входять до неї, постають як спогади, що виринають із мороку минулого. Дмитро Дроздовський, який рецензував книжку, писав:

Кожне оповідання — це психологізована оповідь про час: тодішнє з минулого погляду й погляду теперішнього. По суті, маємо ревізію совецької доби, представлену через багатоголосся персонажів *Потьми*: кожний зі своїми дивацтвами й персональною історією болю. А загальне криється в самій мові, точніше — кажучи образно, — в протомові, у якій письменник і його герої розчиняються, подібно до того, як те відбувається в прозі Кафки [Дроздовський 2024].

Редакція журналу «Всесвіт» висловлює щирі вдячність
доцентів кафедри східної і слов'янської філології
Київського національного лінгвістичного університету,
членів Національної спілки письменників України **Наталії Сидяченко**
за допомогу з підготовкою української версії статті польської професорки.

Саме таким виявилося й перекладене мною оповідання, у ньому теперішнє перепліталось з минулим, що поволі виринає з мороку пам'яті. Не з забуття, а з глибокої схованки, де воно причаїлося, щоб лише згодом, у майбутньому, можна було подивитися до нього крізь призму нового часу. Із цієї, на перший погляд, хаотичної плутанини думок і спогадів головної героїні поступово вимальовується її минуле — сповнене трагізму. Але також і минуле інших людей, яких доля звела з Аделькою. Це минуле поєднує в собі історії представників різних національностей, що жили в Україні. Помітимо їх у спогадах головної героїні з дитячих років, коли вона, «не стільки з віри, скільки з цікавості», потай заходила до костелу, до церкви та до синагоги, тобто до всіх доступних їй храмів, незалежно від релігійної приналежності. Ці картинки зі спогадів ніби задають рамку бачення — спосіб сприйняття мультикультурного простору України, передовсім у час панування більшовиків.

Культури й національності, що співіснували в цьому просторі, залишалися окремими, але водночас їх єднала спільна доля, спричинена радянською епохою. Володимир Висоцький колись писав у пісні *Баллада о детстве* про «обрусіння» як метафору спільного єднання, спільної долі та спільного страждання: «*Ви тоже постраждавшие, / А значіт — обрусєвшие*» [Висоцький, 1975].

Саме такі образи й думки спадають на думку Адельці, а власне Аделії, бо коли знайомимось із нею, вона вже літня жінка, яка мешкає в Києві, хоча в юності приїхала туди з польського села. Аделія, що, ймовірно, має польське коріння, дружить із єврейкою Дорою та українкою Євгенією. Із трьох жінок лише Дора — корінна киянка: її дід Іцхак мав у Києві крамничку залізних виробів і пекарню хліба. Утім, Дора навчилася говорити «кава, філіжанки, дякую» — «бо треба ж якось догоджати одне одним». Це підтверджує припущення про польське походження Адельки. Ще одне свідчення — «жезла» (джезва), яка стоїть на печі, «що її подарувала за Польщі бабуся Аделя». Тут варто звернути увагу на відмінність між іменами головної героїні — Аделька або Аделія — та її польської бабусі Аделі, що треба було передати й у перекладі (*Adelka* — *Adelia* — *Adela*). Польськість головної героїні проявляється й далі — у спогадах про першого чоловіка Адама, заарештованого більшовиками, а також у фіналі оповідання, коли Аделька читатиме *Конрада Валленрода* (до цього я ще повернуся). Однак польську ідентичність упродовж багатьох років мусила ретельно приховувати, зокрема, через чоловіка, одного з катів Адама, який порадив молодій Адельці вийти за нього заміж, аби таким чином урятувати свого коханого.

Й нарешті, — кава, канапки; улазливий у самісіньку душу погляд і голос; **хочете порятувати чоловіка, ставайте моєю жоною.** Та й стала, що й по сей день Адамової могили не одшукати.

Ким є той Гриша (Грицько Грицькович) — росіянином чи українцем, невідомо. Хоча в домі Гриші та Аделії висить стара ікона, врятована з якоїсь церкви, із зображенням воїна в шоломі, з мечем і булавою. Її неможливо точно відчитати, але шолом і меч дозволяють припустити, що це Олександр Невський — святий православної церкви. Чи є ця ікона атрибутом віри, чи радше інвестицією? Адже чоловік каже Аделії: «Як мене не стане, то ото твоя втіха і твоє багатство. Бо на весь світ така одна і однісінька». З іншого боку, Гриша намагається, щоб дружина забула про своє минуле, а також про свою національну ідентичність — він відбирає в неї польські та французькі книжки, куплені в букіністі. Можна ствердити, що він прагне витіснити з її свідомості й пам'яті будь-які проблески польськості.

Варто при цьому зауважити, що Аделька мовби еднається у стражданнях з представниками інших національностей, які жили поруч. Вона, наприклад, повторює вірші переслідуваного більшовиками поета Миколи Вороного (1871–1938), якого 1934 року заслали до Воронежа, де він пробув чотири роки — до 1937-го, а 1938-го знову був заарештований і розстріляний як польський шпигун. Ось уривок, що стосується віршів, які повторює Аделька:

Нашіптувала завчені ізвечора рядочки з Вороного, — при світлі дня вони не так гнітили, аж мовби затишком зенацьким обдаровували. Під кожен дріботливий крок перепадало зо кілька слів, так наче вона собі музику якусь вигадувала:

*вони не вимерли, не згинули у тьмі, не відмінили їх віки, тисячоліття,
як і давно колись, вони такі ж самі і нині, з початком двадцятого століття.*

Цитовані в оповіданні слова Вороного довелося перекладати самостійно, адже польського перекладу цих рядків не існує, при цьому потрібно було зберегти і ритміку, і рими.

Цікаво, що справжня біографія Вороного дуже нагадує історію Адама, до якої героїня Медведя повертається щовечора, переглядаючи старі документи.

Як і щовечора, — гортання пожовклих папірців, прошилених навсібіч товстелезною драугою; не читання; промацування пальцями рядків із машинописними кострубатими літерками; й так знала напам'ять. Кунцевич Адам, учитель історії, музики й літератури; заяви, скарги, прошення не знищувати костел як історичну пам'ятку; сповідник старовини; ворог народу; польсько-український націоналіст.

Й ось ця кімната, кам'яниця, камера, прикутий до підлоги стіл, узвишене аж над її головою тіло, червоні петлиці. І голос. І так щодня. Допитування у справі ворога народу й держави. Агент усіх розвідок всього світу. Як проникав у підземні ходи, одсовуючи ляду в костелі. Яку зброю переховував на випадок повстання польського населення у селі такому-то.

Принагідно читач дізнається також, що коханий Адельки став емігрантом у віці 14 років, що прибув на Полісся з Кракова, походив із родини революціонерів, які підтримували генерала Ярослава Домбровського, і були заслани царем до Сибіру. Відомо також, що він утік із заслання, що його прихистив дідусь Владислав Щепаник, який навчив хлопця грати на скрипці та фортепіано, безперечно прищеплюючи йому в такий спосіб польськість, адже в оповіданні згадується

про твори Фридерика Шопена та Міхала Огінського. Ймовірно, йдеться про полонез ля мінор, знаний як *Прощання з батьківщиною*.

Абстрагуючись від політичних поглядів Адама, про які нічого не відомо, і від його світогляду, зі спогадів Адельки ми довідуємось також, що він намагався врятувати від руйнування старовинний костел, утім, це не обов'язково свідчить про його релігійність. Варто зауважити, що й цей герой Медведя, подібно до головної героїні, не до кінця усвідомлює власну національну ідентичність. Під час арешту він у відчаї шепоче *кари ляхам*.

Повернімося ще до Адельки. Із поліського села вона потрапляє до Києва, у кам'яницю, з вікон якої відкривався вигляд на Сінний ринок і Львівську площу, а далі можна було домислитися про Хрещатик, а з іншого боку — про дорогу, що вела за місто, у місце, про яке з волі чоловіка не повинна була нічого знати.

Знала, що низиною Хрещатик, а вліво, далечиною, й до Бабиного Яру недалеко; тою ж дорогою впростяж і Сирецький Яр. Якось було щось наснилося про той яр, але згадати аж ну ніяк; коли це дивиться в телевізорі серед ночі про той яр, що у війну там був концтабір. Тоді ж чоловіка поспитала, а він у сказ: тобі того знати не треба.

Топоніми, більш чи менш відомі польському читачеві, слід було перекласти відповідно до усталених у Польщі назв (Хрещатик, Бабин Яр) або ж передати транслітерацією, як я зробила у випадку Сирецького Яру, який частіше перекладають польською як Сирецький табір.

В оповіданні поєднуються долі людей, що живуть не стільки на порубіжжі, скільки в місці перетину культурних просторів. Адже подібне спостерігаємо в долі українців, яких в оповіданні показано також через згадку про Голодомор 1930-х років.

Спогади Адельки плавно переходять від однієї асоціації до іншої. Коли її будить якийсь голос, що просить води, їй спершу ввижається криниця з дитинства, до якої вона зазірала, перевіряючи, чи достатньо гарна, аби сподобатися Адамові. Та згодом криниця зникає, і вже немає ні її, ні зеленої луки: «одно якесь іскряве коливання в очах, що намарює глибину глибочезну і темряву [...]», а поруч стоїть баночка, і в голові зринають слова: «Та й справді, гайда знову по воду. Криниці по селах гвалт кричать, вода зміліла, споганіла, що й товар не п'є». У цю мить Аделія згадує дівчат, які носять до села в каністрах воду з міських кранів. І все це навіть думку про поєднання міста й села:

Бо як у війну прокрадалися на села виторгувати за кульчики ворочок пшона, так і перед війною ці бідні сільські устеляли тротуари своїми німичними тілами, — хто дасть, а хто й одвернеться. Чоловік під замком утримував, аби його люба Аделія не ділилася державними пайками. То хоч із вікна на мотузочку яку шкоринку іспустить; та й ховайся; аби не бачити.

Тема голоду з'являється також у роздумах про плинність часу та повторюваність у житті всього злого. Коли Адельку відвідує онук її сестри, який повернувся з якоїсь, невідомо якої війни, розмірковуючи над людським життям і численністю воєн, вона каже: «як тим війнам і ліку нема; як не війна, то голод».

Найменше дізнаємося з оповідання про українку Євгенію, але вона теж виявляється жертвою КДБ. Коли на подвір'ї відбуваються збори мешканців, що пропонують змінити назву вулиці, яка досі носила ім'я революціонера Вацлава Воровського, до речі, поляка за походженням, Євгенія лише зітхає: «а за що ж мого забрали, він тіки-но якийсь бухгалтер, на розстріли не ходив». Ніхто також не згадує про національність Воровського. Вона не має жодного значення. Важливо лише те, що він був негідником. На основі його прізвища в російській мові можна утворити гру слів: *Воровской* — *вор*. Польською така гра слів неможлива. Якби це була вигадана постать, можна було б замінити прізвище Воровського, наприклад, на *Łajdacki* і перекласти гру слів як *Łajdacki* — *łajdak*. Однак це реальна історична постать, тому в польському варіанті з'явилася інша гра слів: «*jak jest łajdaka worowskiego to tak samo łajdaka zostanie*». Натомість пісня про Воровського зберігає ім'я комуніста, а також оригінальний ритм. Порівняймо:

славім ми, славім ми, славім на века
 железнодорожні атлічніє вайска
 [...] імені варовскаво ми не пасрамім [...]
chwałę śpiewamy, na wieki chwałę, tej kolejowej armii wspaniałej [...]
 imienia worowskiego my nie pożańbimy [...]

Принагідно з тексту зникла можлива ремінісценція, що стосувалася *Тушинського злодія* — Лжедмитрія, хоча вона, ймовірно, і була б незрозумілою для польського читача.

Зазначу, що це не єдина пісня, присутня в оповіданні. Аделька згадує також пісню, яку співали хлопці, і під час перекладу її потрібно було відтворити як ритм, так і рими, а також слово зниженої стилістичної маркованості, хоча я внесла тут невелику зміну в образ, що стосується насамперед слів, які Аделька доспівувала сама.

уже сонце на заході, вечерять пора, а в нашій твердоср... й на думці нема;
 [...] доки стане, подумає, надійде пора, надійде друга.

Повертаючись до героїнь оповідання Медведя, зазначу, що усі три подруги виявляються жертвами одного й того ж режиму, а в певному сенсі — метафорами культур та ідентичностей, які цей режим послідовно стирив. Аделія ж щодня перевіряє, чи мішечок, схований у найглибшому кутку шафи, містить усе необхідне: «вовняні шкарпетки, мило, сірники, ворочок тютюну, дерев'яна коробчина з сіллю», чи все в порядку, бо, може, мило висохло, або сірники відсірили. Про всяк випадок вона тримає в шафі ще й мішок із чоботами, куфайкою та ватяними штанами. Адже кожної ночі можуть приїхати й забрати, так само як забрали Адама і чоловіка Євгенії, можуть розстріляти, так, як розстрілювали українських «націоналістів» на їхній вулиці, про що також довідуємося зі спогадів Аделії.

[...] що не вулиця, не будинок, то все у крові. Хіба не в їхньому дворіку, не їхні чоловіки розстрілювали якихось хлопців у вишиванках, а вони, обмотавшись занавісочками, зирили з вікон. А хіба не Фрося, обкутана шкірою і з зірчастим кашкетом на кучерявих патлах, стовбичила позад солдатиків, хіба не гукала „смерть націоналістам”.

Опусти постать Фросі, чия національність та національна ідентичність у тексті не визначені, відчитуємо лише клеймо комуністки. Вона не вносить нічого до цих роздумів, хоча варто звернути увагу на те, що світогляд не має національної ідентичності. Тож єдине, що можна сказати про Фросю в контексті твору — це відзначити, що ім'я Єфросинія асоціюється з православ'ям, з особою духовною або з походженням із нижчих соціальних верств. Утім воно не є чітким маркером, бо інакше можна було б інтерпретувати її «кучеряві патли», окуляри з товстими скельцями і любов до книг («І книжка в руках» — говорить, а точніше думає про неї Аделія) як типову характеристику єврейки, але ім'я цьому суперечить. Також одяг Фросі: «Ще й коралі у два разки на темнуватій, зацібнутій аж під шию блузці. Та й ця спідниця немов брезентовая, чобітки хромові з кучими халявками», — не викликає асоціацій з якоюсь конкретною національністю, скоріше з модою початку ХХ століття та сукнями, блузками, застібнутими під шию, які носили робітниці чи гувернантки. На відміну від Фросі, Кіндратович, ймовірно українець, є противником комунізму і робить усе, щоб не зустрічатися з цією «кагебісткою», як він її називає.

Що ж, утім, об'єднує всі ідентичності, які виринають із мороку минулого, входячи в сучасність і в певному сенсі виходячи за межі оповідання? Чи вдасться в історичному котлі переплавити їх у єдине суспільство, відповідно до роздумів Адельки про взаємне прощення, чи, відповідно до слів її чоловіка:

[...] не такі часи настануть, що бійся і озирайся, а будуть такі часи, що озиранням і рятуватимуться. Людина навиворіт своєї душі і тіла ходитиме.

А можливо, порятунком виявиться погляд у майбутнє крізь те, що минуло, скажімо крізь описане у поемі «Конрад Валленрод», — слова з якої закінчують оповідь про Адельку: „[...] йому — висока честь і нагорода! Заприсягнімось же, як буде рада, його обрати! — всі гукнули: згода!..” [Міцкевич 1955, с. 303].

Подвір'я кам'яниці, в якій мешкає героїня оповідання Медведя, стало, на мою думку, своєрідним культурним порубіжжям, простором беззаперечно мультикультурним, в якому різні ідентичності та національно-культурні свідомості змішуються, стикаються, затираються, а часом, насамперед під впливом спільного страждання, об'єднуються в єдине ціле. Тут слід також звернути увагу на походження Адельки з подібного багатокультурного порубіжжя, яким колись було Полісся, де перед Другою світовою війною (за часів бабусі Аделі) разом жили поляки, білоруси, українці, євреї та поліщуки, що користувалися різними мовами і сповідували різні релігії.

Отже, ментальне порубіжжя, присутнє у свідомості головної героїні оповідання Медведя, не є вигадкою, оскільки не є несправжнім. Навпаки, воно відтворює реальність — багатокультурну специфіку суспільства разом з усіма її проявами.

Тому ще одна рефлексія, що виникає в мене як у перекладача, стосується способу перекладу мультикультурної свідомості Адельки. Як уже зазначалося, вона проявляється в декламації та читанні польської чи української поезії. Здавалося б, польське коріння цієї героїні і її походження з Полісся пояснюють помилки в мові, які допускає Аделія. Проте це зовсім не так. Помилки, що трапляються

в оповіданні, рідко є полонізмами, хоча таким прикладом може бути хуз, тобто fusy, нормативно українською кавова гуща. Значно частіше мовні деформації спричинені браком освіти. Вдалим прикладом чого може бути слово жезла, спотворене джезва. Це створює певні труднощі для перекладача, але не є неперекладним, адже можна використати польську розмовну чи сільську лексику, а також розмовні відмінкові форми, як у моєму випадку — відмінювання назви автомобіля «жигулі» в родовому відмінку — «жугулюв». Найцікавішим було завдання «перекласти» на польську мову те, що теоретично Аделька говорила, думала і читала, зокрема, уривок із «Конрада Валленрода». <...> Потрібно було знайти цитовані в оповіданні в перекладі Максима Рильського рядки з Міцкевича і переписати їх у перекладі в оригінальному польському звучанні:

М. Рильський

... здала прибувши в вірі та надії,
чи то на знак покори божій силі,
чи прагнучи згасити муку люту, свою
самотню вігбува покуту, замкнулась
добровільно у темницю і за життя
найшла собі гробницю...

...огрішнице! невжелюдьми проклята,
ти, повна самозречення й терпіння,
повітря вже боїшся і проміння?
відколи у своїм замкнулась гробі,
вона не наближалась до віконця
помилуватись виблисками сонця,
вдихнуть повітря свіже у жадобі,
на квіти глянуть у ранковій тиші,
на людські лица, за квітки любіші...

...ти Конрад! — вирок здійснився
високий! — магістром станеш, будеш
їх вбивати! тебе впізнала! марна річ
таїться! хоч би, як вуж, прибрав ти іншу
шкіру, тусамудушумаєш, мужною щиру...
як не в тобі — в мені вона лишиться, хоч
би твої з могили встали кості, — по них
тебе пізнали б хрестоносці...

...брати! — Гальбан сказав, — це перст
Господній! пустельниця край гробового
входу небесну волю прорекла
сьогодні, адже ім'я почули ви Конрада,
ім'я ж хороброго це Валленрода,
йому — висока честь і нагорода!
Заприсягнімось же, як буде рада, його
обрати! — всі гукнули: згода!..

A. Mickiewicz

Z dała przybywszy do Maryi miasta —
Czy ją natchnęło niebo w przedsięwzięciu,
Czy skażonego sumienia wyrzuty
Pragnąc ukoić balsamem pokuty —
Pustelniczego szukała ukrycia
I tu znalazła grobowiec za życia.

Biedna grzesznico! Czyż nienawiść świata
Do tyła umysł skolała młody,
Że się obawiasz słońca i pogody?
Zaledwie w swoim zamknęła się grobie,
Nikt jej nie widział przy okienku wieży
Przyjmować w usta wiatru oddech świeży,
Oglądać niebo w pogodnej ozdobie
I miłe kwiaty na ziemnym obszarze,
I stokroć miłsze swoich bliźnich twarze.

«Tyś Konrad!.. Przebóg, spełnione wyroki!
Ty masz być mistrzem, abys ich zabija!..
Czyż nie poznają?.. Ukrywasz daremnie...
Chociażbyś jak wąż inne przybrał ciało:
Jeszcze by w twojej duszy pozostało
Wiele dawnego — wszak zostało we mnie!
Chociażbyś wrócił po twoim pogrzebie,
Jeszcze Krzyżacy poznaliby ciebie!..»

«Bracia! — rzekł Halban — dziękujmy niebiosom,
Pewnie wyroki niebios nas przywiodły:
Ufajmy wieszczym pustelnicy głosom.
Czy słyszeliście? Wieszcza o Konradzie:
Konrad dzielnego imię Wallenroda!
Stójmy, brat bratu niechaj rękę poda;
Słowo rycerskie: na jutrzejszej radzie,
On mistrzem naszym!.. »
«Zgoda — krzykną — zgoda!»

[Mickiewicz 1890, s. 18]"

Як бачимо, проблеми перекладу можуть відображати ситуацію культурного порубіжжя. Важливо передати цю ситуацію, не втрачаючи багатокультурного характеру тексту, і водночас зробити його зрозумілим для читача перекладу. При цьому зрозумілим має бути також цей багатокультурний характер.

Пошуки перекладача змушують його приймати різні рішення. З одного боку, це пошук компенсаційних елементів (наприклад, мовних помилок), з іншого — знаходження польського тексту, а також пошук функціональних еквівалентів, як у випадку з грою слів. Проте домінантою перекладу виявилось саме збереження в перекладі цього мультикультурного характеру пам'яті, а перекладацький вибір мав реалізувати головний задум. Можна сказати, що моя робота полягала не стільки у виборі однієї послідовної перекладацької стратегії, скільки в конкретних рішеннях, які служили досягненню мети — передати мульткультурну пам'ять героїні оповідання В'ячеслава Медведя.

Бібліографія

Высоцкий В., 1975, *Баллада о детстве*, <https://www.culture.ru/poems/19509/ballada-o-detstve> [dostęp: 14.07.2024].

Дроздовський Д., 2020, *Крізь «Потьму»: рецензія на збірку оповідань «Потьма. Книга пришт» В'ячеслава Медведя*, «Україна молода. Бойова газета героїчної нації», nr 116, <https://www.umoloda.kyiv.ua/number/3666/164/152195/> [14.07.2024].

Медвідь В., 2020, *«Потьма. Книга пришт»*, Київ, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

Медвідь В., *Аделька й Адам*, 2020 [w:] Медвідь В., *«Потьма. Книга пришт»*, Київ, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», s. 79–92.

Mickiewicz A., 1890, *Konrad Wallenrod*, Lwów, Nakładem Księgarni H. Altenberga.

Мицкевич А., 1955, *Конрад Валленрод*, tłum. Рильський М. [w:] Мицкевич А., *Вибрані твори в двох томах*, том 1, Київ, Державне видавництво художньої літератури, s. 293–349..um

Марк Макконвілл

Шотландія

ВІЙНА ВЖЕ НЕ ТА

Есе

З англійської переклала Руслана Костишин

Війна вже не та. Світ вже не той. Зброя не та. І я вже не той. Вони забрали в мене титул героя, так ніби в серця забрати кров і кисень. Це поле бою, якщо воно чогось варте, було для мене як морфій, та я вже не той. З того дня, дня розплати, коли нас відправили на завдання, повернувся лише я, тільки я, а не він, той синьоокий хлопець. Він не вмів правильно тримати зброю; йому було страшно, а мені залишалось тільки глядіти.

Повертаючись до цього моменту, коли я пишу тобі цей лист, мій друже. Я розповім тобі про свій сон, про кошмари, які я пережив, про те, що я бачив. Війна вже не та...

«Підйом».

Війна не припиниться заради жодної людини. Навколо густий дим. По всій Базі літають мухи. Я встаю і оглядаю це коло зломлених людей, задимлених легень і позбавлених надії серцець. Вони носять у собі органи, органи, завдяки яким вони досі живі, органи, що не мають захисної оболонки. Я теж втомлений, відчуваю безрозсудність і хочу, щоб світ просто вибухнув і позбавив мене глибокої меланхолії. Смуток переповнює наші голови, коли ми думаємо про безпеку, про тепло домашнього затишку.

«Давай готуйся, це тобі не база відпочинку».

Потайки, я зневажаю його. Чоловіка, який керує цими зломленими людьми. Деякі здаються зневіреними, і це нормально. Деякі прокидаються і хочуть облитися бензином та спалити себе, як ті вогні на схилах

пагорбів. Вогонь, який вирує, печіння, світло, полум'я — все це переплітається, завдаючи шкоди. Ми бачимо вуглинки і спалахи, але не можемо їх загасити, бо ворог підтримує їх. Підтримує, щоб залякати нас.

«Ось і все».

Це лише справа часу, коли я вибухну, як та граната. Моя кров і кишки забризкають підлогу, просочаться в тканину, забарвлять теплу воду, яку ми мусимо пити. Це пекло на землі, ставатиме тільки гірше. Щоб зруйнувати плацдарм, потрібна сила, а мені зараз бракує і сили, і бажання.

Я прикриваю шрами. Моє тіло вкрите шрамами і ранами від цієї жадливої війни. Колір хакі моєї уніформи прикриває те, що ховається під нею, і я вдячний, бо ніхто не повинен їх бачити. Це не мої бойові опіки чи мозолі, це лише мітки людини, яку побили, людини, яку біль, зброя ніж і вибухи змусили замовкнути.

«Ти! Йдеш з ним».

Цей хлопець, йому лише 19. Він зачаровує мене своїми найсинішими очима. Колір кришталю впадає в очі, вони вражаючі, якісь неземні. Він лише час від часу перекидається словами через брак впевненості.

«Та йдять вже, його аж трясє».

«Ти можеш його якось труснути, всели в нього страх Божий!».

Сині очі. Ці очі, та він безсилий.

«Гаразд».

Ми йдемо. На передову. Я боюся за нього.

«Тримайся поруч».

Пожежі все ще вирують. Вони переплітаються, як колаж пульсуючого болю. Як зубний біль, як нестерпний головний біль, що затуманює зір.

«Гаразд, бачиш ту будівлю?»

Він киває.

«Ми маємо знищити їх, усіх до одного».

Він знову киває.

Я майже відчуваю запах страху, що витає в повітрі разом із потом. Так, хлопець молодий та дужий, але він ще не бачив крові та руйнувань на власні очі.

«Не спіши».

«Зажди».

Він завмирає.

«Ти ж знаєш, що війна вже не та? Гроші — це війна. Цим людям потрібні лише гроші».

Він киває головою.

«А ну, присядь».

«Ти в порядку?»

Його очі порожні. Хлопчик не повинен стикатися з перепонами, йому тут не місце. Він здається відстороненим, пригніченим усім цим. В глибині його душі надія вже згасла.

«Глянь на мене, ти сам обрав цей шлях, але знай, я не дам тобі померти».

Ми стоїмо, ми не статуї, ми люди, люди, прикуті одними кайданами до війни. Наші серця стискаються. Його серце, каже він, важче за небо. Довіра, нам потрібна довіра, щоб пройти через все це.

«Довіра, найважливіший аспект».

Він продовжує кивати головою.

Наближаємося до будівлі, до бойового зіткнення.

«Все чисто».

Двері. Кімната. Обличчя чоловіків не розбереш. Вони грають у карти. Вони дивляться телевизор, вони розробляють план.

Тоді здійсмається пил, напруга зростає.

«Один, два, три».

Туман. Стрілянина. Запахи недорогого лосьйону після гоління та дешевої їжі.

«Лягай!».

Війна вже не та...

Порізи і синці. Троє мерзотників, усі мертві.

«Я ж казав, що все буде добре. Тепер можеш дихати спокійно».

Карти акуратно розкладені. По телевизору транслюється пропагандистська передача.

Я обертаюся, дивлячись на картини війни. Тоді я відчуваю чийось присутність.

Я обертаюся і бачу хлопчину, у нього з горла тече кров.

Він падає, а я стікаю кров'ю від вогнепального поранення. Та я вбиваю мерзотника, що з'явився і вбив найсвітліші очі.

Вони обоє лежать нерухомо, а навколо заповнює тиша.

Війна вже не та, і я обіцяв йому.

Моя рана загоїться, а от біль від недотриманої обіцянки не вщухне ніколи...

Про автора

Марк Макконвілл — шотландський письменник, поет, журналіст і музичний критик. Народився 1990 року в місті Карлук. Зараз він працює редактором інтерв'ю в «Е Сін Слайс оф Енксаїті», де проводить бесіди на глибокі теми з різними сучасними авторами. Марк виявляє великий інтерес до написання художніх творів. Його проза викликає суворі, промовисті контури внутрішнього світу людини, сформованого умовами сучасного життя. Багато його оповідань написані у стилі дарк фікшн та флеш фікшн. Відомі оповідання «Війна вже не та», «Ми були готові до боїв», «Бомби».

Про перекладачку

Костишин Руслана Ярославівна — народилася 23-го травня, 2005 року в селищі Ярмолинці. Поступила в Хмельницький національний університет мна кафедру германської філології і перекладознавства в 2022-му році.

Юлія Гупалюк,

спецкор «Всесвіту»

ВІКТОРІЯ СОКОЛОВА: «СПОДІВАЮСЯ, ЩО ЧЕРЕЗ МОЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ОДНОГО ДНЯ МОЯ КРАЇНА ТЕЖ ЗМОЖЕ ПИШАТИСЯ МНОЮ»

Вікторія Соколова — приклад інспірації для тих молодих українців, які мріють про наукові досягнення на міжнародній арені. Її шлях у науці розпочався ще в 2015 році, коли дівчина з Києва, закінчивши Кловський ліцей із золотою медаллю, вирушила за океан. Рішення здобути освіту в Університеті Філадельфії (США) було непростим: на Батьківщині залишалися родина та друзі. Але Вікторія наполегливо йшла за своєю мрією, тож вирішила здобувати фах хіміка.

Ще студенткою бакалаврату, Вікторія занурилася у світ науки, приєднавшись до команди лабораторії під керівництвом професора Юрія Гогоці, знаного українського науковця, чие ім'я добре відоме за межами України. Саме в цій лабораторії Вікторія почала досліджувати новітні карбонові та графітові матеріали, які знаходять застосування в біомедицині. Одна з її робіт була присвячена розробці матеріалів для фільтрації крові у пацієнтів із сепсисом — інновації, яка може врятувати тисячі життів.

Результати досліджень В. Соколової не залишилися поза увагою наукової спільноти. Статтю з описом цієї роботи було опубліковано у міжнародному журналі «ACS Applied Bio Materials» [1], який має високу

репутацію серед дослідників у царині хімії. Це стало важливим досягненням як для самої Вікторії, так і для всієї української наукової спільноти, яка далі демонструє світові свій потенціал.

Історія Вікторії вражає не лише її академічними здобутками, а й силою духу, який дозволив здолати всі перешкоди на шляху

до реалізації власних професійних намірів. Її приклад надихає інших українців вірити у власні сили та не боятися обирати непрості дороги заради гідної та величної мети.

У рубриці «Країни. Міста. Люди» нашого журналу ми традиційно ділимося історіями успіху земляків, які прославляють Україну далеко за її межами.

У США Вікторія, сповнена цікавості та прагнення до глибших знань, вирішила здобути ступінь магістра в галузі органічної хімії, де проявила себе як справжній новатор. Під час навчання зосередилася на дослідженні молекул, що допомагають діагностувати різні типи онкологічних захворювань. Її магістерська дисертація стала важливим внеском у медичну хімію: молода дослідниця описала комп'ютерні методи аналізу зв'язку молекул із білками, які сприяють виникненню пухлин, а також вивчила оптимальні параметри для перетворення цих молекул у потенційно ефективні лікарські засоби.

У процесі роботи над цією темою В. Соколова не обмежувалася лише одним напрямом. Її інтереси поширювалися й на дослідження мутацій COVID-19. Вона брала участь

в аналізі патогенної потужності різних мутацій коронавірусу та порівнювала їх загрозу для здоров'я людини. Результати цих досліджень отримали визнання й були опубліковані в авторитетному *Austin Journal of Infectious Diseases* [2].

Історія Вікторії демонструє, як завзятість, талант і любов до науки допомагають стати справжніми професіоналами та досягати успіху навіть у найскладніших галузях. Її приклад — це нагадування про те, що український потенціал значно перевершує кордони нашої країни, а здобутки співвітчизників надихають нові покоління.

Нині Вікторія успішно працює в царині біохімії, структурної та молекулярної біології. Уже наступного року вона може здобути звання PhD (доктора філософії) у престижному університеті Томаса Джефферсона у Філадельфії.

Наукова діяльність В. Соколової зосереджена на дослідженні ключових молекулярних механізмів, порушення яких може спричиняти розвиток важких хвороб. Її робота в цьому напрямі настільки важлива, що Вікторія вже стала співавторкою двох публікацій у міжнародному журналі «Nature

Communications» [3; 4] — одному з найвпливовіших видань у світі науки.

Упродовж цього року Вікторія працює над пошуком перспективних речовин для лікування захворювань, пов'язаних із порушеннями функції мітохондрій. Її дослідження охоплюють комплекс актуальних проблем сучасної медицини, як онкологія, неврологічні хвороби та процеси старіння.

Торік Вікторія виступила на міжнародній конференції EMBO у Варшаві, де її доповідь привернула увагу колег. Науковці з різних куточків світу вже покликалися на її дослідження понад 40 разів, що свідчить про важливість її внеску в сучасну біологічну науку.

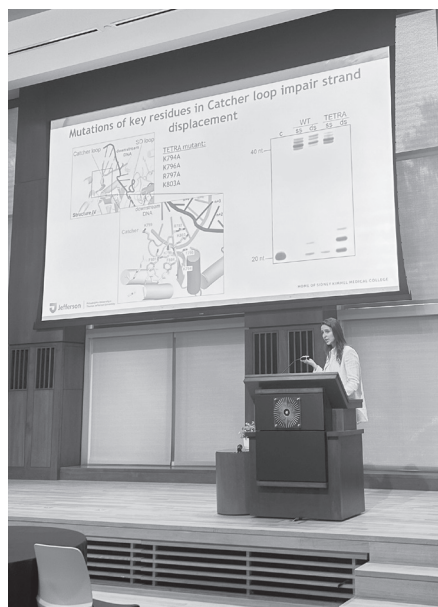
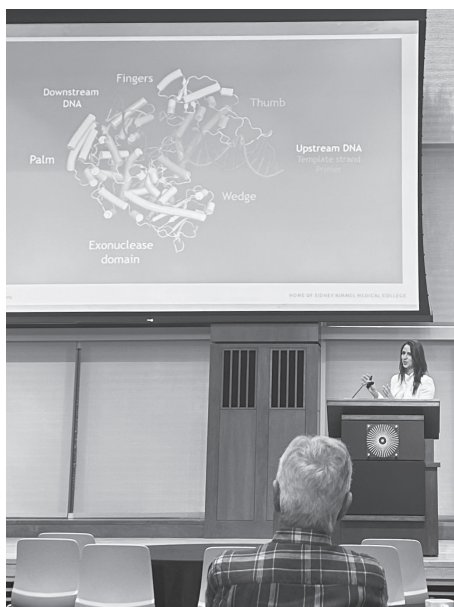
Шлях Вікторії Соколової — це не просто приклад особистого успіху. Це доказ того, що українці здатні долати найскладніші виклики та робити внесок у розвиток цивілізації. Завдяки наполегливості, постійній праці Вікторія відкриває нові можливості для боротьби з важкими захворюваннями, надихаючи інших рухатися вперед і не втрачати віри в себе.

Крім досягнень у науковій царині, Вікторія сприяє розвитку професійного сере-

довища. Її енергія та прагнення згуртувати не лише українців, а й представників інших країн, знайшли підтримку в численних ініціативах. Торік Вікторію обрали Головою професійної наукової організації в університеті, ключовою місією якої є допомога випусникам із вищою освітою у встановленні корисних зв'язків і пошуку кар'єрних можливостей. Під її керівництвом організація здійснила кілька успішних проєктів із підтримки молодих фахівців.

Вікторія Соколова є членом AWIS — престижної міжнародної організації для жінок-науковиць, що об'єднує дослідниць із усього світу. Учасники цієї спільноти працюють над покращенням інклюзивності в науці, налагодженням міжнародного співробітництва та створенням платформи для обміну досвідом. Завдяки активній позиції Вікторії, українських жінок-науковиць дедалі частіше помічають і залучають до масштабних міжнародних проєктів.

Що ж... десять років тому доля покликала Вікторію до Сполучених Штатів. Вона оселилася у Філадельфії, почала нову сторінку професійного шляху, але жодного разу не втратила зв'язку з рідною землею.

Її серце та душа завжди в Україні. Це стало особливо очевидним під час складних подій 2022 року.

Вікторія з першого дня повномасштабного вторгнення доклала неймовірних зусиль, аби допомогти своїй країні. Вона розпочала волонтерську діяльність у місцевій українській громаді Філадельфії. Один із її визначних успіхів — збір понад 10,000 доларів на допомогу дітям, які постраждали від війни. Але на цьому вона не зупинилася. Залучивши підтримку американських друзів і однодумців, Вікторія щороку організовує збір коштів для закупівлі медикаментів для поранених військових, які проходять лікування в Олександрівській лікарні в Києві.

Фінансова підтримка військових для Вікторії — одна зі складових її місії. Значно важливішим є створення зв'язку між українцями за кордоном та їхньою батьківщиною, а також поширення правди про Україну серед американських громадян. Вікторія стала своєрідним амбасадором нашої культури. «Я переконана, що не зважаючи на те, де я в цьому світі, я завжди маю представляти свою країну й допомагати моїм людям усім, чим можу. Я пишаюся тим, що я українка. І сподіваюся, що через мої дослідження одного дня моя країна теж зможе пишатися мною», — зізнається Вікторія.

Завдяки таким людям, як Вікторія Соколова, українська душа залишається живою та об'єднує всіх нас навколо спільної мети — перемоги та процвітання України. ■

- [1] Seredych, M. Haines, B. Sokolova, V. Graphene-Based Materials for the Fast Removal of Cytokines from Blood Plasma. *ACS App Bio Mat* 1 (2018).
<https://pubs.acs.org/doi/abs/10.1021/acsbm.8b00151>
- [2] Wilson, J. Sokolova, V. Are the SARS-CoV-2 Variants Greater Threats? — An In Silico Analysis of the Spike Protein. *J of Inf Dis* (2021).
<https://austinpublishinggroup.com/infectious-diseases/fulltext/ajid-v8-id1050.php>
- [3] Buchel, G., Nayak, A. R., Herbine, K., Sokolova V., et al. Structural basis for DNA proofreading. *Nat Commun* 14, 8501 (2023).
<https://www.nature.com/articles/s41467-023-44198-8>
- [4] Nayak, A. R., Sokolova, V., Sillamaa, S. et al. Structural basis for intrinsic strand displacement activity of mitochondrial DNA polymerase. *Nat Commun* 16, 2417 (2025).

Viktoriiia Sokolova, a gold medal graduate from Kyiv's Kloviskyi Lyceum, moved to the United States in 2015 to pursue her dream of becoming a chemist. She enrolled at the University of Philadelphia, where she joined Professor Yuri Gogotsi's lab, focusing on advanced carbon and graphite materials for biomedical applications. One of her significant projects involved developing materials for blood filtration in sepsis patients, which could potentially save many lives. Her research was published in the prestigious journal ACS Applied Bio Materials, marking a notable achievement for both her and the Ukrainian scientific community.

Viktoriiia further pursued a master's degree in organic chemistry, where her thesis contributed to medicinal chemistry by analyzing molecules for cancer diagnosis. Additionally, she researched COVID-19 mutations, with her findings published in the Austin Journal of Infectious Diseases. Currently, she is advancing in biochemistry and molecular biology, working towards her PhD at Thomas Jefferson University, focusing on molecular mechanisms related to severe diseases.

Viktoriiia has co-authored papers in Nature Communications, highlighting her impactful contributions to biological science. She presented her findings at the international EMBO conference in Warsaw, receiving significant recognition from her peers. Beyond her research, Viktoriiia is active in fostering a professional community for scientists, serving as Chair of a scientific organization at her university. She is also a member of the Association for Women in Science, promoting inclusivity and collaboration among women researchers. Since the onset of the war in Ukraine, Viktoriiia has volunteered to support her homeland, raising over \$10,000 for children affected by the conflict. She organizes fundraisers for medical supplies for wounded soldiers, striving to connect Ukrainians abroad with their homeland.

Тетяна Дзюба

«СТРУГО, ТЕЧЕШ ТИ КРІЗЬ МЕНЕ, ПОСТІЙНО»

Художня словесність лужицьких сербів — мистецьке явище порубіжжя. Адже хоча переважна більшість цього бездержавного етносу розселена на території Східної Німеччини (ареали Дрездена і Котбусу), історично лужичани частково мешкали і на заході Польщі, півночі Чехії. А своєрідність їхньої культури доповнювалася рисами, притаманними для сусідніх спільнот. Період — від закінчення Другої світової війни до часу об'єднання східної і західної частин Німеччини — позначений піднесенням артистичного життя лужичан та інтересом до їхніх творчих надбань інших слов'янських народів. У цих часових межах набуває розквіту й українська сорабістика, з центрами у Львові та Києві.

Вона репрезентована, передусім, іменами відомого львівського вченого-словникаря К.К. Трохимовича (1923–1993), котрий спочатку уклав верхньолужицько-російський, а згодом і верхньолужицько-український словники; і славіста, перекладача В.І. Лучука (1934–1992), у бібліографії останнього — антології поезії для дітей «Ластівка з Лужиці» (К., 1969), до якої увійшли твори класиків лужицької літератури: Гандрія Зейлера, Яна Радисерба-Веля, Якуба Барта-Чішинського, Яна Скалі, Міни Віткоїц, Міхала Навки, та «Пташине весілля» (К., 1989); антологія «Поезія лужицьких сербів» (К., 1971). Помітною подією став і вихід збірки оповідань «Дивна любов» (К., 1984) з текстами Мерчіна Новака-Нехорського, Юрія Брезана, Марії Млінкової, Юрія Коха, Кіто Лоренца та ін., перекладеної колективом авторів, з-поміж яких К.К. Трохимович. З львівського сорабістичного центру вийшли такі пізніші пропагандисти та тлумачі лужицького письменства,

як А.В. Моторний, Я.І. Кравець, Г.П. Мовчанюк та ін. Нині з низки різних причин — економічних, політичних, культурних, через брак державної підтримки — в середовищі лужичан пошвидко асиміляційні процеси. Вони відбуваються на тлі згасання інтересу слов'янського світу до сорабістики.

З огляду на це, видавничо-перекладацький проект «Архіпелаг», спрямований на збереження європейського мовного розмаїття, є надзвичайно важливим і актуальним. У його рамках нами перекладено українською есеї чільного лужицького митця слова Кіто Лоренца «Струга — сповідь».

Кіто Лоренц (1938–2017) — самобутній лужицький письменник-сімдесятник, новатор, котрий звертався, як до рідного фольклору, так і до європейських надбань; «рідкісний соловей Лужиці», — за висловом критиків, та надзвичайно важливий поет Німеччини другої половини 20-го сторіччя, який володів різними і суверенними поетичними техніками в серболужицькій та німецькій мовах. Роберт Штраубе констатує цю особливість без патетики: «його улюблена сфера діяльності полягає в посередництві між двома мовними світами та в досить приємній справі «контрабанди» на їхньому «кордоні» [1, 234].

В Україні спадок Кіто Лоренца не друкувався окремим виданням; не перекладалася його есеїстика, публіцистика. Українському читачеві автор був би цікавий не лише своїми мистецькими здобутками, а й пошуками самоотожднення, прикладом непоказного громадського служіння, титанічною працею на культурній ниві. Зокрема, письменник упорядкував і переклав німецькою мовою хрестоматію серболужицької літератури

XV–XX ст. («Serbska čitanka / Sorbisches Lesebuch», 1981), ця читанка для дорослих — певний канон, бачення історії літератури лужицьких сербів одним із її найпотужніших митців, його осібна літературно-естетична програма; антологію «Море. Острів. Корабель. Серболужицька поезія від початків до сучасності» («Das Meer. Die Insel. Das Schiff. Sorbische Dichtung von den Anfängen bis zur Gegenwart: Anthologie», 2004), з 1973 року працював головним редактором відомої серії «Серболужицька поезія». З його поетичного гуртка «Kružkej mlodych awtorow» (існував з 1968 до 1975 року) вийшла ціла плеяда знаних літераторів.

До слова, Кіто Лоренц перетлумачив лужицькою та упорядкував такі видання української літератури, як: «За золотою горою: українські народні загадки» (1978), «Два півні: українські народні пісні та казки» (1982), «Рукавичка: українські народні казки» (1988) та ін. Вони з'явилися друком у видавництвах «Домовіна» та «Веселка».

...Крістоф Лоренц у юнацькі роки опановує лужицьку мову, змінює ім'я на Кіто Лоренц — свідомо обирає меншість, слов'янство, повертаючись до витоків. У ранній збірці «Струга» (1967) — так називалася річка його дитинства — про це він метафорично напише: «Струго, течеш ти крізь мене, постійно» [2, 4]. Автобіографічний есей «Струга — сповідь» упорядника «Сербської читанки» є ключем до розуміння багатьох його текстів. Струга — символ, заголовна назва творів і книг (зокрема, крім згаданих, «Струга. Картини нашого краю»). Через цей образ Кіто Лоренц розкриває і потенційну небезпеку індустріалізації — видобуток бурого вугілля руйнує не лише довколишній пейзаж, а й мову та звичаї місцевого люду.

Струга — сповідь.

Струга, чи точніше її образ, постає тут як центр світу, або радше: поетичне місце. Але насамперед це струмок, як і належить моїй маленькій батьківщині, а не річка, як можна було б припустити з її лужицько-

слов'янської назви, що має індоєвропейське коріння, і була б гідною величнішого краєвиду. І ця Струга, беручи свій початок у містечку Бела Вода (Вайсвасер), протікає через зменьку споконвічно лужицьких сіл — край мого дитинства, перш ніж її поглине Спрева (Шпрее), ця вузька річка, що перетинає весь лужицькомовний острів, а точніше, цей архіпелаг мовних островів — 100 кілометрів завдовжки, 40 кілометрів завширшки — вздовж з півдня на північ, від Будишинських пагорбів до Боліт (Шпревальду). А в середині вересового лісового пасма цієї Лужиці, серед кількох сіл обіч Струги, лежить Слепо (Шляйфе), місце, де я народився; воно дало назву невеликій парафії, яка з погляду народного костюма, народної музики, звичаїв, діалекту, та суворої чарівності ландшафту, мабуть, є найавтентичнішим та найоригінальнішим лужицьким регіоном.

Наш шлях до школи пролягав повз річку Струга, де ми ловили сига та тритонів. Вздовж її течії, під час наших походів за грибами та ожиною, слухали стрімке дихання вересового лісу, а потім, вдома, на маленькій лісопильні — передсмертну пісню дерева¹. Там ми, діти, стояли й з подивом чули — в німецькому сприйнятті, немов чужу мову, — похмурі чи жартівливі лужицькі вигуки робітників та візників на лісозаготівельному майданчику, співочі дисканти фермерів на залізничному переїзді або ж мелодійний бас селянина під час затишної вечірньої розмови біля вересового вулика.

Під час карнавалу ми бігли зі школи через села за процесією химерно переодягнених «замперерів», яких супроводжували звуки дуди та дивний пронизливий лемент «Daj mi jedno jajko...»²

¹ Родина Кіто Лоренца мала у власності невеликий тартак, у лісовій Лужиці обробкою дерева займалося в ті часи чимало людей. Скажімо, Бенедикт Дирліх, який перебував під впливом літературного гуртка Кіто Лоренца, також походить із сімітеслі (прим. Тетяни Дзюби).

² Замперн — сорбська традиція — аналог Запусту/Масниці (прим. Тетяни Дзюби).

З цього Слепо, рятуючись від радянської та польської армій у 1945 році, ми рушили надвечір сілезьким, запряженим волами, возом на захід, тоді як більшість сербських селян спокійно залишилися вдома (на їхніх воротах часто висіли таблички: «В этом доме живут славяне — лужицкие сербы») і могла домовитися, наприклад, з українськими солдатами. Коли ми повернулися назад, то побачили, що кетяги горобини все ще гойдаються над Стругою, і побачили, що наш дім усе ще стоїть. Хтозна, можливо, тому, що мати подарувала свій одяг, найманій працівниці Анні з Брянська, можливо, тому, що лужицький письменник і лісник Залеський, наш дід, виявився у свій час невмілим власником тартака <...>, аж доки сам, переслідуваний фашистськими кривдниками, не помер перед війною.

Услід за нами додому вернувся батько, лісопилка знову заспівала, фермери мали ліс, і деревина була потрібна, — ми оселилися в цьому будинку назавжди.

Але тільки в 1952-му році, коли я разом з кількома сербськими хлопцями з наших сіл переїхав до щойно створеної лужицької середньої школи-інтернату в Хосебузі (Котбусі), я поступово навчився без сорому заходи-

ти до хат селян, навчився розуміти та співати пісні старої прялі, тоді я також навчився читати маленький, каліграфічний, незнайомий шрифт у рукописах, залишених дідом (які ще в дитинстві спонукали мене заповнювати незліченні сторінки, так само щільно і старанно, вигаданими казками) — справді, саме тоді я вперше по-справжньому відчув себе вдома у батьківському будинку.

У 1956-му ми знову пакували валізи, ми — юнаки з сіл довкола Струги, і переїхали до нового лужицького студентського гуртожитку Лейпцизького університету, щоб вивчати славістику, фізику та медицину. І, мабуть, знадобилися ці п'ять років у Лужицькому інституті (*праця в Будишині — Т.Д.*), перш ніж я зрозумів, що це стало моєю невід'ємною та законною батьківщиною, що цей «Trjebin-Slepo-Miloraz» був «щасливим трикутником мого дитинства» [3, 574–575].

Есей закінчується рядками, які стосуються завдань митця. І тут К. Лоренц, використовуючи прийом обрамлення (рамки), повертається до образу Струги. Утім, іділічна стара Струга, річка його дитинства, безповоротно втрачена: «І нехай це зараз сліпа, погана стічна вода, як Струга», <...> поета все ж «заспокоює те, що вона тече» [3, 577].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Straube, Karl Robert*. Veränderte Landschaften Formen und Funktionen des Landschaftsbildes in Lyrik aus der DDR. Dissertation zur Erlangung des Dr. phil. 2012. 322 s.
2. *Лоренц, Кіто*. Струга. Переклад В. Лучука. Всесвіт. 1974. N3 (189). С. 4–6.
3. *Лоренц, Кіто*. Struga — konfesija. Переклад Т. Дзюби / Serbska čitanka = Sorbisches Lesebuch. Hrsg. von Kito Lorenc. Leipzig: Reclam-Verlag, 1981. S. 574–577.

Дмитро Дроздовський,

головний редактор

«ЗАГАДКОВІ ВАРІАЦІЇ»: ІСТОРІЯ ВІДНАЙДЕННЯ АНІМИ, ПРАВДИ Й ЛЮБОВІ

*6 листопада в Ужгороді відбулася прем'єра вистави
«Загадкові варіації» за Е.-Е. Шміттом*

«Загадкові варіації» — вистава-діалог інтелектів і почуттів, у якій правда народжується з витіснених спогадів, а любов оприявнена в найболючішій формі. У цій виставі за Е.-Е. Шміттом режисер-постановник, народний артист України Олексій Кужельний разом із колегами в Закарпатському академічному обласному українському музично-драматичному театрі імені братів Юрія-Августина та Євгена Шерегіїв створив на сцені неповторну атмосферу, що занурює

глядачів у світ чоловічих екзистенцій. У ролях «журналіста» Еріка Ларгена та лавреата Нобелівської премії з літератури Абея Знорко Заслужений артист України Рудольф Дзуринець та Олег Власов, які віртуозно втілюють складні характери своїх персонажів.

«Загадкові варіації» Е.-Е. Шмітта — вистава, яка виявляє безкінечну кількість психологічних станів, ролей і масок, які можуть існувати в одній людині. Ця вистава

розкриває химерне переплетіння психологічних глибин двох чоловіків, оприявнюючи глибинний вияв самотності та справжню природу любові.

У виставі показано різні любові: коли ти можеш перебувати в одному ліжку з людиною, яку вважаєш найближчою, але водночас не відчувати до неї почуттів, або ж навпаки — кохати, але спати в різних ліжках. «Загадкові варіації» є емблематичним позначенням людської природи, яка в цій виставі піддається

численним психологічним трансформаціям і трансресивним переходам.

Журналіст Ерік Ларген приїздить до Нобелівського лауреата Абея Знорко на його відлюдний острів. Письменник постає перед глядачем спершу в образі ніцшеанської Надлюдни (не без іронії та самоіронії, щоправда) — амбіційної, цинічної особи, яка дивиться на світ із примруженим оком і скепсисом. Водночас ця людина змогла подарувати світові історію, яка стала володарем душ.

Журналіст постає ніби супротивником Абеля й антиподом у психологічному плані. Маленька людина, закутана в плащ, прибуває на острів посеред айсбергів і льодовиків, схованих глибоко у воді. Вистава постає як візуалізація метафори айсберга: неймовірні варіації сховані в безодні людського ества.

Життя може закрутити такий сюжет, який можна частково викласти в романі, і він стане світовою подією. Але часом життя є значно більшим за роман, і жодна історія, яку створив Нобелівський лауреат, не дорівнюватиме

тим незбагненим зигзагам, які можуть траплятися в житті.

Ці двоє чоловіків прагнуть знайти точки порозуміння, але, здається, лише поглиблюють відстані. Проте у фіналі ви розумієте, що вони вже давним-давно не можуть один без одного. Вони змагаються, а елементи сценографії перетворюються на своєрідні рапіри в дуелі між журналістом і нобелівським лауреатом.

У просторі сценографії представлено майже всі елементи природних стихій: камінь, воду, метал, повітря, вогонь... пострілу... За тією химерною сіткою, що поглиблює самотність, проступає похмуре життя пергюнтівського типу. Той морок ночі приховує так багато, й загалом вистава має символічно-романтичну поетику на рівні сценографії та психологічного малюнка.

Протягом вистави глядач співпереживає перетворенням, які відбуваються в психологічному житті між чоловіками — у кожному новому зізнанні. Ця вистава є своєрідним одкровенням, коли з кожним етапом розумієш, які божевілля можуть траплятися в житті й коли починаєш брехати, і коли хочете бути собою..., навіть у тій брехні, як би парадоксально це не було.

Абель написав роман на основі правдивої історії, й водночас ця історія є чи не найбільшою брехнею, адже письменник і гадки не мав про те, що перед ним не звичайний сіренький журналіст, а чоловік тієї жінки, яка його надихала. Історія кохання стала для нього інспірацією. Але чи кохав він її? Він не знає, що сталося, і нововіднайдена правда вбиває в буквальному сенсі.

Режисерський задум вистави обертається навколо космологічного мотиву початку і кінця, Альфи й Омєги. Вистава має кільцеве обрамлення: все починається з однієї точки й завершується в ній. Трагічний фінал у скандинавському дусі: історію пережито. Далі варіації вже неможливі. Вихід тільки один — вихід, який може дозволити собі ніцшеанська Надлюдина. І сам мізантроп, цинічний Нобелівський лауреат, який дивиться на цей світ

скептично, розуміючи, що своїм романом він підіграв інстинкту натовпу.

Він бавиться з бажаннями інших, щоб утвердитися генієм. Але чи є він насправді генієм, чи його геній — результат химерної взаємодії різних варіацій життя, що десь поруч?

Після вистави виходиш із бажанням осмислювати її далі... Це відчуття, породжене складними екзистенційними питаннями: про те, що часом неможливо не брехати. Така природа людини-письменника: він живе фантазуванням.

...У цій постановці герої брешуть. Кожен є носієм правди. Кожен є носієм цієї правди, про яку не знає Інший. Вони ненавидять одне одного, відчувають агонію й водночас у тій агонії розуміють, що не можуть один без одного.

У виставі відчутне поєднання людського індивідуалізму й космічної мудрості, яка розтікається в холодному просторі віддалених один від одного острівців, де людина існує віч-на-віч із природою і віч-на-віч із Богом. Це постановка, яка стала викликом для театрального життя і своєрідним викликом для глядачів.

«Загадкові варіації» Е.-Е. Шмітта в постановці О.П. Кужельного — глибинно легка історія, побудована на діалозі, який відкриває безодню в людині. Ця вистава дає відповідь на запитання: чому ми брешемо, чому не з тими в житті... Ми постійно створюємо міражі, замки на піску, і ця вистава про таку ж чоловічу стратегію — бути всім. Із розвитком дії чоловіки психологічно «взаємопереходять» один в одного, відкриваючи в собі, як мені здається, частину Аніми, жіночого ества. Зокрема,

Ерік виявляється чоловіком ілюзорного об'єкта бажання... Що дають це відкриття? Вони трагічні, абсурдні, комічні? У цій виставі багато іронії, самоіронії, легкого висміювання й глузування зі своєї безпорадності.

Усе починається з однієї точки, яка народжується з темного Всесвіту, і завершується пострілом самотності — точкою, з якої вже не буде повернення. Шмітт розповідає історію про людську трансгресію, про незвідані лабіринти, які є в нас. Олексій Кужельний підсвічує це режисерськими варіаціями, показуючи екзистенційну самотність на острові в категоріях Богоєднання Аніми та Анімуса.

Чоловік, ніби вдягаючи жіночу вуаль, стає іншим для світу й для себе. Йому потрібно знайти свою справжність, щоб більше не ховатися. Навіть найбільші генії вибудовують цю гіпертрофовано-акцентувану позу чи маску через власний страх бути відкинутими... через нерозуміння себе.

Ця вистава життєствердна, хоча в ній є смерть, екзистенція страху й несвободи.

Але водночас кожен із чоловіків розповідає історію, щоб у момент проговорення стати справжнім, звільнитися від тягара брехні. Хтось не зможе цього зробити фізично, а хтось зміниться, відкривши в собі глибинне ество, яке створить єднання Аніми та Анімуса в юнгіанських категоріях.

Прем'єра відбулася в листопаді, і прикметно, що вона зібрала повні зали — були аншлаги, обговорення, дискусії. Така постановка є подією всеукраїнського значення, але водночас цінно, що вона відбулася в Ужгороді: маленькі міста можуть бути джерелом великої культурної інспірації та театрального прориву. Це відбувається тоді, коли єднаються чудові актори, талановитий режисер і якісний літературний матеріал. У такій синестезії енергій творчого співтворення народжуються загадкові варіації про лабіринти, шпарини, острови й айсберги людського ества, яке і в XXI столітті потребує правдивості та проговорення себе, щоб віднайти істину... себто любов...

Володимир Скринченко

ІСТОРІЯ ОДНОГО ПОДАРУНКА

Пам'яті художника Бориса Маркова

...Серед українських митців образотворчого мистецтва творчість художника Миколи Глуценка посідає особливе місце. Про цю легендарну людину почув я від свого товариша — художника Бориса Маркова, з яким навчався в Київському політехнічному інституті. Ще у 60-і роки Борис разом із батьком відвідав творчу майстерню художника Глуценка, яка була той час у центрі Хрещатика, на 13-му поверсі будинку № 25, позначеного кінотеатром «Дружба». Та головним дивом цих відвідин був альбом акварелей Адольфа Гітлера, який подарував фюрер III рейху нашому художникові напередодні Другої світової. «Якби Гітлер не зайнявся політикою, — зітхав Микола Петрович, — світ мав би прекрасного архітектора і художника». Глуценко вважав подарунок дуже цінним і зберігав його все життя. Однак після смерті митця альбом зник. Лише не згадав мій друг Борис про те, що Глуценко встигав поєднувати свої мистецькі справи із діяльністю розвідника. Саме про це йдеться у моєму матеріалі...

КОЛИ НЕ ЗБУВАЮТЬСЯ МРІЇ ...

Адольф Гітлер погано навчався в школі, проте мало не єдиним предметом, який йому подобався, був живопис. Гітлер мріяв стати великим художником, але його батько наполягав на тому, щоб Адольф працював на державній службі. Через це між батьком та сином часто виникали бурхливі сцени. У ті драматичні моменти Адольф з таким запалом відстоював свою мрію, що у нього з рота кишла піна.

Незабаром, батько Адольфа Алоїс Гітлер помер і хлопець досягнув свого — спробував вступити до Віденської академії мистецтв. Він був дуже високої думки про власні творіння, проте з тріском провалив вступні екзамени. Але, щоб не розчарувати свою смертельно хвору матір, Гітлер сказав їй, що його роботи до нестями полонили приймальню комісію.

Малюнок Гітлера

А потім, щоб мати не запідозрила, що син її обманув, вештався цілими днями вулицями Відня, розглядаючи місцеву архітектуру, і малював чорнові варіанти майбутніх картин.

Наступного року Адольф Гітлер вирішив не залишати почате і спробував знову вступити до художньої академії. Цього разу він ретельніше готувався до вступних іспитів. Проте це не дало йому очікуваного результату і майбутнього фюрера Німеччини знову спіткала невдача. З того моменту Гітлер почав «дегустувати» нові паби, проводив час із безпритульними за пляшкою міцного напою і глибоко страждав. Адольф намагався розпочати бізнес за допомогою продажу картин, але отримував від цього крихітні гроші.

Лише після знайомства із Рейнгольдом Ганишем картини невизнаного художника знайшли свою аудиторію і навіть шанувальників. Згодом Гітлер переїхав до Мюнхена в статусі успішного маестро пензля. Німці полюбили молодого художника і купували не лише його пейзажі, а й заспокійливі натюрморти. З того часу Гітлер теж полюбив німців.

Мюнхенський період закінчився для Адольфа несподівано: почалася Перша світова війна. Але навіть і тоді він мав із собою фарби та пензлі і займався улюбленою справою на війні. Протягом всього життя Гітлер написав близько 3000 картин. Найдорожчу з них продали на аукціоні за десять з половиною тисяч фунтів стерлінгів.

Перша світова війна змінила долю Адольфа. З Західного фронту повернувся хоробрий солдат, про що свідчили численні нагороди Адольфа Гітлера — Залізні хрести першого, другого й третього ступенів. А ще були рани та ураження, і отруєння газом.

Отже, на фронті пізнав він усі прикросці війни на власному досвіді.

Про це він згадував на сторінках свого політичного маніфесту «Mein Kampf»...

А згодом захопився політикою, прагнувши знайти там своє покликання. Однак, зайнявшись політикою — помер як художник.

У 20-і рр. Адольфа Гітлера та нацистів щиро привітав викладач живопису Артур фон Кампф, у студії якого в Берліні деякий час працював Микола Глуценко. Це й стало підґрунтям майбутніх дружніх стосунків українського художника з фюрером III-го Рейху.

ПОГЛЯНЕМО У МИНУЛЕ

Предки Миколи Глуценка займалися іконописним живописом. Може, звідти й отримав Микола той генетичний потяг до живопису, що спонукав його йти цим шляхом у житті, і не зупинятися перед завадами.

У Берліні він опинився у другий половині 1919-го року. За плечима цього 18-річного юнака було комерційне училище у місті Юзівка (тепер — Донецьк), де мешкала його мати разом із його братом Володимиром і сестрою Ларисою, служба у денкінській армії генерала Бредова і участь у боях проти Червоної армії, вдала втеча з польського концтабору Стшалково (Strzałkowo) для інтернованих та прибуття у столицю Німеччини.

Навколо Глуценка вирувало чимало таємниць. І головна з них — як він добрався до Берліна. Гідно подиву, що цей юнак зміг подолати чималеньку відстань між Стшалково і Берліном — більше 340 кілометрів — без документів і з пустими кишенями, що свідчило про розум, удачу та неймовірну живучість юнака. А далі був Берлін, європейське місто, в якому вже було метро. Однак ще й потрібно було якось виживати юнаку з провінційної глибинки, який щойно пережив жахи громадянської війни.

Однак, цю таємницю уніс він за собою у домовину...

Виснажена поневіряннями людина, опинившись у незнайомому місті та, не знаючи мови цього міста, шукатиме порятунку в земляків. Відомий згодом Український науковий інститут у Берліні іще не існував: Павло Скоропадський заснував його лише в 1926 році. Про те, хто саме допоміг Миколі Глуценку

у Берліні початково, мовчать як інтерв'ю митця, так і його численні біографи. Суть в тому, що допомога ця була швидкою та ефективною: він досить швидко влаштувався студентом до майстерні Ганса Балушека, після чого опинився серед учнів Берлінської вищої школи образотворчого мистецтва. У школі Балушека, як і далі, в студії професора Артура Кампфа, де він учився пізніше, Глуценка вважали за найкращого малювальника. До нього стояла черга з дівчат, котрі пропонували свої послуги як моделі. Про це згадувала майбутня дружина митця Марія Давидівна Бронштейн, з якою він познайомився якраз в студії Кампфа. Марія та Микола будуть разом до самої смерті митця 1977 року.

В Берліні Глуценко закінчив Університет мистецтв і завершив учителювання у Кампфа. У травні 1924-го відбулася його перша персональна виставка у берлінській галереї «Каспер».

Про життя митця за кордоном свідчать й нотатки Винниченка у щоденнику. А з Володимиром Винниченком Глуценка познайомив Олександр Довженко, письменник, художник і режисер фільмів «Арсенал», «Земля» та інші.. Довженка він згадував з теплотою

протягом усього життя. За його допомогою Микола Глуценко 1923 року набув громадянства СРСР, мав призначення на посаду головного художника торговельно-промислових виставок СРСР за кордоном.

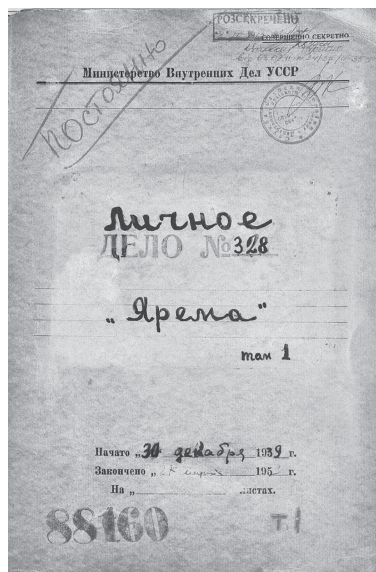
На початку 1925 року Глуценко перебрався з Берліна до Парижа, де відкрив художнє ательє на вулиці Волонтерів, 23, яке відвідували представники української та російської еміграції. Глуценко підтримував знайомства з критиками й журналістами, пригощав їх і дарував свої роботи. Художник невтомно і широко працював, здобуваючи визнання. І він досяг своєї мети: його почали вважати зіркою паризького артсвіту, тобто представником École de Paris, або «Паризької школи». 18 виставок за 11 років — свідчення не лише успіху, але й несамовитої працездатності.

Поряд з тим, Глуценко розпочинав кар'єру розвідника: 1931 року він був остаточно завербований радянською розвідкою, мав агентурні псевдоніми «Художник» і «Ярема».

Під час проживання за кордоном «Художник» виконав ряд складних завдань з добування науково-технічної інформації оборонного характеру. Радянська розвідка одержала

Микола Глуценко

Особиста справа «Яреми»

цілком таємні креслення на 205 видів військової техніки, зокрема авіаційних моторів для винищувачів. За допомогою Глуценка закордонний відділ Головного управління державної безпеки залучив до розвідувальної роботи кількох впливових діячів зарубіжних антирадянських організацій.

До 1936 року художник мешкав за кордоном, займався живописом, робив портрети Романа Роллана, Анрі Барбюса та Поля Сін'яка у серії «Друзі Радянського Союзу». Йому пощастило спілкуватися з Ельзою Тріоле, Луї Арагоном, Фернаном Леже, Пабло Пікассо та Анрі Матіссом. Володимир Винниченко навчався у Глуценка мистецтва живопису.

Роки бурхливої діяльності в Парижі на тлі подвійного життя, на котре приречені всі розвідники, безумовно діяли на нерви художнику, який не міг не втомитися від такої напруги. І він прагнув скоріше повернутися на рідну Батьківщину. Напевно цьому сприяли політичні скандали у зв'язку з потаємними операціями радянських спецслужб проти діячів російської еміграції. Французька поліція змушена була почати розслідування з метою виявлення мережі радянських спецслужб у Франції.

Отримавши довгоочікуваний дозвіл на повернення додому, 1936 року Глуценка виїхав із дружиною до Москви, де отримав на помешкання кімнату в комунальній квартирі площею 9 м².

Тим часом, в СРСР набирал обертів «Великий терор». Зникали кудись люди, з якими спілкувався Глуценка особисто. Для людини з Заходу це був кошмар, який він ніяк не міг збагнути. Міг і він потрапити у пастку терору через рапорт агента «Агафона» про візит Глуценка до Києва. На рапорті «Агафона» збереглася резолюція: автор «расстрелян как провокатор».

На Лубянці про Глуценка згадали лише на початку 1940 року. Керівництво зовнішньої розвідки СРСР ламало голову над тим, кого можна послати у Берлін із розвідувальним завданням, щоб це не викликало зайвих підозр з німецької сторони.

Вибір зупинився на ньому. Виконуючи завдання чекістів, Глуценка виїхав 17 квітня 1940 року до Берліна, де провів ряд конспіративних зустрічей і добув надзвичайно цінну інформацію. На її основі підготували доповідну записку вищому керівництву СРСР, з якої випливало: попри укладений з СРСР договір про дружбу, уряд Німеччини активно готується до війни проти Радянського Союзу. Доповідна з матеріалами «Художника» 10 червня 1940-го потрапила до Сталіна, тобто на 5 місяців раніше, ніж від Ріхарда Зорге.

Прикриттям для таємної діяльності Глуценка була його участь в організації в Берліні виставки «Народна творчість у СРСР». Офіційно він був куратором цієї виставки.

Однак про це мій товариш дізнався від митця під час відвідин його майстерні. Це було останнє розвідувальне завдання, яке виконав Микола Глуценка. Війна поставила крапку у його діяльності розвідника...

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ГЛУЩЕНКА

Мій товариш Борис мешкав разом із батьками та братом у тому ж будинку № 25 в центрі Хрещатика, але на 8-му поверсі правого крила. Однак ще жодного разу не був він запрошений в майстерню митця. І ось тепер виник такий шанс...

Батько Бориса — Анатолій Федорович Ніщета працював в Інституті Діпродводгосп, де займався проблемами гідромеліорації сільськогосподарських земель, зокрема виконував проектувальні роботи по будівництву гідротехнічних споруд. Він був нагороджений Державною премією СРСР та орденом Леніна, їздив у закордонні відрядження.

Як завжди, до своєї майстерні Микола Петрович йшов пішки, іноді маючи при собі оберемок квітів для натюрморту, від будинку свого помешкання за № 14/8 на розі вулиць Володимирської та Великій Житомирській.

Його постать завжди бентежила: він мав елегантний вигляд, справжній європеєць.

Микола Петрович не заперечував щодо прохання Анатолія Федоровича запросити у майстерню і його сина, мого товариша Бориса, який навчався той час у студії живопису.

Зустріч відбулася сонячним ранком, коли митець підійшов до них і запросив у майстерню, яку називав мансардою (на французький манер).

Напевно правий був Ежен Делакруа, коли писав: «Для того, щоб зрозуміти митця, необхідно побувати в його майстерні». Отже, майстерня містилася в горішньому приміщенні будівлі, була невеликою, але дуже високою, метрів сім-вісім до стелі. Екзотичне переплетення труб опалення навівало асоціації з лабораторією середньовічного алхіміка.. Антресолі в кілька поверхів, забиті завершеними полотнами в рамах. На двох стінах — почорнілі полотна фламандських і нідерландських живописців XVI-XVII століття, а також німецьких і французьких імпресіоністів; поживклі

від часу гравюри, виконані в традиціях Клода Лоррена і Джованні Баттіста Тьєполо. Поруч з ними кілька керамічних плиток з українського народного мистецтва, колекція писанок на полиці, і дуже багато зарубіжних книг та журналів. В центрі кімнати старий мольберт, на який під час сеансу перегляду робіт кріпилася прекрасна французька рама XVIII століття.

Поки гості оглядалися, Микола Петрович зварив міцну каву, відкрив коробку шоколадних цукерок та гарний коньяк. Декілька годин тривала цікава бесіда, головним чином, про мистецтво, а на завершення Глушенко приголомшив визнанням, що Гітлер подарував йому альбом факсимільних репродукцій своїх акварелей. Це було настільки несподівано, що ці слова Майстра врізалися в пам'ять Бориса.

Продовжуючи свою розповідь, Микола Петрович розповів, що в 1940 році він відповідав за радянську художню виставку, що експонувалася в Берліні. Під час церемонії закриття виставки до нього підійшов Ріббентроп і сказав, що Фюреру дуже

Хрещатик, будинок № 25

подобаються роботи Глущенко, і Гітлер вважає його найкращим пейзажистом Європи. Тому Гітлер вирішив подарувати Глущенко альбом з репродукціями своїх робіт і своїм автографом. Після цього Ріббентроп вручив Глущенку альбом, на першій сторінці якого був дарчий напис: «Ніколасу Глущенко Адольф Гітлер» і дата. А від імені Міністерства закордонних справ його нагородили Почесною грамотою.

Через деякий час після повернення в СРСР до Глущенка з'явився високопоставлений співробітник держбезпеки, який передав прохання Сталіна: дати альбом для ознайомлення йому та членам Політбюро...

ОСІННІ БАРВИ КИЄВА

Навесні 1944 року Микола Глущенко переїхав до Києва. Він полюбив його красу, і любов та була взаємною. Із насолодою мандрував він дніпровськими схилами

Могила Микола Глущенко

й парками, милувався барвами київської осені, міг годинами розповідати про красу київських околиць, які він так любив. Як досвідчений художник, він переконався, що місто, прекрасне в будь-яку пору року, але особливо восени. Осінь відчував він і в своєму дні народження (а народився він 17 вересня). З часом піде він з життя теж восени — 31 жовтня.

Саме в Києві, у престижних видавництвах 1960-х були видані перші повоєнні монографії, присвячені його творчості: «Микола Петрович Глущенко», впорядкована А. П. Шпаковим (1962) та альбом «Микола Глущенко» із передмовою Ігоря Бугаєнка (1973).

З кожним десятиліттям художник отримував все більшу кількість ознак пошани, які засвідчували повагу суспільства до його таланту. У лютому 1946 року він — заслужений діяч мистецтв УРСР, 1963-го отримав звання Народного художника УРСР, а 1976-го — Народного художника СРСР. Врешті, у 1972 отримав Шевченківську премію. Окрім ордена Трудового червоного прапора та медалі «За доблесну працю у Великій вітчизняній війні 1941–1945 рр.» — почесні грамоти від Верховної Ради УРСР.

Дослідник Ігор Верба стверджує, що за життя Миколи Глущенко відбулося 59 його персональних виставок. Більшість із них припадає на повоєнний період, коли художник переїхав до Києва, причому більшість з них відбулися саме в Києві.

Його живописними творами захоплювалися шанувальники мистецтва у різних куточках Земної кулі — від країн Європи і Сполучених штатів до Японії.

Та наостанок. Яка ж доля альбому акварелей фюрера III Рейху, який подарував він нашому художникові? Кажали, що після смерті митця його вдова передала альбом у міністерство культури УРСР, до Ольги Чорнобривцевої, заступниці міністра культури.

Однак, подальша його доля невідома. Отже, ще одна з таємниць навколо митця...

Дмитро Дроздовський,
головний редактор

ДВОБІЙ СМЕРТІ Й КРАСИ: ІСТОРІЯ ДОРІАНА ГРЕЯ

*21, 22 і 23 листопада в КАМТМ «Сузір'я»
відбулася прем'єра вистави «Портрет Доріана Грея»*

Прем'єра вистави «Портрет Доріана Грея» в театрі «Сузір'я» — безперечно, подія нинішнього театрального сезону. Режисер Олекса Гладушевський запропонував сміливе бачення вайлдівського світу дендизму й естетичних принципів британського класика. Продюсерка вистави — Ірина Батько-Ступка. Разом із командою режисер О. Гладушевський створив наново прочитану історію. Сценографію розробив Віталій Кравець, художнє світло — заслуга Олександра Полонського, а звукове оформлення — робота Олекси Нищука. Помічницею режисера стала Нана Чезія.

Акторський склад постановки вражає майстерністю перетворення в часопросторових екзистенціях. Роль загадкового й суперечливого Доріана Грея чудово зіграв Гліб Городнічев, втіливши юнака, чия краса та душевні пошуки стають викликом суспільству й моралі. Лорда Генрі Воттона грають Едуард Камалов та Остап Шаламага, демонструючи персонажа як уособлення тонкого софістикованого цинізму та спокусливої аморальності. Художника Безіла,

талановитого митця, чия прив'язаність до героя стає приводом для роздумів про суть мистецтва, грає Арсен Бойчук. Окрема інтрига — роль демонічного Портрета із зав'язаними як у Феміди очима (Артур Березовський).

Ключова теза роману про мистецтво як творця прекрасного й пошук істинного значення краси проходить червоною ниткою у виставі. Червоною — в буквальному сенсі з огляду на гранатовий колір локацій. Постановка кидає виклик, змушуючи глядачів замислитись: наскільки далеко можна піти заради краси? Чи здатна краса виправдати внутрішню порожнечу? Як далеко може зайти людина в бажанні вічно молодого життя?

Прем'єра «Портрета Доріана Грея» в театрі «Сузір'я» стала викликом, який актуалізує проблеми нашого часу війни. Режисер здійснив реконструкцію

тексту, який вважається вершиною естетизму, дендизму та особливої життєвої енергії, що існує в імморальному вимірі. Оскар Вайлд розробив концепцію *імморальності* як нову систему світогляду, де мораль і аморальність стають лише виявами інтелектуальних смаків або їх нестачі.

О. Гладушевський як режисер занурює глядачів на дві години в абсолютний простір мистецтва. Ця постановка викликає різні емоції: хтось готовий сперечатися, хтось приймати її, обурюватися чи захоплюватися тим, що створено тут, у «Сузір'ї». Вистава задіяла всі простори театру — зали, сходи, кожен куточок перетворено на частину мистецького світу. У передвиставній експозиції напівоголені юнаки в червоних шкарпетках і кросівках, жіночих рукавичках та капелюхах з павиним пір'ям декламують шаблонні ідеї Оскара Вайл-

да, ніби відтворюючи його концепцію мистецтва й моралі. Їхні слова звучать холодно, як оголені фрази, що дедалі більше здаються трафаретними кліше.

Сперечатися з цією постановкою марно, а писати про неї — теж виклик, який суперечить уявленням самого Вайлда. Будь-яка амплітуда оцінок серед глядачів і критиків тільки підтверджує наявність живого духу мистецтва в цьому творі, перефразовуючи самого автора.

Протягом двох годин вистава точно передає ключові концепти художнього світу, зображеного в «Портреті Доріана Грея». Це історія про дендизм, про незалежний дух, про почуття, які прагнуть абсолютної естетизації об'єкта. Однак, коли об'єкт через справжню закоханість перестає бути ідеалом, уся мистецька концепція руйнується, що неминуче призводить до трагедії. Для Вайлда екзистенція можлива лише через абсолютизацію краси; усе інше втрачає сенс. Краса — це вміння використовувати прості засоби, інструменти та форми для створення досконалості.

Актори прагнуть донести до глядачів ідею досконалості, яка існує поза межами моралі. Глядачів може здивувати чи навіть обурити гомоеротична лінія, але вона органічна в контексті світу Вайлда. Червоний, гранатовий колір, що супроводжує глядачів від входу до театру, наявний у кожному елементі сценографії, є втіленням пристрасті, божевілля кохання та вогню, у якому головний герой спалює свою душу.

У центрі всього — гріх. Персонажі згадують про помилки молодості, не приховуючи сорому, адже саме через усвідомлення гріховного вони досягають своєї внутрішньої святості. Це беззаперечно відповідає стилю мислення Вайлда, для якого пошук краси — єдино важлива форма буття.

Особливу увагу заслуговує робота зі світлом і звуком у цій виставі. Вона є інтермедіальною: насичена візуальними образами й побудована за принципом наслідування кадра, завдяки чому створюється кінематографічний ефект. Її візуальна складова має неабияку силу, яка буквально поглинає глядачів. Червоні стіни, лампи в кутках залів — усе це створює атмосферу, у якій глядач

зливається з дійством гріха, вбивства, еротичного шалу й наповнюється емоціями та бажаннями.

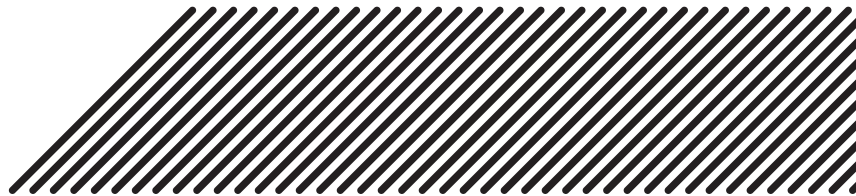
Сугестія вистави реалізована через інтелектуальність тексту та природність акторської гри. Особливо варто відзначити чудові втілення образів лорда Генрі, Оскара Вайлда, Базіла та Сібіл. Актори запропонували нове прочитання сюжету, зосереджуючись на його осмисленні та актуалізації для сучасної аудиторії. Молоді виконавці органічно зливаються з текстом «Портрета Доріана Грея», пропонуючи живу й форму комунікації з глядачами через інтерактив під час вистави.

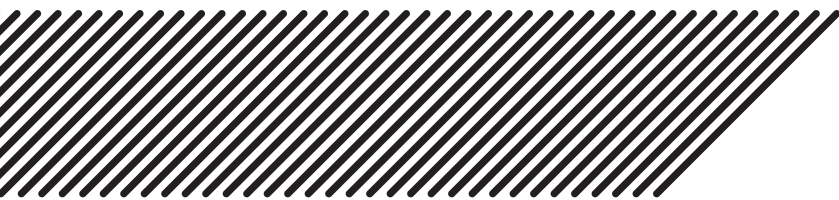
Окремо варто згадати використання нецензурної лексики. Якщо за часів Вайлда це було викликом суспільній моралі, своєрідним протестом, то сьогодні, на тлі емоційного напруження війни, така лексика вже сприймається як природна частина нашого плину життя. У високоестетизованому контексті вистави така лексика зовсім не видається провокацією.

Неоднозначними для обговорення можуть бути також технопанк-елементи та ексцентричний танець за участю демонічного портрета — своєрідна еманация самого Оскара Вайлда. Режисерська трансгресія із залученням чоловіків у жіночому одязі видається виправданою, адже підкреслює центральну ідею єдності чоловічого й жіночого у природі людини.

Захоплює й те, як метамодерний контекст постановки поєднав ремінісценції лорда Генрі з новою чуттєвістю та сучасними структурами відчуття реальності. Гліб у ролі Доріана Грея продемонстрував особливу акторську виразність: його гра охоплює широкий спектр психологічних і екзистенційних переходів, що свідчить про талановитість актора та його здатність досягати різних психоемоційних рівнів.

Естетська атмосфера вистави разом із сильним акторським виконанням та візуальним оформленням робить цю прем'єру знаковою подією для поціновувачів театрального мистецтва. Опинившись перед обличчям моральних дилем та складних екзистенційних виборів, глядач не тільки занурюється в прекрасне, а й замислюється над тим, що залишається поза межами краси. ■

«Всесвіт» – журнал іноземної літератури. № 9–12, вересень–грудень, 2025.

Засновник: ТОВ «Журнал «Всесвіт».

Журнал «Всесвіт» зареєстрований суб'єктом у сфері друкованих медіа. Рішення Нацради України з питань телебачення і радіомовлення № 915 від 21.03.2024 р. Ідентифікатор медіа у Реєстрі – R30-03426..

Телефон-факс: +38 050 414 89 75

e-mail: vsesvit.vsesvit@gmail.com – шеф-редактор;

vsesvit.journal@gmail.com – головний редактор.

www.vsesvit-journal.com

Адреса редакції журналу «Всесвіт»:

Україна, 01054, Київ, вул. Олеся Гончара, 52, оф. 7.

Дизайн, набір та верстка комп'ютерного центру журналу «Всесвіт».

Підписано до друку 11.12.2025. Формат 70 × 100/16. Наклад 938 прим.

Ціна – за каталогом МЗУ. Зам. №

Друк: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф». Київ, вул. Віскозна, 8.